RUDOLF SIRGE

HÄBI SÜDAMES

EESTI KIRJASTUSE KOOPERATIIV

RUDOLF SIRGE / HÄBI SÜDAMES

RUDOLF SIRGE

HÄBI SÜDAMES

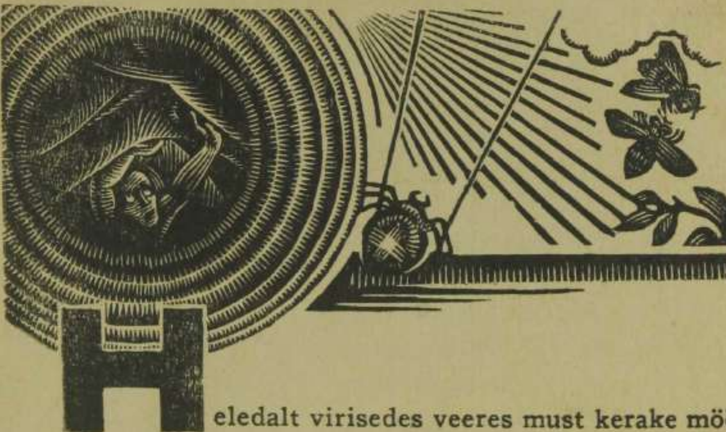
ROMAAN

EKK

EESTI KIRJASTUSE KOOPERATIIV
TARTUS

KORREKTOR: H. MITT / KAAS JA SISEILLUST-
RATSIOONID: E. JÄRV / TRÜKIKODA: G. ROHT /
ILMUMISAASTA: 1938

Heledalt virisedes veeres must kerake mööda päikeselist aknaruutu ülalt alla. Talle järgnes teine tooni võrra madalamalt võrisedes. Hetkeks täitis nende rahutu põrin kogu hommikvaikse ning eesriietega hämardatud toa.

Klaas oli päikesest tuline, toa poolt varjatud. Kärbsed vallatlesid, haarates vastamisi teineteist jalahaakide ja tiivavõrkudega, vangutades jämedaid päid ja painutades kehi. Viimaks heitsid nad vastu päikest kesk hergavat valgust ühte ja jäid raamiservale tammuma nagu üksainus suur rahutult virisev mumm.

Nad olid noored ning nad avasid seal päikeselõõsas oma elutraagika raamatu.

Nurgast aga varitses vana emaämblik. Niipea kui kärbsepaar peatuma jäi, tõttas ta pikkade jalgade võdisedes jooksusammul üle klaasi ja tõmbas oma esimese vetruva püünisniidi. Ta oli kärmas ning tal oli nälg...

Samal hetkel ärkas kohutuses toa elanik preili Irma Varep. Ta hingas sügavalt, tõstis vahaka käsivarre pea alla ja jäi kuulatama, silmad pilukile, pikad tumedad ripsmed vastamisi nagu ämbliku jalad. Kõrvus helises tal imelik kõrge toon, huugas otse, just kui oleks keegi järsu tõmbega vintkeelel lõpetanud mõne kriiskava muusikapala. See heli oli nii võimas, et näis tulevat nagu kuskilt sügavamalt tüdrukust enesest, ta peast, rinnast — kogu kehast. See oli läbilõikav ja näriv ühtlasi, kummaline heli, mis täitis ärkamisehetkel kogu ta olemuse võõra rahutusega.

Hämar tuba uppus vaikusse — kõrge igatsusheli temas eneses aga kajas edasi nagu tühjuses kõikuvas viiulikastis. Ta raputas oma ruugelokilist pead ja uuristas sõrmeotsaga kõrvaauke. Kummaline heli, just kui algava päeva mingi põhitoon, huugas edasi katkemata, huugas veidra, kustumatu järjekindluse ja vihaga...

— Tulikahju! Häire! sähvas tal läbi aju. Heitis hoogsalt viltvaiba kõrvale ja sööstis püsti. Kollased sääremarjad riivasid korraks külma reformpõhja serva voodis, käed toetusid padjale ja — siis oligi ta jalul, seistes poole sääreni ulatuvas roosas öösärgis kesk kitsast tuba, põlved pisut nõtku, piht sirge, rinnakumerused etteulatuvad, käed silumas juuksetukkasid üle pea.

Kahe sammuga oli ta akna juures ja eemaldas robinal paksu eesriide. Tuba paiskus täis keskhommikust rõõmsat valgust ja kirgast päikesepaistet. Õhu

liikumisest häiritud ämblik tõmbus häbelikult kõrvale, kärbsepaar hakkas rabelema ja taas virisema.

— Vaata kus, mõtles unest tõusnud naine omaette, rebides samas puruks ämbliku töö, kui sirutas käe ja tõukas ühe aknapoole pärani aeda.

Tuppa tungis laine hommikusi lõhnu: jasmiinid õitsesid ja värske muld lehkas. Üksikud kärbsed pirisesid päikeses maja laudseinal. Sügav vaikus valitses hommikus — aga tema kõrvus kriiskas endise järelejätmatusega kõrge, metsikult purev heli.

See oli imelik. Ta võis kuulda kogu oma kuulmismeelega, otse nagu kombata vaikust enese ümber, kuid ta ei saanud lahti tollest üksikust helist; kaugus, sügavus ja ligilähedus — kõik olid seda täis, kuigi ta samal ajal teadis, et kärbsepirin oli seks ainsaks heliks, mis tõeliselt tuli ümbrusmaailmast. Muud siin ju ei olnudki helisemas, kaikumas või huugamas, siin kesk suurt ja lopsakalt lehis aeda, vaiksel agulitänaval.

Irma nõjatus kergelt akna najale. Ta silm jälgis ühteliitunud kärbsepaari, teine kiikas korraks umbusklikult teda. Samal ajal ta püüdis kärbsed õrnalt pihupesale ja laskis nad kukkuda pikka orasheina, mis kasvas otse akna all.

— Minge, narrikesed, minge...

Miski väristas teda. Ta silm jälgis ahnelt putukate saamatuid tiivalööke ja hulga jalgade sihitut siblimist. Isegi rohusse tahtis ta neile järele vaadata, kuid ei näinud. Tõmbus taas toasügavusse ja ohkas kergelt, võdistades õlgu.

Tagasi astudes ja voodile pilku heites meenus talle üks ammune pilt teisest olukorrast. Ta haaras vaiba ja kattis ruttu sellega aseme, nagu püüdes midagi enese eest varjata või enesest eemale tõrjuda. Tehes aga parajasti seda, tabas teda kui elektrilöök mälestuskatke vastnähtud unenäost.

Unenäost? Kas mitte too painajalikkus polnudki, mis põhjustas võõrastamapaneva vingumise ta kõrvus, mille peale ta ärkas?

Teda piinas juba mõnda aega jälle rumal ja lapsik unenägude seeria. Keha lebades asemel ja puhates ei läbenud puhata vaim. See eksles rahutult ringi, otsis ja vintskles: mõte lõi kujutlusi, mis segunesid väsinud ajus mälestuskatkete ja kunagiste vanade hirmudega säärasteks unenägudeks, et ta korduvalt oli sunnitud ägades või karjatades püsti hüppama.

Nii see oli. Irma teadis seda, kartis ja häbenes end, oma lapsikust. Ent tänahommikune unenägu — mida üksikasjalikumalt ta seda püüdis meenutada, seda segasemaks see läks.

...Lõpmata lagendik — pime ja tuisune. Väike saan krudiseval lumel. Irma kasuka-teki serva all. Järsku vosvorlised tulukesed kahel pool ees... Hundid... Kisa... Lasud... Kihutamine...

See oli mälestus lapsepõlvsest põgenemisest läbi talvise Põhja-Venemaa, lapseliku hirmu tagasipöördumine unenäos.

Kuid sellele oli järgnenud ekslemine läbi suure, võõra ja vaenliku metsa. Esiteks nagu kellegi seltsis, hiljem üksi, ihuüksi kesk põlist hirmutavat metsa,

kesk soist ja väänkasvulist tihnikut. Ning korraga hakkasid puud ta ümber mürinal murduma. Praksudes järgnes sile mänd männile, habetunud kuusk kuuse otsa, võõrapärased lehtpuud surid oiates ja kilgates raskemate naabrite all. Kõikjal ta ümber ragises, praksus, murdus ja langes kokku määratu metsamüür, ähvardades iga hetk teda matta. Ja selle tagant vahtisid vosvorliselt hõõguvad tulukesed. Ta ei suutnud sammugi liikuda paigast. Tundis enese nii masendavalt mahajäetuna ja üksikuna, et oleks tahtnud südamest karjuda. Hääl aga suri kurku. Mingi pööraselt vihane vilin ja vuhin täitis õhku, mis oli raske ja lämmatavalt umbne, nii umbne, et ta ahastushüüe suri sellesse nagu villa. Ta haaras metsikus hirmus puuokstest kinni, vedades end tüvelt tüvele ja kännult teisele, ta rebis end ja veristas, tundis valu kätes ja jalus, mis püüdsid leida tuge, haarasid aga — ikka vaid puujuuri ja oksi, mitte seda, keda ta oleks tahtnud julgustuseks ja andestuseks enese vastu haarata. Tühjus, metsik ragin, vilin ja vuhin...

Selles mahajäetuse sööstus ta oli ärganudki ja rutanud avama akent, et pääseda painajalikkusest. Ta hingas sügavalt, katsus oma käsivarsi ja sääri, mis alles minut tagasi olid unes olnud verised, täis kriime ja haavu, valutanud. Need olid sama terved, alabastrilised ja siledad nagu ikka. Ning tal oli neist hea meel. Ta rahunes pikkamisi, seades end unenäo meeleoludest üle tegeliku tööpäeva argi-meeleoludele.

Maja ja ümbrus tukkus vaikuses, nagu tavaliselt

sellistel hommikutundidel. Mingit võõrast häälitsust ei seletanud kõrv peale selle kummalise alatooni, mis oli jäänud temasse kaikuma unenäost, jätkudes nüüd juba mõistatuslikuks saama hakkaval kombel veel ilmsi.

Irma teadis mõndagi unenägude psühholoogiast. End rahulikuks sundides ja tahtega vaigistades heitis ta hallikirjalise hommikumantli öösärgile, sõlmis selle paelad küljele kokku, pistis jalad pruunist nahast tuhvlitesse, vedas veel korraks pihuga üle segase juuksetuka ja koputas siis tasahiljukesi uksele vasakus seinas.

— Jah, lapsuke, vastas teiselt poolt viivitamatult rauge naisehääl, ühtlasi oli kuulda, kuidas kaks pikka metallvarrast kokku kõlksatasid.

Irma tõmbas ookrivärvi ukse lahti.

— Tere hommikust, ema Katrin, kõlas ta hapravõitu, rabe hääl. Vasak jalg jäi peatuma lävepakule, õlg toetus vastu piita. Tuba, millesse ta vaatas, oli avar ja valge, pliidiga ühes nurgas, lauaga akna all ja selle kõrval mitmesuguste lillepottide ning seemikukastidega päikeses. Vanainimene noogutas tervituseks vastu, kududes rahulikult edasi oma järjekordset kampsunit.

— Üksi olete, ema Katrin? päris tütarlaps pisut umbusklikult toas ringi vaadates, hääl hooga tulev ja nagu katkemisel.

— Ikka üksi, tütrekene, tõstis hallipäine aednikunaine silmad töölt. — Vanamees rediste-porganditega turul. Kallim aeg praegu, läks naasama... Lilled kah

saamas, kuuleb-näeb hindugi... võngutas kõhetut ülakeha.

— Kas ta ammugi läks juba? küsiti uuesti pinevalt.

Nüüd katkestas ema Katrin hetkeks töö. Tüdruku hääl oli nii läbematu ja kärsik, et tegi vanainimesegi rahutuks. Ta asetas soonelised käed koos kudumiga lauale, kergitas prille ninal ja otse silma vaadates oma noorele kitsa näoga, kõrge voolja lauba ja väljatõstetud põsenukkidega üürnikule, ütles:

— Mis sinul siis, midagi pahandust hommikul vara või...?

Irma naeratas suunurkadega, nukralt, nagu oli see tema viis.

— E-ei. Tahtsin ainult küsida, kas isa Joosep mängis täna hommikul viiulit, jah, kas ta mängis ehk?

Vanainimene raputas arusaamatuses pead. Ta nagu sametised silmad, kust seni hõõgus vaid lõpmata heatahtlikkust ja rahu, muutusid erksaks ning uurivaks.

— Kui sina, laps, magad, ei võta vanamees kunagi pilli kätte, ütles ta peaaegu pühaliku kindlusega. Surus huuled kokku ja ootas, murekorts kulmude vahel. Irma Varep, see noor ja armas tüdruk postkontorist, elas neil juba üle kahe aasta. Ema Katrin tundis tema tujukust ja halbu närve ega tahtnud seepärast pikemalt pärida. Ta haaras uuesti töö pihku.

Irma seisis kõheldes uksel. Viimaks ütles ta mahakäinult, katkendlikult:

— Ema Katrin, kas ma võin... Teilt kruusiga pesuvett võtta?

— Seal terve ämber, mis sa küsid, laps, rahunes ema Katrin, teeseldes end süvenevat töösse, silmad varrastel.

Tüdruk tõi kannu, astus tuhvlitaldade liipsudes üle põranda ja ammutas kopsikuga vett. Mõõtnud paraja jao, hõljutas ta end tagasi oma toa poole ilmse kavatsusega minna pesema. Uksel, enne kui see sulgus, peatus ta aga veel korraks, pilgud kahtlustavalt vanainimesel, üteldes:

— Ei tea, mis asi täna nii vingub, tuul õige või? Ema Katrinil langesid taas vardad rüppe. Ta silmad ümmardusid üllatusest.

— Vingub? Väljas täitsa vaikne ilm, heitis ta pilgu aeda, aga vilamisi ka tüdruku näole, kus seletas ikka kindlamalt hirmu ja erutust.

— Ah ei vingugi, vastas see, — siis vist niisama minu kõrvus. Tõmbas ukse kinni ja kadus. Vanainimene kõigutas segaduses pead.

— Siiski, tuhises Irma ajus teadvus. — Ei midagi sellist tavalist, millega võib seletada mõnikord unenägude tekkimist. Ei tuult ega viiulimängu. Täitsa kindel: imelik heli kumises tas eneses. See oli mingi ülekanne teadvusetusest, alateadvuse hääl, tolle vihase muusika jätk argielus, mille rüppe oli ta viinud võigas unenägu. Ja see vingus, huugas lakkamatult, kord vaibudes, kord hoogu võttes.

Ta kallas vee kaussi, viskas õlgadelt mantli ja ült

roosa trikoosärgi. Pistis käed küünarpeadeni vette ning tundis, kuidas jahe viirg jooksis läbi kogu kehast. See oli nii karge ja värskendav, et tal otse kahju hakkas käsi veest välja võttes. Kuid ta püüdis end harjutada kümblema üleni — närvide kosutuse otstarbel. Ettevaatlikult tõstis ta pihuga vett õlgadele, rindadele ja puusadele, hõõrudes ühtlasi kätega kogu jõust ihu, et vältida külmetamist. See kõik oli nii mõnus ja erutav, et hetkeks kustus võõras heligi. Aga niipea kui ta haaras rätiku seinalt, et sellega end soojendada ja tunda mõnusat igahommikust meeleolu oma toa üksinduses, oli ka endine segav heli tagasi. Kuskil otse silmakoobaste ja kõrvakuulmete vahel, sügaval pealuus sees tuikas ja vingus imelikult.

Tihti hommikuti olid ta kõrvus kumisenud eelmisel õhtul või päeval kuuldud meloodiad tumeda kajana. Tal oli musikaalse inimese omadus meloodiaid talletada alateadvuses, mis ärkasid siis varahommikuti tõustes nagu koos tema enese ärkamise ja teadvusele tõusmisega, võttes teinekord nii kindla rütmi ja kuju, et ta võis neid viimse peensuseni järele ümiseda või laulda. Ent tänane kiusav monotoonne heli oli midagi muud. See oli nagu häiresireeni kaja, mis tegi rahutuks oma vahetpidamatusega ja nagu hoiatas millegi võimaliku eest. See oli enam pahaendeline aimus mingist helist kui heli ise.

Nööpinud kinni rinnahoidja ja visanud särgi üle pea selga, jäi ta peegli ees peatudes mõtlema sellele, mis võiks teda tema üksiolemises jälle ähvardada. Kurjad aimused ei andnud rahu. Ta oli põhiloomult

ebausklik, pidades hoolega silmas igasuguseid ennatlikke nähteid ja märkides mällu aimlemisi.

Korraldanud kohevad juuksed kõrva taha ja tõmmanud õhukese suvikleidigi selga, toetus ta toolile ja haaras kirjutusnõude tagant peidikust väikesekaustalise kaardipaki. Lugematuil hommikuil enne seda oli ta talitanud samuti, lugematuid kordi küsinud kaartidelt nõu algava päeva kohta.

— Ainult kolm, mõtles ta. — Kolm, kaks punast — hea päev, kaks musta — ettevaatust, Irma...

Ta käed segasid kiiruga kaardipakki, silm jälgis samal ajal kella. See väike nelinurkne äratajа näitas kümme minutit üle kaheksa, ning Irmale meenus korraga, et tal täna ei tarvitse rutata — töövahetus algab alles õhtupoolikul kell kolm. Ta sirutas end ja ringutas, mõteldes samal ajal, et vaja oleks piima tuua poest või koguni midagi keeta õhtuks valmis.

— Kell kaheksa, kolm kaarti... paiskusid mõttekatked üksteisest läbi. — Vaja piima... aga siis järsku tuli midagi säärast, mis surus kõik teised kõrvale, summutades hetkeks isegi salapärase kiusava kinnisheli: eileõhtune joomapidu restoranis. Ta oli peale pikki kemplemisi tõotanud teha enesest vanapoisist kaupmehe naise. Ja juba jaanipäevaks! Ta oli pruut, veoäri-pidaja ja viljakaupmehe Mihkel Külvi naine peaaegu, kuigi... ainult lõõpimisi. Joodud veini ja lõbusalt kiusava jutu ajel oli jonnakalt väitnud, et võib kõik, käitub nagu mees sääraseis asjus — oli naljatanud. Milline vilets nali see oli, ehmus mõttest.

— Loomulik, et minnakse mehele, resoneeris ta eneses. — Täitsa loomulik ka, et mina omale mehe leian — kui t e m a ära jääb... Tema, selle taga seisis juba aastaid kogu Irma elu. Irma oli sukeldunud nii sügavale, et ei osanud leida sealt enam väljapääsu. Kiindumus üteldakse olevat kahepoolne, naeratas Irma kurvalt, aga ta tundis ja teadis, et tema võis armastada ka ühepoolselt, üksi omaette, põleda kustumatult nagu igavene lamp — kuigi teine oli pööranud talle selja. Ta ootas ja lootis. Mida — ei teadnud isegi. Ainult ei suutnud nagu uskuda, et võidakse niimoodi minna ja jätta. Ta tundis, arvas end tundvat hästi Hugo Ohjakut. See polnud kellegi teo- või äriinimese hingega arvestaja, kes talitab aina aru ja mõistuse järgi. Ta ju rääkis sellest, tõsi küll, aga ikka ja alati olid ta teod seisnud vastuolus arukuse ja kainusega. Seepärast uskus Irma ka nüüd veel, et küllap poiss pöördub tagasi. On kuskil tööl, reisil või kes teab — kogub rahagi järsku — ja tuleb nagu härrasmees kohvrite ning kingitustega. Irma kujutles sedamoodi ja toitis oma hinge nende kujutlustega. Ta tahtis, et see nii läheks, tema süda igatses — ning ta hakkas isegi uskuma oma soov-unelmasse kui ainuvõimalikku tõsiasja.

Seepärast ei pääsenud mehed üle tema viisakusest-lahkuse traattõkke, sest seal seespool valitses vaikselt juba keegi, kellegi raske ja valutegev mälestus.

Muidugi, Irma ei põlanud väikest flirti ega käitunud elupõlgurina. Tal oli tutvusi, ta liikus inimeste hulgas, isegi tantsuõhtutel. Tema saledat kuju võis

näha aeg-ajalt siin-seal küll kaasametnik Leetma, küll kaupmehe, küll kohaliku arsti ja mitme teise aleviinimese seltsis. Ta oli seltskondlik, vägagi, ülevasse meeleollu sattudes, kuid sulges end ikka nagu teokarpi, niipea kui mõni meestuttavaist kippus käituma intiimsemalt, kui tuldi rääkima oma tundmusist. Külvile oligi Irma seepärast jaatava naljaga vastanud, et lootis sealtpoolt asja võetavat kainelt, jutujätkuna. Ning lõpuks, kas oli see siis täitsa võimatu — saada kellegi naiseks lihtsalt heast tahtmisest, vastutulelikkusest, vaheldusihast? Kas oli patt sellest rääkida, seda arutada? Irma ei söandanud end süüdistada. Ta oli kaua vastu pidanud. Nüüd tundis end korraga nii vaesena, et ta kedagi armastada ei suudakski. Aga kas ta sellest pidi tegema elutüdimuse küsimuse, paljude kombel tõstma käe iseenese vastu? Kas ei olnud siis armastuseta üldse enam võimalik maailmas elada — kuigi see elu oli õõnes ja kõle. Irma ohkas südamest. See oli jälle üks noid tema kergemeelseid tempe, heas tujus tehtud tütarlapselikke vallatusi, mis pärast tekitavad südamevalu. Täna hommikul vatrab sest juba kogu alevik, ja maamehedki koju sõites Külvi sõbrahoovist uristavad midagi kaupmeheprouanoorikust. Seevõrra Irma tundis vanapoiss Külvi ja mäletas ka noid lugematuid pilkejutte, mis tema peale oli keerutatud sealtpoolt enne eilset ülemeelikust. Mihkel Külv oli tubli mees, kindlasti, jõukas ja kiidetud, aga seepärast veel mitte Irma Varepi paratamatu tulevane. Oh ei! Seal puudus ju kõigepealt — armastus. Ja ilma selleta... Irma värahtas. Veendus lõp-

likult, et oli teinud lolluse, liigne kord mässinud end rumalasse olukorda. Aga just see olukord põhjustas teda veelgi enam nõu küsima kaardipakilt. Ta sirvis ja viskas kaardid lauale: ärtu seitse, poti emand, risti kaheksa... pudenesid need nagu kirjud õielehed tüdruku sõrmilt rohelisele lauapaberile.

— Paha, väga paha... sosistas temas miski. Segased kujutlused veel segasemaist asjust tekkisid ja hääbusid. Ta sulges laud ja langetas pea, päikese mängides lokitud juuksetukkades, ning ta jäi tähelepanelikult kuulatama kiusavat heli eneses, silmi ees virvendamas segased kaardikujud, puud, mets, lagendik, mehed, mingid segased jooned, helkivad tähed ja mitmevärvilised laigud...

— — — —

Samal ajal jaotati postkontoris hommikuse rongiga saabunud posti. Rinnakas vanem-ametnik Leetma pildus kirju, trükitöid ja ajalehti hunnikuisse. Aegajalt kadusid neist kaks ootavate kirjakandjate nahktaskutesse, kuna kolmas pandi valmis kastidesse paigutamiseks. See oli mehaaniline ja igav töö, mehe punetavad käed liikusid kui masina vändad, huulte ümisedes üksluiselt aadresse. Korraga jäi ta pilk peatuma eriformaadis ümbrikule.

— Preili Irma Varep, hüüatas ta lühidalt üle toa, kus klõpsusid tagumistel laudadel telegraafi-aparaadid ja kuuldus telefoni-keskjaama ametniku katkendlikke vastuseid üksikutele varahommikustele abonentidele. — Jääb siia, veendus ametnik adressaadi mittekohalolekus ja viskas kirja kõrvale.

— Ei tea, kui võtaks õige kaasa, teine alles õhtupoolikul tuleb... ütles vanem kirjakandja Sarik, — ma nagunii aedniku-Joosepi poole pean lehe sisse andma. Samas haaras ta Irmale määratud kirja laualt ja luges postitemplit:

— Barcelona, Espana! Oh-oh! hääldas imestades.

— Näita! ütles nüüd ametnik Leetma, tõmmates kirja vanamehe käest. Tavaline hall ümbrik, suur margilatakas sõduri kujutusega, tuhmunud templijälg ja kehv tint. Aga kiri ise oli raske ja paks. Mehes tekkis uudishimu. Ta vaatas piiluvalt ringi ja ladudes jälle kirju, sõnas:

— Või sealtkandist juba tulevad kirjad...

— Noh, noor inimene, ühmas kirjakandja, — tuttavaid...

— Tuttavaid jah, nagu näha, valitsusvägedes... Ühm, hm... tegi Leetma.

— Mõni sõitnud vahest sinna, arutas kirjakandja ümbrikku sõrmitsedes. — Seesugused teravad ja veidrad tähed...

— Sõitnud! irvitas ametnik kollaseid hambaid paljastades. — Kes sinna nüüd sõidab. Tüdrukul, vaat et on... seepärast ongi sihuke uih-aih ja tujust ära... Punane kavaler, komissar! naeris laia lõuaga, nii et õlitatud juuksest salk langes kandilisele laubale.

Nüüd oli tavaline post läbi. Kell seinal näitas kümme minutit üle kaheksa. Kirjakandja tõmbas paunarihma üle õla, Irma Varepi erakorraline kiri näpus, tahtis minna.

— Siin ju veel need tähitud, hõikas ametnik järjekorras uut pakki avades ja vastavaid märkusi tehes.

Mõlemad posteljonid peatusid.

— Mihkel Külv, nr. 1867, Tallinn, Külv, nr. 308, Pärnu, linnavalitsus ametlik nr. 4592, 4593. notar nr. 58 ja hm... jälle Barcelona, 18103 — Irma Varep... Hm, veider, luges ja ümises ta omaette, hall kuuekrae vajunud punetavale kuklale.

Kirjakandjad sirutasid kaelu. Ametnik Leetma käte vahelt paistis paraja raamatukausta suurune pakk, mähitud hoolega tihedasse pruuni paberisse ja ristatud tugeva sidumisnööriga. Hulk kirevaid marke, postitempleid ja punane R-täht, mis nagu tõrjuv-hoiatavalt kargas esile paberilt.

— Eks võtan siis selle ka ligi, tähendas kirjakandja Sarik pikki vurre liigutades Barcelona-pakikesele.

— Ligi, ligi jah, hea ütelda! Kurat selle sisse teab! kirus ametnik. — Kui on järsku mõni Lenin või Marx, kihutuskirjandus. Paistab na sedamoodi... kergitas, keeras ja uuris tähtsaadetist igast küljest.

— Naisterahvale nüüd, arvas vanem kirjakandja, — muidu mõni juturaamat või mis...

Ametnik heitis talle terava pilgu, tegi ülemuslikult tähtsa näo, jätkas:

— Naised need päris maod ongi... Igas niisuguses tüdrukus võib peituda kurat teab mis... Mina olen asju näinud... Mine sa võta kinni sääraseid maailmast tulnud linde...

— Ah see juba Venemaal küllalt soolikaid laulu-

tanud, ei see taha punasest kraamist enam midagi teada, leidis teine kirjakandja.

— Tõsi jah, ta ju lapsena seda asja näinud, ühmas Sarikki ja liigutas millegi pärast jälle vurre. Talle meeldis too vaikne, omaette olev tüdruk, ning ta tahtis valmistada talle varahommikuse üllatuse posti koju viies. — Saadetis mis saadetis, põrgumasin pole... Või see meie asi, mis seal sees... Lapselutt või kaelarätik...

Ametnik Leetma tundis oma uudishimu puudutatud olevat, istus laua taha, registreeris tähtsaadetised kirjakandjate raamatuisse ja jagas nad välja.

— Või see minu mure ongi, ulatas Barcelonapakikese.

— Tõsi neh, tüdrukul päev aega vahtida ja lugeda, kahmas Sarik saadetised laualt, haaras varnast nokatsmütsi ja oligi läinud.

Leetma hakkas jaotama saadetisi kastidesse, ümisedes jälle aadresse. Aga ta sisimas kääris ikka veel midagi Barcelona-saadetiste vastu, uudishimu ajas end nagu loid uss püsti, kuid langes siis jälle maoli pikka armukadeduse kanarbikku.

Aksel Leetma pidas end Irma Varepi austajaks ja õigustatuks hoolitsejaks, kuigi tüdruk ise sellest vähematki kuulda ei tahtnud, tundes enesele võõrastava olevat kaasteenija mitteametliku huvi.

Ta ei hoolinud ju õieti kellegi tähelepanust, ta ei suutnudki hoolida, kuigi tundis seda aeg-ajalt vajavat, nagu laps ema või taim aedniku korraldavat kätt. Temas oli miski umbrohtumas. Ja ei olnud kedagi,

kes oleks kõrvaldanud selle umbrohu... Mitte kedagi. Seda aimas ametnik Leetmagi, aga teda ei lastud sissepoole tõkkeid vaadata. Ta oli lihtsalt üks neist, kes ihalesid kuiva ja mõttetut ihalust. Teadis seda isegi, aga kuna omas jonnaka iseloomu, ei raatsinud loobuda, vaid varitses, ootas oma silmapilku, nagu kass varblast varitsedes. Sageli oli ta arvanud aja saabunud olevat selleks, et varitsevast olukorrast üle minna tegutsevale, otsesele lähenemisele. Viimasel tantsuõhtul oli asi eriti näinud kalduvat sinnapoole. Leetma tantsis hästi ja Irma Varep eelistas seepärast tantsida temaga. Ent nüüd need kuuldused kihlusest ja saadetised Barcelonast — need lõid täitsa põhja alt Leetma kujutlustel. Ta pildus vihaselt kirju väikestesse kastidesse.

— — — —

Irma Varep, too kõhnavõitu, aga painduva kõnnakuga naisametnik ise, samal ajal kui Leetma targutas ta vastsaabunud posti kallal ja tegi järeldusi kuuldusist, tõusis oma väikese kirjutuslaua tagant, pühkis sõrmega silmanurka valgunud niiskuse, puuderdas end ja haaras hommikumantli õlgadele.

— Poodi või turule? heitis laia pilgu lillelistele tapetitele seintel.

Ta ei jõudnud otsusele, kas lipata kuhugi välja või küsida midagi toidupoolist ema Katrinilt. Puudus õige isu ja tegutsemislust. Aeg-ajalt ta keetis endale ise, kuid täna nagu rõhus miski. Ta kolistas nõudega, tõstes need hunnikusse väikesele lauale eesriide taga, jalutas mööda tuba, vaatles paari oma akva-

relli, üht lapsepead, mis ta oli mullu joonistanud ja jäi lõpuks peatuma peegli ette. Ikka ja jälle kumises ta kõrvus imelik heli ning nagu tolle heli nähtava kajana kerkis ta vaimusilme ette pilte unenäost: tihnik, torm, murduvad puud ja kaugele vajuv mees nende keskel. Kõige masendavam aga see tühjus ja üksindus, mida ta oli tundnud ja mis rõhus teda veel praegu.

Vaadeldes end peeglist leidis ta, et on halvasti maganud ja kurnatud. Silmade all haigutasid laiad hallid võrad, näonahk oli tuhm ja ilmetu. Ta otsustas priimusel sooja vett teha ja pisut aurutada oma nägu. Säärasena ei võinud ju astuda inimeste hulka!

Parajasti kui ta oli haaramas piiritusepudelit ja väike äratuskell laual näitas 8.40, klopiti Irma Varepi tänavapoolse sissekäigu uksele.

— Esmaspäeva hommikul nii vara, kihvatas ta pahatujulisena, — mõni võõras, vilksatas läbi pea, ning kohe tõmbas ta ettenägeliku naisena paar korda kammiga läbi juuste, heites veel kord pilgu peeglisse. Aga koputus kordus, polnud parata — tuli minna avama säärasena nagu ta oli. Vedas kojaukse lahti ja keeras raginal tagasi välimise luku, sõrmed käepidemel, lükkas selle praokile.

Trepil seisis vana Sarik, tõstes tervituseks käe mütsiäärele.

— Midagi minule? muutus Irma kärsitsevalt uudishimulikuks.

— Midagi õige harukordset, preili, pistis Sarik

talle saadetised pihku. — Olge heaks, kirjutage alla kah...

Irma andis uksepiidal tähtsaadete raamatusse allkirja, surudes samal ajal saadetist küünarnukiga nii tugevasti vastu roideid, et tundis südant liigahtavat nende all.

— Ja visake siis vanale Joosepile see lehenäru kah üle ukse sisse, ütles kirjakandja raamatut võttes. — Preili on veel unine. Vabandust, et tulin nii vara, aga ma mõtlesin et kauged asjad ja puha, et ehk teeb preilile rõõmu...

— Tänan, tänan väga, vastas Irma, tõmmates ukse kinni.

Jäänud üksi hämarasse kotta, tundis ta järsku põlvi nõksatavat, end üleni soojaks ja nõrgaks minevat just kui oleks ähvardamas kuri südamepööritus.

See käekiri ja saadetiste lähtekoht!

Tundis enesel puuduvat julguse edasiastumiseks ja saadud posti lähemaks silmitsemiseks. Midagi uimastavalt rammestavat asus ta liikmeisse ja pähe. Kõrge kiusav kinnisheli hüples ja vingus kuskil kolbakoopas nagu kurjalt kumisev masinavärk. Surudes pihupesad meelekohtadele ja käsivartega saadetise vastu rindu, seisatas ta hetke hingeldades pimedas kojas. Siis aga tormas nagu meeled kaotanu lävepakule ja uksepiitadele komistades tuppa.

— Temalt, temalt, temalt — ometi viimaks jälle kiri temalt... See oli kõik, mis ta praegu oskas mõtelda või tunda. Kogu ta olemus värises erilises rõõmujoovastuses. Pilk otsis tahtmatult ukse ja laua vahelt seda üksikut jalajälge, mida ta peale poisi vii-

mast külaskäiku kaua oli säilitanud puutumatuna, kuid viimaks jõulupuhastuse ajal lasknud ema Katrinil siiski kõrvaldada. Siis olid ta meeleolud sosistanud talle jäädavast lahkuminekust, paratamatust lõpust. Nüüd aga oli jälle kiri temalt seal, ning Irma Varep oleks kõigele oma mõistlikkusele vaatamata tahtnud näha oma toa põrandal ka seda ammust jälge, kuigi ta veel ei teadnudki, mis räägib kiri, milliseid uudiseid sealt kuuleb. Ta oleks tahtnud vana jälge näha lihtsalt seepärast, et tunda end lähemana Hugole, omada õige natukenegi reaalset ja käegakatsutavat temast enese juures.

Ta tõmbas laualaeka lahti ja asetas oma ette väikese pruunis raamis rinnapildi. See kujutas ligemale kolmekümneaastast püstaka, avara otsaesise, sügavate tõsiste silmade ja ovaalse näoplaaniga meest. Esimene pilk rääkis mehe tugevast intelligentsist. Lähemal vaatlusel ilmnesid aga silmades rahutu unistaja, lõua- ja suujoontes teatud pehmuse, isegi naiselikkuse elemendid ses näos. Mehisuse ainsaks tõendiks jäi tugev sirgejooneline nina ja üldine peahoiak, muide, juuksedki olid tal soetud naiselikult üle pea, suured ja kohevile kõrvade kohal nagu mõnel edvistaval kunstiõpilasel. Ristlips lõua all ja kirju ülikond tugevdasid veelgi muljet iseärakust.

Irma võttis pildi kätte, asetades seda kord kaugemale, kord lähemale, kuni saavutas viimaks paraja kauguse, milles silmi kipra kiskudes vaadates tundis nagu näeks ta teda elavana enese ees. Tal oli säärane harjumus armsaid asju, isegi meeldivaid maastikke

teinekord vaadelda pilusilmi. Nii paistsid need kodusematena ja omasematena. Nii oli ta kunagi lapsena vaadelnud ääretuid lumiseid lagendikke, lõpmatuid rukkivälju ja madalaid võsastikke. Kirju temalt oli ta ammu harjunud lugema pilti oma ees laual hoides. Tegi seda nüüdki pool harjumusest, mõnutundest, mis säärane toiming temas tekitas. Ta oli nimelt väikeselt enesekiusaja, inimene sääraste liigist, kes kirju ei ava otsekohe nende saabudes, vaid alles viivituse järel, mõnuldes teadmisest, et midagi säärast seisab ees, mida iga päev ei juhtu, mis tõstab kõrgemale igapäevsusest.

Ta oli armastanud toda unistava olemisega ja mitmesuguste ametitega tegelevat noormeest kõigest oma naiselikust hingest, kogu oma säilinud noorusjõu ja -romantika tagavaradega. Tihti isegi nii meeletult, et oli unustanud pärida eneselt, kas talle pakutakse samaväärset vastutasu teise poolt. Ning siis, kui ilmnesid esimesed lahkhelid nende kore-hapras vahekorras, oli ta olnud peaaegu kaotamas iseennast, oma naiselikku enesetunnet, uhkust ja enesest lugupidamist. Oli olnud valmis tormama tema juurde ja kas või põlvili paluma, et teda ei hüljataks. Alles kui saabusid karmid, toorutsevadki kirjad, milles ta tundis end haavatavat, oli ta tagasi põrkunud, mõtlema jäänud, enesesse tõmbunud ja lõpuks tuimunud, kuid siiski eneses mitte kunagi, ka halvimatel aegadel matta suutnud neid sõnu, mis kord varemalt kirjutas Hugo: „Saabub jälle päike ja tõrjub kõrvale mustad, muret kandvad pilved."

Neil oli — nagu ikka noortel — olnud küllalt väikesi pahandusi ja arusaamatusi, ütlemisi teineteisele. Miks ei võinud too järjekordne jääda ainult üheks sääraseks omataoliste ahelas? nii arvas Irma Varep. Ja seepärast tundiski end praegu viibivat otsekui mingis õnnejoobumuses, säärases veidras tuhinas, et oleks tahtnud joosta, hüpata, vallatleda, kellelegi kaela langeda ja rõõmupisarais kuulutada: näe, siiski ta kirjutab jälle! Kas ma ei aimanud õieti?

Ent Irmal polnud kedagi, keda koormata oma õnnetuhinaga. Sõbrannad, koolikaaslased elasid laiali mööda maad, osa pealinnas, osa ametikohtadel — igaüks oma muredega. Ema, ainus perekondlikult lähim inimene talle, oli jäänud eemale ja kaugele. Ta oli üksi, elas iseenesega, oma vähevahelduslikku naisametniku elu, nagu elasid kindlasti paljud teisedki temataolised naised kahekümne viienda eluaasta ümber, kes polnud veel jõudnud mehe ja perekonnani, kes sinna eriti ei ihaldanudki, kuigi säärane poissmehepõli neid vahete-vahel koormas, tekitades hingelisi depressioone ja meeleolulisi madalseise, mis polnud kerged taluda.

Irma pidas end nende keskmikust isegi rikkamaks ja õnnelikumaks. Tal olid oma erihuvid värvi, vormi ja muusika vastu ning peaasi, arenenud kujutlustemaailm. Väga paljudel tüdrukutel, teadis, polnud sedagi. Ainul amet, töö, köök ja vähesed lõbustused keskpäraste inimeste hulgas. Irmal oli enam — enne armastus, siis kujutlused ja lootused...

Lootused? Neile veerevaile kivikesile ta ehitas nüüdki, neile ja oma soov-unelmaile.

Ta vabises õnnetundest nagu ikka veel piiritult armunu, hoides eemaldunud poisi pilti peopesal, kuigi möödunud õhtuse nalja peale oli vast ise hetkeks tõsiseltki mõtlema jäänud uuest abielu- ja perekonnavõimalusest.

Mõtlema? Aga mis loeb armastava naise juures hetkeline mõistusevälgatus, kui tundmus igas rakus kõneleb teist keelt?

Õrnutsedes pilkudega kirjaümbriku ja pildi juures, tõreles Irma Varep lapseliku tõsidusega iseeneses:

— Ah sina paha poiss, sina väga paha! Kuidas sa raatsisid mulle niimoodi haiget teha... Sina niisugune, ütles ta enese ette. Tõukas siis pildi kõrvale ja haaras lõpuks kätte halli ümbriku.

— Sa oled nii kaugel, aga siiski minu juures, minuga, tahtis nagu veel ütelda, kuid juba olid sihvakad sõrmed käristanud ümbriku otsa lahti ning lauale pudenes pikk, natuke kortsunud ja mitte just esmajärgulise väärtusega poogen kirjutuspaberit, täis imelikku segast, ette-taha kalduvaid kirjatähti, neist koosnevaid sõnu.

Nüüd vajus ta kõige oma olemusega otseti lauale, päriselt neelates neid ridu. Nüüd ei suutnud ta enam end ohjeldada ega parajust pidades kiusata. See oli nagu viimased tõkked kõrvaldanud, kaua vaos hoitud kirg, mis nüüd pahinal hoovas temast üle. Sellele ei saanudki vastu panna. Sellele pidi alistuma ja laskma

end kaasa vedada, ükskõik siis, missugusele saatusele, millistele ootamatustele vastu.

Kiri algas pealistisega: „Kauge tütarlaps!“ ning oli dateeritud 15. mail. Seda Irma enam tajus kui luges tõelikkuses. Tal polnud aegagi praegu pühendada tähelepanu pisiasjadele, teda huvitas ainsa küsimusena: mis, mis, mis ta ütleb.

Ja ta ütles järgmist:

Andesta, Irma, et ma sind jälle segan. Mul ei oleks õigust seda teha, ma ei tohiks enam mingit tähelepanu sinult loota, tean. Sest olin ise see, kes kiskus enese sinust eemale, tekitades sulle valu ja kannatusi. Sedagi tean. Kuid vahest sa siiski... lubad, lubad meie vana sõpruse (sõpruse! välgatas Irmas midagi valuliselt ja jälle tajus ta eneses seda kummalist, vinguvat heli)... nimel mind tülitada ennast väikese saadetisega, mis võib jääda väga kergesti viimseks, aga saada ka aluseks meie kahe vahelisele uuele õnnelikule mõistmisele (uuele, õnnelikule kihvatas Irmas nii, et ta tundis südant peaaegu seisatavat), kui sa ainult veel oled vaba ja tahad...

Mina olen üksik ja mahajäetud kõigist siinses maailmas. Sina, Irma, teine samasugune inimlaps lagedal elu-liivikul... Ma ei ole kunagi sinu ees tahtnud jääda petiseks või autuks. Ma tunnen, sina oled ainus inimene maailmas, kellele ma võin end usaldada... (Irma ohkas sügavalt.) Sa tead, ma ei ole kunagi suhtunud suure usaldusega inimestesse. Sina oled ainus, kes teab minust nii palju, aga — õnnetuseks! — siiski mitte kõike. Isegi sulle ma ei

usaldanud end seal, sinu ligiduses olles avaldada jäägita, täielikult, tervenisti, nagu ma seda võib-olla oleksin pidanud tegema, kas või üksi selleks, et sina — ainukese inimesena maailmas — võinuksid mõista mind õieti...

Praegu, millal sulle neid ridu kirjutan, tundub minevik, kogu minu elu nagu üksainus suur unenägu, väga kauge ja veider meeletus. Segased mälestuspildikesed vuhisevad ajust läbi nagu moonutatud filmikatkendid... Ma ei tea isegi, mis neis omab aluse reaalsuses, mis on ainult kujutluse vili. Seepärast ei oska ma ka midagi kirjutada oma mõtetest või tunnetest. Kõik on segi! Purustatud, lõhki kistud, laiaks tambitud, moonutatud ja haletsemisväärne nagu see tore, kauge päikeseline maa, mille pinnal ma praegu viibin.

Ma olen sõjas... Ära kohku. Kaks-kolm kilomeetrit meist lääne pool asub vastane, tema hävitavad kahurid, lennukid, miini- ja kuulipildujad ning igasugused muud tapariistad. Meie ei ole veel teda näinud, aga just mõne minuti eest saime käsu kätte hommikuhämaruse saabudes asuda oma pataljoniga eesliini positsioonidele, vahetada välja endised väeosad ja kohe üle minna tiibrünnakule... Ma usun, sa mõistad, sõda ei ole midagi niisama, igapäevset. Siin otsustatakse tulevase ajaloo käigu ja kujunemise üle tina, raua ja verega... võib-olla ka minu verega... (paar pisarat langes Irma rüppe). Mul on au olla kaasaotsustajaks... aga — ma olen siiski inimene, Irma!

Oleme kõik ainult inimesed, ka tublimad idealistid meist on seda. Seepärast püüa mind mõista, palun. Kuuldes rünnakukäsust, tekkis minus mingi laostav masendustunne. Lähen, jään — kaon ja hääbun, igaveseks. Minust ei säili vähematki. Mind nagu poleks olnud ja elanudki. See on nii kurb, nii lõpmatu valus teadmine... Nii igapäevne, harilik üldiselt võttes, kuid iga üksikolevuse suhtes siiski terve tragöödia: maailma lõpp ja häving, ühes elu, idee, mõtte ja tundega.

Mina ei taha niimoodi kaduda, hääbuda. Ei suuda, Irma! Ma ei ole maailmale midagi suutnud ütelda sellest, mis mina olen tundnud, mõtelnud, tunnetanud; kuidas olen tajunud maailma ja kõike, mis selle sees. Minus aga pulbitseb miski, mis otse sunnib mind seda tegema. Sa võib-olla pole unustanud veel minu julgeid noorusunelmaid ja kavatsusi... aga nad on seni jäänud ikka ainult selleks, mis nad olid — umbseiks ihalusiks. Vähe sellest, et omatakse individuaalset elutunnet ja oma tõde. Selle kuulutamiseks ja kuulma panemiseks peab omatama ka haruldast jõudu, usku enesesse ja sisendusvõimet. Ma näin olevat neist nii vaene, vaene. Kahtlen ja kõhklen kõiges — sageli isegi omaenese arusaamades ja tunnetustes. Seepärast kogu see traagika. Ent olgu, jätkem kõik.

Sina oled ainus, kes mind pisutki tunneb. Ja ma loodan, ainult loodan, et sa siiski kunagi mind täiesti mõistad — nii nagu üldse võimalik on inimesel mõista inimest, millesse, muide, ma suhtun kaunis suurte eel-

arvamustega. Sest inimene üldiselt jääb ikka üksikuks, teistele veidrikuks oma peensustes. Ainult säärases olukorras nagu meie vahel, meie teatud hinge- ja vaimuomaduste väga suure läheduse tõttu on see vahest kujutletav.

Sina, sina, Irma...

Sinu kätte usaldan ma nüüd kogu jäägi oma elust.

Mul ei ole kedagi maailmas, nagu ütlesin. Olen võõrdunud oma harimatust sugulaskonnast ja vanakesest isast, kes veedab oma raugapäevi poolpimedana kuskil saunahurtsikus Valgamaal. Ei mõista mina enam hästi teda, veel vähem mõistab tema mind, minu hinge võnkeid ja südame virvendusi tõeotsimise okasradadel, minu eneseteostamise vaevu ja valusid elu vastuoksuste karmuses.

Jääd ainult sina! (Irma luges, hoolimata pisaraist, mis veeresid üle palgete ja langesid ükshaaval ta sülle, nagu väikesed herned.)

Saadan sulle tähitult oma päevaraamatu. See on kvintessents minu elust, ühest nurjunud, roobastest väljajoosnud elu algusest, mis tahtis ja pidi täitma kogu maailma, vaevleb aga lõpuks tühise kahurilihana kuskil Kataloonia piiri äärses kaljulõhestikus... Iga hetk võib kustutada mind olevate nimekirjast ja siis on kõigel lõpp... Loe, katsu süveneda minusse ja mõista siis minu üle kohut oma südametunnistuse järgi, Irma! Ole vali kohtunik — õiglane oled sa niikuinii, seda ma tean.

Ma ei anna ennast mingi jumala (!) või idee hooleks, nagu paljud mu kaaslasi seda ümberringi teevad.

Mina usaldan end sinu pehmeisse inimkätesse, Irma... Kõigega, mis oli, elas ja tuksus minus. See, mis siia jääb peale saadetise äramineku, on ainult vare. Tähtsusetu inimratas suures saatuse masinavärgis... Endist mina ei ole enam. On veel füüsiline inimene Hugo Ohjak, nimi ja mees. Kauaks — ei tea. Seepärast hoolitse hästi selle Hugo eest, kes tuleb sinu juurde oma vaimus ja südametuksetes, oma veres ja tões...

Tema oli, sina oled ja jääd veel...

Sina oled naine ja võid igavesti elada...

Mina ainult juhuslik liivatera, tuule keerutatav tolm.

Ja kui tuul keerutab läänest, kui ta paisutab üles pilvi, siis vaata ja mõtle, et midagi minust võib olla nendes, minust kõikjal ja ei kuskil... minust, kes tahtis olla kõik, aga on eimiski...

Igavesti sind mäletav H. Ohjak.

Paber langes Irma käest. Nagu minestuses vajus ta seljakile toolikorjule, käed lõdvalt rippumas alla.

Must, pime, silmitu ahastus vahtis igast praost tütarlapse hääletusse tuppa. Rõhuv ja masendav oma karmuses oli see kiri — nagu ikka tõde. Ei midagi sellest, mida ta oli lootnud, igatsenud, aimlemisi oodanud. Ainult veelgi sügavamad kriimustused, valusamad hoobid sellele, kes oli nagunii otse pakatamas ja lõhkemas valust.

Ainult „igavesti mäletav“, „tuule keerutatav tolm“ — see oli kõik, mis talle tagasi antud endisest armastusest.

Irma tõusis ja tuikus mööda tuba sihitult siia ja sinna nagu abitu paat karidevahelistel vetel. Voodis, kummuli padjas, leidis ta enese füüsilisele olemisele hetkeks peatuspaiga. Aga sinnagi ei mallanud ta jääda kauaks, rajuilm sisemuses paiskas ta uuesti jalule. Ta silmad jäid järsku kuivaks, pea huugas valuliselt, lõikav heli kiunus kõrvus. Ta tõmbas akna ropsudes, peaaegu vihaselt kinni, astus laua juurde ja kiskus uuesti pärani laeka.

See oli siis kõik, mis temast talle jäänud: pihutäis kirju, väike päevapilt, paberisse mässitud päevik ristnööri all. Ja see oli kogu ühe inimese elu, mehe ja inimese ainuke maine tähistis.

Kui mannetu on siiski inimene, vilksatas korraks läbi tüdruku aju. Ning samuti kui äsja unes oleks ta nüüdki ilmsi tahtnud tormata tema juurde, suruda end tema ligi, rääkida, kuulata, vaikida — ah, ükskõik! Ainult pääseda võikast teadmisest, et teda võib-olla ei olegi enam, et temast on vaid surnud pundar paberit ja hulk tundeid-mõtteid virilalt kajastavaid sõnu paberil, pihutäis tuhka minevikutulukesest.

Irma tundis oma võimetust ning harjudes selle äratundmisega raugetas eneses pikkamisi meeleheitegi selle piirini, et sai jälle asuda silmitsema seda, mis talle jäänud oma suurest kiindumusest. Ta avas ristpaela, lõigates nööri kääridega katki. Kuid pani selle siiski kõrvale, nagu vääriseseme, aukartliku ettevaatusega. Paberist leidis ta kaks paksu roheliste kaantega kladet, mõlemad täis segast, peenikest kirja. Ta soris neid ja sirvis, neid päris tavalisi

kaustikuid, lootes leida veel mõnda väikest paberilipakakest erisõnumi või soositusega. Ent asjata. Ainus, mis ta leidis, olid vaid mõningad punase pliiatsiga märgitud laused ja kohad kirjutistes. Muud, mitte kui vähimatki isiklikku.

Nii külm, nii jäiselt külm oli see kõik. Ta lehitses ja sirvis just kui midagi võõrast, keelatut, söandamata asuda selle lugemisele. Närvlikult heitis ta nad viimaks kõrvale ja haaras laekast kirjapaki. Neid oli neli-viiskümmend, mitmesugustel paberitel ja eri kaustades. Irma laskis neid üle sõrmede libiseda nagu lapsed mängides libistavad liiva. Tema kirjad, tema päevik, tema elu — minu käes. Ning taas täitis teda mingi südamlikkuse hoog. Ta haaras kirja, millel tint oli kohati laiali valgunud, mis oli kortsunud ja hõõrutud. Irma teadis, see oli ta oma silmavesi, mis oli rikkunud selle paberi. Ta oli kandnud seda kaua enesega, lugenud ja sõidelnud, mitu vastust saatnud, kuid ikka jäänud ise vastuseta. Nüüd siis oli see saabunud, ning nii valus kui talle ka polnud alati tolle pisardatud kirja taaslugemine, ta tahtis seda ometi kord jälle teha, et meenutada viimastki pisiasja ühenduses Hugo eemaldumisega.

Ta veeris valutavi silmi laialt lehelt:

„Tütarlapsele taga mägede, metsade, tuulte.

Kaua olen edasi lükanud seda tundi, kaua kõhelnud ja kahevahel olnud. On juba enam kui piinlik see minu vaikimine, alatu eemalehoidumine. Ja mitte ainult sinu ees, Irma, palju enam enese kui mehe ees,

kes pole võimeline olnud otsustamiseks, pole suutnud leida mingit väärikat lahendust.

Säärasena olles võib-olla osutuks õigemaks — üldse praegust kirja mitte läkitada; vaikida ainult, kaduda teadmatusse, jäädavalt. Ent seda ma siiski ei suuda; mina, lahkuja, äramineja, loobuja, kes kunagi südamest loobuda ei jõua, kellele see minek võib-olla on sama valu tegev kui sinule jäämine.

Kui sina neid ridu loed, olen mina juba teistes tuultes, teiste mägede ja maade taga — kaugel. Miks — püüan siinsamas selgitada.

Tookord Tartus käies selgus mulle mõndagi ootamatut oma minevikust. Mõndagi, mida ei suuda andeks paluda. Sattusin jälle samasugusesse lohutamatusse meeleollu nagu olin kord varem põgenemise eel. Tundsin ja tunnen, et iga sammuga, mis teen sinu suunas, aiva enam seon sind enesega, kisun sind enese poole ja võtan enesele kohustusi, mille lunastamiseks puuduvad väljavaated nii olevikus kui tulevikuski. Kas ei ole siis minust rumal neid enesele võtta, minust, kes ma õieti olen hingeliselt allakäinud, võimetu ja kõlbmatu millekski praktiliseks elus, keda ähvardab iga hetk füüsiline nälg ja vaimline pankrot. Kas poleks lõppeks humaansem ja mõistlikum pankrot eneses ning enesega, kaasa kiskumata teisi — praegusel juhul sind?!

Sa ehk juba taipad, millest ma räägin. Meie vahekorra jätkamisel oleks loomulikuks tulemuseks ühis- või abielu, nagu seda nimetatakse. Ent kus on meil selleks võimalused ja väljavaated? Ei mingi-

suguseid. Sa tead, kõigepealt ei salli seda sinu ema. Ja tal on õigus omast kohast, sest eks ela ju mina nagu taevaalune linnuke päevast päeva ja ettemõtlematult. Meie ei oma kumbki sääraseks sammuks vajalikke majanduslikke eeldusi. (Irma ühmas vastumeelsusega: kui rumal, meenutades üht oma kirja, kus ta poisi enesetunnet riivata tahtes oli vihjanud — kas siis sinus eneses ei ole midagi, millele sa võiksid ehitada? Ainult külm targutus majanduslikest eeldusist. Küll oled sa vaene...)

Ummik. Mõistlik lahendus puudub. Ometi aga mina otse instinktiivselt taipan, et sina ihaled, nagu on see ka täitsa õigustatud ja loomulik, elu mehe kõrval, mehega. Kas peaks mul jätkuma julgust sind selles takistada, mida ma ise ei suuda teostada, kuigi võib-olla tahaksin? Ei usu! Olgu, jätame kõrvale kõik piinad ja kannatused, jätame kõrvale valud ja alandused, kallis, kõik see mis puutub meisse kummagisse üksikult, aga minu äratundmine on, et pean sind teatud viisil vabaks jätma, kui ei riski ega taha hävitada su loomulikku õigust elu peale. Ma ei julgegi enesele võtta säärast vastutust, olen liiga nõrk ja viletsa eneseusaldusega selleks...

Oled tihti väitnud end elavat minuga, ainult minule oma üksinduses. See on nii liigutav, kuid omast kohast ka südamessetungivalt kurb tunnistus. Sellepärast, et minuga elades, mulle elades sa ei suuda iialgi kohaneda ja sisse elada sesse ümbrusse, kuhu sind saatus on paisanud ja mis lõppude-lõpuks — nagu mina mõistlikkudel silmapilkudel tunnen — on ain-

saks eeltingimuseks sisemise harmoonia ja tasakaalu saavutamiseks igal inimesel. Nii on kujunenud minust takistav tegur sinu elu arenemises, muud ei midagi. Kas ei ole siis õigem, kui unustad minu, jätad kõrvale, et võiksid taas tunda end inimeste seas viibivana, kindla pinnaga jalge all, ühetaolisena teistega ja osakesena üldisest voogavast elust!

Ära arvesta nii palju minuga, oma tunnetega minu suhtes, sest mina olen inimene õige reaalse elutaju ja mõistusega, ma näen, et minusse kiindunud olles sul pole võimalusi elada õnnelikuna ja rahulolevana enesega, sa kannatad. Aga milleks sulle, tütarlaps, valmistada kannatusi? Oled võrdlemisi elurõõmus — ela siis oma elu rõõmu ja mõnuga! Milleks mina kurvakujulise rüütlina sinu teel?

Tahaksin alatiseks jääda sulle parimaks sõbraks, lähimaks inimeseks — kui ainult lubad, — minu sügavaimad ja õilsaimad tunded on sinu päralt. Kuid ma aiman, sulle on parem, kui sa sellega ei arvesta, kui sa lihtsalt lähed minust mööda...

Mööda, nagu läbisõidetud jaamast...

Ilma kibeduseta, muretsemiseta, enesestmõistetavusega.

Ning ainult mälestustes meenutad mind, nagu tulpa kuskilt tee äärest, kauget, uduselt kujutlusse kerkivat...

Mina olen ju tuulte ja tormide inimene. Mind võib paisata rajuhoog kes teab kuhu. Ja kui sa nii kindlasti minus ripuksid nagu seni, kas siis minu saa-

tus ei kujuneks hävitavaks jõuks sinu elule ja saatusele. Kardan. Mul on hirm sinu tuleviku eest.

Raputa mind parem enesest eemale! Katsu seda teha — kas või kurja tahtega, kas või ajutiseks. Võibolla muutuvad asjad, teisenevad olukorrad ja ma ise kujunen ümber. Kes seda võib teada? Aga praegu ma millegi säärasega arvestada ei tohi. Sest võib-olla ka — ei tule midagi peale tühjuse, vaikuse.

Ma ei tea muud sulle ütelda. Kaon vist jäädavalt Vabariigi pinnalt. Lähen ära — oma elumõtte ja lunastuse jahile. Kuhu — tean. Mis, kuidas, milleks — pole aimu! Ainult tean, mina ei saa elada siin niimoodi nagu lahtijuuritud puu, nagu taim võõras mullas. Las' peksavad mind saatuse rusikad, las' pillutab teadmatus. Ma ei karda, et upuksin eluraskustesse mujal kergemini kui siin. Olen küllalt tugev, vintske ja sitke enese alalhoiuks. Kuid ka ainult enese. Mina ei ole kohane toeks kellelegi teisele. Ei suudaks seepärast ka hästi taluda teadmist, et keegi minu pärast on hädas, tunneb end seotud olevat minu kehva saatusega. Tahaksin olla nagu hunt metsas, üksi kesk võõraid inimhulki. Olgu see mulle puhastustuleks. Kui kõngen, ärgem haletsegem! Ei kõnge — kristalliseerun. Ning siis olen loodetavasti kõva kui graniit. Karastatud ja võitlusvalmis. Seda aga ongi vaja, alati ja kõikjal.

Saad aru minu tundeist ja mõtteist, ära valmista enesele vaeva. Ei saa — mõista hukka, vannu mind ära. Kõik on sinu teha, võib-olla vääringi seda.

Muud ma praegu ei suuda.

Hing on kui tuulekannel, armastus selle helin. Kannel heliseb veel, — kuulatame kaugusest...

Kuulatame ta helina raugevat kaja.

Ela hästi. Palju tervitusi! Hugo."

Selle alla oli kirjutatud väga peenelt ja õrnalt: „Suudlen", kuid hiljem kahe jämeda joonega silmapaistvalt kustutatud, kustutatud samuti nagu kustutas see kiri kogu nende vahekorra.

Kirja äärelt oli Irma lugenud aadressi: Helsinki, Sirkuskatu 3, huone 15, ning vastanud otsekohe — liht- ja tähtsaadetisega, korduvalt. Aga kõik ta karjatused olid surnud nagu hüüded õhutühja ruumi, tekitamata väiksematki kajavirvendust. Nagu mäletas, oli ta halanud: Ma ei ole enam taipamatu tütarlaps, nagu olin — ei ole sinust kaugel! Aga sina ütled mulle tänase kirjaga selgemini kui kunagi varem: sa ei taha olla minu lähedal. Mina ei ole sulle mitte midagi. Pole parata — sundida ei saa — armastust ei kerjata...

Arvasin sinu eemalhoidumise põhjustatud olevat armumisest kellessegi teisesse naisesse. Ent see vist siiski ei olnud tõsi. On suuremaid põhjusi, sinu seisukohast mõistagi. Tahad jälle ära minna...

See on kõige kohutavam. Sind ei jõua vist keegi ega miski hoida — vägivald oleks sinu vastu ülekohus — ah, nagu kõikide inimeste vastu.

Sõprust ei ole olemas, armastus vaid. Mina tean — armastan sind! Sina aga, sina armastad hulki, kõiki inimesi — üht inimest sinul ei ole! Ja praegu — vihkad sa neid kõiki? Seepärast lähedki ära...?

Kui hirmus, et sa mind nii suure tahtega ajad enesest eemale! Kuis võid olla õnnelik, et suudad inimesest nii mööduda — nagu „läbisõidetud jaamast“! Mis sünnib aga minuga, kuidas jään elama oma ahastuse ja õudusega...

Luba, et räägin nüüd ka natuke tõsisemalt. Kui sa poleks läinud minu juurest — ma oleksin rääkinud ka ühiselust. Abielust — nagu kõik — ma ei kõnelegi. See oleks liiga palju sinult nõuda — tunnen, abielu segaks sind. Jah, Hugo, oled varemgi mõista andnud, et ärgu ma lootku ja ma ei olegi seda teadlikult kunagi lootnud. Sind vähem tundes ja ennast vähem teades — tahtsin olla sulle, sinu kirele kas või ainult mängukanniks... Ainult midagi sulle olla, ükskõik kes või mis... Nüüd aga olen muutunud, põhjalikult: ei taha ega suudagi olla ainult mängukanniks. Kuigi mehi leiduks külluses, kellele võiksin selleks olla. Ei taha... Sulle oleksin tahtnud aga kõik olla, kui sa mind vähegi tunned, sa mõistad.

Ja kui ma nüüd viskaksin korraga oma töö, teenistuse, lööksin käega ema arvamustele ning tuleksin sulle järele, sinu juurde elama? Sest pea meeles: töö ja teenistuse väljavaateid võib alati luua.

Sa eeldad aga mulle igasuguseid kannatusi. Hugo, sinu pärast ma kannataksin, paljugi.

Soovitad mul mõnu ja rõõmuga edasi elada? Mismoodi? Mehele minna ja siis mõnulda? Aga inimene ei ole ju liimukas, et poolitad tema — elab mõlema poolega sama hästi edasi. Mina seda ei suuda!

Meeletu, mida ma palun! Ise ju vast ütlesin: armastust ei kerjata...

Aga ma ei lase sind ära! Miks, kuhu...?

Oleks mul vähegi võimalik, jookseksin su juurde, vaataksin otse silma ja päriksin — kuhu lähed, mispärast? Ei, ei — ära karda, ma ei saa ju tulla... Olen siin nagu vang, ja ma ei teagi, kuhu joosta, et sind leida ja vabaneda sest vangipõlvest.

Ning teises kirjas paar päeva hiljem:

Ma ei kõnele enam enese valust. Mulle tundub, sina vajad toetust. Sul on niisugune suur kriis, millest väljapääsuks sa ise otsid teed — nimelt põgenemise kaudu. Rohkem sa mulle ei usalda. Olgu! Võib-olla on sulle midagi koitmas kauguses. Siis ainult õnne, ainult õnne!

Nii raske, raske on sulle midagi ütelda, kui alalõpmata meenub: ta ei vaja ju sind enam!

Kallis, meie oleme mõlemad väikesed inimesed, — mul teadmisigi vähe — aga ma tunnen, et on olemas midagi rohkemat, suurt, mis rõhub meid, surub meid kõiki. Ja suhtudes sesse suuresse jääme siiski kõik üksikuiks. Inimesele on antud ainult usaldus teise inimese vastu ja — armastus. Ning kui armastus heidetakse kõrvale — on korraga säärane vaesus, tühjus, lohutamatus hinges. Seetõttu tunnengi end nii vaesestununa, mitte kunagi majanduslikult, ei!

Palun sind siiski, mangun kui armu, — jäta mulle õigus sind armastada! Ma tean, kogu mu elust, mu jõust on vähe selleks, et mitte sind lasta eemalduda

enesest. Sa vajad vabadust nagu toitu, eriti praegu tundub sul olevat sellest suur puudus.

Usu, oleksin ma teadnud, aimanudki — ma oleksin ise rutanud sind teele saatma — vabadust otsima, oma hinge vabadust.

Mul oli neil päevil säärane tunne, et parem oleks nagu kuhugi kukkuda ja — lõpp.

Aga — anna mulle õigus sind oodata — ehk tuled tagasi — ja ma elan siiski, elan lootustele ja mälestustele sinust...

Sääraselt umbes oli ta lõpetanud eelmisel aastal saadetud kirja. Ning nüüd siis oli saabunud vastus — milline vastus!

Vastus, mis esimesel hetkel näis hävitavat viimse lootusekübemekesegi, kõik panused tulevikule purustavat, aga mis vähegi kainemalt võttes jättis mitugi ust lahti. Iga sõjas oleja ei tarvitse ju paratamatult muutuda tolmukübemekeseks. Võidakse haavatuna rivist välja langeda, võidakse vangi sattuda ja hiljem vabaneda, võidakse lahingutest juuksekarvagi kaotamata välja tulla, pääseda ja elada kes teab kuidas. Pealegi, kui aeg oleks täiesti hangutanud ta südame — kas ta siis oleks üldse kirjutanud, usaldanud pihtida sääraselt?

Seda kõike enesele pingutavalt selgitades, leidis Irma korraga, et midagi hakkas temas jälle soojaks ning heaks muutuma. Nagu oleks maapind sulama löönud, nagu oleks midagi õige lopsakalt ja vohades kasvama hakanud seni päris sööti jäänud mullas.

Siiski, ainuke inimene maailmas, keda ta peab

enese usalduse vääriliseks. Usaldus aga tähendab pool armastust! Irma muutus järjest õnnelikumaks. Kuivatades lõplikult paled, asus ta lähemalt uurima päevikuid. Tal oli ju nüüd siiski nii palju, väga palju temast. Kogu oma elu, oma mineviku oli ta usaldanud tema kätesse. Kas see siiski ei olnud midagi suurt, väga tõsist ja liigutavat? Irma veendus üha rohkem, et see oli.

Selles tunnetusehoos korjas ta järsku kõik kirjad kokku ja peitis need hoolikalt laekasse. Oli ju nüüd seal terve varandus: Irma enese katkendlikud päevikud, meeleolusid kajastavad ja poolikud, kuid siiski hulga ülestähendustega Hugost, — siis kõik temalt saadud kirjad ning lõpuks terve tema eluraamat, mis ulatus tagasi poisikesepõlve.

Ta jooksis üle toa, avas uuesti aiapoolse akna, rinnutas selle lauale ja hingas täie sõõmuga juunihommiku karget õhku, mis oli täis mee, hilise sireli ja jasmiini lõhnu, tulpide ja noorte gladiooluste imalana tunduvat hõngu ning kõduneva ja mädaneva aiamulla lehka.

Otse ta akna all valendas õiekuhil, vähe taamal algasid nukrate murtudsüdamete ja krookuste rivid, siis marjapõõsaste read, maasika- ja vaarikapeenrad, sibula, redise ning mitmesuguse muu aiavilja istandused. Nende vahelt paistis kurgi- ja kõrvitsalavasid ning tagapool, otse vastu lõunapäikest, madal triiphoone klaaskatusega, kus vana Joosep kasvatas tomateid, potililli ja väikesi viinamarja võsasid, mis rohetasid siiani end varjava klaasi alt. Puude vahel

rohus sibas kuldnokki kiires talituses, kuskil säuksusid varblased ja tõreles kivitäks.

Aed oli nagu üksainus suur elu ja elamise hingus, saamise ja olemise, arenemise ning kujunemise tempel, mis pühendatud kõike viljastavale eerosele. Vanad hallid puud sirutasid sama rõõmsaina päikesele vastu oma päid kui vasttärganud taimenatukesed mullakamaral.

Nüüd tajus ta korraga võõrastavat vastuolu enese ja pakatava kevadsuve vahel, häbenes noid kaomõtteid, milledega südames alles mõne viivu eest oli tuijutanud oma tillukese kirjutuslaua ääres. Hingates neid lõhnu ja libistades silmadega üle puhkeva, elumahlades kääriva looduselõigu — tundis ta enesessegi taas kogunevat natuke enam mahlu, rahu, elutahet ja visadust.

Ta oli noorena kasvanud maal, mõisates. Mäletas hästi noid vägevaid aedu ja parke, millede puude vilus oli mänginud oma lapsemänge. Mäletas linnulaululisi kevadehommikuid ja lõõskavas suvepäikeses tukkuvaid välju, mida oli vaadelnud pilusilmi, kujutledes oma lapsemeeles tüün-vaikset, laiska merd, mida polnud iialgi näinud, kuid millest oli kuulnud räägitavat kui ääretuse ja avaruse võimsast võrdkujust. Ning noist aegadest oli ta hinge elama jäänud püüe avarusse, igatsus saavutamatu järele — tolle sinava silmapiiri järele, milleni ta kunagi polnud söandanud ise lipata ega milleni teda ka ealeski ei viidud — tunne, nagu oleks ta ise osakene kõigest sellest, mis

elab, tuikab, hingab ja on ta ümber, olgu viljataim, loom, puu või põõsas...

Elades aedniku üürilisena oli ta nii sageli kahjatsenud, et ei tema ega Hugo polnud sündinud maailma aednikulastena. Säärases loomisrõõmus sirgunud inimesed vaevalt maldaksid kunagi end kõrvetama hakata maailmamure urgitsustega. Säärased elaksid nagu puud, nagu lilled ja taimed — loomulikult, julgelt ja tervelt. Ta tundis seda, ning igatses aeg-ajalt ise olla pigem taim või kasvukene kui inimene säärasena nagu oli.

Kui Hugo oleks hakanud aednikuks, vilksatas tal läbi aju. Ja ta tõmbas silmad pilukile, kujutledes enesele, kuidas siis oleks võinud kõik olla sootuks teisiti. — Aga pool, oh, isegi üle poole elust on alles ees, lohutas ta end samas, nagu valmis uskuma, et lõpuks ometi kogu lahendus veel võib pöörduda nendele radadele, mida oli valinud tema igatsus.

— Kui muuks enam ei kõlba, leidis end mõlgutlevat, ning tundis korraga häbi sellest, et teise santsusele valmistub rajama kujutlustes oma õnne ja heaolekut.

Aga ta ju armastas! Tal oli selleks õigus. Ükskõik kuidas või millal, ükskõik missugust teed mööda sihile jõudes!

Ta ulatas aknast käe ja laskis kõdistada oma pihupesa pehmete, lumivalgete õitega nagu sametiga kaetud põõsa okstel. Need olid pisut jahedad ja puudutasid ta kätt, nagu oleks keegi paitanud õige hellalt, tagasihoidlikult.

Eemaldunud akna juurest, tasus ta veel korra oma punetavaid silmi, silus juukseid ja lipsas siis kööki. Tahtis säästa aega ja pühendada kogu oma vaba ennelõuna päevikute uurimisele. Seepärast sõigi ta ainult vähe, kiiruga ja püsti jalu nagu kuskile õige rutates või ainult hundiisu kustutades. Ja ega ei tundnudki tõsist nälga: kõik see erutus ja ootamatus oli riisunud hoopis söögiisu, segi paisanud normaalse argipäevaelu.

Kuidagi kaugena meenus, et oleks vaja olnud kohendada oma töökitlit ja nõeluda sukkigi. Aga kuidas oleks ta nüüd võinud haarata nõela järele, kui samas otse tema oma toa vaikuses ootasid lugemist päevikud, mis tõotasid tema ees pärani lahti kiskuda, avada tolle imeliku inimese elu? Ta kohendas ainult veel laual oma tualettasjakesi, pani lõhnaõlipudelid koomale, tõstis maniküürriistad üksipidi virna ja kergitas puudrikarbikese — väikese hõbedast monogrammiga ilustatud eseme selle õigele kohale lauapeegli varju. Sealjuures märkas ta korraga, et sõõrjas peegliklaasike toosi kaane sisepoolel oli mõranenud. Kolmeks tükiks lõikasid praod läikiva klaasi ning nende lõhedest paistis punane plüüš-vaheriie, nagu oleks immitsenud verd sügavaist kriimustusist kellegi läikivalt-puhtal nahal.

Ta kohkus tuimaks sellest avastusest. Sest toosike oli Hugo kingitus tema kahekümne kolmandaks sünnipäevaks, kallisasjana hoitud üle kolme aasta. Talle meenus järsku vana ebausk, et kingitud peegli purunemine tähendab kinkija surma. Ning ta otse

kangestus kesk põrandat asetsevale vaibale, vaadeldes tardunud silmi purunenud klaasi verd immitsevaid servi. Kui ta ainult teaks, millal, kus ja kuidas? Peegli purunemine käekoti hooletust viskamisest või survest ei võinud ju omada kellegi suhtes saatuslikku tähendust — niipalju aru ja mõistust jaksas ta veel koguda. Ent kõigile pingutusile vaatamata ei suutnud ta meenutada toda unustushetke, mis oleks tema hoolimatuse tõttu võinud põhjustada peegli purunemise. Tõsi, oli ju ettevaatamatult teda eileõhtuses kõrtsilauaski surutud kahe mehe vahele. Aga kas siis sellest? Ta asetas toosikese tagasi oma kohale, silmitsedes seda kaastundega, nagu silmitseb laps kogemata lõhutud mängukanni.

Hirmus päev oli täna, erutav ja vastik.

Ja see heli, see kummaline kiunumine kõrvus piinas teda ikka veel hooti.

Tahtes vältida mingit tuuletõmmet või külmetust, mida ta arvas eneses tundvat, sidus ta paksu talvelkantava siidsalli nii tugevalt ümber pea, mähkides sellesse isegi kõrvad, et ta möödasõitvate talumeeste rattalõginaid kuulis ainult tumedalt ja nagu kaugusest. Siis laskus ta uuesti kirjutuslauaäärsele toolile, haarates kätte vasttoodud roheliste kaantega kaustikud.

Nüüd oli ta hoopis rahulikum ja selgesilmsem. Laua juurde asudes märkas, et kell oli juba üle kümne ja et päike ei paista enam aiapoolsest aknast suure heleda laiguna põrandale.

Sedagi silmas ta nüüd Hugo päevikuid lehitse-

des, et need olid kirjutatud väga mitmesuguse tindi ja käekirjaga. Leidus kohti, kus isegi pliiats oli olnud kehv ja nüri. Mõnedest lehekülgedest võis järeldada kirjutaja ilmset väsimust või tujutust: nii hoolimatult oli siia pillutud sõnu ja lauseid. Teisal jälle üllatasid korralik tihe kiri, terava sulega üksteise kõrvale lükitud read. Leidus seal isegi värssides meeleolutsemisi, nagu võis hoomata, kõik dateeritud, osalt kellaajadki juures.

Tõesti, kogu inimese elu, kajastas Irma eneses kirjas antud mõtet, tundes, kuidas ta käed taas kippusid ärevusest värisema. Ja nii põhjalik ja pikk, et ei osanud kuskilt lugema hakata! Aga ta sundis end rahulikumaks, otsustades lugeda algusest peale, algusest lõpuni, vahele jätmata väiksematki kriipsutust, täpselt järjekorras, nagu oli alanud ja arenenud mehe elu. Igal elul on oma algus, igal mõttel lähtekoht ja sünnihetk. Kuidas muidu oleks võimalik teda mõista, kui mitte algusest peale jälgida kogu tema arengut ja kujunemist, tunnete tekkimist ja kadu. See oli ju elava inimese elu, mitte mõni raamat! Raamatuid võis Irma teinekord tujukuses avada kust kohast tahes ja lugeda, naudingugagi. Seda siin aga tuli võtta teisiti.

Esilehel leidus pealkiri: „Märkmeid minu elust“, siis väiksemalt nimi ja allpool kesk lehte suure kirjaga kaks stroofi:

Aeg hukkumine, aeg on turm:
Kord puruneb, mis tunnetan ja tajun...

(J. Barbarus)

Käekiri oli siin veel poolkujunemata, poisikeselikult algupärata, jäljendusi meenutav ja võõras, nagu see luuletajalt laenatud värsski. Ja kui Irma oleks olnud teissuguses meeleolus, ta oleks võinud vahest naeratada selle poisikeseliku kaduvus-meeleolu juures. Nüüd aga vaatas ta seda ainult veidi kurvalt, keerates järgmise lehe. Selle ülemisele servale oli märgitud 9. juuni, Voorel, ning reavõrra madalamalt algasid ülestähendused ilma pikema sissejuhatuseta.

Nüüd siis viimaks on lõpp kogu sel valel ja alatusel! Nemad aitavad mind, nemad koolitavad mind — heategijad! Ütlesin isale ja selle naisele (võõrasema!) otse näkku, et lähen minema ja asi tahe. Ja seda ma teengi, hommepäev kohe. Säärane vabaduse ja priiuse tunne on südames, et tahaksin lausa lennata. Kaugusse, avarusse, laia ja palju pakkuvasse maailma — ära siit kehvast tarehütist, pimedast ja rumalast ümbrusest, kus kõik vindub, kopitab ja lehkab surma-, mitte elulõhna, paranemise ja edenemise järele...

Lugu sai alguse sellest, et koolist koju tulnuna logelesin paar päeva niisama, tegemata otsekohe mingisugust tööd. Mõtlesin, arutlesin ja uurisin aias lamades inglise keelt, milles sain suure hädaga kolme. See on nii huvitav keel, aga maakoolist minnes polnud mul temast aimugi, ja nüüd ei jõua teistele, kes juba gümnaasiumis paar aastat õppinud, enam järele... Aga küll ma ta kord kätte saan. Vilistan siis kahepanijatele!... Nojah, vanamoor torises ja põrises, ei

võinud näha „täiskasvanud meest maoli maas, raamat nina all". Ajas aeda hagu raiuma ja seletas, et talvel sööda meest kui härga koolipinki, nüüd suvel kah veel härra kodus. Et paneks käed kuskile külge... Rääkis midagi Kärbiku talu sulase haigustumisest ja sellest, et neil parajasti tööpoissi tarvis... Võivat teenida. Ütlesin, et talusulaseks enam ei lähe, sellest oleme üle. Olen küllalt karja järel vantsinud ja porist kartuleid kookinud, nüüd juba aitab. Nii läkski lahti. Õhtuks oli vanaeit isagi üles keeranud, kes söögilauas hakkas jälle torisema, et vaata, poiss, meil väike kohake ja sinuga raskusi palju, sa peaksid ka ise kuidagi katsuma — mingit ametit õppima. Ütlesin, et olen oma seitsmeteistkümnele eluaastale vaatamata juba kolm suve teeninud endale ise kooliraha ega mõtle selgi suvel käsi rüppe panna. Edasi veel, et mis see teie abi või asi nüüd: süld puid, paar kotti kartuleid, mõni käntsakas liha ja kotisopis tangu talve kohta... See nagu kostiks tädile linnaskäimise korral, mitte mulle moonaks. Kui tädi ei aitaks, teie pärast võiksin ma kõngeda linna.

— Eks sa's mine oma uhkuse ja tädiga, mis sa siit enam, torkas eit, puredes ise pikkade hammastega heeringa selga nagu kass linnu kaelaluud.

— Noh, saab mindud kah, kui just vaja, panin lusika plaksudes lauale.

— Poiss, mõtle ikka järele, mis sa räägid, noomis isa vaikselt, habet siludes.

Olin ägestunud, eriti seepärast, et märkasin, millist sisemist rõõmu valmistas vanamoorile minu mi-

nekujutt. Vahtides tema rahulikku leivapugimist, ägestusin veelgi enam ning ütlesin:

— Või mul siin mõni kodu enam ongi! Aina üks irin-virin ja taganttorkimine. Nagu ma ise ei teaks, mis teen. Tulihark majas peremees... Tuhvlikangelane...

Seda ei oleks ma pidanud mitte ütlema. Isa kael tõmbus punaseks, ta silmad süttisid. Olin puudutanud ta hellemat kohta. Ta peab end ise väga kindlakäeliseks ja otsustavaks meheks, tegelikult on aga see teine naine painutanud ta oma tahte alla. Eit valitseb nii teda kui kogu majapidamist. Vana ütleb ainult jah ja aamen. Aga ta ei kannata selle etteviskamist. Pealegi ta vist armastab omamoodi seda krihvlit. Ta tõusis ja käratas mulle valjult:

— Suu pea, poiss! Häbi sul ei ole.

Väljusin ruttu ja jäin erutusest lõõtsutades toetuma rinnuli aiaväravale.

Tükk aega hiljem kohmitses isagi aida poolt tulles sinna. Astus minu kõrvale ja tegi asja rääkida viljapuudest. Saimegi viimaks jutule. Siis ütles ta mulle nelja silma all ilusti, et Leena olevat minule hirmus tige, et tema tõesti ei tea, mis saab minu kooli ja koolitamisega...

Tema hääles oli muret ja piina. Teadsin ju, et ta polnud ise selle kohakese pärisomanik, mida nüüd peeti. See oli uue „ema“ venna armust jäetud talle ning temal seega täisõigused. Isa ennastki peeti siin nagu sulast, aasta-moonakat. Seepärast vastasin kindlalt:

— Ära muretse, isa, küllap tulen toime.

— Kuidas sa ikka, poeg...? kohmitses.

— Noh, kui kord koolid seljataga on, küll siis näed isegi, vastasin, lisades, et ei siis ole muud kui suur tänu kõige senise eest. Kui kord rikkaks saan, püüan tagasi maksa, ei saa — tasugu jumal.

Vana näis selle jutuga vägagi leppivat. Ta rääkis jälle midagi nendest, kes linnas ametite peal, möönis sedagi, et kui oma ema elaks, küllap siis ikka, aga nüüd, näe, kära ja tüli enam kui asja.

— Mis siis muud kui kihutan turbarabasse. Sügiseks oma sada krooni taskus ja jõuluni koolipõli hooletu.

— Annaks jumal, ühmas isa, seletades siis möödaminnes, et võiksin linnas katsuda ka mingi kantseleikohakese otsimisega. Neid olevat ju nii palju, kes paar aastat gümnaasiumis käies on saanud kõrgetele kohtadele. Teel lisas ta, et võib-olla jõuluks siingi paranevad jälle tujud ja muutuvad käed heldemaks.

Pigistasin hambad kokku, lausumata sõnagi. Mis teadis see vana inimene nüüdsest haridusest või kõrgetest kohtadest! Ning mulle tegi viha see, millega isa püüdis arvestada — heldemad käed. Nagu oleksin mina olnud mõni kerjus. Olin ise juba lapsepõlvest alates tööd teinud ja teeninud, viimastel suvedel isegi täismehe päevapalga. Isa kätte see suuremalt osalt jäi, aga kui talvel läksid küsima, oli alati ilmatu virin ja häda. Isegi raamatute raha tuli temalt suure vaevaga välja manguda. Ja nüüd — helded käed! Tänan väga. Isale ma siiski rohkem midagi pahasti ei ütel-

nud. Tean, tal on oma nõrkused — rahakene niriseb tihti pudelisse. Seepärast ka kodused tülid ja tema sõna vähekaaluvus. Olen temaga varem küllaltki sõnelnud, aga või sa vanainimest targaks teed.

Minu otsus on küps — lähen, asi sellega.

Jäägu kõik — kodu ja isa! Iga inimene elab ainult enesele. Minu elu ei lähe kellelegi korda. Nälgin või priiskan, ainult minu enese asi.

Maailm on ju nii võimalusterohke ja mitmekesine.

Paar päeva hiljem kirjutati räpakalt:

Pistsin enne keskööd Voorelt (kodunt?) tulema, pamp rõivastega seljas ja isalt kingitud labidas õlal. Tore rännak oli see kümmekond kilomeetrit öövaikuses ihuüksi oma unistustega läbi sügava, tumma metsa. Iga astutud sammu järel tundus nagu uks minu lapsepõlve hämaruse taga järjest koomale vajuvat ja tee avarduvat iseseisvasse mehepõlve, mis näis kumavat nagu valge laigukene sihitee otsal. Tulin ja teadsin — tagasipöördumist ei ole. Võidad või kaotad — kõige eest vastutad ise.

Ja veider, mul on vanaema narride juttude mõjul lapsest saadik kuidagi pisut kõhe olnud öösiti liikuda metsas. Seekord aga ei meenunud üldse midagi taolist.

Jaamas rongi ning Rootlasse. Kui ma pisut peale kella kaht varahommikul seal vagunist väljusin, säras kogu maailm tõusvas päikeses ja seesuguses hiilgavas kastes, et arvasin end turbaraba asemel olevat sattunud mingisugusesse imeaeda. Kõik sädises, helises, sulksus, liikus ja elas. Ainult tööriistad ja masinad konutasid tummalt keset sood. Istusin turbapressi

äärele ja vahtisin pärani silmi kogu seda looduse ärkamismängu. Putukad ronisid oma ööurgastest päikesesse, linnud askeldasid hoolikalt, mesilased, kumalased ja mitmesugused vaablased lõid sumisema, kogred vanades turbakaevendites pistsid pead veest välja ja vaatasid nagu imestades ringi. Vesi liikus ja lainetas kergelt nende rahutust paigast teise tõttamisest. Roog kahises tasa. Kalu näis olevat seal parves nii tihedalt, et nad ähvardasid otse nagu murda kaldaäärset rohtu. Kaugelt kostis ärkavate kariloomade inisemisi ja koerahaugatusi.

Kõik minu ümber pakatas rõõmsalt, kuidas oleksin siis võinud mina nukrutseda — kuigi juba hakkas tunda andma end väike ahistus?

Viskasin oma pambu õlalt ja niipea kui kella nelja paiku masinist esimesena kohale jõudis, astusin abimehena ligi. Lõin tal paar puuhalgu lõhki ja pistsin tule katlaahju. Tema niikaua parandas rihma. Kuidagiviisi haaratud sest varahommikusest meeleolust oskasin end kohe tarvilikuks teha. Ja kui tund hiljem hakkasid töölised kogunema, leiti, et tubli noor mees... niisugune ainult kasuks tööle. Kutsuti kahte artelli korraga. Lõin ühte vana, rahuliku töömehega, kes tõendas, et nad seni ikka teeninud üle kolme krooni mehe peale päevas, nüüd aga ühe Villa-Hansu kampa sattumisel vist juba kipub alla kiskuma. Hans langetati otsekohe artellist välja ja — mina lõin käed labidavarre külge. Säärase huvi ja hoolega nagu oleksin ma lapsest saadik aina turbamulda kühveldanud.

Keskhommikuks olid kõvad rakud pihus. Ent

raha ka üle krooni taskus. Kes tohtis siis hingata valust? Lõunaks võttis vere välja... Aga ei midagi, tõmbasin kotist kaltsu, sidusin ümber käe ja jälle labidavart liigutama.

Nii läks see päevast päeva. Terve nädal ja osa teistki.

Siis ühel hommikul tööle minnes leidsin meie tööee vett täis olevat ja masina tagumised rattad rippuvat augu äärest alla. Mehed seisid ümber ja sõnelesid. Üks tugevakoonulisi linnapoisse räuskas üle teiste:

— See on tolle koolipoisist-logardi töö. Näe, siin ta kaevas õhtul, on tammi vahelt läbi võtnud.

Mitmed meestest pöördusid vihaselt minu poole. Püüdsin tõendada, et töötasin korralikult, et minu eekohal jäi turbatamm vähemalt kolme jala paksuseks. Aga kes seda uskus? Tigedalt ähvardasid mehed mind läbi kolkida, artellist välja visata ja üldse rabast minema ajada säärase hooletuse eest. Masinist lubas koguni palga lasta kinni panna, kui noid rippuvaid rattaid kohe ei suudeta tagasi maapinnale tõsta ja tööd uuesti alustada. Lõpuks õnnestus mul siiski oma süütust selgeks teha labidajälje varal. Märkasin, et minu labida kand jättis pehmesse turbasse iseloomuliku triibu. See labidas aga, millega oli kaevatud maha tamm, oli olnud vahe ja täitsa sile. Meeste tähelepanu sellele asjaolule juhtides hakkasid nad urisema ja kõhklema. Viimati tähendas artellivanem kurjalt:

— Saadan seda Villa-Hanssu uskuda teab. Viimati selle küüned mängus. On ennegi asju nähtud...

— Hans, muidugi Hans, räuskas nüüd ka linnapoiss.

Varsti oli saamatu vanamees poolvägisi kohale veetud ning mitmelt poolt külvati ta üle ähvardava küsimusterahega. Vanamees tõmbas pea õlgade vahele, laotas käsi ja pööritas oma halle, karvadesse kasvanud silmi, hädaldades:

— Kallikesed, olete vist hulluks läinud. Kuidas siis nüüd mina, vanainimene. Ega ma esmakordselt turbarabas ole... Siin nooremaid ja lollimaidki...

Ei aidanud pinnimised ega ähvardused. Vanamees aina muheles ja näitas juhmi nägu. Lõpuks löödi käega. Kuid meil jäi üldiselt mulje, et Hansu süda polnud puhas.

Koomiline! Koolis õpetatakse igas tunnis ausust, suuremeelsust ja heasoovlikkust, aga mis näen ma siin — inimesed on hoopis teissugused kui nad võiksid olla.

Kool, raamatud, viiul, ilusad ja kenad asjad — oh kui kõrgel on need kõik siit turbaaugu porisest sügavusest üles vaadates!

Töö on ränk ja märg, õige tappev — aga raha toob. Üksluisus ja masinlikkus kipub tülbistama — kuid vist kõik kehalised tööd on üksluised. Sest niipalju kui ma nüüd siinseid inimesi olen tähele pannud, on nende näojooned enamuses tuimavõitu, nende olemus tülpinud ja vaim võrdlemisi nüri.

— — — —

Jaanipäev — juba. Kaks nädalat nüüd ka liigutatud labidavart säärase ägedusega, et — nagu rahvas ütleb — polnud aega ninagi kasida. Aga üle kahekümne viie krooni on puhast taskus. Täitsa teine tundmus: oma raha ja iseenese peremees.

Sõitsin linna, jättes hüvasti senised higikaaslased. Liiga rängad olid siiski minu noorele kondile sealsed töötingimused. Pealegi tuli ööbida lageda taeva all õlerõugus ja närida aina kuiva toitu. Rikkus seedimise ja tekitas nohu. Veendusin, et ma siiski veel igas töös kogenenumate ja vanemate meestega ei suuda võistelda. Nad keerutavad labidat nagu mänguasja, hoolimata sellest, et iga labidatäis kaalub mitu head kilo. Minu piht ütles aga pealelõunati üles, nii et pidin aeg-ajalt end sirutama, mis muidugi artellikaaslastele ei meeldinud. Peatun praegu tädi juures ja vaatan pisut linnas ringi. Ehk leidub siin mõni mõistlikum ots.

Tutvusin rabas huvitava mehega, keda hüüti Punaseks Pauliks. Mees olevat olnud segastel aegadel mingi tribunalist või komissar, võtnud üle ja rekvireerinud. Ajab imelikku juttu ilmast ja maast. Ütleb, et näe, teeme tööd kuue krooni eest päevas, saame aga hädaga kätte kolm. Teise kolme eest istuvad härrad kantseleides, ajavad autoga ringi ja käperdavad naisi kõrtsitubades... Kui härrad ka tööle panna, võiksime oma töö täisväärtuse eest palga kätte saada ja isegi pooleldi härrad olla. Kui mehed küsisid, kas siis peaks ka mööda kõrtse käperdamas käima, vastas ta lühidalt: arvad, et ei kuluks või? Peale säärast hobuse-

päevatööd! Meeste hulgas näis tema vastu olevat mingi poolehoid, tema ümber koguneti lõunatundidel ikka seletama ja arutama.

Kas seda nimetataksegi klassiteadvuseks? Võibolla — päevapalgast ja tooretest naljadest see kaugemale ei ulatunud.

Nii palju turbaraba-romantikat — kuhu olin tõtanud suurte lootustega. Tagasi sinna ei tahaks siiski enam minna. Liiga tappev ja tuim — ainult pori, madal soo ja samasugune madal vastastikune lööpimine sõnadega omavahel. On ju siiski puhtamaid ja paremaid töid.

— — — —

Kolmas päev juba tädi juures. Jooksen hommikust õhtuni — ei juhtu. Aeda oleksin saanud, aga seal on nii odav palk, et teenib vaevalt söögiraha. Piinlik hakkab. Jõudu ja tahtmist on tööd teha — aga tööd pole! Registreerisin end naljaks tööbörsil — ehitustöölisena. Oskan käsitada kirvest ja saagi, ka lupja ja savi segada — mis seal ikka. Värvimistki tunnen — kõik kodus õpitud ametid. Ehitustöödel teenivat hästi, nagu räägitakse, eks katsume siis.

Tõin kogust paar raamatut, mida tuhnin ajaviiteks. Eriti huvitav ja haarav on David Straussi „Vana ja uus usk“. Kuidas ta paljastab evangeeliumide luulet ja apostlite literatuuri... Ei mingit jumalast-sündimist, ei ülestõusmist ega igavest elu — kõik vaid räpaselt elanud ja vaesuses vaevelnud, lunastust ootavate idamaalaste elava fantaasia vili. Säärane on selle mehe arvates „jumalasõna“, mida meile õpetatakse,

millesse peame uskuma. Seda raamatut lugedes kaotab kindluse kõigesse, mida õpetatakse usuna, hingele kosutust pakkuva palsamina. Viletsad inimesed! Strauss ütleb: Õndsaks ja õnnelikuks saamise asjus viib sihile ainuüksi inimese töötamine iseenese kallal, enese paremaks ja õilsamaks muutmine, usuline tee pole muud kui meelitav enesepete...

Usk tekitab ärarippuvuse, sõltuvuse tunde inimeses... Ei, tahan jääda ja saada iseseisvaks inimeseks...

Minu usutunnistuseks saagu: Ära unusta hetkekski, et sina ja kõik, mis sa enese ümber tajud, mis sinule ja teistele juhtub, mitte mõni üksik erandnähe pole, mõni korraldamata juhuste ja aatomite segu, vaid et kõik igaveste seaduste järgi, kõige elu, kõige mõistuse ja kõige headuse algallikast tuleb... Looduses valitseb suur edenemise seadus. See osutub lohutavamaks kõigi tõdede hulgast...

Teine raamat on Darwini „Põlvenemine". Millegipärast ei ole see mulle — vist kui maalapsele, kes liiga vara elu tekkimise ja sündimise saladusi tundma saanud — nii suureks üllatuseks. Mina pole õieti kunagi osanud inimestele vaadata palju teisiti kui teatud arenemisastmel seisvatele loomadele. Sigitumine, toitumine, puhkus — kõik on ju täpselt sama. Nüüd leiangi siit kindla teadusliku tõendise oma arusaamisele. Amööb-algrakukene, protoplasma — sellest olen tekkinud ja koosnen mina, nagu kõik see elav, mis on minu ümber.

Selge ja veenev. Ainult — kust sai, kuidas tekkis

siis too esimene elu sisaldav rakukene, sest mitte millestki ei teki ju mitte midagi, nagu tõendasid usuõpetaja ja keemia dotsent võidu koolikateedrist.

Loov jõud — kosmos, universum... Jumal?

Tädi usub viimasesse, isa kummardab esimest — kelle või mille ees peaksin mina nõtkutama oma põlvi, ei tea. Oh, nii palju, palju on veel uurida ja õppida, et jõuda selgusele!

— — — —

Jälle tööl! Sedapuhku ühe juudi lauavabrikus. Astusin täitsa muuseas hoovi, kus parajasti oli algamas öine töövahetus. Mees, kes jõest palke kohale vinnava masina juures pidi töötama, oli jäänud ilmumata. Küsisin tööd. Anti masinahoov kätte, seletati natuke ja märgiti nimi kirja. See oli kõik. Muudkui hakkasin pihta — kaks ja pool krooni öö. Nii jäingi öövahetusse. Töö on imelihtne ja kerge. Pole muud muret, et kui antakse märku jõelt, silmad seda õigel ajal ja vajutad hoovale. Ning veoahel tassib palgid jõelt vabrikusse. On nad paraja platvormi ees, lase kett lahti ja — jälle ula kuni uue märguandeni parvelt. Peab olema terane silm ja valvas kõrv, et läbi sahkade müdina kuulda hõiget või näha märgutuld. Endine mees olevat kippunudki tukkuma jääma vända juures. No minuga seda ei juhtu...

Päevikus oli nüüd pikki lehekülgi töö lõbudest ja muredest, laialivalguvaid mõttemõlgutusi vaesusest, jõukusest, tõest, aususest, armastusest, usust, jumalast ning kõigist neist asjust, millega võib tegelda jõudehetkedel ärksa vaimuga noormehe aju.

Seal leidus iseloomustusi üksikute võõraste inimeste kohta, tähelepanekuid elust ja väljakirjutusi raamatuist, kõike läbisegi.

Irma keeras pealiskaudselt silmitsedes lehti edasi. Märkas kuskil muuseas, et augustis tööd lõpetades noormehel oli koolirahaks jäänud vaid kaheksakümmend krooni ja et ta oli ostnud endale poolpeetud palitu, lasknud parandada viiuli kaela. Tähendab, ta mängis poisikesena viiulitki, igatses tundma õppida võimaluse korral kõiki muusikakunsti saladusi, nagu märkis.

Ühelt kahvatult leheküljelt luges Irma:

Pea huugab ja liikmed on lõdvad, nagu kummist. Ei pea vist enam kaua vastu — näljutamisele. Peaaegu kogu nädala pole muud söönud kui koolis teed võileibadega — teiste ees ei saa ju end säärase näljavaresena näidata, kes isegi viie sendi eest võileiba ei jaksa osta (tee on prii), mis pealegi on kasulik, sest kustutab suure nälja kuni õhtupoolikuni. Ja õhtuti on ikka veel jätkunud mõni kilu külmade kartulitega. Eile ja täna puudusid ka need. Koolis jäi võileivakene söömata — rahapuudusel. Luiskasin teistele midagi haigusest ja pugesin suure vahetunni ajaks ära keemia laboratooriumi.

Ei jää vist muud üle, kui tuleb minna koolist abi manguma. Või kirjutada lõpuks isale? On juba märts. Kui veel paar kuud suudaksin kuidagi läbi pigistada, oleks kolmas klass seljataga. See on pool gümnaasiumi. Annab õiguse pääseda vähemalt ohvitseride- ja politseikooli. Need on prii koolid toidu ja korte-

riga. Ega mul vist teist teed jäägi, kui tahan mingi ümmariku hariduse poole sihtida...

Lahkusin tädi juurest selle mehe torisemise pärast. Neil ka kitsas, vanamees tööta, tädi palk väike. Elan kellegi kõrtsi tubade koristaja eide juures, keldris. Pime, külm, niiske ja haisev. Eit on juba mitu päeva järjest kodunt ära. Keldri kotta on paigutanud keegi oma kanad. Kõik kohad sõnnikut ja selle haisu täis... Ei ole enam elamist.

Nad õpetavad: ära valeta, ära varasta. Aga praegu piinab mind hirmus tahe kas või näpata kuskilt tükk leiba!

Mis saab, mis saab minust?!

Lugesin Knut Hamsuni „Nälga". Kui ka tegelikkuses kõik osutuks nõnda lihtsaks ja kergelt ülesaadavaks nagu ta seal kujutab! Oh ei, kerge on fantaseerida näljast, tegelikult on see aga üks vastikumaid olukordi. Miks ei ole inimene nii välja arenenud, et tal oleks ükskõik, missugusel kujul ta oma keha rahuldab süsiniku, vesiniku, raua või mõne muu algainega! Nendest ju suurel määral koosneb kogu see krempel, mida nimetame igapäevaseks toiduks. Ainult keemia...

Mispärast peab inimese elu nii keeruline ja komplitseritud olema? Ning kui räägitakse, et on jumal, halastav, armastav ja õiglane — kas ta siis ei võiks halastada eelkõige nälgijaile, noortele, edasipüüdjatele nälgijatele, saates neile mingi õnneliku juhuse väljapääsu ja edasipüüu võimaldamiseks. Nii jääda rippuma maa ja taeva vahele poolharituna, pooltööpoisina — see on otse narrilt vastik.

Ma ei tea, keda meenutada, kelle poole ohata oma praegusi ohkamisi. Missugused jõud suudaksid mind vaest aidata...

Ohkan oma surnud, kadunud emakese poole... Anna head nõu, ema, kallis. Sina olid ainus, kes mind armastas ja hoolis minust. Ütle sinagi, mis pean ma tegema...?

Ma kuulatan pingul kõrvu ja mul on tunne, nagu kuuleksin ma mingit salasosinat, nagu heljuks tema hääl minu ümber. Kui ma aga end liigutan, kaob kõik. See on ainult nälja kohin mu kõrvus, ei midagi muud. Keegi ei kuule mind, ei keegi kuskil...

— — — —

Mõni päev hiljem kirjutati koolikroonika sekka:

Vana hea tädi päästis mind seekordki. Kohtasin teda juhuslikult Riia tänaval, kui tuli parajasti töölt. Vaatas mulle näkku ja ütles:

— Hugo, kuule, kas sul süüa on ka midagi?

Lõin pilgud oma kõveratele tankininadele.

— Kuule, ega sa ennast nii noorelt tohi ära tappa. Säh, siin sulle sada marka ja, lisas vähese mõtlemise järel, — kui sa teisiti toime ei tule, eks siis koli meie juurde tagasi... Vanamees sai ka jälle öövahikohakese, küllap me kuidagi kevadeni läbi ajame...

Pühapäeva õhtul olin oma raamatupambu ja kastikesega seal, vanas mõnusas ärklitoakeses Maarja kabeli kõrval.

Nüüd nagu oleks mul jälle oma kodu. Ma ei ela enam kanakuudis, nagu viimati hakkasin pilkavalt

nimetama toda vastikut keldrit. Mul on oma lauakene ja asegi ahju äärde asetatud raamil.

Vähemalt kaks korda päevas saan sooja toitu: hommikul ja õhtul. Koolis jätsin teejoomise täitsa ära. Ütlesin poistele, et pansionis — mis ma oma rahanatukesest raiskan.

Koolis ju keegi ei tea, ei õpetajad ega õpilased, et olen mees täitsa oma käe peal, kõik räägivad aina isadest, emadest, taludest, hobustest, kasukatest, vildikutest ja kes teab mis asjust. Mina vahest ka kaasa. Kuidas ma võiksingi nende hooplejate hulgas teisiti käituda? Nad on ju kõik veel nii noorukesed ja rohelised seal klassis: ikka neliteist-viisteist aastat, eriti tüdrukud. Mis säärased mõistavad ka elust või elamisest üldse. Kui õpetaja seletab midagi bioloogiast või zooloogiast — punastavad nagu narrikesed. Edevus! Või kas maapiiga ei peaks teadma, mis tähendab sigitusakt. Palju veidram: nad teevad, nagu oleks neil piinlik kuulata botaanikatunnis isegi taimede paljunemise protsessi — emakate ja tolmukate koostööd!

Kindlasti on nad kõik suured variserid, teesklejad. Niipea kui mõni tüdruk poisiga kuskile üksi jääb, teab ta väga hästi, mis osa on emakatel ja tolmukatel looduses ja elus.

On minulgi seal keegi silma hakanud. Üks uus tüdruk sinise gaidi-kleidiga, imesileda, rõõsa lapsenäoga. Tuli „surnumatjate" juurest meile üle. Mingid segased asjad. Küllap tüdruk liiga palju ameles ringi, viitsimata tegemist teha raamatutega. Sütena

hõõguvad sõstrasilmad ja kena kehakene annab oletada. Pealegi linnapiiga, ühe voorimehe tütar Karlova kandist.

Preili Hilda Parv...

See kõlab hästi ja sobiks tõepoolest ka pärispreilile.

Ühel õhtul võtsin julguse ja saatsin ta koju, hoopis teise linna serva. Tagasi vantsides tekkis aga just kui uhkem ja mehisem enesetunne. Juba ka nagu suured poisid lõpuklassist...

Ta vadistas mis kole, lõkatades aeg-ajalt heledalt naerma.

„Karukäpp", ütles ta mulle, kui haarasin ta kaenla alt ja vist pisut liiga agaralt püüdsin aidata teda üle rentsli minekul.

Nagu meelitus ja narritamine kõlas see tema suust.

Tegelikult aga ma ju olengi tugev nagu karu, suure kondi ja laiade õlgadega, välja kasvanud igati teiste hoopis poisikestena näivate kõrval.

Järgmisel hommikul algebratunnis kirjutasin talle luuletuse, keerasin paberi rulli ja pistsin üle pinkidevahe pihku.

Laul oli järgmine:

Kevadõhtul, sumbel, soojal
Kahekesi läksime.
Süda hüppas taktis poolel
Pilgust üksteist mõistsime.

Päev nüüd teine, kas sa veel ehk
Hetke toda mäletad?
Naise süda — soojust teeskleb,
Kes ta põhja seletab.

Karukäpp ja aru napp tal
Maapoiss — läbi villane.
Linnapoisse all ja üial,
Õrnust neile pillame...?

Tõsi, see oli pisut nokkiv ja kiusav salmik. Ning sai ka päris kohase vastuse. Lihtsalt ühe lausega: „Sa oled rumal poiss“.

Miks ma ei ole siis? Muidugi mats. Püüan teinekord kenam ja arusaavam olla. Tema pilk igatahes ei väljendanud puhast viha. Unustab ehk...

Isa saatis oma suitsurahast ka viis krooni. Mis nüüd viga elada!

— — — —

Siit peale läks päevikupidaja järsku väga lüüriliseks ja tundeliseks. Üksikud mõttekriipsudega ning punktiiridega read vaheldusid salmikutega, milles lauldi tugevatest tammedest, mühavatest meredest ja pimeduse sosinaist. Terved leheküljed olid täidetud aina värssidega, ohkamiste, enesejulgustamiste ning kurjuse needmise ja truuduse ja aususe ülistamisega.

Irma mõistis ning tal oli pisut piinlik lugeda neid kohti. Tundis end nagu lubamatult segavat millessegi võõrasse, mis teda pealegi riivas, ei, otsekui määris, kippus näppude külge jääma. Ta kihutas kiiruga mõne

lehe edasi, kuni leidis jälle normaalse proosakirja ja rahulikkude vahemärkidega lauseid. Siin pajatati:

Taas on kevad, taas õitsevad piibelehed ja lehivad puud. Kogu maailm ehib end suve vastu, loodus ja inimesed. Mina aga, mina üksi kükitan nukralt oma toanurgas. Kool lõpeb mõne päeva pärast, aga ma ei tea veel, mis ette võtta, missugusele tööle kallale tormata, et sügisel võimalik oleks õppimist jätkata. Siis kui teised sõidavad kodudesse, kui nad puhkavad ja noortena noortega vallatlevad, pean mina tuimade tööinimeste hulgas oma nooruseenergiat kulutama selleks, et kraapida kokku mõned naeruväärsed kroonid raha! Ori olen, oma vaesuse ja viletsuse, oma ideede ja püüdluse ori.

Kuidas tahaksin ka vabana ja — kas või tühisegi rahaga taskus — mõned päevad veeta kooliõdede-vendade seltsis. Teha koos nendega ekskursioone kaunitesse paikadesse, laulda ja hõisata muretult nagu nemad.

Aga ma ei suuda. Ma tean, mis mind ootab: lähen vaevatute ja koormatutega turbaid lõikama või palke veeretama. Vannun, tuimun ja virelen koos nendega. Mis kasu on minul mu noorusest?

See on orjapoisi noorus, karjapeni kutsikapõli... kehvuse keti otsas.

Nad kõik sõitsid Tallinna — mina üksi jäin jaamaesisele nukralt järele vaatama. Üksi kogu klassist.

Ja Hilda on seal tolle tõelise karu, tolle kohmaka ja veidra Otepää poisi Kiivetiga! Tolle logardiga, kes inglise keele tunnis ajab lõualuud pärani ja karjub

üle klassi iga õpetaja lause peale: yes! Muud sõna ta suust ei tule. Aga tüdrukule meeldida oskab küll!

Järgnes kaeblik luuletus valutavast hingest ning selle all jämedalt laused:

Aga oodaku nad, oodaku kõik! Küll saabub kord minugi aeg! Siis sõidan, käin ja trallitan, mis teete aga siis teie, kallid kaaskoolilised?

Minu aeg peab tulema!

See usk enesesse, kas enese võimetesse või lihtsalt niisama, otse jahmatas Irmat. See nooruse kindlus ja usk — kuhu oli see tal hiljem kadunud? Luges pisut altpoolt:

Täna pisteti paberid pihku. Nii. Kolmas klass on siis seljataga. Olen juba peaaegu haritud inimene. Omal ajal olevat selle haridusega võinud saada kirjutajaks või muuks ametnikuks. Tühja kah, see mind ei huvita. Õppetööd arenevad niimoodi, et iga päevaga läheb aina põnevamaks ja kaasakiskuvamaks. Tuleval aastal on kindlasti veelgi huvitavam kui tänavu. Tuleb suruda lõpuni välja. Siis on midagi ümmarikku ja tervet, mida omad, on kõva põhi all igas aines.

Paber on kena — puha neljad, ainult trigonomeetrias on vana pannud kolme ja joonistamises ning käsitöös ka. Nende nokitsemiste jaoks ei ole mul andi. Trigonomeetria vajab puhtaid jooniseid. Mina aga tõmban niisama.

Joonistamises on üldse imelik: antakse ette lind, kauss või mõni muu säärane lihtne asi — teen päris korralikult paberile. Tuleb aga tegu mõne perspek-

tiivis objektiga, kus on sügavus ja vaatenurgad mängus, olen kohe reast väljas. Minu silm just kui ei seleta. Või kui seletab, siis ei saa ma seda paberile kanda — paberil puudub sügavus. Näen asju liiga reaalselt. Inimesepea joonistamisest ei maksa kõneldagi — ikka tuleb ahvipea.

Aga kui ahv on inimese esiisa — eks siis mina joonistan esiisasid!

Mingi väike pettenõks on selles, mida ma ei taba...

Juhtus täna säärane lugu enne laialiminekut, et Hilda tuli minu juurde, kutsus jalutama ja ütles:

— Kas sa lähed jälle kuskile tööle või? Jääd linna?

Kohkusin, kogeldes: kust sina tead?

Poisid olevat rääkinud. Ja ma ise ka kunagi käsitöötunnis.

Võib-olla. Mitte ei mäleta. Aga mul oli piinlik. Ütlesin põigeldes:

— Ah, ma niisama, taskuraha...

— Kui sa midagi tead, sokuta mulle ka, ära ole kade, vastas tema. Päris tõsiselt ja asjalikult, lisades siis, et ta juba eelmiselgi suvel käinud maal heinal.

Pidin teda kas või sealsamas kogu saali ees sülle haarama. Ta ei olegi siis säärane pirtsplika, on päris tõsine inimene, töötüdruk, lihtne nagu ma isegi. Tundsin korraga, et temast võib kujuneda mulle arusaaja sõber, naissõber. Ning rumal pole ta ka sugugi, ainult matemaatikas lonkab. Võtsin ta uue aadressi, lubades meeles pidada, kui midagi kuulen. Ise aga

mõtlesin, et on vähemalt põhjust tema külastamiseks koolivaheajal.

Võib-olla teeskles ta petlikult, irvitas minu üle niisama. Ei väärigi sõprust? Pagan neid linnatüdrukuid teab...

— — — —

Olin mõned päevad aiatööl. Päris tore tonkida labidaga rammusat lehkavat mulda ja kärutada laiali kompostihunnikuid. Pihad võtab nii parajasti tuhisema, heaks eelharjutuseks tugevama töö jaoks. Käedki, mis on talvega pehmeks ja hellaks jäänud, saavad vähe paksema naha.

Head aednikku aga minust vist ei saaks — räpakas. Püüan liiga palju ära teha selle asemel, et tasa, mõõdukalt ja läbimõteldult talitada. Rikkusin mitu ilupõõsaste rivi oma räpakusega, nii et tuli pärast õgvendada ja parandadagi. Lõin käega! Odav ja tühi töö. Minule meeldib tükiviisi tööd teha, kus võib viimase välja panna ja visata nii palju kui jaksad. Mida rohkem teed, seda enam saad. Aias ulu aga üksteist tundi ikka sama palga eest.

Nüüd olen maaler — võõpame vene kirikut. Seest ja väljast. Isegi kuplid kuldame üle. Tõmbasin täna ühel ikoonal viguripärast nina värviga valgeks, et näha, kas võtab ka teise näo ja vihastab. Ronisin siis üles kuplitele ja ootasin, et kui ta nüüd tigedaks sai, kas pillutab minu siit tellingutelt alla kividele? Aga vist talle meeldis too võõp. Kükitab rahulikult edasi oma nurgas puuderdatud ninaga ja nagu naerab pealegi...

Üldse imelik: kui minnakse kirikusse, võetakse müts juba uksel maha, meie aga sõelume päev läbi altari ees ja taga ikka mütsides, vannume ja käristame nii, et kirik kajab. Keegi ei mõtle seejuures midagi paha. Töökoht ikka töökoht. Oleme aga meie kord oma pintslite ja pottidega läinud, tulevad tudikesed komberdades, põlvitavad kividele ja palvetavad härdalt...

Säärane on elu: tühi komme.

Maalritööga võib teenida, kui teda vaid piisaks sügiseni! Kuid joomarid on need mehed. Laupäeva õhtul sundisid klappima ja kaasa jooma. Andsin raha, aga viina ei võtnud. Tean, mis maik tal on, mis tühjast juua. Ütlesin, et olen karskusseltsi liige. Norisid siis, et kas käin ka talvel palja jalu, nagu vana Tennisons. Naersin, et kui raha läbi joon, peangi käima. Leppisid viimaks sellega. Keegi vanamees targutas pealegi:

— Tubli poiss oled. Ära joo, jah — õpid, saad professoriks.

Kõik võimalik. Kui saan, vööpan tolle ennustava vanamehe nina ka valgeks — kõige paremate jookidega.

— — — —

Maalerdamine lõppes juuli viieteistkümnendaga. Praegu ehitame maja. Uue otsa sain tööbörsi kaudu. Tuli muretseda kirves ja saag. Laenasin mõlemad tädimehelt.

Rihime põrandaid alla ja lagesid peale uuele suurele koolimajale. Mingi kunst see töö ei ole. Võta

kätte ja muudkui tee. Üldse iga kehaline töö areneb minu käes hästi. Mul on terav silm ja kindel käsi. Ikka ilusasti loodis ja lihvis kõik. Läheks kooli käsitööga ka nii hiilgavalt nagu seal?

Ainus häda: väga vähe aega jääb lugemiseks ja muidu mõtlemiseks. Varahommikul tööle, õhtul enne pimedat koju. Nagu söönuks saad, nii vajud voodisse. Mitte üksi keha, ka vaim on tömp ja loid. Seepärast vist tööinimesed ei tahagi palju lugeda või mõtelda: töö tülbistab neid. Töö peaks aga olema nii korraldatud, et aega jääks inimesel enesegi jaoks, aega tunda end inimesena, olevusena, kel vaim ja vaimlised vajadused. Kas lõpuks Punase Pauli jutt härrade tööle panemisest siiski ei ole päris omal kohal? Olen juba jõudnud veenduda, et töö võiks olla teissugune: inimlikum ja vähem tappev, enam lõbuasi.

— — — —

Pühapäeval uurisin John Locke'i elulugu ja ideid, tema mõtteid iga inimese õigusest varadele ja niinimetatud üldist sotsiaalset kokkulepet ühiskonna ja iga üksiku vahel. Tema arvates on enne praegust ajajärku olnud ja elanud hea, arukas inimene, meeldiva olemusega, leppevaimuline. Poliitiline ajajärk olevat rikkunud inimesed, kes sünnilt ometi on ühetaolised, ühesuguste õigustega, kandes eneses samade tunnetuste eeldusi. See kõik osutus mulle täitsa uueks peatükiks. Igast seisukohast vaadatuna võib jõuda isesugustele, hoopis eri arusaamistele elu ja elu korral-

damise suhtes. Ainult peab oskama vaadata. Ainult peab aega olema vaatlemiseks.

Käisin Hilda pool. Elab vanemate juures kitsas pliidiga toakeses. Pole leidnud mingit tööd. Ja või seesugusel preilitoimega tüdrukul kerge leida ongi.

Vaadeldes tema valgeid, ravituid käsi, ta kitsukest olemist, ja võrreldes enesega, tekkis mul tunne, nagu istuksin mingisuguse suure preiliga. Ei oska kohe rääkida millestki, sõnad komistavad kurku. Nagu ei oleks tegu omasugusega — inimese ja kooliõega. Miski paneb mind närveldama ja ebalema. Minus võtab maad kohmetus ja saamatus ning see on ikka niimoodi, kui satun kokku enesest paremini rõivais olevate, jõukamate, targemate või kuidagi muidu väljapaistvamate inimestega. Eriti seesuguste tüdrukute juures, ei oska ma midagi peale hakata. Kohtan aga kedagi tööinimest, lihtsat ja otsekohest — sootuks teine asi. Mul ei ole mingisuguseid maneere ja kombeid, ei oska teeselda. Ja kui tunnen, et teine kogu aja just nende kõikide varal end laiaks teeb, hakkab mul paha. Kaob tuju ja tahtmine säärasega üldse viibida või rääkida.

Hildast jäi samuti väga segane mulje. Tean, ta on lihtinimeste laps, tunneb viletsust ja kitsikust — aga käitub nagu daam. Ütlesin talle, et küll on ta ilusasti edvistama õppinud selle suve jooksul. Lõkerdas naerda vastu. Seda pidavat ka oskama.

Võib-olla. Mina seda ei oska ega tahagi osata — seltskondlikult naerda, õieti naeratada — iga tühise naljatamise puhul...

Ometi aga tahan ma saada harituks, seltskonnainimeseks! Kas see suvine töötegemine ja lihtsate inimeste keskel viibimine mulle ses suhtes kahjuks ei tule? Ja kui tulebki — mida peaksin siis tegema, millega end aitama?

Ah, see päratu vahe unistuste ja tegeliku elu vahel on üpris, üpris veider ja vastik!

Olen mühakas, ei oska end kohandada olukordadele ega maksma panna. Vaim sama paindumatu kui tööst kange keha.

Mul on aga koolivend Koorits — sibulasetu poeg Peipsi äärest. Suvel kaupleb turul, sõidab isa träänidega ringi, laevadel alla ja linna tagasi — igal pool lai mees. Tutvusi kogu maailm täis, igaühega sõber, õpetajate lemmik ja usaldusalune. Hea laulja, juhatab klassikoori, uisutab hästi, tantsib oivaliselt — sõnaga säärane seltskonnalõvi, et otsi vastast. Ja argipäeval — sibulasetu... Ei tee sellest aga väljagi. Tüübiline tõusik oma hingeelult. Pole kahtlust, et kui kooli lõpetab, astub korporatsiooni, saab koha kuskile panka, teeb varsti ülikoolis eksamid ja vaata, et ongi üks direktorihärra ning rahva tulevasi juhte valmis.

Kas ei peaks ma temast pisut õppima? Kas lõpuks tugevad ja edasipüüdjad inimesed kõik ei peakski seesugused olema? Seltskondlik loom — nagu ütleb John Locke väga piltlikult.

— — — —

Jälle algab kooliaasta. Avati uhke tseremoonia ja kõnevulinaga. „Dire“ ise ütles mõned sõnad, siis

veel teised tagantjärele. Vana Tilgut — jalgpalli moodi ümmara kõhuga matemaatikaõpetaja ja inspektor — manitses ja noomis just kui kirikhärra kantslis. Missugust vaeva nägevat nemad, õpetajad, et meist kasvatada vapraid mehi ja naisi, kellest väikesel isamaal võiks igal hetkel hea meel olla, kes oleksid ööd kui päevad võitluseks valmis, kui vaenlane peaks ähvardama ja kes end ohverdaksid sellele kõige pühamale maailmas — oma kodumaale. Ausus, tublidus, vanematest lugupidamine, oma ja oma kooli nime pühalt puhtana hoidmine — see olevat ainsaks võimalikuks vastutasuks, mis meie suutvat õpetajaile ja kasvatajaile praegu pakkuda nende ränga töö ja hoole eest. Kooli asutajat ja ülalpidajat — seltsi — ei jõudvat me kunagi küllalt tänada oma elus kõige selle eest, mis ta teinud selleks, et meist kasvaksid tublid ja korralikud inimesed... Kõledaks ja külmaks aga jäi kogu too pidulikkus. Niisama ühest kõrvast sisse, teisest välja. Varsti pole enam sõnagi sellest meeles, mis seal nii väga luuleliselt räägiti.

Istusin uue poisiga. Peeter Tuvi on ta nimi. Kuskilt Jõgeva poolt pärit. Välimuselt kohmetu ja tuhm, näib aga tark olevat. Ajalootunnis väntas renessansist nagu parin: tekkimine, areng, tähtsus — kõik ladus lagedale. Ja majandusteadus, mida alles alustame, temal juba puha teada. Ütles, et pole siin raamatus midagi: Adam Smith, List ja Ricardo, lugege parem Engelsit ja Marxi — kohe terve maailma majandussüsteem selge.

Koorits irvitas: kommunist. Läksid seletama

vastamisi. Tuvi küsimusele, kas Koorits üldse teab, mis asi on kommunist, vastas viimane: punane noh, asi klaar. Tuvi aga naeratas: punane on värvi nimetus, muidu omadussõna, see ei ütle midagi. Koorits: sul kah värvi hais küljes. Järsku hüüdis keegi poistest: sibula hais on vägevam kui värvi hais.

See mõjus. Esimest korda nägin, kuis Koorits tõmbus õhetama. Kibeles natuke, siis pistis: amet ei riku meest, ja kadus kotta. Tuvi lubas teinekord seletada poistele, mis vahe on muidupunase ja kommunisti vahel. Ütles, et teeme oma klassi õpperingi, seal arutame, mis tahame. Neil seminaris olnud kõik suured poliitikamehed.

Nii algas see esimene päev.

Hilda on kuidagi mossis ja hoidub üksi olema. Poisid narrivad — õnnetu armastus. Vastas, et teil muud nagu maailmas polekski kui armastus ja armastus, lõi ukse paukudes kinni ja kadus. Päris üksi läks kodu poolegi. Aga preiliks on ta sirgunud, veel enam kui oli enne. Portfell, kõrgete kontsadega kingad, vihmavari. Mina, täiskasvanud mees, käin niisama, raamatud pihus ja põues — nagu ilm nõuab. Piinlik teist tülitadagi säärasena.

Uue musta pintsaku ja hallid püksid ostsin siiski. Palitu näib ka veel päris kena. Nüüd pole vähemalt täitsa kaltsakas ega maavillane. Aga tankide asemele ei saanud kingi. Raha jäi kogu teenistusest jälle ainult natuke alla 80 krooni. Peab kokku hoidma. Raamatud veel osta. Raiskasin suvel natuke ka viiuli-

nootide peale, muretsedes endale Tšaikovski, Griegi ja Liszti lihtsamaid palu. Ajaviiteks vahest kiunutan niisama.

— — — —

Tehti igasügisene koolipidu: deklamatsioonid, laulud, muusikapalad ja näitemäng, milles minulgi oma osa. Tahtsid õnnetut armastajat kaela määrida, sain aga lõpuks lombaka vanamehe. Habe ette, selg küüru ja — kuju ongi käes. See paar väikest etteastet. Muide, pidu ei tehtud ju mitte tingel-tangeli, vaid tantsu pärast. Sellest ei räägi suuga keegi — küll aga silmadega.

Poistel kõvad kraed õhtul kaelas ja tüdrukutel triigitud kleidid. Laul läks robinal, nii et muusikaõpetajagi kiitis õpilaste enesealgatust. Näitemängu mängisime maha ja — seejärel oleksin mina vist küll pidanud koju tulema. Mul ju rasked kotad jalas ja vana katkine manisk. Aga ma jäin sinna. Vahtisin niisama nurgast kui teised tiirutasid. Vahest hakkas kahju, aga vahest heameeletsesingi, et mina pole sama kergemeelne kui nad kõik. Tuvi tekkis juurde ja ütles:

— Ainuke tõsine mees, tule lähme parem üles.

Ülal klassis oli paar poissi teistest koolidest ja meie õpilasringi vanem, terava keelega Ausmann, abiturient. Arutati parajasti koolinoorsoo liidu asja ja leiti üksmeelselt, et see ainuke puht noorte organisatsioon olevat liiga tagurliseks ja kodanliseks läinud. Olevat vaja välja lüüa mõned laiad mehed ja liit üle võtta. Üks poiss seletas, et kokku on koolides 80%

vaesest ringkonnast võrsunud noori, 20%-l kapitalistide ja kaupmeeste põngerjail ei võivat ometi lasta end juhtida.

Tuvi: — Kõige selgem, teeme uue liidu.

— Ajakirja on vaja ja raha, vaieldi.

— Üle riigi mitutuhat koolinoort, kui igaüks paneb kümme senti, on raha nii, et osta või trükimasin, arvas Tuvi.

— Saaks mürtsu ja mitmetpidi materdamist, naersid teised.

Ütlesin, et peaksime oma käe peal kirjandust uurima, referaate pidama ja seltskondlikku kasvatust arendama.

— Täitsa õige, leiti kui ühest suust.

— Ohjaku paneme ajakirja toimetajaks, hüüatas Tuvi. Ta luuletab ja kirjutab kirjatööd nagu mõni poeet...

Mul oli piinlik. Poisid jäid selle juurde, et Tuvi kutsub varsti meid uuesti kokku.

Tulles tagasi alla, kohtasin eeskojas viimase klassi õpilast preili Viilertit. Tal on säärased imelikud-avarad ja alati nagu ehmunud silmad — hirvesilmad, mis mind haaravad just kui tahaksid uputada enestesse. Muidu ka vaikne, arenenud ning armas tüdruk. Ei tea, kust ma selle julguse võtsin talle korraga mööda minnes tähendada:

— Miks siis preili ei tantsi?

— Ah mina või? Tantsiksin, aga pole partnerit... Kas kutsute? lõi ta oma suured silmad, imesinised ja põhjatud, mulle.

— Nüüd olen sees, vilksatas läbi aju. Piinlik oli talle ära ütelda, veel piinlikum tantsima minna. Esiteks oma saabaste, teiseks aga ka poiste pärast, kes just parajasti tulid trepist alla. Kogelesin midagi, ise punastades:

— Minust nüüd, mina üldse ei oska tantsida. (Maal vihtusin tihti kõik polkad-valsid-stepid läbi! selles linnaseltskonnas aga, kus õrnalt ja peenelt jalgadega ainult põrandat silitatakse, tõepoolest ma nagu ei oskaks sammugi teha, nagu oleksin eht karu.)

— Tantsust polegi tähtsust... Räägime niisama, ütles, tõmmates mind käega kaasa koja hämarasse otsa.

Läksime, mul süda põksus nagu kell. Teistest eemal hämaruses ütles ta mulle korraga:

— Kuulge, teist võiks saada hea näitleja! Mängisite oma totakat vanameest nii suure loomulikkusega, et otse nauding oli vaadata. Kas käite sagedasti teatris, õpite näitekunsti-ringis?

Mis pidin ma talle vastama? Et mängisin vanamehena ainult iseennast, säärast kohmakat ja saamatuvõitu tüüpi, nagu ma ikka olen olnud võõrastavasse seltskonda sattudes — taevas hoidku! Otsisin sõnu, pea päris kirju segadusest. Viimaks kohmasin:

— See, preili Viilert, tuli nii iseenesest... suur tänu tähelepanu eest.

— Ei, mis asja. Tõsiselt, võtke kätte ja harjutage edasi. Hakake kas või rohkem teatris käima. Teist saab asja...

Teatris olen ma ju vahete-vahel ka käinud —

kontramarkidega. Ja võõras see asi mulle ei ole — mängisin juba kuueteistkümneaastasena kodukülas „Tuulte pöörises“ Jaani. Aga minust näitleja — ei, see on eksitus. Mina ei oska ju muud teha kui kohmakat vanameest. Säärasel võib laval varsti tulla tööpuudus. Pole üldse minu huviala, ütlesin talle.

— Te ju laulate ka päris hästi, lisas tüdruk, — saate ooperilauljaks. Caruso või Shaljapin.

— Minul kehv bariton, lõin käega.

— Igatahes teil on väljapaistvaid kunstilisi kalduvusi, ütles tema.

— Mis tühja — tantsidagi ei oska, vastasin, mõteldes ise: õnn, et ta pole midagi kuulnud minu vemmalvärssidest. Vahest ju klassiski naljapärast neid on sepitsetud.

Jutlesime veel hea tükk aega õppimisest ja õpetajaist. Viimaks hakkasime koos koju minema. Pimedas Toomemäel oli nii veider. Ta ütles korraga, et kingapael on lahti läinud. Juhtisin ta pingi juurde, istusime. Ta nokitses pisut jalatsi kallal, sirutas siis end vastu seljatuge ja vaadates üles pimedas sügiseöös jooksvaid pilvi ning nende vahelt aeg-ajalt vilksatavaid tähti, lausus:

— On nii tore öö, et ei tahakski koju minna.

— Mina jälle sellepärast mitte, et olen teiega ses öös, vastasin, isegi teadmata, kas kõnelesin tõtt. Meie käed leidsid kuidagi vastastikku teineteist, pigistasime neid ja — ma tundsin kuidas muutusime soojaks, nagu oleks meid laetud mingi elektriga. Õige ettevaatlikult ja õrnalt toetas ta oma kahupea minu

õlale (koolimüts oli tal pihus juba tulles). Toetasin pea vastu. Siis näpistas ta mind kõrvalehest. Järsku polnud minus enam jälgegi tavalisest kohmakusest. Haarasin ta pea oma laiade kämmalde vahele ja suudlesin teda otse huultele... Ning veel imelikum — tema suudles vastu! Sulges silmad ja suudles — mind. Olin kui tuld täis. Aru kaotanuna lõin käed talle ümber keha ja sülelesin. Temagi haaras minu ümbert kinni. Hulk aega viibisime seal pingil sedamoodi...

Viimaks ütles ta, natuke nagu kuivalt:

— Vilu hakkab, lähme nüüd ära.

— Ei, ei, ei! vaidlesin mina. Minus hõõgus terve tulemägi, tundsin ta rindu ja üht puusa otse põletavat end ja — temal külm. Ütlesin, et annan talle oma kuue, et on nii kena öö ja puud kohisevad nagu suures metsas. Tema aga rabeles end lahti mu sülelusest ja jooksis naeru kõhistades trepist alla. Sain ta kätte alles Savi tänava nurgal.

— Mõtlemata poiss oled sa, keegi võib ju näha, viskas ta mulle üle õla.

Jah! See oli asi, mille olin täitsa unustanud. Kogelesin vabandusi, tundes ühtlasi enese ees häbi, et olin nii taltsutamatult ja taktitult kippunud teda suudlema kõnniteeäärsel pingil. Sammusime edasi peaaegu vaikides. Ta ei rääkinud enam sõnagi minu kunstilistest kalduvustest. Ei ka muust. Aina kiirustas. Väravas ulatas ootamatult järsku käe:

— Tänan saatmise eest. Saage hästi koju! ütles ja lipsas hoovi.

Tammusin paigal nagu puuga pähe saanud, segane. Minus olid hakanud elama kujutlused meie vahekorra edasisest arengust, uuest ja soojast sõprusest, kõigest. Olin juba kujutlenud, kui uhke ma võin nüüd olla, omades armsa tütarlapse kõrgemast klassist, seltskondliku olemise ja väärikusega. Olin jõudnud juba salaja unistada, kuidas temalt õpin peenemat käitumist, võib-olla tantsugi. Aga nüüd korraga see ametlik „tänan" ja veel ametlikum „teie"? Naised on kummalised olevused!

Lonkisin koju nagu läbipeksetud, kogu tee arutades, missuguse rumaluse ma ometi võisin teha. Eriti imestas mind see, et ta ise suudles vastu, kallistaski... Saa siis naistest aru!

Kirjutasin talle pika kirja ja luuletuse.

— — — —

Täna, esmaspäeva hommikul, tervitas ta mind, nagu alati, jaheda peanoogutusega. Nagu ei mäletaks ta enam vähematki, mis meie vahel on olnud. Lihtsalt vapustav. Märkasin korraga, et ta silmad olid tühjad, õudselt tühjad ja tuimalt pärani — seepärast vist paistavadki ehmunuina.

Suure vahetunni ajal surusin mööda minnes talle kirja pihku. Ta võttis selle säärase venivusega, nagu oleks tahtnud mõista anda: milleks seda. Mina aga ei jõua oodata, mis ta vastab...

— — — —

Ei vastanudki! Kolm päeva on möödas. Nägin teda ta oma klassi poisi Kurega täna hommikul kooli jalutavat. Olid mõnusas jutlemises. Kirjutasin tun-

nis uue kirja ja andsin õpilasringi esimehele edasitoimetamiseks. Ise ei taha talle otseselt läheneda. Pannakse ehk tähele — piinlik. Aadressi vaadates naeris esimees noomivalt:

— Ohjak, jäta abielurahvas rahule! Pole ilus vahele tükkida.

Mul oli vist väga veider nägu peas, suu liikus sõnu lausumata. Seepärast lisas ta veel: — Nojah, Viilert ja Kurg kurameerivad juba kolmandat aastat.

Ah nii siis! Jäin tuimalt toetuma vastu ahju. Õnn, et kedagi polnud läheduses. Oleksin häbi pärast kas või maa alla vajunud. Peas keerles ainus mõte: aga milleks olin siis talle mina, milleks mina tol peoõhtul? Minusse imbus säärane meeleolu, et oleksin tahtnud koolist minema joosta, jätta kõik sinnapaika.

Seesugune on siis naiste käitumine! Petised. Või tahtis ta minuga ainult naljatada, oma uudishimu rahuldada. Tasuda mulle selle teesklusega kojusaatmise eest? Tänan, säärast kaubandust mina ei harrasta. (Muide, Kurg oli laupäeval maale sõitnud ega võtnud sügispeost üldse osa. Sellest kogu too tüdruku üksiolek ja idüllitsemine?). Olen tõepoolest juhm ja rumal, päris idioot! Lasen niimoodi ühel tüdrukul end vedada.

Ma ei sega enam kunagi teiste vahekorrisse. Ei lasku ühegi tüdrukuga õrnutsemiseni, enne kui tean temast kõik. Siis pole vähemalt häbistamist karta.

Olen kuulnud räägitavat kassiahastusest — see vist olekski õige termin minu tänase meeleolu ja

enesetunde iseloomustamiseks. Ei taha kellestki ega millestki enam midagi teada. Tunnis vastasin algebrat nii segaselt, et enesel oli piinlik. Vana Tilgut tähendas tahvli juurest ära saates:

— Ja-jah, ega gümnaasium pole igale mehele naljaasi...

Olin südame põhjani erutatud ja haavunud. Pealegi ei salli ma toda paksu ja rahaahnet vanameest, kes annab koolis tunde ja peab ühtlasi ka raamatuäri. Ise õpetab, kirjutab, kirjastab ja müüb. Nähtavasti on tal minu vastu samasugune antipaatia, ega muidu poleks ähvardanud, sest on teisi, kes veel halvemini vastavad — neid aga ei õnnistata mingi märkusega.

Tuvi, taibates vist minu meeleolu langust, ütles pingis:

— Ära vihasta selle tühja lõusta pärast! Ega talle kuskil vaesemad ja kehvemini rõivais õpilased meeldi. Teistes koolides käitub samuti. Põhimõtte pärast — klassivaen meiesuguste vastu...

Minu silmad läksid imestusest pärani. Kas siis säärane võib olla õpetaja, kasvataja, noorte ellu juhtija? Otsekohesuse ja armastuse asemel vaen, halvakspanu, tagamõttelisus ja kitsarindlus. Mainisin sellest vahetunnil Tuvile.

— Ära ole naiivne, naeris tema. — Pea meeles ikka, et oleme härrasrahva koolis, härrade keskel. Nende sihiks on ju meist ka härrasid kasvatada, kes oskaksid kärkida ja peale põrutada lihtsatele inimestele oma huvides. Kas sa siis sellele kunagi pole tulnud?

Ei, see kõik osutus mulle päris uudiseks. Olin kooli kippunud ja õppida tahtnud ainult oma teadmistehimu rahuldamiseks, aga nüüd — kas tõesti kavatseti meist teha hoopis midagi muud kui olime oma loomu poolest? Mida rohkem ma sellele mõtlesin, seda enam veendusin Tuvi avalduste põhjendatuses. Muidugi, kogu meie lugemisvara, raamatukogu ja õppetöö oli ju kindlalt piiritletud ja teatava kontrolli all. Isegi seda ei peetud vooruseks, kui mõni õpilane, nagu Tuvi, Ausmann või mina kippusime lugema teoseid väljaspool õppekava. Meenus selgelt, kuidas emakeeleõpetaja kord oli vihjanud Ernst Tolleri ja Georg Kaiseri näitemängude kohta, kui avaldasime soovi neid ühe külaskäigu-etenduse puhul vaatama minna:

— Teie huvi on ju väga arusaadav. Aga pidage ikka seda meeles, et kõik, mis on lubatud teatrile, ei ole mitte lubatud koolile või kooliõpilasile.

Jäin uskuma tookord, et meid keelati pedagoogilistel või eetilistel põhjustel. Nüüd aga näen, et põhjus seisis mujal. (Muide, käisime mõne poisiga siiski ja vaatasime külastusetendused ära!) Kui juhm, et ma sellele kõigele ei tulnud juba siis, iseenesest. Koolist lahkudes ütles Tuvi:

— Homme õhtuks tee end vabaks. Poisid tulevad minu juurde kokku. Arutame natukene. Sa ju tuled?

Lähen kindlasti. Miks ka mitte?

— — — —

Hilda kirjutas, pärides pikalt ja laialt, et miks

olevat ma viimasel ajal säärane imelik, ei vastavat enam korralikult klassis, käivat mõttes ja nagu vihasena ringi. Miks ma temaga ei rääkivat, pidavat end uhkeks või?

Oleks see kiri saabunud mõni päev varem, võibolla siis oleks see mind õnnelikuks teinud. Nüüd aga vaatan ma sellele külmalt ja võõralt, oskamata midagi talle vastata või seletada. Mul on suuremaid muresid kui kool. Mind vaevavad kõik need jutud, mis üleeile Tuvi pool räägiti. See on terve tragöödia omaette, kuidas saan siis mina veel rõõmus olla või huvituda mõnest tüdrukust, nagu võib-olla tahetakse...

Tuvi juures oli koos kuus vanemate klasside poissi, mitmest koolist. Üks neist, keda hüüti seltsimees Augustiks, koguni endine sõdur — õppursõdur ülikoolist. Teadis nii palju rääkida professoritest, parteidest ja igasugustest programmidest, kavadest, organisatsioonidest, et poisid vahtisid teda nagu imelooma, suud ammuli.

Üksikasjalikumalt arutati kehvemate õpilaste olukorda koolides ja eneseharimise vajadust väljaspool kooli, vastukaaluks kooli ühekülgsele mõjule. Kuna muidu koolist ellu astudes võivat kehvemad õpilased oma klassile kaotsi minna, end lasta ära meelitada või osta mõne kohakesega. Üks poistest, kelle nimeks oli Robert, pidas lühikese ettekande noorsotsialistide sihtidest, organisatsioonist ja nende vabahariduslikust tegevusest noorte keskel. Sellest selgus, et üle maa töötavad nende ringid paralleelselt koolide kõrval suure hoo ning energiaga. Iga nädal käiakse paar

korda koos, peetakse loenguid, vaieldakse ja arutatakse kõiki eluküsimusi. Liikmeskonnast olevat näiteks Tallinnas ja Narvas üle 30% koolinoori. Poiss tegi ettepaneku ka meie koolist hakata organiseerima kaasõpilasi nende ringide ümber, mis oleks ühtlasi löögiks kodanlisele koolinoorsoo liidule ja aitaks kõige kindlamini vabastada töölisnoori kodanlise kooli mõju alla sattumast. Ta tõendas arvudega, et ei või olla kaugel aeg, kus vaene rahvas peab võtma võimu ja valitsuse oma kätte.

Möödapääsematu asi, tähendas seepeale August, — meid, vabatahtlikke noori sõjamehi on ninapidi veetud. Idee, mille nimel paljud meist rahvuslikkudesse vägedesse astusid, on maha maetud. Demokraatlikust õiglusest ja aususest ei ole enam juttugi, kõikjal lokkab sahkerdamine, onupojapoliitika ja ajab õisi omakasu. Endistele frondimeestele vaadatakse ülevalt alla, neil pole mingit kaalu ega tähtsust riigis, neil, kes just lõid oma vaeva ja verega selle riigi demokraatia ja vabaduse nimel. Nii ei või see jääda. Meie tõmbame noored, kasvava põlve enesega kaasa ja paneme maksma tõelise rahvavalitsuse, ehtsa vabariikliku korra. Meie sihtideks on esialgu koolinoorte osas:

— Prii ja maksuta keskkool kõigile töölisnoortele.

— Riigi poolt maksuta õppeabinõud ja stipendiumid neile, kes muidu oma haridust ei suudaks täiendada.

Kui ma meenutasin oma raskusi ja hädasid, oma

isiklikke vaevu ühenduses kooliskäimisega, siis tundsin ma järsku, et selle programmi punktid vastasid täielikult minu unistustele ja soovidele. Kiitsin need samuti heaks nagu teisedki koosolijad. Seejärel lubati meid kõiki vastu võtta töölisnoorte ringi, kuid tehti ühtlasi kohustusks, et peame igaüks ühe uue liikme juurde tooma, kui oleme kord juba oma õiguse ja tõe eest võitlusse astunud. Organiseerumises seisvat jõud.

Lubasime seda meeleldi. Sest kui silmas pidada kõike toda viletsust, millega vaesemate inimeste lastel tuleb võidelda hariduse saamisel, siis pole ülesseatud nõuetes ju midagi paha ega halba, oleks ideaalne igatahes stipendiumide andmine just vaesematele. Seni on aga antud prii kooli ja toetust ainult selle järgi, kuidas kellegi numbrid. Numbreid pannakse aga tihti silmade järgi. Nagu vana Tilgut teeb meil sibulasetu Kooritsaga: iga vastuse eest 5. Ise aitab ja jahvatab, poiss aga võtab viie, olgu kuitahes keeruline ülesanne. Ja prii kool on talle kindlustatud, kuigi ta on võimeline maksma. Ei ole vaene ega jõuetu. Aga näe, meeldib lihtsalt paksule — ärimehelikud kalduvused — ja paks teeb õpetajate nõukogus mis tahab. Isegi stipendium määrati talle sel poolaastal. Tuvi ja mina aga, kes oleme üle klassi ajaloos, majandusteaduses ja kirjanduses, peale selle täitsa vaesed poisid — ei vääri prii kooli ega stipendiume. Nagu paks tähendas, olevat meie oma mõtetega liiga laiali, juba nagu üliõpilased...

Säh sulle siis: „Juba nagu üliõpilased“, aga güm-

naasiumi stipendiumi ometi ei vääri. Tõepoolest, see on juba sihilik vahetegemine. Ning selle vastu tulebki võidelda.

Olen nüüd korraga paljusid asju nii teises valguses hakanud nägema, et minu endine elu tundub just kui pimesi kobamisena. Kuidas võin ma ometi säärasena ringi joosta? Ainult kool, raamatud, tüdrukud... Ah, elus on nii lõpmata palju vastuolusid!

— — — —

Ei taipa enam hästi, mis minuga sünnib. Midagi veidrat ja imelikku: kool kipub võõraks, isegi nagu vastumeelseks jääma peale kõiki neid põrutavaid elamusi, mille osaliseks olen saanud viimaseil päevil.

Algas kõik sellega, et ühel detsembrihommikul saabus Tuvi, kes tavaliselt on imerahulik ja külmavereline, kooli pisut ärevana. Kutsus mind kõrvale ja sosistas, et olgu ma ettevaatlik — seltsimees August olevat ära viidud.

Tähendab, politsei segab meie omavahelisse asja! Vaatasin talle suuri silmi otsa, aga ta vaid noogutas kinnituseks. Hiljem rahunedes tähendas nagu muuseas:

— Ilma ohvriteta ei olegi võitlust. Ära siis seda nii südamesse võta...

Mina aga olingi juba võtnud. Minus kääris kõik segiläbi, pea otse tuikas, nagu oleks valutanud. Palusin end vastamisest vabastada, ettekäändel, et olen haiglane ega suutnud ette valmistada.

Parajasti kõrgema matemaatika tunnis järgnes

uus hoop. Direktor tormas näost punasena klassi, keegi võõras mees jäi uksele.

— Õpilane Tuvi, hüüdis direktor peale paari vabandussõna paksule, — palun teid oma asjad võtta ja otsekohe kaasa tulla! Ta hääl värises.

— Kas jäädavalt? ajas Tuvi end rahulikult püsti.

— Lähemalt kuulete õpetajate toas, vastas direktor närvlikult.

Tuvi kahmas oma raamatud, viskas mulle pika, tumma pilgu, surus kätt ja hakkas siis pinkide vahelt välja minema. Õpilased olid üllatusest keeletud. Kogu klass vaikis nagu haud. Ukse ees pöördus Tuvi tagasi, tõstis viibates käe ja hüüdis surutud häälel:

— Nägemist — läbi rootsi kardinate!

Üle klassi jooksis rahutu kahin. Osa nooremaid vist ei mõistnud üldse, milles asi seisis. Teised häälitsesid kaastundlikult. Vana paks vihastas, turtsudes kateedrilt:

— Säärane häbematu poisijõmpsikas!

Minus just kui katkes midagi. Tõusin ja küsisin huulte värisedes:

— Härra Tilgut, miks ütlete teie niimoodi ühe andekama õpilase kohta?

Vanamees tigestus veelgi enam. Ta silmavalged läksid punaseks, kriiditükk ta sõrmede vahel murdus katki. Taltsutas end aga kohe ja hüüdis:

— Istuge, olge head! Ja lisas siis: — Meie kool on aus ja korralik kool. Mitte mingi parteiagitaatorite kursus, kes siin end halvasti, nii halvasti üleval peab, et... Nojah, see on juba häbematu. Ja Ohjak,

teie olge ettevaatlik oma sõprade valimisega. Olete maapoiss, ei tunne linna asju... Nii, lähme siis edasi: ruutjuur a+b....

Kah kõrgem matemaatika!

Nii lihtsalt lõppes see draama tunnis, õieti lõpetati. Mida aga tundsin mina ja mis minus kees, seda ei suuda ma vist kunagi väljendada. Ainult see suudab mind ehk mõista, kes ise oma tõe eest seistes ausalt ja siiralt oma tõesse uskudes on saanud kannatada hoolimatuse, õeluse ja ülekohtu läbi. Inkvisitsioonid ja kristlaste tagakiusamised Rooma riigi päevilt meenusid mulle ühenduses Tuvi äraviimisega. Kas ei kiusatud tol ajal samuti taga just erksamaid, enesekindlamaid, iseseisvalt mõtlevaid päid, nagu tänapäevalgi. Just neid, kes maailma on oma mõtte ja tundega edasi viinud, kes teda on rikastanud ja mitmekesistanud — olgugi ainult religiooni kaudu? Ning kas ei olegi lõppude-lõpuks iga suure teo kordasaatmise sügavaimaks ajuriks usk, eneses kindel olek, oma tões püsimajäämine, andumine piiritult ja hullustuseni? Sest vaevalt oleks Kolumbusest saanud Ameerika leiutajat, kui ta poleks mitte nii surmkindlalt uskunud oma hüpoteesi, oma kujutlusse ja arusaamisse, et sealpool suurt vett peab asuma India, ükskõik kummalt poolt maakera minnes. Vaevalt oleks Martin Luthergi võitnud usupuhastuse protsessis, kui ta poleks kindlaks jäänud lõpuni, hüüdes: siin ma seisan, teisiti ma ei või.

Seepärast otsustasin kindlaks jääda. Otsustasin hambad kokku suruda, vaikida ja uskuda, — uskuda

oma tõe ainuõigusse ja paremusse. Sündigu mis sünnib, heidetagu või koolist välja.

Tunni lõpul püüdsin kinni Ausmanni. Ta oli juba kuulnud, kõiges teadlik. Käskis suu pidada ja silmad lahti hoida. Teadis seletada ka, et Tuvi olnud juba seminaris vana „tegelane", seltsimees August aga päris parteiline agitaator Tallinnast. Kahtles aga tolle mehe aususes. Olevat võimalik, et mängib kellegagi kokku. Seepärast Ausmann sokutanudki meie poiste vastuvõtmise töölisnoorte ringi edaspidiseks. Karta ei olevat midagi. Oleme ju süütud eemalseisjad. Kavatsuste eest ei saavat kedagi karistada.

— Mis saab siis aga meie ajakirjast ja kõigest? küsisin.

— Oled ka sina naiivne! Kas sellest veel küllalt ei ole, mis juba juhtus?

Muidugi, ülearune. Pöördusin segaste tunnetega tagasi klassi, mis nüüd kihas ja sumises nagu sipelgapesa. Igaüks tahtis teada, mis on õieti lahti. Tüdrukud otse kiunusid uudishimust. Poisid põrisesid rahutult. Ei osanud kellelegi midagi kohast ütelda. Kohmasin niisama, sõna siit, teise sealt.

— Vandeselts, mis muud, naeris Koorits oma sibulasetu laia naeru. — Tahtsid vist direle pommi alla panna...

— Tuvi, ja vaata missugune linnuke! kiljusid tüdrukud.

— Puha plära, tõstis nüüd Hilda soosik, too Otepää poiss häält.

Ja ma võisin veenduda, et tolles muidu päris na-

pakana näivas poisis tuksus soe süda ning teda valitses tubli aru. — Tühi Kooritsa laadanali. Tuvist tehti ohver, muud midagi. Oli vaja piiri panna nendele õpilaste isetegevustele. Tuvi oli selleks liiga tõsine ja tore poiss, et kavatseda midagi alatut...

Nüüd sain minagi oma suu lahti. Ütlesin nii, et paljud kuulsid, ja päris rahulikult:

— Kuuldavasti on olnud mingi rabelemine koolinoorsoo liidu ümber. Tuvi sõbrad läinud liiga kaugele. Tahetavat tedagi üle kuulata.

Muidugi kallas see seletus aina õli tulle. Sest paljud meie õpilasistki on liidu liikmed ja tegelased. Sadas parastusi ja ähvardusi. Niipea kui ajalooõpetaja, rahulik palja peaga mees ja väga vabameelne, klassi ilmus, kisati mitmelt poolt kooris:

— Härra Tõldsepp, mis juhtus Tuviga?

— Mis siis on?

Mees pühkis prille, köhatas, palus rahu ja seletas siis:

— Teie olete kõik noored ja tormitsejad. Paljud teist on kahtlemata väga andekad. Ja just need, see andekam osa, näib, ei suuda kuidagi meeles pidada, et kooliajal kulutatakse oma anded ja võimed ainult õppimiseks, oma teadmiste täiendamiseks. Olete kord täiskasvanud ja kool seljataga, tehke siis elus, mis tahate. Igaühel on õigus oma tõekspidamiste eest võidelda. Ilma võitluseta ei ole edu ega evolutsiooni. Aga seda võitlust ei saa kooli seinte vahele kanda. Poliitika tegemine ei ole õppiva noorsoo asi. Selleks on teised ajad ja kohad. Ja nüüd, mis puutub endisse

õpilasse Tuvisse, siis ei ole veel praegu kindel, millisel määral ta on süüdi. Politseisse viidi ta ainult ülekuulamiseks kui kahtlusalune, kel olnud kokkusaamisi illegaalsete tegelastega. Võib-olla oleks õigem olnud ära oodata juurdluse tulemused, aga kooli hea nime pärast otsustas direktor tema kustutada meie õpilaste nimekirjast...

Viimase lause lisas õpetaja nagu piinatult ja sisemise kahjutundega tühja kohta minu kõrval pingis silmitsedes, sest Tuvi oli tema ainetes just kõige väljapaistvam ning tugevam poiss, kellele ta alati võis vaadata uhkusega.

Klass rahunes pikkamisi ja tund algas nagu tavaliselt. Ainult tühi koht minu paremal käel sümboliseeris seda tühikut ja kõledust, mis oli tekkinud minu hinges. Märkasin, et ka Hilda ja mõned teised vargsi heitsid kaastundlikke pilke minu ja mu kõrval asuva tühja istme poole. Hilda vaatles mind pika asjaliku pilguga ja väga tõsiselt. Üldse liiga palju tähelepanu mulle. Ka õpetaja tundus pooliti mulle rääkivat sõnu koolist ja poliitikast. Või paistab see ainult sääraselt, kuna olen enamas teadlik kui teised?

Aga ma peangi olema. Sest olen neist kõigist vanem, elukogenenum ja kannatanum — võitlen ise enese eest.

Lõpmata kahju on Tuvist. Kas see on siis vabadus, ühesarnasus ja õigus, kui inimese tulevik rikutakse juba noorena võib-olla ainult seepärast, et ta julges unistada, julges järgida teiste unistustele! Kas nii peavad meist kasvama iseseisvalt mõtlevad ja

tegutsevad, küpsed ning arukad kodanikud? Vaevalt. Kas ei kiputa meist tõesti tegema ainult mingisuguseid eksaktteaduste automaate, masin-inimesi, kes ei vaja oma äratundmist ega mõttevõimet? See on kurb, väga kurb kogemus minu innukusele kooli suhtes.

— — — —

Lugesin Prantsuse revolutsiooni ja kommuuni ajalugu. Kui palju ohvreid on toodud ja verd valatud iga edusammu puhul, mis inimkond astunud. Kokkuvõttes ei ole ju Prantsuse revolutsiooni põhjuseks muud kui kodanlise klassi iha võimule pääseda ning tulemuseks selle võimu vallutamine ja säilitamine. Kõik muu: kultuur, tehnika, kunst ja teadused, mis seejärel uut hoogu said, on vaid paljas peale-ehitus, kohandus uuele sotsiaalsele korrale, uutele eluvormidele. Ei oleks kodanline klass end majanduslikult ja poliitiliselt suutnud võimule võidelda, poleks olnud ka arengut selles vaimus ja suunas, nagu võime näha praegu.

Kui pikad võiksid olla üksikud valitsemisvormide ja sotsiaalsete süsteemide perioodid inimkonna elus? Kus lõpevad äraelanud vormid ja algavad vastsed, pealetekkivad? Missugused tegurid määravad vormide iganemise ja uute vajaduse? Kas ainult arenev inimmõistus ja ürgne, püha korraldustahe või ka mingisugused müstilised, inimmõistusele seletamatud tegurid? Nii lühike ja pealiskaudne on kõigele vaatamata maailma ajalugu, et ta ei suuda anda mingit vastust. Pealegi kitsas ja sihilik tihti, ajajärgu võimu ja ülesandeid teeniv. Kust tuleks historoorik, kes pa-

neks kirja kõik, kuni viimseni, kas suudakski seda keegi teha? Ons inimesel võimalik üldse mõista jäägitult inimkonna elu ja selle nähteid.

Millal lõppes matriarhaalne kord ja algas patriarhaalne? Kust sai alguse riik ja valitsusvõimu sisseseadmise komme? Millal toimus esimene sotsiaalne leping — nagu ütleb John Locke. Mis ütlevad siin sõnad vana-, kesk- ja uusaeg? Feodalism ja buržuaasia? Kõik on üksteisega segiläbi põimitud, nagu troopikametsa lopsakas tihnik. Elu ei harrasta selgust ja puhast joont — mitte kuskil. Väga palju vorme ja variante eksisteerib ja on eksisteerinud alati üksteise kõrval. Kadumine, väljasuremine sünnib looduses sama pikkamööda kui uue vormi või kujundi sisselülitamine elu üldisse käiku. Seepärast ei saagi ütelda minu arvates, et tol ja tol aastal oli feodaalaja lõpp, et tol ja tol kuupäeval algas kodanline ajajärk, mis lõppes nii- ja niisugusel aastal, andes aset proletaarlisele ajastule, nagu ennustavad õige paljud arukad mõtlejad ja hinnatavad pead. Looduse elu ei tõenda midagi säärast: looduses muutuvad ja teisenevad kõik vormid ning eluviisid ainult väga pikka, aeglaselt. Loodus ei tunne revolutsioone oma igapäevses elus. Määratu jõena rühib ta vaid edasi, ühtlaselt, majesteetlikult, pikka ja tagasipöördumatult. Lõpmatu hulk kõrvalekaldumisi, ojasid ja harukesi valgub igale poole laiali. Kuid peavool tormab ikka edasi oma aimamatute ja seletamatute sundide ajel, otsides labusamat sängi, soodsamaid edasipääsuteid. Kas sama ei kordu inimkonna elus? Kas ei lähe kõik

mitte iseenesest oma loomulikku rada, nii nagu ta elu ürgjõududest on minema määratud? Ning kas pole igasugused mullistused, revolutsioonid, edasi- ja tagasinihkumised, progress ja regress, liberalism ja reaktsionism ainult väikesed kõrvalnähted selles, harujõekesed, mis ajaloo perspektiivis nagunii suubuvad lõpuks kõik ühte üldise hoovusse, mida võiks kokku võtta peatükki: Maailma areng, elu muutumine ja teisenemine maakera pinnal lugematutest aegadest lugematute aegadeni või lihtsalt — igavik.

Ja missugust tähtsust võib siis anda ühe inimese mõttele, teole või saatusele, ohvri toomisele või ohverdamisele. Kaugusest vaadatuna moondub kõik hoopis teiseks, koondub ühte punkti, igaviku läätse tulipunkti, samuti nagu kaks raudteeroobast kuskil kauguses näivad sulavat üheks vägevaks roopaks. Või petame end sellise vaatlusviisi juures samuti nagu laseme end petta oma silmal raudteeroopaid vaadates? Inimese mõistus, taju ja kujutlus — oh, see pole lõpuks siiski mitte kuigi täiuslik ega usaldusväärne. Meie meeled petavad meid samuti nagu lambivalgus ööliblikat. Need on ebatäpsemad ja vähem usaldust väärivad kui kõik peened masinad, mis inimene välja mõtelnud. Nii väga tahaksin praegu nõus olla tolle kuulsa mehega, kes ütleb: Kõik mis ma tean on, et ma mitte midagi ei tea.

Minagi olen siin praegu ainult jaburdanud, oma südame kergendamiseks püüdnud paberile märkida hüplevaid mõtterepliike pingulikistud ajutraatidelt,

mis kumisevad ja huugavad nagu puudutatud kandlekeeled.

Jaa, mina helisen nüüd üldse väga imelikult, eneselegi arusaamatult. Pole sõpra ega seltsilist, kellega targutleda, kellele pihtida. Aga rääkimist, eneseavaldamist vajame nagu toitu või kehakatet.

Tuvi lasti peale korduvaid ülekuulamisi kui alaealine lahti. Otsisin teda mitmel korral korterist — asjatult. Viimaks üteldi, et olevat oma asjadki ära viinud. Mõtlesin ta viibivat maal, Jõgeval. Kirjutasin — mitte vähematki vastust. Täna korraga kooli lugemistoas lehti lahti lüües näen: kaks koolipoissi põgenes Venesse. Suure rasvase kirjaga sõnum Narvast. Üks sealne poiss ja meie Tuvi olevat pühkinud kodumaa tolmu oma jalgadelt. Leht lisab nagu sisemise rõõmuga: „Mõlemad olid koolidest välja visatud parandamatute pahempoolsete kalduvustega poisikesed, kes mitmes koolis püüdsid demoraliseerida õpilasi, kus nad lühemat aega viibisid.“ Täpselt nagu kirjutatakse kriminaalkurjategijate puhul: „Mõlemad on tuntud retsidivistid, kes pannud toime rea kuritöid ja seepärast politsei poolt ammugi tagaotsitavad.“

Olgu kuidas tahes, aga sääraselt ei tohiks kirjutada. Oma idee eest seismine ja selle kaitsemine — ei saa olla kuritegu mingisuguses mõttes. See on iga inimese püha õigus, niisama kui õigus elada. Aga kas seda õigust on kunagi tunnustatud? Ei, halvustavate epistlitega on need, kes julgevad teisiti mõtelda, ikka välja surutud ühiskonnast. Kristusest alates — kui

pikk on see kurb rida, kes oma tõe ja veende eest on pidanud rändama kas ristisambale, tuleriidale või moodsal ajal lihtsalt seina äärde.

Koolis on nukker. Hilda käib väga korratult. Ei räägi peaaegu kellegagi. Liigub omaette. Tema vendki olevat kinni võetud. Ei taha temaga rääkida sest küsimusest — nagu pisut piinlik.

Või kas olekski mingit tähtsust sõnadel, mis pole ju muud, kui meie tundepakitsuste, mõttesähvatuste moonutatud, virilad helistamise katsed? Tabame neid üksteise silmist ja olemisest ilma kõigeta. Meil on ühised mured ja valud. Need lähendavad ilmselt enam kui ühised rõõmud. Valu on primäärne, rõõm ainult sekundäärne nähe: valu on rõõmu esiisa. Minagi olen valu, maailmavalu lapsi. Ja kuidas võiksin ma siis sünnitada rõõmu — enesele või teistele, kuidas — kui iga minu erk, rakk ja kogemus koosneb aina valust?

— — — —

Valu? Ma ei tea — võib-olla on see isegi viha, mis minus praegu kihiseb ja keeb, võib-olla häbi ja jõuetuse tunne.

On 21. detsember. Hall ja vesine ilm. Lasti jõuluvaheajale, rõõmupühi pidama. Ent missugune rõõm mulle, kui vana paks esmakordselt kogu minu õppimisaja kestel kirjutab rasvaselt tunnistusele ja loeb selle pealegi klassis ette: kõrgemas matemaatikas 2, hoolsus 3—! Ilus kingitus mulle, kes ma järgmisel poolaastal lootsin edukalt kandideerida õpperahast vabastamisele ja stipendiumilegi. Mul läks silme ees kirjuks. Seisin norus päi, ninasõõrmed puhitud laiaks.

Vanim poiss klassis, seni ka hoolsaim ja — nüüd korraga teiste narr. Koorits paistis lausa avalikult rõõmutsevat, kui vana minu järel tema paberi kätte ulatas märkusega:

— Matemaatiliselt tervik: läbi neljad. Tubli!

Esimese hoobi üle elanud, küsisin paksult tunnistuste väljajagamise lõpul:

— Kas mina siis, härra Tilgut, olen teie arvates matemaatikas põhimõtteliselt nii kehvaks jäänud, et võite mulle puhta kahe välja panna, või on see tingitud mõnest üksikust äpardusest viimasel ajal?

Vanamees muheles, ööritades end kateedris nagu orikas. Pilutas siis väikesi silmi rasvavoltides ja kobas mööda läikivat pealage. Nähtava mõnutundega, et asi mulle on läinud südamesse, vastas reipalt:

— Täitsa teaduslik küsimus, Ohjak. Selle teoreemi peaksime põhjalikult läbi analüüsima. Tõepoolest: kas te ainult näite mulle nõrgana või olete nõrk tegelikult. Või koguni olen mina nõrgaks jäänud hindamises. Terve filosoofia... Jaa, jaa... Ülikoolis oleksite võinud selle küsimuse asetamise eest saada maxime. Tilguti matemaatika kursusel aga... Et asi oleks igati selge, laskem kõnelda elementaarsel matemaatikal enesel.

Ta ronis kateedrist, astus tahvli ette ja kirjutas sinna kriidipulgaga:

Ohjak	vastanud	15. okt.	— 3.
„	„	21. nov.	— haige.
„	„	3. dets.	— 2.
„	„	10. dets.	— haige.

Kuna ükski hinde-süsteem ette ei näe „haige“ asemel arvuliselt rohkem kui 2, siis lihtsalt 3+2+2+2 on 9, jagame 9 neljale on 2,111... irratsionaalne suurus, mis täpselt iseloomustab teie võimeid matemaatikas. Nii, selge?

— Tänan, vastasin ma lakooniliselt, kuigi oleksin tahtnud ütelda pisut enam ja kibedamalt. Aga nähtavasti puudutas see minu asjalikkuski meest seevõrra, et ta leidis vajaliku olevat kogu klassi ees targutada:

— Jah, vaadake, Ohjak, teie kipute filosoofitsema, fantaseerima, etendama vabamõtleja osa. Meil siin on aga kommertskool. Kommertsasjanduses ei ole fantaasial paika, ainult kaine ja praktiline mõistus.

— Fantaasiaga tegi Rockefeller end rikkaks, torkasin.

— Noh, siis õnn kaasa. Saage enne Rockefelleriks ja fantaseerige, et teie 2 matemaatikas maksab 2 miljonit dollerit, siis räägime edasi, naeris vana võppudes ja kogu klassi kaasa naerma kehutades.

Vaikisin, tundes järsku, et on asju ja inimesi, mis vastu igasuguseid reegleid kipuvad kujunema saatuseks.

On asju ja inimesi, sellele olen ma sunnitud olnud mõtlema varemaltki. Näiteks oma majandusliku seisukorra ja päritolu suhtes. Kui ma poleks sunnitud olnud juba mõneteistkümneaastaselt igal suvel ise omale koolirahasid teenima — kas ei oleks siis kogu minu käitumine, huvid ja olemus kujunenud pisut teissuguseks? Kas isegi mitte risti vastupidiseks sellele, milleks olen nüüd kujunenud: pisut kohmakaks,

puisevõitu ja saamatuks poisikolakaks, kes ei oska end ülal pidada ega läbi libistada seltskondliku siledusega igast olukorrast, vaid elab peamiselt oma unistusis ja raamatuis. Vahest oleks teiste olukordade valitsedes arenenud minustki kergelt suhtuv, rõõmsameelne, uljas ja lihvitud noorhärra, kes teisest klassist alates kannab kõva kraed ja ristlipsu, lööb muretult tantsu ja sädistab tüdrukute hulka sattudes nagu isapääsuke. Sääraseid näib siin vajatavat ja eelistatavat.

Nüüd on aga kõik juba hilja, 19-aastast meest on raske muuta. Olen lihtsameelne tööpoiss, juhuslikult gümnaasiumi neljanda klassi haridusega, konarline, vähehuvitav ja ebameeldiv, Tilguti-taolistele isandatele vist lausa seedimatu, sest säärased kommersandid hindavad eelkõige ladusust, hakkamist, kuraasi ja õlitatud käitumist. Minust vahib neile aga vastu kannatav ja enesega võitlev töömees, vaevatud proletaarlane... Tajun seda otse vaistlikult. Ning see paneb mind veel enam kannatama, kahtlema ja kõhklema: kuidas ma kooli lõpetadeski suudaksin end sobitada kord nende maailma, mis on mulle võõras nagu pardiperre sattunud kanapojale ujumine?

Minus on mõrad. Ma ei helise, vaid plärisen puudutusel. Ja selle plärinaga ma ilmselt kohutangi inimesi. Meenub, kuidas paari aasta eest naabrinaine tähendas tädile, arvates mind mitte toas viibivat: noor poiss teine, aga räägib just kui kõhuga või teab kuidas... Kas ta kõri on õige korrast ära või on tal väga õel iseloom.

Jahmusin tookord, säärast iseloomustust kuuldes oma hääle kohta. Nüüd aga olen veendunud, et see on tõsi. Ainult täitsa heasse tujju sattudes vabanen vastikust alatoonist oma hääles, mis muidu tavaliselt meenutab pigistust, ängistust või nagu poodava häälitsusi, sest ta pole puhas ega helisev enesega rahuloleva inimese hääl. On segane ja tume, kärisev, nagu tavaliselt räägivad tööinimesed, mitte meelitav, karm ja külm.

Olen lugenud mõndagi enesekasvatusest. Kas peaksin selleks ja ainult selleks, et jätta enesest soodsat muljet ja selle kaudu tasandada teed oma edule tulevikus asuma „palgi painutamisele"? Kas otstarve väärib abinõu? Tihti puudub tahegi saada nende kõikide lakitud ahvide sarnaseks. Tundub piisavat sellest, kui oman ohtrasti teadmisi, oskan iseseisvalt otsusi teha ja töötada. Töö on ju see, mis kannab kogu maailma, mitmesugune, paljupalgeline vaevanägemine ja higivalamine. Ons see nii väga tähtis, missugusel kombel keegi oma jõudu kulutab ja higi voolama paneb? Ons enese müümine en detail üldse mõteldav iseseisva ja iseteadvust ülimaks hindava inimese juures? Oma joon ja tahe lasevad end harva koordineerida palgalise pisitööga. Ent mis hakkan ma siis peale koolist lahkudes? Käsikaupmeheks vahest, harjuskiks — sest olen ju hariduse poolest kommersant, väljaõpetatud kaupmees!

Aga minu maailmavaated, ellusuhtumine ja — kaupmees!? Milline rämps! Mida rohkem arutlen, seda paksem teadmatuse, lootusetuse udu koguneb mu

ümber. Ei mingisuguseid päikesepaistelisi väljavaateid...

Olen tulevikuta ja lootusteta värdjas. Võõrasse mulda sattunud taim, päris juhusliku tuulehoo pillutatud seeme.

— — — —

Jälle tagasi klassiseinte vahel. Veider, umbsena ja kitsana tundub mulle, peaaegu täiskasvanud mehele, siin nende noorukeste hulgas, kes oma elumõtet näevad ainult õppetükkides, süütutes naljatamistes ja tühistes meelelahutustes, nagu kino ja tantsuõhtud.

Töötasin jõuluvaheajal ligi nädalapäevad puuturul küttepuid ostjaile riita ladudes. Sealne karmide meeste kõnelus ja tooruski on jätnud minusse mingi karmi ja meheliku alatooni. Märkan isegi, kuidas kõnnin pisut hooletumalt ja kuidas surun rusikat mõnuga püksitaskusse, olgu sobival või sobimatul hetkel. Päevade kaupa lahtises talveõhus viibimisest on mu jumi taas tuuldunud ja hääldegi siginenud värsket kargust. Kui jutustan klassis, löövad seinad kõmama nii et õpetajad kuulatavad terasemalt ja tüdrukud viskavad vargsi pilke. Kärisev, jäme ja lai, aga siiski tugev — säärane on nüüd mu kõneviis. Võib-olla teatud määral toores ja robustne, nagu kogu mu käitumine, ent siiski kindlam ja mehisem kui sügisel.

Pühade eel sattus rahvaraamatukogust kätte „Töö ajalugu". Milline tore raamat! Kui palju vastuseid leidsin ma sealt oma arvututele lahtistele küsimustele. Tunnen end nüüd otse peajao pikema olevat oma klassist — vaimliselt. Vaatan vahest täie tead-

vusega neile kõigile kui lastele. Ja minus puudub see rahutus, mis valitses mind enne pühi. Muidugi polnud meie kehvas elamises mingit erilist jõulurõõmu, kuid rahu ja omaette mõtisklemist siiski.

Meenusid lapsepõlveaastad, karjasesuved ja muud varased rähklemised. Ja nii korrapäraselt sain ma nad kõik paigutada alaealiste tööjõu ekspluateerimise rubriiki. Tähendab, olen sündinud vaevadega paaris, loodud tööloomaks, orjaks maast-madalast alates. Aga kas pean ma selleks jääma? Või pean enesest kasvatama teiste tööjõu kasutaja, nagu vahest meeleldi näeks Tilguti-taolised härrad.

Meelitav pole üks ega teine. Tahaksin olla vaba, iseseisev inimene, sõltumata kõiges ja kõigest, minna läbi maailma nagu muretu rändaja või laulik, kuulutades tõde inimvaimu vabadusihast, tõde aususest ja vastastikusest armastusest. Armastusest kõikide inimeste vahel.

Aga olen ma siis prohvet, mis prohvet? Ja lõppude-lõpuks: kas ei ole seda kõike juba tuhandeid kordi kuulutatud enne mind maailmale? Ja kas on maailm sellest paremaks saanud?

— — — —

Irma märkas, et neile arutlusile järgnesid mõningad leheküljed tühiste ülestähendustega kooli asjadest, et päeviku toon üldse muutus tollest jõuluvaheajast alates pealiskaudsemaks ja kuivemaks. Ta leidis väikesi kirjanduslikke katsetusi — ühed proosa-, teised värsivormis — silmas siit-sealt mahakirjutatud mõtteteri, nagu: „Elu raisatakse ära selle ettevalmis-

tamise peale, et teda tarvitada" või „Kõik püüavad õnne poole, kuid kaugeltki kõik ei tea, milles seisab õnn..."

Kuskil seisis pealkiri „Vae victis" ja selle all mingi sõnaderohke tunnetevalang, mis lõppes pateetiliselt: Peaksin ma põgenema? Ei! Ma püsin paigal, ma võitlen. Hääletuna värisedes valust ja vihast...

Teisal lausuti trotsivalt värssjalgades:

Käi eemale, sa vilets, sa petis,
Sa tee äärest armastust kerjaja,
Sa südames põrgute varjaja!

Paistis, nagu oleks päevikukirjutaja peatähelepanu olnud pööratud kuskile mujale, väljaspoole iseennast. Tähelepanekuid ei registreeritud enam pidevas järjekorras. Mingi segasus, süsteemitus ilmnes igal leheküljel. Muudatus oli nii järsk, et lugeja üllatus. Aga kui ta kuskil leidis üle terve valge lehe kirjutatud lause:

Ära ole liiaks vaba,
Jõhkrat kätt ei pea taba,

selle all märkuse „verte" ning teise lehekülje samuti tähendusrikkalt puhtana, siis oli asi talle selge: koolipoiss õppis teesklema, julgemata päevikusse kirjutada kõike, mida mõtles, tundis ja läbi elas. Koolipoisist oli saanud salatseja, konspiraator. See pealiskaudne ja katkendlik osa päevikust peegeldas ilmekalt toda rusuvat ajajärku, kus unistustest pakitsevad noored püüavad end väljendada kaudselt ja kavalalt, üldisist asjust rääkides, puudutamata teravaid tegeliku elu

probleeme. Siingi puudus ligemale kahe kuu kohta väiksemgi vihje?

Irma keeras mehaaniliselt lehekülgi. Ütleb inimene, et usaldab kogu oma elu ja mineviku sinu kätesse, aga petab siiski, petab tahtmatult! Sest elu on midagi enamat kui inimene ise jõuab fikseerida. Iga katse kinnitada elavast elust midagi paberile on ette määratud äparduma. Elulugusid võidakse ainult tagantjärele kujundada, ilustada ja fantaseerida nende kallal, mitte iialgi aga kroonikuna üles tähendada otseselt arenevas ja edasirühkivas perioodis. Lüngad on paratamatud. Eriti seepärast, et inimsaatuse jälgimine kaugeltki ei vasta mõne sündmuse jälgimisele või arenemisele. Näeme tavaliselt ainult seda, mis areneb väliselt, täitsa taipamatuks jääb aga tihti, mis sünnib teatud hetkedel asjaosaliste hinges, koore all. Ja kuigi päevik iseenesest kujutab parimat enesevaatluse vahendit, pole seegi küllalt täielik ega kõike ammutav: seegi on vaid rekonstruktsioon, teatud elamuste järelkajastus, vaatamata nende autentsusele — seda taipas Irma noid katkendlikke lehekülgi silmitsedes.

Aga samas juba haarasid ta tähelepanu jälle tihedalt täiskirjutatud leheküljed. Märtsi teisel nädalal hüüti tormiselt:

Ma ei saa, ma ei või, ma ei tohi enam vaikida!

Suur ülekohus sünnib mulle ja ma kisendan püha õigluse poole. Mul pole ju kedagi, kellele kurtma ja kaebama rutata. Seepärast halisen siin üldiselt ja iseenesele, et jäädvustada igaveseks see alandus ja häbi,

mille osaliseks olen saanud paari viimase päeva jooksul. See ei ole enam koolipoisilik maailmamure, see on kogu minu ja minusuguste tragöödia haripunkt tänapäeva elus.

Mõne aja eest haigustus tädimees raskelt. Olime sunnitud toimetama ta haiglasse, tema ravimiseks panema välja oma viimsed krossid, lootuses peatsele paranemisele. Nüüd on aga selgunud, et osutub möödapääsematuks raske maooperatsioon — kasvaja tõttu — ning ta peab haiglasse jääma vähemalt kolmeks kuuks. Tädi on meeleheitel, mina mitte palju paremas seisukorras: meil puudub raha ega oska me seda ka kuskilt hankida. Käisime hoolekandes, sealt aga juhatatakse punasesse risti, ristist omakorda linnavalitsusse. Kõik tühi tuuletallamine. Lihtsa, vaese ja vana mehe ravist ei taha keegi tõsiselt teada.

Tädi otsustas siis praeguse korteri käest ära anda, kolida kellegi töönaise juurde toakaaslaseks, müüa maha mõned asjad ja rõivahilbud, et ise katsuda, kuidas tuleb toime mehe põetamisega.

Mis teen aga mina? Sinna kitsasse keldrikambrisse, kus juba praegu vegeteerib kolm vana töönaist ja üks piiga, ei ole võimalik isegi põrandale pikali heita: nad magavad vaheldumisi kaltsudel maas ja kahes koikus. Mustusest, lutikatest ja muust viletsusest, mis seal igast nurgast vahib, ei maksa rääkidagi. See on õudne.

Olen tänaval, kesk poolaastat korraga kaotanud peavarju ja kodu. Ma ei või ju ometi tädilt nõuda, et ta laseks surra inimesel, pealegi oma mehel, ja

püüaks mind edasi aidata kooliaasta lõpuni. Mul ei ole selleks mingit õigust. Tundsin kohe, et pean end ohverdama. Ohverdama jälle asjaoludele, võõrastele, välistele sündmustele nagu nii sagedasti varemalt.

Tegin aga siiski katse päästa mis veel päästa annab. Meil on koolis mõned vabad stipendiumid ja on endistest aegadest säilinud väike internaat, kus mõned õpilased, kel puuduvad linnas omaksed või tuttavad, saavad kooli ülevalpidaja heategevusliku seltsi poolt peavarju ja toidu. Seda kõike arvesse võttes söandasin eile suurel vaheajal lipsata direktori kabinetti ja kurta talle puhtsüdamlikult oma häda.

Ta on keskealine rahulik mees. Haruldaselt valge näonahaga, toreda vahaka mokahabeme ja lahkete hallide silmadega. Olen vahest märganud ta silmis tõsist heatahtlikkuse ja soojuse sädet, kui ta õpilastega kõneleb nende päevamuredest. Seepärast hellitasin väikesi lootusi. Mis ma aga seekord kogesin, see tõmbas mu selja kanaihhu.

— Vaadake, Ohjak, ütles ta iseloomulikul kõrgel kurguhäälel, pilku aknast välja suunates ja sõrmedega valgest marmorist kirjutusnõudele trummeldades, — mul on teist kui küllalt andekast ja edasipüüdlikust õpilasest tõsiselt kahju, aga õnnetuseks ei saa mina teie kasuks vähematki ette võtta. Mina olen ainult pedagoog, kelle ülesandeks valvata õppetöö sujuva arenemise järele. Kooli majandusliku külje ja ka likvideerimisele määratud internaadi eest hoolitseb selts, mille asjaajajaks on härra Tilgut, härra inspektor. Niipalju kui mina tean, on otsustatud internaati

mit e kedagi enam võtta altpoolt lõpuklasse. Kuna teil nüüd on veel sellest normist kolme-nelja kuu võrra puudu ja kuna meil vähematki tagatist selle kohta ei ole, et teie tänavuse klassikursuse korralikult lõpetate ja edasi saate, siis, nagu näete, on väga raske juba puhtvormiliselt...

— Südametu formalist, tahtsin karjuda, aga mu kurk põles kuivusest, hääl suri hammaste taha. Ning kui ma taas häälepaelad krambist vabaks sain, ütlesin vaid resignatsioonis:

— Olen kõige kehvem õpilane koolis...

— Seda ma tean, Ohjak. Teie püüdlikkust ma hindan. Aga vaadake, „kõige kehvem“ ei ütle midagi meie kooli seltsile, kui sellele võidakse lisada „kõige põikpäisem“ või koguni „koolile kahjulikumalt mõjuv“, vastas tema.

— Kes seda... Kuidas? kogelesin.

— Teie vist teate, et inspektor härra Tilgut juhib seltsi tegelikult. Olen tähele pannud, et õppenõukogu koosolekuil tema hinnangud teie kohta ei ole lootustäratavad...

Nüüd oli see siis lagedal. Härra direktor viskas minu poole riivava pilgu, kehitas end toolil, haaras mingi paberi, nagu mõista anda tahtes, et sellega on jutuajamisel lõpp. Mõistsin, aga tahtsin välja mängida oma viimase kaardi:

— Härra direktor, algasin vaikselt, — arvatagu minust mis tahetakse, aga mina ei ole seni siiski midagi säärast teinud, mis riivaks kooli head nime. Kui mind aga ei mõisteta, kui mind süütuna millegi eest

karistada tahetakse, siis ma leian targema olevat karistada end ise kõige valjemalt. Kuid kahjuks ei saa ma siis jätta enam kooli head nime määrimata...

Olin tõusnud ja lõpetanud peaaegu nutuga kurgus. Tundsin end üleni higiseks minevat.

Direktor hüppas samuti püsti. Ta ümmar habemesse peidetud lõug värises ootamatust ärritusest, kui lõikas kõrgehääleliselt ja valjult:

— Mis te räägite, Ohjak! Rumalus. Noor mees ja julgeb sääraselt mõtelda! Ma ei tea tõesti, mis pean teist arvama. Peatas siis pisut, kujundas vist kuidagi oma arvamuse ümber ja jätkas taas leebemalt:
— Hea küll, ma räägin härra Tilgutiga. Ja ma soovitaksin, et teie isegi seda teeksite, rohkem ei ole mul kahjuks teile midagi ütelda, lõpetas jäise külmusega hääles, milles ma aga siiski tajusin nagu teatud ettevaatlikkuse ja kartlikkuse alatooni.

Tänasin ja pigem taarusin kui astusin välja ta kabinetist.

Läbi, läbi — kumises kuskil pealuu all rumal kaja. Ei suutnud midagi mõtelda ega kahjatseda. Pilgud jooksid laialt mööda saali seinu, nagu oleksin viibinud tundmatus kohas. Kaasõpilaste jutujama paisus kõrvus mingiks seletamatuks kohinaks. Tundsin end täiesti võõrana, väetina ja hoopis, hoopis nõrgakesena. Samas meenus — teiste teejoomist jälgides — et ma polnud enam eelmisest lõunast saadik saanud ivagi hamba alla. Aga polnud mul ka tarvidust toidu järele. Tõukasin pea püsti, ajasin huuled vähe torru, teeseldes nagu vilistaksin enese ette mõnda

huvitavat meloodiat, ja kõndisin väliselt päris muretult näivana klassi. Ning mul oli eneselgi üpris huvitav jälgida ennast selles protsessis, kuidas ma sisemiselt lainetasin ja mõõnasin, väliselt aga üpris igapäevsena liikusin teiste keskel. Kas minus siiski ei peitu näitleja, vilksatas kord edev mõte läbi aju. Nälgiv geenius, naeris teine vastu, ning ma surusin hambad kokku, et hoiduda vähemastki viiksatusest kaasõpilastele oma murede suhtes. Milleks peaksid nemad teadma? Ei jõuaks neile arusaadavalt seletadagi. Lapsed, mis teavad nad elumuredest! Kui homme-ülehomme klassist kadunud olen, küll siis kuulevad-näevad isegi. Ja mõtelgu mis tahavad. Isegi Hilda suhtes pole mul enam mingisuguseid lähendavaid tundeid. Olen tardunud, jäiseks tõmbunud, mingi võõras raskus nagu kivi rõhub peas, rinnus, üle kogu keha. Ah, tahaksin tõsiselt praegu haigustuda ja võib-olla... Aga, ei, siiski mitte: mul puudub ju haigemaja ja puusärgi raha. RAHA! See on asi, ilma milleta kaasaegses ühiskonnas ei saada surragi! Nii kaugele oleme selle ebajumala kummardamises jõudnud.

Olen oma arust teinud kõik selle ebajumala meelitamiseks ja ta lugupidamise võitmiseks. Alandasin end isegi selleni, et läkitasin isale hädaldava ja nuruva kirja. Vastus toodi täna hommikul kooli — vilets ja oskamatu kirjakene loomulikult, mida häbi vastu võtta, veel enam aga lugeda selle kitsarinnalisuse ning piiratud arusaamise tõttu, mis seal väljendati. Vanamees ütleb lühidalt, et mis seal siis nii

palju viriseda, nüüd juba haridust ja linna kõrget „kultuurat" küllalt, eks hakaku vallakirjutajaks — hea omapead sehkendamine, prii korter, küte, valgustus, palk ja majapidamine peale selle. Vihjab aga siiski võimalusele, et kui muud hakkamist ei olevat, eks kõmpigu siis koju. Küllap tüki leiba kevadiste töödeni ikka saab.

Ei oska vihastada ega tänada. Säärane püha lihtsameelsus ja praktilisus, et lööb jalad alt igal su viimistletuimalgi väitel. Säärased on vanade inimeste vaated haridusele. Seda võetakse nagu mõne käsitöö õppimist: oled aasta õpipoisina teise juures saapaid parandanud, löö silt välja ja hakka iseseisvalt pihta. Mis teed, saad omale. Mõne aasta pärast otsitud meister ja puha... Mis võin mina sinna parata, kui nende arusaamised ei küüni kaugemale!

Meenuvad isa arutlused minu koolitamisest üldse. Ikka sidus ta selle mingi kujutlusega kergemast elust või paremast rõivastisest. Ma ise ei osanud siis veel mingit pilti luua enesele oma hariduskäigust, tundsin vaid kirge õppida. Nüüd näen aga, et rohketele õppimistele vaatamata kõik on minus veel päris poolik ja algastmeline. Harituks vist aga võib end pidada alles siis, kui omad tervikliku ja ümmara käsitluse kogu maailmast, nii välismehaaniliselt kui hingeliselt. Kuna aga elus alatasa kõik muutub, siis kahtlen, kas üldse on olemas mingit lõplikku ja täitsa ümmarat haridust. Haridus annab ainult võimed ajaga kaasa sammuda, mõista ja end kohandada vastavalt tekkivaile olukorrile, ühe sõnaga, haridus ei seisa mitte üksi

teadmiste rohkuses, vaid pigem inimese igakülgses välja- ja ülekasvamises kõigest keskmisest ja ulatamatusest. Minu pea aga tundub praegu jäävat veel õige tiheda keskmiku-metsa varju. Seepärast ma õnnetu olengi kooli katkestamise pärast, sest ma ei taha olla üks paljudest keskmistest — metsavõsadest. Parem juba tähelepandamatu põõsakene rabaserval kui vinduv, kidur puukene kuskil liivikul või ängistatud teiste omasarnaste padrikus...

Lugenud isa kirja, kadus viimne lootus. Täitsa sihitult lonkisin mööda koolimaja ringi. Ei läinud isegi algavasse ajalootundi. Oleks osutunud raskeks, sest pean tõsiselt lugu ajalooõpetajast ja kartsin närvipinget, mis võib tekitada mulle rumala seisukorra, rikkuda hea mälestuse.

Uidates sel kombel mööda eeskodasid, sattusin korraga nurgal rind rinna vastu vana paksu, inspektor Tilgutiga. Ta ujus — käib nimelt kätega vehkides ja puhkides, aga pehmetel taldadel — parajasti WC-st õpetajate toa poole, mõnuldes vabatunnist.

— Noh, Ohjak, kõhuvalu või? pilutas kelmikalt rasvaseid silmi ja pistis jämeda pöidla vestitaskusse kuldketi kõrvale.

— Vabandage, härra inspektor, vastasin tõsiduses, — palju halvem. Oleksin palunud...

— Nonoh, mis siis, tahtsite koju paluda, keerutas pöialt taskus, kuuehõlm lipendamas, siidvooder läikimas tulepaistel. Ja kui mitte too poos, hoiak ning ülemeelik toon poleks seganud, siis oleksin võinud

tol hetkel pidada ta ilmet isegi osavõtlikuks ja heasoovlikuks.

— Paluksin teiega paar sõna rääkida, härra Tilgut...

— Seda võib, seda alati, poolenisti tõukas ta mind õpetajate toa poole. Sealses üksinduses toimuski siis too viimne ja otsustav kõnelus. Ta asetas mind istuma suurde, sügavasse nahktooli, ise sirutades lühikesed jalad kesk tuba nagu alla kriipsutades oma vähenõudlikkust.

— Härra direktor, tõsi jah, mainis mulle, et tahate meilt ära minna või kuidas? algas ta täielise muretuse ja lihtsusega. — Kahju küll, nüüd enne poolaasta lõppu, aga noh, elu on juba säärane. Igatahes, Ohjak, kuidas teie matemaatikaga nüüd lood ka ei oleks, koolist lahkumise tunnistusele mina põhimõtteliselt, juba oma kooli nime pärast, kunagi kahte ei pane... Mina ei tee kellelegi raskusi...

— Põhimõtteliselt, härra Tilgut, minul ei ole mingisuguseid lahkumisekavatsusi, sain viimaks võimaluse vahele pista, — minu majanduslikud olukorrad ainult on niisugused, et ma tõesti ei tea, mis teha, kui kool omalt poolt aidata ei saa kas stipendiumi või internaadiga. Seda tahtsingi paluda...

— Õige mõte. Täitsa elukohane mõte, kulla mees. Aga internaadis leiduks vahest üks koht tütarlapsele, poisile mitte, teile kahjuks mitte. Pealegi on teie matemaatika internaadi jaoks, noh, ei anna mõõtu välja... Ja teiseks — kes maksab? Meie lõpetatavas internaadis valitseb põhimõte, et seda võimaldatakse

ainult laenuna, andekamaile õpilasile, kelle vanemail antud hetkel puuduvad võimalused maksmiseks, kes aga suudavad muretseda vastava tagatise, et hiljemalt viie aasta jooksul kõik on kvitt ja tip-top. Kes vastutaks aga teie võla eest?

— Ainult minu enese ausus ja hea tahe.

— Vähe, kulla mees. Midagi niisugust on tarvis, meenutas ta kätega laual pikka ja kitsast vekslipaberit kujutades.

— Teised võimalused puuduvad?

— Absoluutselt, viskasid ta silmad terast, nähtavasti pahandatud minu kangekaelsusest. — Ainuke võimalus, mida võiks vahest kaalumisele võtta, on see, et kooli küttepuude tagavarast, mis sai hiljuti ja suurejooneliselt täiendatud, teile antaks kevadeni, noh, ütleme pool sülda puid kütteks. Muidugi oma äraveoga...

Mu suu jäi lahti ja keel rippuma hammaste kohale. Tundsin end ärritusest võbisema hakkavat. Tänusõnade asemel pigistasin hambad kokku, üteldes peaaegu turtsudes:

— Härra inspektor, kui ma need lubatud puud ka maha müüksin, ei suudaks ma üle kolme nädala endal hinge sees hoida! Sest mul puudub korter, toit, raha — üldse kõik, mis vajalik kooliskäimiseks.

— Raske jah. Noh näete siis, meie kool ei suuda teid aidata. *À propos*, olete tugev poiss, hakake õhtupoolikul tööle, vahest sel kombel...

— Olen iga vahepäeva töötanud, puht-füüsilist tööd tehes ja teeksin ka õhtuti meeleldi midagi sää-

rast, mis võimaldab õpinguid jätkata. Kui teil oleks mulle midagi soovitada...

— Jah. *À propos*, puid lõhkuda näiteks. Koolil on praegu 60 sülda puid varuks, minul kodus ka mõned süllad, võib-olla härra direktoril ja... sai korraga lodja viisi odavasti osta, vaevas teda taas puuäri ja mõnulemine heast tehingust.

Tundsin end niivõrd põlevat vihast ja alandusest, et unustasin küsimata, palju makstakse sülla küttepuude lõhkumise eest. See mees oleks vist valmis olnud mind panema kas või oma saapaviksijaks kooli eeskojas, et aga mind rohkem alandada võida teiste õpilaste ees ja ennast näidata heategijana. Ta näis otse süttivat oma puulõhkumise ideest, kui jätkas:

— Lõhute puid, teenite, võite minu raamatuid äridesse laiali kanda, teenite samuti. Lõpetate kooli ja olete valmis härra. Kes seda küsib, mis õppeajal tehtud ja — peaasi, saame omavahel ilusti hakkama.

Kujutlesin küllalt selgelt toda omavahelist „hakkama saamist", olin näinud poissi, kes Tilguti algebraraamatutega jooksis mööda ärisid, saades viletsaid sente taskurahaks. Arvestasin kohe, et kuigi end alandan puulõhkumiseni, teenides sel kombel võib-olla 10—15 krooni kuus, ei tule ma siiski kõrvalise abita toime. Pealegi ei suutnud ma seedida teadmist, et vana paks mind niimoodi oma käpa alla saades tahab painutama ja pinnima hakata ka vaimliselt. See viimane tõstis mu juuksed peas püsti: Tilguti sulane, jooksupoiss, keda võib näägutada kuidas aga tahab ja meeldib. Ei! Tulgu mis tuleb, aga mitte

mingil tingimusel seda, ütlesin enesele otsustavalt, ja siis talle:

— See, see kõik on siiski liiga alandav kaasõpilaste silmis...

— Kuidas arvate, tõusis ta jahedalt, — vaeste inimeste kohuseks on end alandada. Seda ütleb piibel ja pühakirigi.

— Aga ta ütleb ka, et armasta oma ligimest nagu iseennast, tõusin minagi järsku ning sammusin jahedalt kummardudes toast välja. Otsus oli langetatud, hakkasin pikkamisi oma rahu tagasi saama, end koguma, kuigi mul polnud veel vähematki aimu, mis sünnib minuga eelseisvate päevade jooksul. Kas ootab ees peavarjuta hulkuri saatus või midagi veel masendavamat.

Järgmisel vahetunnil, kui teised askeldasid parajasti saalis, astusin klassi ja korjasin oma raamatud kimpu. Kui ma ukselt veel kord pilgu tagasi heitsin üle avara ruumi, kus veedetud mitu talve, üle elatud mitmeid rõõme ja kannatusi, ilmus kuskilt minu kõrvale Hilda kõhetu, pisut ärevil nägu.

— Ohjak, kus sa olid eelmise tunni ajal, mis on?

— Hüvasti, Hilda, ulatasin talle käe. — Ja tervita teisi ka minu poolt. Võib-olla näeme sügisel, võib-olla mitte, lisasin ta kohmetust märgates ja püüdes seega anda lahkumisele nagu ajutist iseloomu.

— Nägemiseni, surus ta soojalt mu kätt, — ega ometi midagi säärast nagu Tuviga

— Ei, ainult tiisikus — taskus, püüdsin virilalt naeratada, lipsates rõivahoidu.

Ta jäi segasena lävele, ilmselt kõheldes nähtavasti kas joosta kuulutama uudist või sulgeda see enesesse. Vististi sai temas aga viimane mõte võimust, sest kui ma püstise palitukraega lonkisin välja rõivahoiust, seisis ta endisel kohal ja viipas mulle. Ainsana, kurvana, mahajäetuna ning hälbivana. Silmis selline kilgendus, et oleksin tahtnud joosta tagasi tema juurde ja teda emmata. Tema oli siiski ainuke peale Tuvi, kellest jäi mingi sügav ja soe mälestus hinge. Tormasın kiiruga trepist alla, tänavale, et mitte sattuda kokku saalist tulevate kaasõpilastega, et mitte kaotada närve ja puhkeda nutma... Ma ei olnud sellest tõesti mitte kaugel.

Väljas vingus tuul ja tormasid tuisuiilid. Oli üks neid eelkevade viimaseid tuisuseid päevi, mis pole enam väga külmad ega lõikavad, millal tuuled puhuvad juba nagu lootustandvamalt ning lumigi tuiskab nii moepärast, kuna on ju ikka veel talv.

Jooksin peaaegu, tagasi vaatamata, krae püsti, pea kistud õlgade vahele — et aga jõuda rutem eemale armastatud, kuid nüüd minu eest igaveseks sulgunud majast. Mingisugune sumbe leinameloodia lõi minus helisema, mingi veider rütm ja takt tekkis iseenesest. Kihutasin selle ajel üle madalate hangede võistu tuisukeerutustega kauge alevimajakese poole, kus oli mu ajutine, üürike pesaase.

Ilma vähemagi lootuseta, täiesti tuimalt tormasin vastu oma uuele saatusele, ainus kindlus teadmises, et ei lase end alandada vana Tilguti jooksupoisiks või kooli abikojameheks. Niipalju uhkust ja trotsi pei-

tus minus siiski kõigele hädale ja viletsusele vaatamata, mis mind ootas nagu kuri, õel iiling iga nurga tagant, et sasida, raputada, tuustida meeletult.

Olen nähtavasti sündinud tuulte ja tormide tähe all — kõledal küünlakuul. Minu esimene mälestus lapsepõlvest on hirmsast tormist, mis murdis puid, pillutas aedu ja viis katused majadelt, nii et inimesed jooksid paanikas lageda taeva alla vihma kätte, nagu oleks toimunud maaväring. Loomad karjusid, naised nutsid ja keskpäevane ilm läks pimedaks nagu öö. Veel praegu meenutan seda õuduse, kuid ühtlasi ka nagu salajase uhkusetundega, et olen midagi säärast üle elanud, mida pole kogenud paljud vanemadki inimesed. Mingi ürgne inimene ärkab minus alati, kui näen toimuvat meeletut, suurejoonelist, võimsat ja vastupandamatut hävingut või mullistust. Jõu ja tugevuse jumaldamise tõttu tunnen eneses elavat just kui midagi naiselikku, mida paelub ja tõmbab raevutsemine, kuigi see võib ta enese hävitada.

Minu esimene kooli toomine sündis läbi tormi, rahe ja vihma. Ning nüüd lõppesid koolipäevad jällegi rajuilmas. Selles tundub mulle olevat nagu midagi sümboolset, haaravat ja jõulist, kuid siiski valusat ja kriiskavat, nagu lõpetamata sümfoonia alatoonides.

Traagilise iseloomuga lõpetamata sümfoonia, nii võiksingi ma karakteriseerida oma senist lühikest elulugu ja saatust...

Koju jõudes haarasin viiuli, et püüda tabada neid helipudemeid, meloodiakatkeid, mis saatsid mind lak-

kamatult läbi tuisu. Aga mina ei ole kunstnik — poogna alt kippusid kuuldavale sootuks igapäevsed akordid ja rütmid; see, mis kuskil sügavas hingepõhjas helises ja võnkus, vajus seda kaugemale, tuhmenes seda enam, mida meeleheitlikumalt püüdsin teda esile manada. Surusin kramplikus vihas sõrmed ümber pilli kaela, kuid tavalise vingumisena kostsid helid — kuni käis praksatus ja vanast viiulist jäi kaks tükki mu kätte: lõtvade keeltega ühendatud kael ja kere.

Heitsin jäägi sest oma viimsestki lohutajast kasti ning tormasin tänavale. Sihita, eesmärgita, pea huuates, pool teadvusetagi, lihtsalt andes end oma vaistude ja meeleolude valdusse...

Tammusin ringi nagu maailmast väljavisatu...

Irma pea vajus loetavale raamatule. Nii omane ja sarnane tema enese saatusele oli see kõik. Andunud kogu hingega koolielule, oli ema ootamatu teenistuse kaotus temagi sama hoolimatult välja kiskunud õppetööst just lõpusemestrilt nagu Hugo. Kas ta vähe oli halisenud ning sihitult mööda linna ringi tampinud? Oli silmad tuhmiks nutnud ja kingatallad läbi kulutanud õhtupoolset teenistust küttides. Ent siiski tagajärjetult. Kevadel, kui avanes võimalus pääseda praktikandina postiteenistusse, oli ta sunnitud sellest kinni haarama kõige kümne küünega, nähes ses peaaegu ainust võimalust enese elatamiseks. Loomulikult katkesid õpingud ning olid jäänudki igavesti katkestatuks, kuigi ei puudunud huvi ja tarvidusetunne nende järele. Puudus lihtsalt aeg ja jõud. Esialgu oli töö ja uude ümbrusse, uutesse oludesse sisseelamine nõudnud kogu energia, hiljem mitmesugused muud kohustused ja vahekorrad. Mida aasta edasi läks, seda kaugemaks ja võõramaks jäi unistus lõpe-

tada kunagi õpingud tavalise töö kõrval. Lastes enesest läbi voolata Hugo meeleoludel, ta tundis, nagu oleks kirjutatud see temast enesest või temale.

Temagi oli kunagi unistanud millekski saamisest, tedagi oli turgutatud parema elu, soodsama partii ja kõige muu säärasega, mida pidi võimaldama haridus ja mis pidi seisma uhketes eluruumides, hiilgavais rõivais, heas seltskonnas ja välismaa-reisides, — kuigi ei ta ise ega ema polnud osanud millalgi õieti kujutleda, mis just Irmast pidi saama, mida ta eriti oleks pidanud õppima, et kindlustada enesele kõiki neid unistuslikke hüvesid veel unistuslikumas tulevikus. Pisiplika-põlves oli loomulikult räägitud klaverist ja tantsust, hiljem aga arutletud ka teatrist, filmist ja abielu-asjadest — siis kui tütarlapsest juba oli sirgunud neiu. Mäletas väga hästi ema korduvaid hüüatusi:

— Aga Irmakene, sinu tulevik peitub sinu ilus!

Mäletas ka neid uhkeid pilke, millega ema oli mõõtnud teda seltskonnas — mõningate optantidena kodumaale siirdunud endiste vene mõisavalitsejate ja raamatupidajate ringis — ning õhutanud julgele ülesastumisele. Ent ema oli imelik: niipea kui tütar tõesti julgelt käitus, kui tal hakkas tekkima mõni kestvam tutvus, mis oleks võinud areneda vahekorraks, oli ema karuseks tõmbunud ja oma kortsudesse peidetud huuli krimpsutades tütrele ette visanud:

— Sinu kombed meenutavad halbade naiste kombeid, tüdruk! Kas sul häbi ei ole oma ema pärast...

Millest või miks, seda ei võtnud ta vaevaks ku-

nagi lähemalt seletada. Mingi salajane tusasus ja vimm aga väljendas ta rahulolematust tütrega seni, kui see halades tunnistas, et on katkestanud vahekorra või jätnud aktsepteerimata järjekordse kutse. Siis leebus ta jälle, hüüdes kallistades ja süleldes tütart:

— Daam, tõeline daam peab saama sinust, Irma. Sina ei tohi end ära raisata mõne tühise mehenäruga!

Missugune oli aga „tühine mehenäru", missugune „daamile" kohane mees — seda ei suutnud endine mõisamadamite õmblejanna oma tütrele üksikasjalikumalt silmi ette maalida. Ta oli ise kibestunud oma nurjunud abielust, oli üksik ja mahajäetud ning kartis võib-olla kaotada oma last, seda viimset, mis talle veel jäänud, loovutada kellelegi võõrale. Säärasele otsusele tuli viimaks ema tujukusi analüüsides Irma. Ning siis hakkas pead tõstma temas protest, noore naise päris tavaline mässuvaim vanema vastu. Just tollel ajajärgul oligi ta tutvunud Hugoga, heitnud end tema soojusse ja paitavasse heatahtlikkusse, nagu pehmele asemele. Sest tal polnud midagi muud, oma üksinduses ja nukruses tundis ta sügavat lohutust teise samasuguse inimese leidmisest. Kuid siis oli ema muutunud veelgi veidramaks ja inetumaks. Ema oli täiesti kaotanud närvid teadmisest, et tütar armastab...

Ja siis — siis oli alanudki kogu see tagurpidiminek. Üksikud katkendlikud mälestused viirastusid Irma vaimusilme eest mööda nagu udused nägemused. Kobamine teadmatuses siia ja sinna, vastuolud noor-

mehega, lõpmatud tülid emaga, kuni lõpuks jõudis täieliku taganemiseni ja väikese maa-alevi vähetõotavasse rahhu tõmbumiseni.

Ta tõstatas pea ning vaatas vidusilmi läbi klaasi puudest hämardatud aeda, kus hilised sirelid kõigutasid oma viimseid kahvatuid õienutte. Just kui kaugusest kõlades kostis ta kõrvus jälle too endine piinav heli, salajaselt, väljakutsuvalt. Aga kui ta terasemalt kuulatama jäi, tundus talle, nagu oleks selle juba tuttava ebamaise heliga segunenud midagi võõrast ja ülimalt maiset. Ta pööras end järsku toolil ringi.

Teise laua ääres, jalg hooletult üle põlve, istus kaupmees Mihkel Külv. Silmitsedes tüdrukut mingi erilise muigega näos, puhkes ta niipea, kui märkas Irma kohkumist, laginal naerma.

— Vabandan tõsiselt oma — noh, ebaviisakust, ühmas mees esimesena, kui talle kesk naeru selgus Irma tusasusest, et osutus ebasoovitavaks külaliseks.

Irma korjas rutuga paberid laualt, peitis need laekasse ja lukustaski selle. Alles siis tundis ta end küllalt kaitstuna ja kindlana, et hälbival häälel pärida:

— Kuidas? Mis see kõik peab tähendama? hõõrus pihuga otsaesist, kuidagi segaselt, nagu unest ärkamisel.

— Üsna lihtne, haaras jumekas ja ümmaranäoline kaupmees taskust suitsukarbi, — koputasin ja astusin sisse. Kuna tütarlaps näis vana armu-ettevõtte likvideerimisega liiga agaralt ametis olevat, siis otsustasin

uuega pisut oodata. Selge! Ja nüüd, luba, et ütlen sulle: tere, Irma.

Ta astus üle toa, lähenes tüdrukule enam kui just käe ulatamiseks vaja ja jäi teovalmilt ootama, ühes käes suits, teine ette sirutatud, halli suvikuue hõlmad lahti.

— Tere, ulatas Irmagi käe, naeratas pisut virilalt ja vaatas ise sealjuures aknast aeda, et varjata oma naerunukrat alatooni profiili teravuse taha. — Ah jaa, pidime vist nagu... Tõmbas huuled teravalt kokku, surudes sesse naerutaolisse liigutusse hoobilt nii võrdse annuse nukrust ja uljust, et teine tõepoolest ei jõudnud otsusele, mida sellega taheti väljendada, kas rõõmu või kahetsust.

— Mitte sugugi vist nagu, vaid olemegi tõsiselt, preili Irma, otsis kaupmees edasipääsu jutus, süüdates paberossi põlema. — Lugesin oma meeldivaks kohuseks pärida sinu meeleolu ja tervise järele peale eilset väikest, — lõi nipsu oma kõrisõlmel — ja paluda sind oma juurde lõunale...

— Tänan teid, kostis Irma, uuesti toolile vajudes.

Ta hakkas nüüd juba täitsa vabanema lugemisest tekkinud meeleoludest, talle meenus kõik eileõhtune ning — tal oli paha. Tundis midagi end ängistavat, kõri kinni nöörivat. Ei julgenud järsku enam kätt ega jalga liigutada, kartis nagu end määrida võivat omaenese rõivastestki, sest oli nii rumalalt istunud seal kõrtsitoas pooleldi tolle mehe laias süles.

— Mis siin nüüd tänada või, haaras kaupmees uuesti jutujoone, tammudes kesk tuba, — väike pea-

parandus kulub igaühele ära, veeretas paberossi jämedate sõrmede vahel, milledel ilutses mitu paksu kollast rõngast. Ta oli lihtsa olemusega, kiiresti rikastunud mees ega tundnud end kuigi kodus olevat haritud „preiliga“ silmsilma vastu jäädes. Veel enam võõrastas teda aga too ametlik ja kuiv „teie“, mille tüdruk nagu kiuste poetas igasse oma kõnetlusse. Tundes end nagu pooleldi süüdi olevat teise meeleolutsemiste katkestamises ja kaasakiskuva jutulõnga mitte-koheses leidmises, kaupmees pugises vähe, ta punane nägu näis tusastuvat ning ta tõmbas hajameelselt varrukaga üle otsaesise. Säärane siis, peaaegu nagu oma naine, mõtles ta, aga ei oska kuskilt kandist juurde asuda. Istub tooliserval, kõigutab jalgu ja vahib murelikult aeda, kuna mina seisan siin ega tea mis teha. Et midagi pidi tegema, millegi abil jõudma oma tuleku tõelise põhjuse esiletoomiseni, seepärast otsustas Mihkel Külv ärimehelikult ilma pikema sõnamänguta kohe tegudele üle minna. Ta võttis taskust väikese siidpaberisse mähitud pakikese ja asetas selle köhatades Irma ette lauale. Tõsi, kavatsetud oli see ju küll hoopis teisiti, aga kuna Mihkel praegu osutus tüdruku flegmaatsuse tõttu kitsikusse sattunud kosilaseks, õnnitles ta end sellegi väljapääsu leidmise eest ja sai korraga suure hulga enesekindlust ning hakkamist juurde. Ent seda jätkus vaid hetkeks.

— Mis see on? päris tüdruk oma lainelisi lokke räti alt lahti lastes.

— See on sinule... Teile, preili Irma, meie...

— Oh taevas, ei, ei! hüüatas tüdruk kohkudes.

— Teie minule — milleks? avardusid ta silmad ümmarateks klaaskerakesteks.

— Justament, mina sinule — teile, jah... See on ju ikka nii kombeks...

— Ah's kombe pärast... halises midagi tüdruku hääles.

— Mitte'nd üksi kombe, südame poolest ikka ka...

— Kelle südame? Kust teie teate, mis minu süda ütleb?

Kaupmees köhatas kohmetult. See tüdruk oli täna tige ja terav nagu karuohakas. Isegi ta silmad läikisid veidi kurjalt.

— Noh, kui on antud vastastikku sõna, siis ikka nagu kinnituseks...

— Eilse nalja — kinnituseks? Oh teid küll! Võtsite teie siis seda kõike tõepoolest tõsiselt, mis doktorihärra seal lauas lobises ja mille peale minagi tõstsin veiniklaasi? Ainult süütu nali, härra Külv, muud midagi, tõusis püsti.

Nüüd oli kaupmehe kord näidata suuri silmi. Ta peaaegu vihastas. Ta silmi ees ähmatusid hetkeks väikesed lauad naiselikkude nipete-näpetega, taandusid peeglid, pildid ja kitsas ase seina ääres. Kuna ta aga ühtlasi tundis otsekohe ning teravalt selle kaotuse suurust ja naeru, mis puhkeb tema arvel alevis, kui see ette suurte jootudega alustatud kosimine peaks äparduma, ohjeldas ta end kohe. Astus paar sammu tagasi, raputas tuha paberossi otsast lillevaasi alusele ja ütles murtud mehe häälega, keș aga siiski pole veel kaotanud lootust:

— Rumal nali, tõepoolest, preili Varep, ma arvan, te naljatate praegu.

— Ei, härra Külv. Mul pole aimu, mis te siia lauale panite, kui selles aga peaks olema niinimetatud sõrmused, siis on küll meile mõlemale parem, kui panete need rahulikult taskusse.

— Mis? Ei võta vastu? ägestus mees.

— Jah, jäägu nali naljaks, sirutas Irma nagu paludes käed ette.

— Minult ei võta tema sõrmuseid vastu! tormas mees mööda tuba, nagu kitsasse puuri suletud loom, ikka nurgast teise. — See on teotus ja haavamine!

— Paluksin teid, härra Külv, mitte kuri olla minuga, kõneles Irma pisut soojemalt, — on ja tekib olukordi, milles — oh Jumal, jah... meenus talle imeteravalt korraga Hugo kiri.

— Olukordi, asjaolusid! turtsus mees. — Kui mina luban kelleltki osta sada puuda rukkeid või nuumhärja ja ütlen, et hind on nii- ja niisugune, siis see saab ka ostetud ja raha välja makstud. Ei ole mingit olukorda enam... Või, või pean ma seda mõistma nii, et Mihkel Külv on liiga odav, liiga väike partii sinusuguse „preili" jaoks, pealinna preili jaoks, ah?

— Oh Jumal, ei! Pole sellele kunagi mõtelnud!

— Aga millele siis tüdrukud mõtlevad sõnu loopides, kuradi pihta, mis? Olen naeruks tehtud — tühja postkontori-plika poolt välja naerdud! Kogu rahva silmis. Terve alev teab juba, et Mihkel Külv kosib, et jaanipäeval on pulmad, et... ma ütlen, kui seesugune oleks mees, no küll...

— Palun, ärge ähvardage mind. Teate väga hästi, et olen üksik, kaitsetu naine ja et mul on oma mured, ütles Irma tõsiselt.

— Ärge ähvardage, kaitsetu naine! Kes mind kaitseb? Kas minul on vara või raha puudus? Kas mina ei suuda teile pakkuda päris proua elu, mis? Oled sina sellele mõtelnud ka? Mul on ärid, mul on majad, autod ja pangaarved — missugust messiast sina siis ootad?

— Mina ei oota kedagi. Ei raha ega vara...

— Või kas pole Külv kaupmeeste seltsi esimees, pritsimeeste kassameister, kaitseliidu propaganda pealik... Ma tahaksin näha meest, kes hakkab pihta vürtspoest ja on neljakümnendates aastates härra, härra oma varanduse ja elamisega...

— Ma ei või enam, härra Külv! kattis Irma kätega kõrvad. — Mul on kahju... See on eksitus... aga mina ei abiellu. Mitte kellegagi, ei kunagi. Tahan jääda nii nagu olen...

— Kopituda vanatüdrukuna kuskil teise seina veeres...

— Ükskõik! Ükskõik! Mis see teie asi, muutus ta närvlikuks, tagudes jalaga põrandale. — Võtke see oma, tõukas pakikest pliiatsiga eemale, just kui kartes sellesse puutuda.

Mihkel Külv peatus järsku kesk tuba asuval vaibakesel, lõi rusikaga otsa ette ja puhkes laginal naerma:

— Kurat võtaks, kas see ei ole jälle üks tohtrihärra õpetatud trikk, et katsuda, et proovida — nagu tema proovib oma retseptidega. Ja samas lähenes ta

uuesti ühe põlvega tooliservale toetuvale tüdrukule, käed avali, valmis teda haarama: — Irma-preili, pean teist tõsiselt lugu, mul on hirmus kahju, moondas hääle magusaks, kogu olemuse alistuvaks ja leebeks.

— Ega mina ei saa teid keelata lugu pidamast kellest tahate, nihkus tüdruk eemale.

— Irmakene, kas sul siis raasugi südant minu jaoks ei ole? nurus mees. — Oleme ju nii ammused ja head tuttavad. Kogu see alevirahvas arvab, et... Ja mis ma salgan, olen sinule juba harjunud vaatama kui oma tulevasele... Mul kohe kiirelt naist majja vaja... Lepime ära ja mõtleme seda asja, taotles panna kätt ümber naise piha.

— Hoidke vähe eemale, taganes tüdruk nurka. — Või muidu veel, hoiatas tõsiselt tooli enese ja kaupmehe vahele seades.

Rasvased käed vajusid püksiõmblustele. Tugeva mehe suust kostis ohkamine.

Mõlemad seisid hetke vastamisi teineteist luurates.

Tüdruk põles kannatamatusest, ta nägu tuksles kramplikult ja väikesed käed olid pigistatud rusikaisse; huuled litsutud kokku. Mees pöördus, süütas ropsudes uue paberossi, ütles kuivalt:

— Hüva, helistan õhtul postkontorisse! hüüdis ja tormas välja, nagu oleks koerad kannul. Hoovil seisatas ta hetke, vaatas ringi, pühkis siis taskurätiga oma higitsevat kaela ja sammus kähku tänaval ootava auto juurde. Minut hiljem surtsatas mootor ning hall voolujooneline masin sööstis tortsudes kesk-alevi

poole. Sõitja võttis järske kurve täie kiiruse pealt, tuututas halastamatult ja aiva lisas gaasi, olgu ees lapse- või kanakari. Tema taha jäi hõljuma raske tolmupilv, kanakaagutused ja laste ehmatushüüded, nagu oleks läbi alevi kihutanud hirmutav koletis.

See mees, rikas ja julge hangeldaja, põgenes väeti kantseleipiiga pisarate eest. Ta oli harjunud iga tehinguga toime tulema, võitma; kaotus selleski asjas oli talle kujutlematu. Seepärast oligi leidnud õige aja olevat lahinguvälja mahajätmiseks, et lasta tüdrukul end välja töinata, et hiljem rahunenud meeleolu saabudes taas katsetada. Mihkel Külvil polnud tol hetkel vähematki kahtlust selles, et ta kord saab, mida tahab, samuti ka mitte selles, et kogu tänase tuju rikkuva stseeni põhjuseks pidi olema mingi veel mitte „roostetanud" minevikumälestus. Niipalju arvas ta end naisi tundvat ning teadvat ka, et pahameelse eemaletõmbumisega mõjutakse teinekord paremini kui otse suu ees mangudes ja end narriks tehes. Naisevõtmine tema meelest polnud ju muud kui järjekordne tehing — päris tühine tehing. Kõik ta senised tehingud eranditult, olgu siis heinte, linade või superfosfaadiga, olid lõppenud edukalt — kuidas siis nüüd võis äparduda see lihtne operatsioonikene tüdrukuga? Tahab oodata ja vaadata, hüva — vaadaku, tahab aega järelemõtlemiseks, hüva — võtku! Noh, kuu-paar hiljem, mis siis sellest, targutas Mihkel Külv asjalikult. Mis see tüduk siis ikka tahab?

Ent kuidas ka teovõimas kaupmees ei püüdnud end rahustada, tundis ta ometi, et just kui mingi okas

oli jäänud talle kurku. Mida pidi järeldama noist jääkülmalt läikivaist silmist ja tüdruku üldisest veidrast olekust? Harukordselt jäi kaupmees enesele vastuse võlgu ja — sel sihtsal põhjusel, et ta isegi hakkas aimama, kui vähe ja pealiskaudselt tunneb haritud naist, eriti aga toda vaikset ja tagasihoidlikku linnatüdrukut, kes armastas vahest nagu narr joosta pihutäie lilliga alevis ringi või kilgata rõõmust, kui leidis järvekaldal lebades rohust mõne hoopis igapäevse, kuid talle tundmatu putuka. Mis säärasega teha? Kuidas talle ligemale pääseda? Need küsimused vaevasid kaupmeest tol hetkel kõige enam. Ta ei kannatanud mitte kahtluse pärast oma eelseisvasse võitu, vaid teadmatuse pärast, kuidas õieti seda võitu saavutada, tunnetusest, mida tegi esmakordselt elus — et on abitu ja oskamatu.

Saabunud kahekordse valgeks krohvitud maja ette, mille alumisel korral asusid laialdased äriruumid ja mille hoovis tukkus lasipuude ääres üksikuid talumeeste hobuseid, samal ajal kui kaupluses käis kevadise tööaja kohta päris elav ja sõnakas tinglemine, pidurdas ta masina järsu nõksuga, viskas ukse paukudes kinni ja ruttas kohe nurgatrepist üles, eluruumidesse — sedagi esmakordselt üle mitme aasta, sest sõidust tulles oli tal tavaliselt kombeks ärist läbi astuda, tuttavaid maamehi tervitada, nendega sõna nalja visata või mõnele mangujale meeleheaks kümmekond senti kaubeldavalt esemelt hinnaalandust teha, mille kohta ise vaikselt tähendas ostjale kõrva: annan vana tutvuse poolest alla oma hinna, aga olgu pealegi,

sõprade asi... Täna ei tulnud tal sarnast käiku meeldegi. Jõudnud elukorteri esikusse, viskas ta kuue varna ning köögiust lahti kiskudes hüüdis seal talitavale vanale virtinale:

— Pole vaja lauda katta saali — söön üksi ja lihtsalt!

— Heldekene, härra, mis siis juhtus, vilksatas ukse vahelt valges põlles virtina higine nägu.

— Söön üksi, mõistad! paugutas peremees ukse kinni ja tormas oma poissmehelikku magamistuppa.

— Kuradi nuuskurid ja vargad siin kõik, kostis veel, siis lendas seegi uks prantsatades kokku, nii et aknaklaasid tärisesid.

Kohe peale seda tähendas poeruumis vanem poepoiss nooremale:

— Üleval kogub äikesepilvi, läks nagu tuulispask...

Teine noogutas. Kasutades ostjate vaheajast tingitud vaikust, hakkasid nad mõlemad saabunud kaupu kastidest hoolega välja laduma.

Ja virtin, vanatüdruk, kellel peremehe saladustest polnud midagi teadmata, kikerdas köögis nii kuuldavalt naerda, et see naer ähvardas lämmatada keevate pottide pobina ning pannidel praadiva liha särina ja surtsumise.

Ning varasuvine päike kallas üle rohelisse uppuva alevi nagu saunaleili: õhk virvendas ja teed tolmasid.

— — — —

Samal ajal Irma Varep kössitas tuimalt oma toolil, jalad peidetud seelikusse, nägu vastu põlvi. Ta ei

liigutanud, ei hinganud kuuldavalt, ei mõtelnud — paistis nagu poleks ta elanudki, vaid nagu oleks toolile asetatud veidras poosis naise raidkuju, mingi ahastaja või palvetaja. Ning võib-olla, kui ta oleks osanud palvetada ta ehk olekski palvetanud, sest ahastus tavaliselt on parimaks palvetusele õhutajaks. Irma aga ei tundnud seda eneselohutamise kunsti, talle polnud sedagi kunagi õpetatud. Ta elas nagu suur enamus meie aja inimesi: loomulikult ja ausalt, kannatades ise oma kannatused ja nautides enesega oma rõõme, tal polnud kunagi olnud mingit hingelist ase- või vahetalitajat, ei osanud seda hädaski appi hüüda.

Ilmselt mässas temas mingi mõistlikkusele manitsev ajukiud, mis, võideldes järjest endist armastust ja ootamisvajadust toonitava südametungi vastu, alalõpmata sähvas teravalt ja halvustavalt: mida sa ootad, Irma? Kas oli vaja olla just nii kramplikult eemaletõrjuv?

Irma ei suutnud selgusele jõuda: on ta talitanud halvasti või hästi. Tema elu suureks sõiduteeks oli lapsest saadik olnud — ähmane lootus. Ning mida enam ta seal kössitas, seda lähemale jõudis ta tollele oma elu pea-sõiduteele. Veel natuke, võib-olla veel ainult aasta, sosistas temas miski. Ning ta ajas enese lõpuks toolilt püsti kergendusohkega — kõik oli jäänud endiseks. Endisena tahtis ta oodata ning vältida kaupmehe edaspidisedki pakkumised. Hasartmängijana heita veel kord kõik ühele ainsale numbrile, olgu tulemus milline tahes; toogu ta kaasa kaotuse või

võidu, lõbu või nördimuse. Ei suutnud käituda teisiti. Ta vaatas toas ringi nagu vaatab haige, kel aeg on igav, kes ei suuda midagi ette võtta selle möödasaatmiseks: abitult, pisut vastumeelselt ja valuliselt.

Ja talle tundus, nagu oleksid lapsepea söega joonistatud silmad nuttu niristanud, nagu oleksid leinakased akvarellil kõigutanud kaastundmusest oma allarippuvaid nukraid oksi.

Piltidelt eksles ta pilk lopsakatele tapetiroosidele, mis tundusid võõralt troopilistena oma värvivirvenduses ja just kui levitavat enesest vängeid lõhnu; roosidelt põrandavaibale, kus otsis kadunud jälge lauanurga tagant ning siis üle peegli ja karbikeste kellale öölaual, mis tiksus monotoonselt, ühtlaselt, vaigistavalt. Selle osutid näitasid keskpäevale järgnevat esimest täistundi.

Päike oli aiaaknast kõrvale nihkunud, kärbsed ei sumisenud enam sel majaküljel; nad pidasid nüüd ilmselt oma pidusid otsaseinal, mis seisis risti vastu lõunat ja hõõgus soojusest niivõrd, et Irma tundis toaski umbseks muutuvat. Kõrvaltoas klõbistati söögi-nõudega. Tal polnud aga vähematki isu, ta ringutas korra põhjalikult, keris end jälle toolile, avas sahtli ning, nagu kartes teiskordset segamist, võttis ettevaatlikult rohelisse kalinguri köidetud päeviku uuesti kätte.

Kõigepealt üllatasid teda mõned tühjad lehed, milledest viimase alumisele äärele oli tähendatud peene kirjaga:

Tühjaltjoosnud aastate sümboolseks mälestuseks.

Elamused vananevad, märkmikud tuhmuvad, hinges pulbitseb aga kõik edasi — jäädavalt, jõuliselt, sügavalt... Iga inimese akkumulaatoriks, millest ta ammutab oma sisemised jõud, on hing...

Siis alustati pidulikult ülestähendusi:

Vivat academia,
Vivant professores...

Olen nii ülevas tujus, rõõmust hämmastunud, segi löödud kohe, et ei tea, kust järsku peale hakata...

Ma tegin abituuriumi — eksternina, komisjoni ees ja pealegi üle poole heade tagajärgedega!

Hõisata tahaksin praegu — hüüda kogu maailmale oma rõõmu. Viimaks ometi on ülikooli uksed minu ees lahti. Aasta hiljem küll kui neil, kellega nühkisin koos koolipinke — aga siiski, aga siiski. Hea tahte korral, sääraselt töötades nagu töötasin viimase aasta, on mul võimalik neid kõiki veel kätte saada ülikoolis; Hildat, toda uhket sibulasetut, Otepää Kiivetit, ja Ausmanni, sellest hoolimata, et ta minust on kaks aastat ees. On võimalik...

Jah, aga kust peaksin ma algama oma elu muude ülestähendustega?

Andsin koolist lahkudes enesele sõna, et sesse rumalasse päevikusse enne ei märgi ridagi, kui olen saavutanud järgmise etapi oma eesmärgil — lõpetanud keskkooli. Koondasin kogu oma vaimlise jõu ja tahte ainult selleks ja — nüüd on see tehtud. Mul on taas luba käes kirjutada.

Muide, selle mittekirjutamisega päevikusse taotlesin veel teistki sihti — nimelt kaudset sundust

rakendada oma sulesünnitusi, mida nagunii vahest tekkis, kasulikumalt, praktilisemalt. Ja vaata, mul oligi imelikul kombel edu. Minu artikleid on mitmed ajalehed avaldanud juhtkirja kohtadel, minult on isegi tellitud kirjutisi lehtedele ja mõnele mitte just väga väljapaistvale, aga siiski maksa suutvale ajakirjale. Nii olen saanud kirjameheks, kuigi isiklikult mind tunneb ainult üks toimetaja (selle juures on aga nüüd ka minu vanamehelikult-tarkade artiklite edu sest saadik läbi, kui ta leiutas minu aastad ja teada sai mu seltskondliku seisukoha) ja ma pole mingit erilist pingutust teinud, et välja paista! Nähtavasti on neis artiklites, eriti mõnedes, mis koostasin põlevkivikaevandusest seal töötades, ja Sõdur-Sassi märkmetes midagi säärast, mis lubas toimetajatel neid kõmuliselt üles puhuda ja nõuda lisagi. Ja nii ma siis kirjutasingi aeg-ajalt igapäevse elu nähteist, lihtsa tööinimese muredest, rõõmudest, ainult väikesi ilustusi lisades. Nüüd, mil lõputunnistus pihus ja „üliõpilane" valmis, nüüd ma alles tahan hakata ja näidata, mis suudan. Kui palju on muljeid ja tähelepanekuid, kui palju võiks kõigest jutustada lahtisi silmi elust läbi rahmeldav inimene.

Kas või selle väikese nahatööstuse elu-olu, mille ajutise raamatupidajana olen tegelnud viimase aasta jooksul. Olukorrad, inimesed, kombed, harjumused — terve avastamata ala ajakirjandusele. Ainult kui õnnestub ilusti ja põnevalt jutustada. Siis mälestused tööpoisi-päevist ja — oh, pea otse kumiseb igasugustest võimalikkudest ainetest. Ja mis kõige olulisem:

ma saan kõnelda avalikult, terve rahvaga, ära ütelda paljugi oma südamelt, väljendada ennast, rääkida kaudselt rikaste ja vaeste, haritute ja harimatutega. Mulle näib ikka enam, et ajakirjandus on väga suuri võimalusi ja põhjalikku rahuldust pakkuv tegevusala. „Rahva südametunnistus" ning mina üks selle kujundajaid. Kui mõnus on sellest mõtelda, end selle teadmisega soojendada.

Ülikoolis tekib kindlasti tutvusi, kogub sõpru, ning kui ma ainult majanduslikult suudan vastu pidada, võin mõne aja pärast ise olla toimetaja, võib-olla koguni väljaandja. Hea palk, meelepärane tegevus, rahuldus — mulle tundub, nagu oleksin ma jõudmas oma unistuste sihile ja õnne paistele, sellele sillale, mis viib rahulolekusse ja elumõtte saavutamisele, sellele, millest enamat ei olegi maailmas.

Ent küllap vist olen siiski tänase tähtsa päeva puhul liiga roosilises meeleolus. Kes teab veel, kuidas kõik... Kas maksab teha liiga suuri illusioone.

Aga teiselt poolt jälle — tänasel päeval ei sobi ka skepsis, säärasel kaunil, sätendaval, kargel sügisepäeval, kerge tuuleõhu ja mõnusa enesetundega, rahulduse ja kordaminekuga südames. Seepärast, elagem korraks taas unistustele!

Korraks — nagu oleks ma üldse kunagi elanud millelegi muule...

Unistaja, seda ma ju olen, aga ka unistuste teostaja — õige paljus — nagu näib.

Romantik, kuid eeskätt teos ja töös.

Unistused ja romantika — kas need pole viimaks

kõige olulisemaks teguriks üldse inimeste igapäevses elus? Sest ilma unistusteta poleks sihti ega eesmärke, ilma romantikata tõukejõudu, mis ajaks lakkamatult taotlema ülesseatud sihte. Kõik suured filosoofid, kirjanikud, leidurid ja õpetlasedki on olnud omamoodi unistajad ja romantikud. Paljud kibestunud ja õnnetud nende hulgas pole aga lihtsalt osanud rakendada oma romantilist sisetungi igapäevses elus — näib mulle praegu.

Lahkudes koolist ja saades õnnekombel laialivedaja kohakese ühe Rakvere pagari juurde, kas oleks mul jätkunud ilma romantilise sisetungita jõudu elus hoida unistusi abituuriumist või end lahti raputada hiljem sellest kõigest, et ikka ja jälle tõtata otsima midagi uut, üritada säärast, mis võimaldaks paremini ja kergemini jälgida oma unistusi, taotleda nende täitumist? Vaevalt.

Või siis jälle Kohtlas raskest kivimurdmisest tapetuna, valutavate liikmetega töölisbarakis lebades uurida õpperaamatuid ja teha ülesandeid keeruliste valemitega — samal ajal kui kõrval juuakse viina ja lällutatakse inimeste poolt, kes juba kõigele on alistunud, kõigega leppinud ja kes pooleldi loomastunutena lähevad vastu tuimalt oma tulevikule?

Või talusulasenagi heinaniidu ajal, mil teised iga puhkehetke kasutasid enese kosutamiseks töövaevast, lebada lõunatundidel põõsa varjus ajaloo-raamatuga käes?

Või sõjaväeteenistuse ajal kasarmus korrapidajaks olles või koguni vahipostil seistes tuupida väike-

sele paberitükile märgitud võõrkeelseid sõnu ja grammatilisi vorme?

Kas polnud selleks kõigeks tarvis määratut romantikat — võib-olla koguni enamal määral kui tahet — tunnet, mida võib tagantjärele ise sama naiiviks ja veidraks pidada, kui todapuhku pidasid kaasteenijad või kasarmu-mehed, kuid mis ometi oli sügav, tõsine, aus, jõudu ja energiat sisendav, virgendav ning õilistav, iseteadvust ja enesetunnet tõstev, üldse kõigiti vääristav.

Pole juhtunud varem sellele kõigele mõtlema, kuid praegusel hetkel näib see mulle ainsa tõenäolise seletusena oma edusammude kordasaatmises, võidu peatingimusena.

Mis oli eeltähendatuga võrreldes viimane kolmveerand aastat, kus mul tihti päevade kaupa jäi aega enese jaoks ja kus mul kasutada olid isegi väikesed rahalised jäägid, rääkimata raamatukogudest ning tunniandjate abist. Ainult nagu lõpuspurt hästitreneeritud ja võidutahtelisele sportlasele.

Mina olin vaevade ja viletsustega treneeritud, mu vaim jäi raskustes kindlaks. Ebaõnnestumise oleks võinud põhjustada ainult ilmne äpardus. Ent õnneks oli saatus sedapuhku armulisem.

Kas tal poleks aeg juba minuga üldse pehmemalt käituma hakata?

Ent olgu. Sündsusetu oleks tänase päeva puhul nuriseda.

Ja huvitav, ühenduses vastsaavutatud eduga märkan eneses teatud tasakaalu ja rahulikkuse tekkimist.

Kuidagi võõraks ja kaugeks on jäänud vanad, närivad ja vastikud tunnetused, vanad purevad mõtted — samuti kui olen eemaldunud kõigist oma endistest sõpradest, välja põrganud nagu ekslev taevakeha oma endisest orbiidist.

Ainuke endistest aegadest, millele vahete-vahel komistab mõte, on ühe mehe langemine. Pole ilus kahjurõõmutseda teise häda puhul — kuid ma ei suuda keelata enesele naudingut teadmisest, et vana paks Tilgut on pankrot, tema ärid likvideeritud ja majad maha müüdud.

Nii väga, väga tahaksin teda täitsa juhuslikult kohata mõnel tänavanurgal, mütsi kergitada ja mööda minnes vaikselt sosistada: vaeste inimeste kohus on ennast alandada...

— — — —

Elu vaheldusrikkus on veider nagu karussell: kõige tavalisemale tuimale puuhobusele järgneb samas rivis pehme, polsterdatud tõld, lihtsale ja loomulikuma arenguga päevale erakordne, meeli erutav sündmus.

Meid, tartlasi, oli eksamikomisjoni ees viis inimest: üks endine trefnerist Aabjärv, keda tundsin juba koolipõlvest, keegi apteeker Mindus, minu korteriperenaise tütar preili Liina, selle sõbratar Valli Kübarsep ja ma ise. Kuna neljal meist, välja arvatud vaene Liina, sel küpsusloteriil õnnestus võiduloosi tõmbamine, otsustati teha ühiselt väike väljasõit, pidutsemine päris tavaliste abiturientide kombel. Ettevõtte hingeks kujunes Aabjärv, kes omal alga-

tusel oli juba valmis tellinud auto ja lasknud katta lauagi Kvistentalis kõige vajalikuga, nagu külmade suhupistete, õlle ja viinaga, ja ainult helistas meile päeval, et tuldagu peale tööd tema juurde kokku — läheb lahti. Ta oli ülevas meeleolus. Vähe puudus, et oleks pähe tõmmanud tekli või sidunud üle rinna värvilindi (esimene rippus tal igatahes juba seinal!). Ka meie apteekrihärra pea seisis enam püsti kui tavaliselt.

Niipea kui Peetri kirikust mööda olime, hakkas Aabjärv varem tarvitatud alkoholist turgutatuna jürkama laulu. Ta keerutas mütsi, karjudes iga vastutulija, eriti tütarlaste puhul ülemeelikult:

Kui on jõudnud sügise,
Kolletavad lehed...

Sügis ju oli, lehed lõid tõepoolest kolletama, aga — mida siin siis nii hõisata? mõtlesin omaette. Tundus pisut piinlik see tähelepanu otsimise ja äratamise katse. Milleks — küsisin, kuigi tundsin omagi südames rõõmu, mis oleks võinud mind hõiskama panna. Ent hoopis teisiti, teises stiilis ja laadis. Seepärast tonksasin talle paaril korral rusikaga roietesse, manitsedes mõistlikkusele. Aga ta rehmas vaid käega. Surnuaedade kohal, Tallinna maanteel, tõusis ta autos püsti, karjudes: ad cantum, mu daamid ja härrad! Ühtlasi alustas ta ise surmtõsiselt ja veidra ülevoolava paatosega:

Gaudeamus igitur...

Ümisesin kaasa. Mindus laulis innuga, preili

Kübarsep väristas meeleoluliselt oma tiiskanti. Nii vuhisesime läbi õhu nagu mõni joodikute kamp, seda enam naljakana, et kogu tee kordasime ainult laulu esimest salmi — teiste sõnu ei mäletanud meist keegi.

Imetlesin, kui kergesti võivad inimesed enese tavalisest roopast välja sattuda, kuidas neid iga hingeliigutus kõigutab nagu tuul rohulatvu. Seal oli see Mindus, kuiv ja vaikne, kolmekümne ümber mees, aga nüüd tõmbas hardunud poisikesena laulda!

Kvistentalis asusid mehed suure tõsidusega jookide kallale. Ühtlasi läks nende kahe vahel lahti kiitlemine ja hooplemine selle üle, kuhu organisatsiooni kedagi värvata püütud, missugused suured vilistlaste tuusad kuskil ees ja missuguseid hüvesid loota tulevikus ühe või teise organisatsiooniga liitumisest, — nii et mul, kes ma alkoholi vaevalt puudutasin, kippus süda läikima vastikusetundest. Mõne suutäie söögi allaneelamise järel leidsin, et kogu see olemine ei ole muud kui üks mõttetu mulin, tõusin ja lipsasin kõrtsist välja.

Mul oli igav ning mind vaevas mõte Liina pärast. Leidsin, et tema läbikukkumisele vaatamata oleksime meie pidanud ta enesega kaasa kutsuma, kas või ainult viisakusest. Säärane vahetegemine riivas mind samuti nagu see joobnud poiste mõttetu suurutsemine. Istusin parajasti lahkuvasse mootorpaati ja sõitsin linna, et üles otsida Liina ja natukenegi katsuda lohutada teda tema kurbuses.

Ent lugu Liinast on pikk — terve peatükk omaette. Seepärast algan parem kaugemalt.

Asudes praeguses toakeses Herne tänaval juba Tartusse tagasitulekust saadik ja saades õieti Nõmmede kui vanade kodukandi inimeste kaudu oma raamatupidajakohakesegi, olen ma loomulikult elanud kogu selle perega kõige paremas ja tihedamas vahekorras. Mind võetakse kui pooliti oma inimest ja nii võtan mina neidki. Märkasin juba varsti peale neile kolimist, et proua ja preili Nõmm eriti püüavad hoolitseda minu heaolu eest. Kui juhtusin vihjama nende toast läbi minnes, et nüüd kukun jälle tööle, lõpetati alati jutuvadin sealpool seina ja kui teinekord külmetanuna koju saabusin, oli Liina varsti sooja teega uksel. Nii kujunes välja midagi sõbralikult sooja suhtlemise taolist. Ta istus sageli minu toas, kiitis minu püüdlikkust ja õppimise usinust, näidates end huvitatuna kõigest, millega tegelesin. Lõpuks küsis ta kord eelmisel talvel nagu möödaminnes:

— Kuhu te selle tarkusega tahate õige minna?

— Aga küpsuseksamile enesestmõistetavalt, vastasin avameelselt, oma kavatsusi varjamata.

Ta vangutas blondi kahupead, kõhkles ja kahtles. Teisel-kolmandal päeval aga juba küsis, kas ta võivat kasutada minu raamatuid minu äraoleku ajal.

— Õppimiseks? pärisin omakorda.

— Just nimelt, noogutas ta, seletades siis pikaltlaialt, kuidas tal oli intriigide ja arusaamatuste tõttu mõnede õpetajatega tulnud loobuda õpingute jätkamisest kolmandas klassis. Edasisel jutlemisel selgus, et temagi kavatsevat nüüd — minu julgusest nakata-

tuna — õnne katsuda eksternina. Seletasin, et see pole nali. Aga tema vastu:

— Miks ei või siis mina sedasama mis teie?

— Seda'nd küll, aga vahest oleks siiski targem kuhugi sisse astuda...

Ta ei tahtvat, ei sallivat õpetajaid, eriti naisi, vastas, jäädes kindlaks oma nõus.

Ja nii me siis hakkasimegi koos end ette valmistama: too mitte just nägus, aga ometi armas ja küllalt nupukas 18-aastane kooliplika ja mina, elus karastatud täismees, kel tuhat valu seljataga ja 23 aastat turjal. Seletasin talle matemaatikat, küsisin talt saksa ja inglise keele grammatikat, aitasin tuupida ajalugu ja muud, silmas pidades seda, et säärane kordamine tuli mullegi kasuks. Õhtuti istusime koos minu toas, vahest pooled öödki. Ta oli alati nii andunud õppeainetele, tähelepanelik, kena, kodune ja tänulik. Tema tänulikkuse väljendustena muutusid väikesed peaaegu märkamatud hoolitsused mu rõivaste ja pesu eest, tühised suhupisted veelgi sagedamateks. Tõrjusin, keeldusin neid vastu võtmast. Kuid siis vaadati mulle nagu vallatule lapsele karistava pilguga ja tehti mossis nägu, muututi tusaseks ja anti mõista, et õppimise edukus sel kombel saab takistatud. Mis jäi mul üle muud kui alistuda ja sikutada teda enesega kaasa? See näiski tükk aega õnnestuvat, asi edenes. Kui aga jõudsime filosoofia ja loogika kursuse juurde, märkasin, et ta kippus tuimaks jääma. Ühel kirjandusajaloo kordamise õhtul, kui olime istunud juba mitu tundi kiriklaste ja Georg Mülleri jutluste kallal —

kõrvuti ja väga sõbralikult minu diivan-voodil — lõi ta ootamatult raamatu kinni, heitis selle kõrvale, vaatas mulle veidralt silma ja ütles, peaaegu vihaselt:

— See on pahn! Kõik selge lollus, kas teie ei leia? Milleks peaks seda sodi inimesel elus — ta rõhutas kummaliselt sõna „elus" ja ta silmad kimelesid — vaja olema?

Mõõtsin teda pilkudega ülevalt alla, ning pean tunnistama, minusse sigines väga ebamäärane kindlusetusetunne. Nagu mingit avastust tehes märkasin esmakordselt, et mu kõrval istus — naine. Et tal olid laiad tugevad puusad ja et teine nendest õhetas otse vastu minu oma läbi õhukese riide. Sellest avastusest üllatatud ei söandanud ma oma asendit muuta ega eemale tõmbuda. Püüdsin säilitada tavalist tooni, üteldes:

— Eksamil nõutakse paljugi, millega elus pole tegemist...

— Milleks? See on inimeste piinamine, protesteeris ta, heites ühtlasi oma palja sääre nii ilusa kaarega üle põlve, et ma tahtmatult pidin jääma imetlema ta sääremarja sujuvat joont ning ikka enam tundma teda kui naist enese kõrval.

— Olles otsustanud kord end piinapingile heita, peame ka vastu pidama, katsusin väita rahulikult. Kuid tundsin samas, et mu silmad neelasid teda, ta sääri, puusi, lahtisi juukseid, jumekat nägu ja jonnakat lõuga. Ühtlasi hakkasin taipama kerget värinat, mis raputas mu puusa, suutmata siiski täitsa kindlalt eritleda, kas värisesin ma ise või kõrvalistuja.

— Ma ei suuda, ei suuda enam! Võin hulluks minna sellest tuupimisest! ahastas ta, kattes näo kätega, toetades pea põlvedele.

Ta oli nii abitu, nii nutu lähedal, et instinktiivselt ruttasin teda lohutama, haarates ta käsivarred ja püüdes taas püsti tõsta ta pead, sisendades temasse julgust.

Aga ta käsivarred olid kuumad ja õhetavad.

Käte alt vabastatud silmist tabasin vallatleva pilgu.

Tõmbasin ta enese ligi ja suudlesin — kindlasti väga kohmetult. Sealjuures aga märkasin, et ta lõdvad käed nagu iseenesest langesid mulle ümber kaela ja et temagi huuled tukslesid otsivalt. Ma ei tea, oli see hullumeelsus, metsikus, või mis — aga ma hoidsin teda, pigistasin, embasin, kuulmata, arvesse võtmata kähinal esitatud vabatamispalveid.

— Sa oled metsik ja tuline, hingeldas ta viimaks.

— Sina samuti, vastasin. — Igavesti tahaksin sinu tules kõrvetada end...

Ta sasis mu juukseid, vihjas sosistades kõrvaltoale:

— Vanad seal võivad kuulda...

— Oleme õige tasa, õige, õige tasa, lõõtsutasin vastu.

— Vaatavad ehk sisse, kiheles tema.

Sõnalausumata lülitasin laualambist voolu välja. Sügav pimedus täitis toa. Kuidas ma sellele nii hoobilt tulin — ei tea.

— Ei, seda ei tohi! Lase olla valge, ütles ta, kuid ebakindlalt, hälbival häälel.

Matsin ta sõnad suudlustesse. Vajusime diivanile.

Mis me teineteisele ütlesime, seda ei mäleta meist enam kindlasti kumbki. Nagu läbi udu tean vaid, et anusin, vannutasin teda kuidagi kähiseval sosinal, et mul oli hirmus kuum ning kitsas. Ta mõlemad puusad olid täiesti vastu minu omi, ta rind mõõnas sügavalt ja juuksed lõhnasid ärritavalt. Midagi kärises ja rebenes meie käte vahel. Kui ma taas ärkasin sest hullustusehoost, tundsin enesel pisut valus olevat, aga tuba meie ümber oli järsku nagu avaramaks muutunud, seinad eemale tõmbunud, lagi kõrgenenud, toas oli nagu hoopis enam ruumi ja õhku. Palavuski hakkas järele andma. Kõik mõtted olid järsku teiseks saanud, mina isegi. Minu vastas lebav ihu tundus lopergusena ja kondisena. Olin nii üllatatud sest kõigest, et ei julgenud end hulk aega liigutada ega häälitsedagi. Miski kummaline rõõm, aga samas ka nukrus, hakkas täitma mu südant. Kuulsin oma kõrvus nagu tasast nuttu, aga kui ma end vähe keerasin, haarati mul juustest kahe käega kinni ja kudrutati teravalt:

— Sina, sina, niisugune torm!

Tunnistasin talle varjamatult, et see oli minu esimene torm elus.

Ei mõistnud teda siis, võõristasin ta imetlust. Hiljem aga kasvasid minus aimused ja arusaamised nagu mäed.

Varsti peale mõningate lausete vahetamise ta ütles:

— Ma lähen nüüd ära, sinna. Homme jätkame õpinguid. Aga vaata, et sa ema ees kuidagi... Jääme ikka teie peale.

Õpingud, ema „teie“ — see kõik oli mulle nagu ämber külma vett kaela. Tammusin hulk aega sihitult, mõttevõimetu ajuga mööda tuba ringi peale tema minekut. Ei suutnud enesele millestki aru anda. Hilja öösi viskusin asemele ja uinusin — magades tol ööl raskelt nagu kunagi kivikaevurina Kohtlas.

Hommik kohtas mind veel segasemate tunnetega kui lahkus õhtu. Mu esimene mõte oli: ära kolida. Sest mis pidi säärases olukorras saama õpingutest, eksameist, kogu minu tulevikust? End sirutades tundsin raskust, roidumust ja veidrat väsimust igas varbajätkuski. Tõustes ja korraldades end ametisse minekuks, lõi aga see kõik lahtuma. Tekkis imelik kerge ja hubane enesetunne. Loobusin varsti mõttest põgeneda. Miks, kuhu, missugusel ettekäändel õieti? Pealegi tundsin enesel nüüd nagu lasuvat mingit vastutust Liina korraliku ettevalmistuse eest eksameile.

Nii jäin, leppides, kodunedes.

Õhtul katsusime jätkata kirjandusajalugu. Aga peagi märkasime mõlemad, et me pole enam säärase tõsiduse ja agarusega asja juures nagu varem. Meil oli liiga palju tegemist teineteisega, meie pilgud valvasid trükiridade asemel teineteist ja mõte kippus hulkuma teemasse mittepuutuvate intiimküsimuste valda. Mind huvitas korraga tema minevik ja ta ela-

mused. Tema silmist võisin pilkude kohates sageli tabada varjatud, ebaleva küsimuse: mis sa minust nüüd arvad? Ainult end tööle sundides, kogu tahtejõudu pingutades õnnestus siiski paar tundi asja juures püsida.

Lahkumise eel osutusid möödapääsematuks mõningad intiimsused. Ta vajus mu sülle, asetas käsivarre mulle kaelale, kiskus mind hellalt juustest. Mina omalt poolt embasin teda ja hüpitlesin põlvel nagu pisiplikat.

— Kas olen sulle kallis, olen sulle kõik? nõudis ta kärsitult.

Möönsin, et on, lisades kinnitusi oma õnnelikkusest teda omada ja armastada.

— Vaata, sina metsaline, tõmbas ta korraga osavalt nähtavale ühe oma roosa alusrõiva serva ja juhtis mu tähelepanu sellel leiduvale väikesele laigule.

Arvatavasti ma punastasin, mul läks kuum hoog üle ihu. Kogelesin midagi mõttetut. Tema aga lisas tõsiselt.

— Ei ole kunagi kellelegi kuulunud enne sind... Sina!

Tegin tummaks ta oma suudlustega, haarasin teda nagu ülimat õnne, uskudes kõike, olles pühalikult veendunud ta sõnades.

Ja — kõik kordus, sai pikapeale harjumuseks.

Esimestel nädalatel tõmbas see tugevasti tagasi minu tööhoogu. Kuid mida enam ma uue olukorraga harjusin, seda rahulikumaks jäin ning kindlamalt tagasi pöördusin töö juurde. Et võita aega, lugesin

vahest isegi tänaval käies, tuupisin valemeid ja oskussõnu töötundidelgi.

Temaga aga arenes kõik sootuks vastupidises suunas. Pühendasin ma osa oma tähelepanust temale, oli ta õnnelik ja rahul, tehes õpingutes edusamme. Niipea aga kui pöördusin rohkem enesesse, et vabastada temast oma vaimu, jäi ta nukrameelseks, tujutses, kippus sajatama õpinguid ja solvama mindki. Raske oli seda taluda, veel raskem teda oma tähelepanu küllusega rahuldada. Ikka sagedamini lipsatas arg kartus läbi aju: sel kombel võib kõik äparduda. Olin meeleheitel — suutmata loobuda temast kui ka õpinguist.

Ühel õhtul tema kodunt eemal olles läksin võtma ta laualt raamatuid. Nende vahel silmasin lahtist kirja, mis kandis saatja nimena all „Eddy". Tahtmatult lendasid mu silmad üle ridade. Seal kiideti õige lopsakas toonis mu naabrinna-armuseke vormide kaunidust, ta keha nägusust, avaldati oma kustumatut kiindumust ning anti lõpuks edasi kutse samaks õhtuks klaasile veinile tête-à-tête.

Pikselöökki poleks vist rohkem suutnud mind põrutada kui too alasti tõde must valgel. Unustasin raamatud sinnapaika ja tormasin, segane osaks saanud alandusest, armukadedusest ja vihast, oma tuppa. Esimeses rajuhoos valmistusin talle kõike näkku paiskama, skandaalitsedes lahkuma. Pildusin juba osa oma asjugi kohvritesse, tõin tänavalt värske ajalehe korterikuulutustega. Mitte leides aga otsemaid kohast ja meenutades olemasoleva toapuuri odavat üüri — lõin kõhklema. Lõpuks, vaaginud küsimust nii- ja

teistviisi, analüseerinud kogu vahejuhtumi algusest otsani — pakkisin kohvrid uuesti lahti, kibedusetundega, kuid kainelt otsustades paigale jääda, vaikida ja — vastu mängida.

Rahulikumalt olukorrale vaadates pidin isegi tunnistama, et mul puudus tema vastu sügav sisemine huvi ja kiindumus. Olin tulise päi langenud oma kire ohvriks ning nüüd tagantjärele, asjale kainelt vaadates, ei leidnud ma enesel mingit õigust ega tarvetki olevat armukadetseda tema pärast, püüda teda nagu kuidagi reserveerida ainuüksi enese jaoks. Ainus, mis mind piinas ja ärritas, oli too komöödia neitsusega. See vihastas mind kui meest kõige enam. Teiselt poolt aga kippus huvi tekitama sellega ühenduses üleskerkiv küsimus: milleks, kuhu sellega sihiti? Meie vahel polnud ju kunagi sõnakestki lausutud abielust või millestki taolisest. Liiati oli tema ise see, kes hoolitses meie vahekorra saladussejäämise eest.

Kas ainult tahe teha end huvitavaks, minuga samaväärseks? Otsustasin valvele jääda, vaikida ning selgitada enesele sel momendil ülimalt huvitava probleemi. Esmakordselt elus tundsin enese sisemusest tulevat hääle, mis manitses teesklusele, ebaotsekohesusele. Leiutasin eneses mingi pahatahtliku käibeinimese, igapäevse kahejalgse, kes võib taluda kõik, painduda kõigeks, kavaldada ja luurata, pidada ülimaks egoistlikke huvisid, kuigi samal ajal teine mina, too õilis päris- või ürgmina kisendab, hingeldab ja protesteerib surve all, mida tema kallal asub harrastama elutark käibeinimene. Varem ei olnud minus

säärast teist mina. Nüüd aga pistab ta selles asjas iga mõtte või teo juures targalt vahele oma vastiku nina.

Läbikäimise katkestamise, kõrvalejätmise poolt oli aga häälestatud isegi too kaval käibemina, mille vast leiutasin.

Ent nii järjekindel ja loogiline kui oligi otsus, polnud sugugi ta teostamine. Kätte haaratud raamatust jooksid mu pilgud midagi tabamata üle nagu huvivaesest vaateaknast. Ükski tahtepingutus ei suutnud järsult tagasi tuua endist keskendusvõimet ja tähelepanu. Need olid vajunud nagu kuhugi väljapoole mind ennast. Pärismina võimutses siin täielikult kavala käibeinimese üle, kihutades mõtteid ratsutama igasuguste urgitsuste, kahtlustuste ja kättemaksu konarlistel radadel. Iga kõrvaltoas astutud samm või räägitud sõna, mis mu kõrvu ulatus, paiskas mind kramplikult-otsitud tasakaalust otsekohe välja. Vastu oma harjumust veetsin aega luuramise ja kuulatlemisega mitu pikka tundi, kirudes end ise vahete-vahel, noomides ja manitsedes mõistlikkusele. Ent asjata.

Ta saabus koju alles veidi peale keskööd, tulles trepist üles vargsi ja ettevaatlikult. Ning kuigi ta pidi nägema tulekumast aknal, et istun veel õpingute taga, ei rutanud ta mulle soovima head ööd üle ukse, nagu oli seda teinud mõnikord varem.

Veetsin halva, pooluneta öö. Hommikul lipsasin vara toast, vara ja vargsi, võttes mõned raamatud kaasa, et mitte tulla enne hilisõhtut. Veider kindluse-

tus häiris mu meeli kogu päeva ja järgmise segaste unedega öögi.

Meie kohtudes järgmisel õhtul uuris ta mind teraselt ja tähelepanelikult. Käibemina teeskles tavalisust, püüdis näidata end muretuna ja ükskõiksena, teine aga vaevles kogu aja, olles lämbumas kannatamatusest, märatses nii, et ma kartsin Liinat kuulvat mu südame vasardamist. Liina aga jäi rahulikuks. Ta ei märganud vist sedagi, et uurisin teda sama huviga kui tema mind. Ütlesin viimaks, kui ta kurtis enese olevat minust jälle maha jäänud, pisut etteheitvalt:

— Raiskad ise asjata oma kallist aega.

Ta naeris mulle mitte just väga kindlalt vastu:

— Mis seal teha — elu nõuab oma. Kooliõel oli sünnipäev, ei tohtinud minemata jätta.

Puresin hammastega alahuult, haarates raamatu.

Mõned päevad möödusid kahtlases vaherahus. Siis ühel õhtul tööd lõpetades ütles ta:

— Sa vist ei taha enam, et tulen sinu tuppa?

Teesklesin üllatust, otsides sõnu:

— Millest sa... seda? Oh, hea meelega, on ju seltsim...

— Jah, aga sa oled muutunud — imelikuks.

Seletasin oma jaheduse põhjuse peituvat vajaduses pühendada end täielikult stuudiumile, keskendada ennast.

Ta muigas kurvalt, suunurkadega, meenutades endisi aegu.

Mul kibeles terve leegion etteheiteid keelel. Aga kaval käibemina sai jagu sellest pakitsusest tunnetuse

abil, et nende kuuldavale toomine osutuks mõttetuks, kuna neile kõigest järeldades vastataks valega. Ja valest olin ma juba küllastunud, kibe nagu soolalahu.

Kui ta aga mulle koeralandliku truudusega silma vaatas, nägu tukslemas esilekippuvaist pisaraist ja mind kergelt suudles, ei suutnud käibeinimene kuidagi taltsutada ürginimest, kes unustas hetkeks kõik, kes haaras ja suudles teda vastu — teadmata isegi kas kaastundmusest, solvumise leevendamise tahtest või lihtsalt loomulikust tungist aetuna.

Selle väikese kokkupuute soojuse järellainetusest haaratuna lõin üksi jäädes kahtlema järsku kõikides oma oletustes. Käibemina alistus pikka endisele lihtsameelsele, otsekohesele teise headust eeldavale inimesele. Kas nii kurvalt-südamlikud silmad on võimelised teesklema? Mingi allkiri „Eddy" — kas see ei võinud sama hästi kuuluda edevale tütarlapsele? Ja nood sõnad — miks ei võiks neidki tõlgitseda mõne koolilapseliku veidrutsemisena? Mul ei olnud ju mingisuguseid vaieldamatuid tõendusi ta autuses. Ainult julged kahtlustused, võib-olla liigagi julged.

Oma targutustes jõudsin nii kaugele, et lõpuks kavaldav käibeinimenegi oli sunnitud alistuma ja kuulatama jääma. See pool minust — võib-olla koguni õnneks — see väga praktiline ja eluline pool tegi sest kohe oma järeldused. Ning mida enam ma tahtega end surusin õpingute kallale, seda enam oskas tema pikkamööda tumendada mu kibelevaid kahtlustusi, trotsi, armukadedust ja alandustunnet. Säärast arengut soodustas eriti lisaks mu sisemisele paindumisele

Liina sedapuhku nädalaid kestev ühtlane huvi, tähelepanelikkus ja usinus töös. Samuti ei jäänud ta enam hulk õhtuid kauemaks ajaks kodunt eemale.

Tekkis veider tundmus, nagu oleksin näinud und. Kaotasin kindluse temale suunatud trotsis, leebusin, soojusin, ning laskusin taas kõige kordamiseni. See aina sillutas meie vahekorra ja enesetunnete paranemise, endiseks saamise teed. Elasime jälle õnnelikke, hoogsas töös mööduvaid aegu.

Alles mõned päevad enne eksameid ta muutus järsku närvlikuks, jäi hajameelseks, tuimaks ja tõmbus enesesse. Pidasin seda eksamite läheduse süüks. Kuid eksisin — põhjalikult.

Täna, kui olin juba suurest pingest välja puhanud ja rõõmust tühjaks joosnud, kui Kvistentalist saabudes kutsusin ta oma tuppa ja püüdsin teda heatahtlikult lohutada, ütles ta ootamatult:

— Sina oled selles süüdi, et ma läbi kukkusin...

— Kuidas? ägestusin pisut, arvates teda hakkavat laitma minu ettevalmistuse meetodit.

— Jah, aga ma ei tahtnud sulle seda enne ega ka eksamite ajal ütelda, et mitte rikkuda sinu šansse...

— Mida sa sellega õieti mõtled?

Ta lõi silmad maha, asetas käed tugedena vastu diivanit kahelepoole keha, tõmbus pisut küüru ja ütles huulte imelikult torru kiskudes kaks sõna:

— Olen rase...

— Mis? hüppasin ehmatanult püsti.

Ta ainult noogutas, heites mulle andestust paluva pilgu, täis säärast enesealandust ja süütunnet, et ma

jäin soolasambana seisma ja hakkasin tundma ennastki süüdlasena. Ta istus kahvatuna nagu nüünal oma helerohelises kleidis, terve nägu tõmblemas, see veidi täidlane, nurgeline ja alati jumekas nägu, mille kahvatus mõjus võõrastamapanevalt.

— Mul ei tulnud sõna suust, lisas ta veidi aja pärast, — kuigi teadsin kõike, mis küsiti, sest pidin alalõpmata mõtlema sellele...

Säärase seletusega ta tegi enesest minu silmis hoobilt kangelase, armastava ja ülimalt headsooviva naise, kes teise raskustest aru saades hoiab oma mured enesele, vaikib ja kannatab. Mul puudus süda ja julgus talle vähemagi etteheite tegemiseks. Õnnetus, oh kui üsna enesestmõistetav õnnetus...

Kuid samas turgatas mulle pähe midagi koomilist: küpsuseksamitega koos isakssaamise tunnistus. Uhked unistused, uimastavad väljavaated, suurejooneline tulevik — ja olukorrast pealesunnitud abielu?

Ei! Järsku meenusid mulle robinal vanad kahtlustused. Kuri käibemina haistis midagi kättemaksu võimaluse taolist. Võideldes iseenesega pärisin:

— On see... oled sa ammu juba nii?

— Vist teist kuud...

— Ja mis saab siis? arvestasin mõttes möödunud aegu.

— Ma ei tea, kehitas ta apaatselt õlgu. See apaatsus ärritas mind uuesti. Selles oli midagi nii loomalikult alistuvat, et otse võpatasin. Jätkasin kiusavalt:

— Pean siis mina teadma...

— Oled mees, peaksid nagu teadma, mis teed.

Tundsin selgesti, et oleks parem olnud, kui ta seda poleks ütelnud. Ühtlasi aimasin aga, et ta võibolla kogu kõnelust alustas tagamõttega just seda ära ütelda. Tegin südame kõvaks, kehitades tema moodi õlgu.

Ta puhkes hääletult nutma, rääkis ise hädaldades:

— Käisin õe juures (ta õde on mehel, elab kuskil Jaama tänaval)... Kurtsin talle oma õnnetust... Ütles olevat kellegi tuttava ämmaemanda... Aga...

— Raha? hüüatasin hinge pidades vahele, ise juba palavlikult arvestades oma teenistust ja väljaminekuid. Ülikooli astumine või — abort.

— See kah ja... on hirmus.

Istusin ta kõrvale, võtsin ta käed oma pihku, vaigistasin teda. Pikkamisi ta hakkaski rahunema, seletades ise, et õde olevat väga kogenenud, et tõeliselt võttes ei tarvitsevat midagi erilist karta ja et ta võivat igal ajal asuda mõneks päevaks õe juurde.

Väga praktiline, läbikaalutud ja kaine tundus mulle see plaan. Imestasin otse, et Liina, kes vaimlisis asjus osutas vahest teatud tuimust ja saamatust minuga võrreldes, oli osanud üles ehitada terve lahenduse kava. Ma ei tea isegi miks, aga väike ebamugavusetunne jäi mind piinama, kuigi nõustusin, kiitsin heaks kogu ettevõtte ja lubasin hoolitseda isegi vastavate summade eest.

Pisut nagu jube on teda vahest vaadata — aga ma pean selleks soostuma, pean teda õhutama isegi, kui ei taha lasta ruineerida tal kogu oma tulevikku. Pigis-

tades hambad kokku otsustasin välja kannatada — koos temaga, lõppegu see kõik kuidas tahes...

Millegipärast aga ei ärata terve see kurbmäng minus erilist kaastundmust. Minu hingeline seisund on säärane, et asun pigem pealtvaataja kui asjaosalise kohal.

— — — —

Lehed pudenevad puilt ja hommikuti ripuvad sügislillede õiekobarad jäässe hüübunuina. Kõik koltub, variseb, kustub.

Meeleolugi on juba mõnda päeva salapäraselt leinaline, süda tuim ja tarretunud, üldist enesetunnet valitseb tülpimus. Ei viitsi midagi erilist teha ega mõtelda, loengudki jäävad tihti vahele.

Miks — seegi pole täitsa kindel.

Astusin majandusteaduskonda sisse, võtsin osa immatrikulatsiooni pidulikust istangust ja tundsin end kõigiti hästi. Kuid aeg-ajalt valdab mind siiski tunne, nagu elaksin ma vanade võiduröömude soojusest: esimestel päevadel polnud ülikoolis midagi siduvat, huvitavat või ligitõmbavat. Inimesed on võõrad, niihästi üliõpilased kui õppejõud: esimeste hulgas ohtrasti sääraseid noorukeid, õieti koolilapsi, kellega ei oskagi end sobitada. Teised tunduvad ligipääsematuina, elavad liiga kaugel argipäevsest elust, pühendades end fanaatiliselt ainult oma kitsale erialale, õieti selle pisiasjadele, millesse järsku ei suuda tungida uustulnuk. Raske oli neilt ka midagi pärima või küsima minna — neil näib puuduvat aeg vastamiseks. Nad saabuvad jooksu jalu loengutele ja tõtta-

vad sellejärel kohe minema — kes kohvikusse, kes konventidesse või lehetoimetustesse poliitikat tegema, kes isiklikke asju ajama. Ikka oli neil midagi tähtsat ees. Noorte üliõpilaste eest hoolitsemine, nende sissejuhatamine õppetöösse pole kellegi ülesandeks, kui mitte arvestada org.-ide värbajaid. Kuid need minu arust pigem kisuvad eemale otsesest tööst kui kergendavad sesse sukeldumist. Nad ütlevad: organiseeruge, küll hiljem studeerite. Mina tahan aga käia vastupidist teed. Mul puuduvad võimalused maksa mitmeid makse korraga. Pean suruma edasi nõndanimetatud seltskonnata. Liiatigi ei võlu mind nende konservatiivsed, peaaegu keskaja ordurüütlitele sarnanevad kombed, laiad eluviisid ja põhimõtted. Tahan jääda vabaks ja iseseisvaks, elada oma äratundmiste ja tõekspidamiste järgi. Olen seni kõik tagasi lükanud, passiivseks jäänud. Targalt või rumalalt — eks seda näita tulevik.

— — — —

Valides majandusteaduse, ma arvestasin praktiliselt. Kõigepealt lühim õppeaeg ja mõned alad praktiliselt tuntud. Lõpuks minule kui sotsiaalselt mõtlevale inimesele kõige lähem ainestiku ja kava poolest üldse.

Ent kohe esimesil loenguil pettusin. Kõnelustele ja kirjutustele toetudes, milles alalõpmatult on korrutatud teaduse suurest erapooletusest, olin lootnud enesele kujutluse, nagu räägiks ülikoolis õppejõud kõigist probleemest, ideoloogiaist ja õpetusist otsekoheselt, moonutamata ja ausalt, jagades valgust ja varju

õiglaselt, nagu oleks kogu õppimine selles asutises üksainus suur ülim tõe otsimine ja avastamine. Aga õnnetuseks veendusin milleski muus.

Tõeliselt keerutatakse siin sama laias kaares ilusõnu tehes paljustki mööda nagu kõikjal. Keskkoolis oli tegu ainult ühe Tilgutiga — siin näib neid istuvat kümneid oma kateedreil. Muudkui vali — millist eelistad!

Olles läbi võtnud koolis niinimetatud lihtsa majandusteaduse kursuse, otsustasin ma siirduda poliitilise ökonoomia ja praktilise majandusteaduse loenguile. Võib-olla ei olnud ma nendeks ülikoolliliselt küllalt ette valmistatud — vajalikult tuim — kuid juba esimestel loengutel sattusin dissonantsidele. Keegi võõra aktsendiga härra, tutvustades voolusid ja nende rajajaid poliitilises ökonoomias, luges ette rea nimesid, tähendades lõpuks: kõige uuemal ajal on veel tekkinud ka niinimetatud sotsialistlik käsitlusviis või teooria, kuid tegelikult ei oma see vool mingisugust tähtsust, nii et meil ei tarvitse selle juures pikemalt peatuda...

Üllatudes vaatasin auditooriumis ringi, oodates, et kas siis üliõpilasist keegi pole teisel arvamusel, kas keegi ei söanda väita, et sotsialistlik majandusviis ja sotsiaalselt mõtlemine tegelikult mõjutab tänapäeval juba ligemale poole inimkonna elu ja majanduslikku tegevust. Aga nad vaikisid, nohisesid oma märkmikkude kohal nagu kohitsetud. Mul oli piinlik, niihästi ettelugeja kui kuulajate pärast.

Mitmetes väga tagurlistes riikides tehakse suuri

ühiskondlikke katsetusi sotsialismilt laenatud printsiipidel. Riiklikud ettevõtted, rahaasutised, valitsuse hoolas kontroll — kumba on see enam: riiklik kapitalism või riiklik sotsialism? Ühes rahva laiade kihtide elutaseme tõstmise silmaspidamisega siiski — sotsialism, kuigi kaudne. Ning kogu maailm otsib ja ootab sellest uut, paremat ajajärku — aga meile tullakse tõendama, et pole mingit praktilist tähtsust!

Lahkusin loengult üpris segaste tunnetega, uurides kaaskuulajaid. Seal näis olevat aastates mehi, arenenud ja sõnakaid — kuid ilmselt ei osanud või ei söandanud nad oma arvamusi esile tuua. Järgmine kord puudutas mind sama sügavalt vihje Thomas Moore'ist, kelle „Utoopiat" nimetati loomulikult teostamatuks unistuseks ja poolhaiglase fantaasia viljaks...

Mina arvan aga teisiti: kui inimestel tõesti võimalik oleks ja kui neid õhutataks oma elu korraldama suurte õpetuste järgi — kas poleks siis „Utoopia" ammugi juba teoks saanud, kehastunud tõelikkus?

Jätsin selle ajaviite kõrvale...

Varsti otsustasin samuti katkestada praktilise majandusteaduse. Sealgi tabasin ühe otstarbeteooria teise järel. Kõik mis kuidagi ühenduses seisab võitlusega inimeste heaolu eest, püüti seal teha mõttetuks veidrutsemiseks. Ainuke siht paistis olevat anda võimalikult rohkesti juhiseid ja praktilisi näpunäiteid kasutoovaks äritegemiseks. Tekkis tundmus, nagu oleksin sattunud kaubasellide täienduskursustele.

Sellest küljest aga majandusteadus mind ei huvita.

Tulin otsima teaduslikku eritlust ja tõde — pakuti aga äraproovitud rahategemise retsepte. Tänan! Neid jagab igapäevne elu odavamalt ja lopsakamalt. Kas siis ainult diplomi pärast peab taluma seda kõike aastaid järjest? Ja pealegi nõuetele vastavalt sooritama eksamid?

Kardan, mul ei jätku selle läbivõtmiseks indu ja püüdu. Juba praegu tundub, nagu polekski kuskile enam püüda, midagi üritada. Mis saab siis hiljem?

Logelen nüüd mööda filosoofia ja usuteaduskonna loenguid. Usundite areng ja ajalugu, ning Spinoza, Hegeli või Schopenhaueri arutlused maailmast kõigest elutust ja elavast on siiski kümnekordselt inimlikumad kui kuivad valemid ja hüpoteesid, mida serveeritakse mõnes teises ruumis.

Kas ei oleks ma viimaks pidanud valima teoloogia või filosoofia oma pärisalaks. Kirikukantsli või koolikateedri tuleviku-unistuseks?

Lollus! Kõndida pühapäevahommikuti väärikal sammul külma hoonesse ja halada seal kõmaval häälel, petta vaeseid patuseid tõotustega teise maailma hüvedest! Kas ei puhkeks ma altari ees seistes ise naerma, kui kogemata peaks meenuma oma koerustükid noorukese maalripoisina argipäevses kirikus? Või kas ei meenuks mulle kogu eluaeg Tilgut, kelle ainsaks maiseks huviks oli noorte kollanokkade arvel raha teha ning neid manitseda kohusetäitmisele kõigi enesest

ülemate ja kõrgemate vastu — kuid kes nüüd ometi pole ise suutnud oma kohustusi täita?

Kindel, minust ei tule kunagi tavalist kirikhärrat või koolmeistrit. Olen selleks liiga omapead kasvanud — nagu isekas koer. Ja isiklikke kasusid silmas pidada — seda õpetust pole ma kunagi suutnud omandada.

Aga mis saab siis minust, millise sihi pean võtma? Selles seisab järsku kogu minu elu probleem. Sellest tühi jõuetus, tülpimus, teovõimetus ja loid ükskõiksus.

Olen kaotanud sihi — triivin ringi nagu roolita laev...

Kust pean otsima abi, kust leidma teed näitava majaka või karide ette seatud hoiatava tuleboi?

— — — —

Liina, kes peale õnnestunud operatsiooni on jälle elurõõmus ja kergemeelne, kipub mulle närvidele käima. Täna küsis ta pooliti etteheitvalt:

— Miks sa ei organiseeru ometi?

— Organisatsioonid on karjainimeste või rahast raskete juhmide jaoks, vastasin toorelt.

— Kuidas nii? Näiteks Mindus: teenib ise ja puha, aga juba astus korpi.

— Mina astusin ülikooli teaduse, mitte värvide pärast.

— Aga miks kannad sa siis üldmütsi, kiusas tema.

Jah, miks käin ma ringi tolle silmapaistva peakattega? Sellele ei osanud ma järsku millegagi reageerida. Võib-olla enese esiletõstmiseks, harilikust

tänaval sibavast noorrahvast eraldamiseks. Võib-olla ka lihtsalt edevusest, ehtimistarbest, nagu ehivad end teatud aegadel kaunite värvidega isalinnud ja loomad. Teadusejanuga igatahes ei saa põhjendada selle kandmist; pealegi on olnud aegu, kus ma olin suuremas teadusejanus kui praegu, kandmata aga siiski mingit välist märki.

— Arvad, et sa ei vaja seltskondlikku kasvatust? nokkis Liina, nähes mind olevat kitsikuses vastuse leidmisega.

— Selleks, kuidas klaasi tõsta — mitte.

Ent samas meenusid mulle Aabjärv, kes pea püsti jookseb rebaseteklis mööda linna, jagades igale poole kummardusi, ja sibulakaupmees Koorits, kel on nüüd juba värvid rinnal ja teklil ning kes rasket keppi võngutades jalutab läbi Rüütli, nagu oleks tal pangadirektori paberid taskus. Ta on ühe suurema, väga määravat osa etendava org.-i liige ja on jõudnud enesele juba ette kasvatada kenakese õllekõhugi. Minule kergitab ta vastuseks teklit alati kerge muigega põskedel, nagu tahaks üteda: noh, või sina siis kipud kah härraste lauda! Mis sa nüüd jandad! See vihastab mind iga kord uuesti, ning seepärast ma vist olengi muutunud eriti vaenlikuks org.-ide vastu. Võib-olla seepärast tõmbasin pähe ka üldmütsi, kuigi mul pole mõttes liituda organiseerimatutegi organisatsiooniga, kus rühmavad mitmed meie kooli endised õpilased, teiste hulgas ka Hilda ja Kurg. Mannetuna tundub nende rabelemine ja vehklemine suurte sõnadega üliõpilaste üheõigusluse, ühevääsuse eest ja keskaegse

vaimu vastu. Milleks, pagan võtku, sellest kõigest nii palju kisada? Nagunii jääb jõud ja õigus nende kätte, kes omavad raha ja positsiooni. Tahetakse aga tõesti võidelda — võetagu tarvitusele hoopis teine taktika. Mindagu koolidesse ja koondatagu juba seal noored, et vastasele ei tuleks värsket verd juurde. Aga kuhu peaksid siis minema Kooritsad? Kas ei oleks siis enne vaja muuta kogu süsteem — juurteni? Või isegi kasvatuse senised juhtmõtted nurka visata, hakata rõhutama lihtsust ja loomulikkust Rousseau eeskujul.

See tähendaks aga revolutsiooni. Neid ei tehta siiski mitte vajaduse ning arusaamise järgi...

Ladusin selle kõik Liinale segiläbi ette. Ta vaatas mulle tõsiselt silma, vangutas siis pisut kahetsevalt pead ja ütles:

— Üks kahest: kas sa oled haige või parandamatu anarhist.

Naersin, kuid see naer oli tige.

— Ja sul on kahju, et oled säärasega kokku sattunud? ütlesin.

— Tõepoolest, hüüdis ta. — Oleks nii kena olnud minna ballile või mujale... Tema aga parandab maailma! lõi ukse paukudes kinni.

Mina ja — maailmaparandaja? Oh ei, mul on raske enese liimist läinud meeleolu ja purunenud unistustegi kokkukliisterdamine! Mida siis veel rääkida parandamisest. Olen lihtsalt mõrane hing — üks paljude omataoliste hulgast.

— — — —

Rabelesin mõned päevad oma pikema artikli kallal

elust-olust nahatööstustes ja nende telgitagustest. Valmis saanud, tundsin säärast mõnusat rahulolu, töörõõmu, et oleksin peaaegu leppinud Liinaga, kogu maailmaga, isegi Kooritsa irvitava näoga, kui ta oleks sattunud tol hetkel mu teele. Aga parajasti kui ma nii suurepärases tujus eile õhtul lonkisin mööda pimedat Kroonuaia tänavat, jäi mu ette keegi pikk poiss seisma ja ütles sügaval häälel:

— Tere, koolivend.

Vahtisin talle keeletult otsa. Vist oli mu ilme väga juhm, mu sõnatud suuliigutused ülimalt koomilised — poiss puhkes hääletult naerma.

— Tuvi, kurat võtaks, tuli mul korraga valjusti üle huulte, kui olin jõudnud eneses selgusele soni serva alt vaatava kitsa näo suhtes. Haarasin kinni ta käsivarrest.

— Tst! pani Tuvi sõrme suule, tähendades mulle siis sosinal: — Ütle ainult Aadi... aitab!

— Aadi? Mäletavasti oli su nimi ju Peeter?

— Jumala-eest — tasem, ägestus ta, vahtis luuravalt ringi. — Oli, nüüd on Aadi, kas sa siis ei taipa? kõneles hääletult.

Ma hakkasin tõepoolest taipama, eriti kui vaatlesin ta kolletunud nägu ja märkasin, kuidas ta paremat kätt kogu aeg hoidis palitutaskus, nagu midagi pigistades pihus.

— Tule, kõnnime edasi luha poole mööda jõeäärt, ütles ta käskivalt, toonil, mis ei sallinud vasturääkimist.

— Seal niisugune halb tee, vaidlesin minekuks pöördudes.

— Seda parem. Vähem käijaid ja pimedam, kõhistas ta naerda.

Pean tunnistama, et minus lõi pakitsema midagi hirmutaolist. Otsene kartus see ju polnud, aga siiski umbes säärane rumal tunne, et sinule võidakse vaadata kui kurjategijale.

— Ammu siin? pärisin, häält tasandades.

— Mitte väga ammu, vastas samuti Tuvi.

— Salaja?

— Ei! Põrandaaluse passiga, irvitas tema.

Tal oli mingi erutav viis naerda oma närvlikku naeru, mis polnud õieti naer, vaid pigem lõualihaste kramplik tõmme ja hääletu kahin. See oli võõrastav ja hirmuäratav. Vaistlikult tõmbusin tast pisut eemale.

— Kardad mind või? märkas ta seda silmapilkselt.

— Ei karda, siin säärane halb kõnnitee, valetasin taha vahtides ja siis pilku jõele heites, kus mustas vesi ning peegeldusid üksikud heledad tuled teisel kaldal asuvast vabrikuhoovist.

— Ära pane pahaks, tõsines Tuvi. Kohendas oma sonilottu rohkem silmile ja ütles siis: — Pidasin sind kinni ainult niisama, puhtast inimlikust uudishimust ...Pole midagi tõsisemat... Tahtsin kuulda, kuidas sulle tudengielu maitseb ja kas saad varsti pastoriks...

— Sa tead siis? tõstsin imestades silmad.

Ta noogutas, vahtides omakorda jõele, kus oli nüüd pilkaselt pime.

Peale mõningat vaikimist ja nagu näis järelemõtlemist algas ta uuesti:

— Tean, sa oled tubli poiss, töötasid mitmel pool, rängalt. Aga et sa sinna härrasrahva treimistöökotta rühkisid, seda ma poleks sinust uskunud.

— Mis ma siis pidin tegema? küsisin süüdlaselt. — Tead ju, et tahtsin õppida, tõele ja valgusele lähemale jõuda... Mäletad, kuidas rääkisime juba koolis...

Ta rehmas käega:

— Koolilaste jamps! Tahad, ma saadan su piiri taha — prii ülikool, kõik õiges ja puhtas vaimus, kodanlise lorita ja solkimiseta. Uhke, mis?

Hetkeks valdas mind mingi veider vaimustuse- ja soojuselaine. Süda just kui liigahtas sees. Kui ma aga heitsin kõrvalt pilgu Tuvi vaevatud ja nagu tigedale näole, mulle meenusid sõnad, mis kirjutati kord lehes Tuvi kohta, meenus vana isa, meenusid robinal kõik unistused, mis olin enesele loonud teise liistu järgi, meenusid sagedased kuuldused sealsetest toitlusraskustest, tülidest ja hädadest — hajus kõik nagu udu. Esitasin ettevaatliku vastuküsimuse:

— Ise käid juba või?

— Mis nüüd mina! Pole praegu aega — vaja siin tööd teha.

— Sina... siin... tööd, häälitsesin kohtlaselt.

— Just, jah, seda kõige rängemat, musta tööd, naeris tema kahemõtteliselt.

Olime jõudnud tänavanurgale, luhalt puhus vinge tuul otse näkku. Madalad paksud pilved tormasid

lagendikult linna peale kokku, ähvardades iga hetk vihmaga.

— Astume minu poole sisse, siinsamas ümber nurga, ütlesin seisatades koolivennale.

— Suur tänu, haaras ta mu käe ja surus seda tugevasti. — Seda ma just pärida tahtsingi, et kas sinu juures on õhk puhas. Ma ei võinud oma korterile ligineda... sosistas mulle kõrva.

Keerasime ümber nurga, komberdasime mõne minuti pimedas, auklisel tänaval.

— Ma tean, sa elad Nõmmede juures. Sul on seal see tagumine tuba, aknaga hoovi...

Vahtisin talle imestusest keeletuna näkku. Ta koputas mulle õlale:

— Pole viga, vana seltsimees, pidasin sind juba tükk aega silmas. Tühi asi... Ära karda, ega ma su pruuti üle löö...

Ta irvitas lausa saadanana. Minul aga jooksid judinad üle selja. Astub inimene, end varjav põrandaalune, kellest sa aastaid pole undki näinud, tänaval juurde ja võristab sulle kogu su viimase aja eluloo ette nagu pähe õpitult. Just kui oleksin kuulunud ta tähtsamate kaastööliste kilda. Tõeline hirm raputas mind nüüd, hirm nii enese kui ka tema eest. Ta oskas seda aga viivitamatult tagasi tõrjuda; nagu lugedes mõtteid, jätkas palitukraed üles kiskudes:

— Võid rahulik olla. Taga mind just ei aeta... Ja vastu hommikut kaon Tartust nagunii...

Astusime hooviväravast sisse, läbisime pika pimeda käigu ja ronisime trepist üles, tema kogu aeg

ees, nagu oleks ta siin täitsa kodus, nagu tunneks iga seinapragu ja nurgakest.

Pererahvas kuuldus häälitsevat köögis, esik ja elutuba olid tühjad. Nii pääsesime kellestki nägemata minu juurde sisse. Tuppa jõudnud, keeras ta ukse otsekohe lukku ja tõmbas eesriided tihedalt kokku. Alles siis usaldas ta palitu varna riputada ja istuda.

Vaatlesin teda nüüd heleda tule valgel lähemalt. Ta oli pea poole pikemaks sirgunud kui kooliajal. Tal olid mehised laiad õlad, ja tööst pahklised, tugevad käed. Seljas kandis ta tavalist villast pintsakut, mille värv polnud kergesti meeldejääv, jalas sääreta töösaapaid ja kaelas kitsast seotud lipsu pehme krae juurde, meenutades nii üldmuljelt rohkem mõnda raua- või nahakaupluse poeselli kui poliitilist agitaatorit. Ta lõug oli tugev, hästiraseeritud, näonahk aga kollane ja silmad auku vajunud, kuigi nende vaade oli väga terav ja rääkides isegi vali. Minu suureks imestuseks haaras ta istudes kohe suitsukarbi järele.

— Mul pole tuhatoosigi, pomisesin endamisi.

— Vähe loeb, ega mina pole mõni härrasmees, leidis ta kohe nõu, — laseme siiasamma taldrikule, tõmbas postamendi lähemale.

— Sa olid ju koolis nii veendunud suitsu vastane, algasin.

— Tolles koolis... ah kuradile! Teises jälle otse õpetati — et on vajalik, jätab rahulikuma mulje.

— Missuguses sa siis...?

— Parteikoolis, sõber. Kaks aastat.

— Seal?

— Loomulikult seal. Nagu üle piiri sain, nii tamp peale. Omal kah vedas sinnapoole. Niisiis tegingi kursuse läbi... Sina aga mängid üliõpilast, pööras järsku jutu teisale. — Noh, räägi siis ka, kuidas Ausmannil läheb ja teistel poistel?

Ausmannist midagi teadmata, välja arvatud see, et ta pidi olema kuskil kantseleis praktikal, ma hakkasin jutustama Kooritsast, Hildast ja Kurest. Aga ta segas mind varsti:

— Tühi puru. Seda ma tean nagunii.

— Kust siis? nõudsin.

— Ära parem päri, lõi käega. — Räägi, mis sa teed's siin oma toas. Kuulsin, et sa kirjutavat või mis?

— Vaata, kui viitsid, viskasin ta ette oma vastvalminud töö.

Miks oleksin pidanud ma õieti seda salgama? Väike uhkusetunne isegi lõi minus leegitsema artiklit talle ulatades.

Ta luges seda ahnelt, pahvides ise suitsu ja häälitsedes aeg-ajalt rahulolevalt „hm-hm". Käsikirja kõrvale pannud, ütles ta pidulikult:

— Tead sa, vennas, sinust saab meie esimene töölisajakirjanik. Kindlasti.

Nähes aga, et ma sellest hästi aru ei saa, tähendas:

— Noh, ajakirjanik, kes ei aja kodanlist lori kokku, vaid kel silma on olusid tõsiselt näha ja neid ka soojalt ning õiglaselt edasi anda. Tööliste olukorda nimelt. Sind loe just kui Upton Sinclair'i kohe.

— Kes see on?

— Ameeriklane. Suurim tööliskirjanik maailmas. Soovitaksin sulgi lugeda tema teoseid...

— Ma ei ole raamatukogust leidnud...

— Teadagi! Tuleb hankida teisel teel.

Ohkasin — kuuldavalt.

— Sul on õigus. Ma unustasin, et sellega ma ju peaaegu ütlesin: See artikkel ei lähe kodanlisse lehte ega too sulle midagi sisse.

— Päris õige. Tegin teist nii suure innuga.

— Mõistan. Sina ja su and, te peate end ohvriks tooma laiakssõtkutud lorile, kui tahate tasutud saada. See on kurb, aga kordub ikka niikaua kuni... ah, kurat!

— Mis ma's peaksin tegema?

— Pagan seda teab, kratsis kõrvatagust, — üle tulema. Aga teiselt poolt, sinusarnaseid sulemehi on siin veel enam vaja. Iga inimene, kes näiteks seda loeb, tähendas ta artiklile, — lööb kahtlema mõneski asjas ja — see on juba meie võit. Iga üksik on tähtis... Pea, mul tekkis üks mõte! Jah, õige tore idee. Kas sa tahaksid hakata päris elukutseliseks kirjameheks, küsis järsku.

— Olen vahest unistanud...

— Suurepärane! lõi ta enesele põlvele. — Siis hakka leheorjaks, kirjuta aina, kuni saad kuskile toimetusse... Siinsed lehed pole ju suuremad asjad, teadagi kodanline rämps, aga äraelamise raha teenid. Pealegi teine ümbrus ja miljöö. Saad ergutust ja õpid... Rahvas loeb ja õpib samuti asjadest õigetpidi aru saama. Mitu kasu korraga...

Tahtsin teda tänada soovituse eest, aga ta ei lasknud sest rääkidagi, pajatades omasoodu:

— Tee see artikkel veidi kavalamaks, saada sotsidele — saad töövaeva tasa ja menu peale selle.

— Oled sa siis sotsiks hakanud, et soovitad säärast?

— Rumalus, mina olen üks neist, kes igas olukorras näevad kasutamisvõimalusi, pragu kiilu löömiseks, ja kõik kõrvalteedki püüavad ära kasutada oma eesmärgile lähemale jõudmiseks.

— Niisiis tahad minustki teha mingi „ärakasutatava kõrvalabinõu", „kiilu", mis? tõmblesid mu lihased vastupanuihas. Parimat inimest minus otse ärritas koolivenna salakaval jutt. Too parim osa minust ei suutnud kuidagi leppida tema autuvõitu taktikaga teiste ärakasutamiseks, vaid hakkas end mõttes võitluspositsioonidele seadma, tõmbus turri.

— Ei. Sina ei ole seda tüüpi, sinust on abi ainult selleks, et sa suudad avada nende silmi, kellest vahest võiks kujuneda mõtteosalisi ja võitlejaid.

— Kena küll, sa räägid nagu mõni jesuiit. Õieti huvitaks mind väga, kuidas oled sa rahul oma praeguse tegevusega?

Ta läitis järjekordse suitsu, sirutades end, vastates pikkamisi:

— Mina, tead, see on hoopis isevärk.

— Oled veendunud parteilane?

— Võib-olla. See oleneb sellest, mida sa oskad kujutleda veendumuse ja partei all. Iga väike ettekirjutus ei ole mulle, nagu sa vahest juba mõista oled

võinud, mitte pühakirjaliselt tähtis ja oluline. Lõppeesmärk aga loomulikult, lõppeesmärk, mille sihiks on, mõistagi, et maailmas valitseks see, kes teeb tööd, loob väärtusi, et ei oleks kurnajaid ja kurnatavaid, et kõik hüved oleksid ühtlaselt kättesaadavad, et puuduksid orjus ja vägivald... Lõppeesmärk, ühtlane ja õige maailmakord — selles vahest küll...

— Lõppeesmärk? Sa ei mõtle täpselt. Sinu sihte juhib tahe ja teadlik ühe meetodi eelistamine, võttis minus ärritus tuld. Vaata, sa võid mind pidada kelleks tahes, võid mind sõimata kodanlaseks või äraandjaks, aga ma olen palju mõtelnud ja veel enam kannatanud ning võin sulle omalt vaatekohalt ütelda, et ei ole olemas mingit eesmärki ega lõppeesmärki. Ajaloo rütm tõuseb ja vajub. Samuti kui pole olemas mingit eesmärki, pole olemas ka mingit arengut kindla eesmärgi suunas, kõige vähem mingi üksiku idee suunas. Kõik sedalaadi kujutlused ja nendest targutamine on minu silmis sofistika. Tõsi, ajaloost võime teha järeldusi, kuid meil pole kunagi võimalik alistada kõiki ajaloolisi tegureid oma järelduste tõmbamise süsteemile. Kui arvesse võtta seda, et kõik inimliku mõtte ja tegevuse vormid on määratud ajaloolisest kontingentsist, siis peab arvesse võtma ka seda, et iga inimese enesegi ideed alluvad samadele kontingentsi seadustele. Need võivad olla head omal ajal ja pahad täpselt nagu kõik süsteemid, võivad olla soovitavad või ebasoovitavad — kuid siiski vastavad ainult eriolukordadele...

— Ohoo, sa räägid juba nagu mõni panetunud

professor! Tahad viimaks ehk tõendada ka, et kogu marksistlik õpetus pole muud kui üks möödaminev nähe — muidugi sinu „ajaloolises kontingentsis“?

— Midagi ei taha ma tõendada, sain hoogu juurde, — aga ma olen äratundmisele jõudnud, olen enese ja teiste elu tähele pannes võinud järelduse teha, et niinimetatud puhta marksismi põhiline eksimus seisab majandusliku doktriini kõikemääravaks tõstmises. Ma ei saa eitada, et majandus, laiemas mõttes üldse materiaalne heaolu kujutab enesest üht ülimalt tähtsat faasi sotsiaalses elus, et ta mõneski suhtes on selleks aluseks, millele kõik muu ehitatakse, kuid siiski ainult mõningas suhtes, siiski ainult üks faas. Võta kuidas tahad, võta inimese hingeelu, võta tema mõttetegevus, võta tema mõistus ja kired — kuidas oleks neid kõiki võimalik subordineerida majanduse printsiibile? Elu on midagi palju komplitseeritumat, palju mitmekülgsemat, kui teda armastab näha ainult ühest ideest või mõtteviisist mõjustatud inimene. Ja sellepärast, just vastupidi, ei saa majandust lugeda mingisuguseks ainusobivaks mõõdupuuks, vaid majandusele kui säärasele tuleb alles anda, leida tema õige alistusjärjekord sotsiaalsete väärtuste skaalal...

— Eksid, kui poleks olemas majandust, ei oleks ka mingisugust sotsiaalset skaalat ega väärtusi.

— Võib-olla eksid sina, sest pea meeles, sotsiaalset korda pole loonud majandus, vaid majanduse tekkimine, produktsiooni süsteem ja kaubavahetus eel-

dab organiseeritud ühiskonna, sotsiaalse organisatsiooni olemasolu. Teiste sõnadega, mulle tundub, majanduslik determinism ei määra otsustavalt midagi, vaid ta ise on määritletav inimese isiksuse poolt, kogu laia inimliku ühiskonna kui terviku koostöö poolt. Järelikult tuleb majandus alistada inimese loomulikule arenemisseadusele. Kui sa tahad rääkida mingisugusest primariteedist, siis rääkigem eeskätt inimese kui säärase primariteedist. Inimene on tähtsam kui doktriin, kui idee või põhimõte. Inimene jääb, koos inimesega võitlus — need põhimõtted ja aated aga, mille eest inimene võitleb, muutuvad alalõpmata, varieeruvad ja kujunevad nagu tuulest tõugatavad pilvetombud kuskil eetri avarustes...

— Mul on sinust kahju, vangutas ta pead, vahtides mind suuri silmi, — sa oled nii kaugele, kaugele langenud kõigest sellest, mis meid ühendas omal ajal ja oleks võinud ühendada nüüdki. Sinust on saanud, nad on teinud sinust jõhkra individualisti.

— Individualisti? Kas sa ei mõtle jälle valmiskirjutatud vormelites? Kas sa ei näe, et ainuke, milles ma sinu vaadetest erinen, on minu vaimu vabaolek eelarvamustest ja emotsioonidest — kuigi vahest ainult hetkeliselt. Jah, ma ütleksin enamgi, sul on õigus, mina ei ole enam see, kes ma olin, mina ei ole midagi... Või kui tahad — kõige rohkem ausa enesetundega proletaarsest perest inimene. Ja minu juures ei mängi materiaalsed asjad mitte suuremat osa kui loomade juures. Mind ei saa, kui ma tunnen, et see minu isikule on sobimatu, mingisuguse summa ega

pakkumisega ühegi mõtte või otstarbe teenistusse rakendada. Mina otsin ja püüan käia oma teed...

— Näen, oled üks nende hulgast, kelle kohta ütles Maksim Gorki: individuaalne mõte ja meditatsioon on logelejate ajaviide, kes elavad väljaspool ühiskonda... Mul on kahju sinust, koolivend.

— Miks? Miks peaksin sinu silmis olema logeleja? Kas see, et mina mõtlen laiemalt ja täpsemalt, teeb mind halvemaks sinust, kes sa ripud oma partei doktriinide küljes?

— Halvemaks või paremaks — igatahes pole sinuga midagi peale hakata.

— Ei ole. Meie arusaamised lähevad lahku. Sina tahad inimesi õnnestada kindla retsepti järgi, tahad neile pakkuda taevast maa peal, mina aga olen veendumusel, et kuigi elu siht peaks olema individuaalne, siis indiviidi enese siht ei seisa mitte isiklikus heaolus, vaid pigem enese ohvriks toomises teiste, üldsuse heaolu eest ning sel kombel enese täielikumaks ja paremaks arendamise kaudu kaasa aidata kogu inimkonna paremaks ja täielikumaks saamisele...

Nii meie targutasime kahekesi kaugelt üle kesköö — kuni olime mõlemad väsinud ja tukastasime asemetel. Meil ei olnud arvamuste lahkuminekule vaatamata teineteise vastu mingisugust viha ega antipaatiat. Pigem kõlas nukrus ja kaastundmusest täidetud alatoon neis sosinal räägitud sõnades, mis täitsid öise toa vaikust. Uinudeski veel keerlesid mu ajus ringi mitmesugused väited, vaim ei saanud puhata. Ning võib-olla liigutas end sama rahutult ka rõivais diivanil

lebava Tuvi vaim. Sest vastu kella kuut hommikul ajas ta end roidunult püsti ja ütles nukralt:

— Nüüd peab siis minema, peab. Ainult pool tundi rongini...

— Sõidad Tallinna? ajasin enesegi jalule.

— Jäta uudishimu, kulla mees, vastas ta suunurkadega muiates. — Võib-olla sinna, võib-olla mujale. Igatahes mis me nüüd ka teineteisele ütlesime, ma loodan meie vana sõpruse nimel, et — sina pole minust midagi kuulnud peale koolist kadumise, eks?

— Kui sa nii tahad...

— Loomulikult.

— See leheneegri asi, meenus mulle järsku õhtune kõnelus, — on sul midagi kindlamat teada?

— Ei. Ma poleks tahtnudki, et sa sinna eriti kipud. Nüüd aga, kus ma sinust kõik tean — õnn kaasa. Mine, saa reeturiks, unusta oma klass ja päritolu... Aga ma ütlen, surus hambad kokku, — ütlen ette, ära kohku kui kunagi kohtume teineteisega barrikaadidel... Lootsin sinust muud, kehitas õlgu, — aga noh, jookse! Oled vilets individualist... Ta pistis mulle ruttu käe pihku, keeras üheainsa ropsuga luku tagasi ja läks. Astusin talle trepile järele. Ta lahkus sõnalausumata pimedast kojast. Oli külm, niiske ja pisut vastik. Trepi allotsal, vastu aovalgust seistes, pigistas ta läbi hammaste:

— Kui tahad, et sust uuesti inimene saaks, mine tagasi kaevandusse, viska kus kurat ülikool ja kõik...

Siis oli ta kadunud.

Tagasi oma tuppa jõudnud, tabasin enese järsku

sügavast kahjatsusmeeleolust. Ma olin võidelnud, olin vastu pannud — umbes nagu usklik võitleb uskmatuga. Või õigemini: olin seisnud oma usuga tema usu vastu. Ning nüüd üksi jäädes pidin tunnistama, ma ei olnud mitte enam nii kindel eneses nagu öösi. Tema kindlus oli minus midagi vääranud, alateadvusse oli jäänud midagi, mis pani mind kahtlema ja kaksipidi mõtlema.

Seisin harkis jalu akna all ja vahtisin üksisilmi välja, vahtisin määrdunult halli taevast ja raaguvaid puulatvu, vahtisin kuidas õige pikkamisi ja vaevaliselt sügisehommikune valgus võitis pimeduse — niihästi laotuses kui ka minus eneses. Tagasi astudes ja end tööle minekuks korraldama asudes leidsin, et koos hommikuvalgusega oli minussegi saabunud taas kiir valgust ja selgust.

Individualist — vilets võib-olla tõesti. Aga siiski oma mõttega, sotsiaalse tundega individualist.

Ülikool, see nii igatsetud akadeemia, tundus olevat kaugeks ja võõraks jäänud, vaatasin sellele kui hoopis kõrvalise tähtsusega küsimusele mu elus. Jaa — nii palju, palju oli tarvis teha eeskätt enese kallal. Kõik õpingud, kogu oma mõttejõu tahtsin ma nüüd suunata ainuüksi enese tugevamaks ja täielikumaks muutmisele. Selles mõttes oli saabunud valgus.

— — — —

On detsembri teine nädal. Vesised sulad vahelduvad hoovihmade ja lumesadudega. Ilm on väga ebakindel, karm ja tervisele käiv. Oma õhukeses, juba kooliajal ostetud palitus ringi lipates külmetasin ja

sain raske nohu koos palavikuga. Liina, see heasüdamlik tüdruk, hoolitses minu eest ja arstis mind nagu omast, nagu oma meet.

Ja tõepoolest, olengi elanud temaga mõned ajad nagu oma naisega. Ta vanemad näivad seda meeleldi sallivat. Ning minul ei ole kedagi. Kuigi mu pilk peatub nii meeleldi nägusatel naistel, keda kohtan tänavail, raamatukogudes või töökohal, pole minust siiski nendega suhete loojat. Miski enesesse-tõmbunud-olek häirib mind. Ma nagu kardan võõraid tähelepanejaid, oma välimust, aga samuti ka nende naiste kindlat iseteadvust ja enese väärtuse tundmist. Just kui häbeneksin neid pisut. Ja nii on jäänudki mulle ainult Liina...

Olen korduvalt otsinud teisi oma kooli endisi õpilasi, ka Hildat. Aga asjata. Kõik, mis ma teada sain, oli see, et Hilda olevat sõitnud kuskile maale, järeleaitamise tunde andma.

Tavalised tudengid teevad eksameid — lõbutsevad. Konventide aknad on hilisööni valged, sealt kostab laulujoru, ja kõrtsiustel võib kohata autotäisi noori värvikandjaid.

Retseptide tuupijad on õnnelikud oma edusammude puhul. Kooritsad ja Aabjärved laiutavad. Mina aga — ma pole sest esimesest poolaastast midagi saanud, mitte üht märgetki teinud neist segiläbi kuulatud mitme teaduskonna loenguist. Ning ma ei tahagi teha. Ma ei kujutle enam seda, et viitsiksin tuupima hakata, et suudaksin pettumused alla neelata ja lasta

end elustada valmis retseptidega. Minu koht ei ole enam seal.

Päevad veerevad mööda monotoonsetena nagu mõnel paraneval haigel või töövõimetul logardil.

Ning kõigele eneseveenmisele vaatamata kipub taas hinge siginema tühjusetunne. Puudub kokkupuude eluga, vaim tömpub nende lõpmatute sissekannete ja arvude juures, mis täidavad mu igapäevset halli raamatupidaja olemist.

Midagi käärib ja küpseb minus. Mingi udukogu on võtmas vormi ja kuju. Aga veel ei aima ma õieti, missugune saab see vorm, missuguseid sihte või väljavaateid sellega ühenduses mulle avaneb. Valgus paistab läbi udu.

Pühad lähenevad. Mul on väga vähe raha ja ma olen nukker.

— — — —

Inimese elu — see on üksainus ootamatuste rägastik. Ei või kunagi teada, missugune väike kivike su teel annab sulle hoopis uue suuna.

Saatsin kirjutise, mille Tuvi üles kiitis, ühele Tallinna vabameelsele lehele. See ilmus — väikeste kärbetega — ja ma tundsin end ajutiselt õnnelikuna. Paar päeva hiljem aga kutsus mind nahatööstuse omanik, paks kuldhammastega juut, oma juurde ja ütles lühidalt:

— Tänan teid väga teie töö eest, aga 1. jaanuarist peale ei ole mul võimalik teid enam kasutada.

— Mispärast siis? tegin üllatunud näo. — Olen ma milleski eksinud, valesti sisse kandnud?

— Ei. Sugugi mitte. Teie töö on korralik, aga teie ei oska pidada äri saladusi. Minu äri saladused — need maksavad palju raha.

Punastasin. Tema aga jätkas halastamatult, lehte lauale laotades ja minu artiklile näidates:

— Kuidas võib niimoodi? Kõik minu konkurendid teavad nüüd minu äri saladusi. Palju maksab töö omal, palju saab tööline, palju teenib peremees. See on blamaaž, härra Ohjak. Minu äris teadis seda peale minu enese ainult meister ja teie — kui raamatupidaja. Meister on minu vana sõber, mis olete aga teie? Teise mehe spioon? See hirmus tulumaks, mis nüüd tuleb. Ja siis töölised. Ma lähen pankrotti. Mina ei saa teile enam palka maksa...

Kogelesin midagi tööliste raskest olukorrast ja sellest, et artikli kirjutamises olen süütu.

— Kas minul ei ole raske olukord? Minu poeg studeerib Pariisis, tütar õpib Viinis laulu... Väga, väga palju raha vaja. Suur õnnetus tuleb, kui mina lähen pankrotti.

See juudi mure oli nii tõsiselt tehtud, et pani mind muigama.

— Mitte naerda, Ohjak, ütles juut. — Siin mina sinule maksan palga ette kahe nädala eest ja annan jõulukingiks paari saapaid. Aga palun sind: ära enam räägi kellelegi minu äri saladusist.

Tänasin, lubades mitte hingatagi enam tema ärist kellelegi. Tegin muretu näo ja väljusin, aga enesetunne oli siiski üpris räbal, nagu see teisiti ei või ollagi tänavale heidetul.

Samal õhtul kirjutasin peatoimetajale, kaevates oma häda, mis tekkinud kirjutise ülespuhumise tagajärjel.

Vastus saabus täna, lühike ja üllatav:

Ärijuhatus oma eilsel koosolekul otsustas teile ettepaneku teha astuda meie lehe juurde tegevusse reporterina. Teie ülesandeks jääksid mitmesugused kirjutised oludest ja sündmustest, millega võiksite praeguse honorari juures esialgu teenida umbes 100 krooni kuus. Loodame, et see ettepanek on teile vastuvõetav ja et informeerite meid kõige lähemal ajal oma otsusest...

Kas oleks võinud üldse minu praeguses olukorras kõnesse tulla säärase pakkumise tagasilükkamine? Vaevalt. Kaalunud asja kiiruga nii ja teisiti, arvesse võtnud oma huvi kaotust õppetöö vastu ja võimalikke väljavaateid uuel alal, saatsin tänuliku vastuse teele, lubades nädala pärast kohal olla, et uueks aastaks juba koduneda olukorraga ja ümbrusega.

See oli pääs — õigel ajal sirutatud käsi. Kas viimaks polegi see minu saatus ja õige paik? Midagi kummalist, just kui kuskilt juhitavat on kogu selle asja arengus. Ise, Tuvi — nüüd toimetajad ja ärijuhid. On see minu tõeline elukutsumus?

Näitasin kirja ka Liinale. Ta hüppas esimesel hetkel mulle rõõmust kaela, kuid jäi siis väga tõsiseks, tõmbus tagasi.

— Mis sa mõtled? küsisin.

— Ei oska midagi mõtelda. On hea meel, et said korraliku ja kindla koha... Aga kardan ühtlasi.

— Mida, pagan võtaks, on siin karta, kui pakutakse kohta?

Ta vaatas mulle haledate silmadega otsa, näris oma väikese sõrme küünt:

— Kardan, sa unustad seal minu... Mul on niisugune aimus...

Rahustasin teda nagu oskasin, lubasin tallegi vaadata teenistuse, kui olen juba sisse elanud, ja kutsuda ta oma juurde. Ise aga tundsin samal ajal imelikku kergusetunnet, nagu oleksin millestki vabanenud.

— Ära parem räägi, asetas ta mulle käe suule. — Jäta mulle mu hirm, see hoiab alles mu armastuse sinu vastu...

See oli üteldud sääräses toonis, et ma ei suutnud külmaks jääda. Haarasin ta sülle, pigistasin ja suudlesin, unustades hetkeks kõik muu. Meeles liikus vaid see, et tema on mu ainus lähem inimene ja et ta soovib mulle head.

— — — —

Tolles joovastusehoos elasime oma viimased päevad ühises korteris, lahkumata sageli hommikuni. Küllastamata haarasime ikka ja jälle teineteise järele, nagu meie esimestel õrnuseaegadel. Nii palju oli meil rääkida teineteisele enesest, kogu maailma asjust. Veendusin, et Liina pole siiski nii arenemata ja sotsiaalse tajuta kui arvasin varem. Ja nüüd olen ma isegi natuke uhke tema peale, sest ta ütles:

— Kui kena oleks, kui sa uhkeks ei läheks seal pealinnas ega unustaks vanu sõpru lihtsate inimeste hulgast...

Kinnitasin, et jään alati samaks, lihtsaks inimeseks. Ta raputas pead:

— Sinust, Hugo, kardan, võib saada kõik...

Eitasin — ise mõnuldes äratatud tulevikuunistusis.

Ta saatis mind teele nagu saadetakse peigmeest või meest. Ta silmad puserdasid pisaraid, kuid käed tegelesid siiski hoolikalt ning aidates. Emagi tuli vaatas üle ukse, ütles:

— Küll on kahju ikka, et teie nüüd ära lähete. Nii kodune ja omane inime juba...

Nad sidusid mu asjad kokku ja andsid õpetusi — need mõlemad tublid naised. Nii ema kui tütar. Aga just nagu selle suure hoolitsuse ja helluse tõttu, millega mind sealt majast teele saadeti, torgatas mulle korduvalt mõte pähe: jäädav lahkumine.

Tänasin neid kõiki, lubasin igavesti meeles pidada, eriti Liinat. Aga ema naeratas mõistvalt:

— Mis nüüd sellest... Noorte inimeste asi. Aitasite teda ka kõvasti õppimises.

Ei ole kunagi lahkunud nii kurvalt. Praegu, kus vagunirattad tantsides mind lennutavad vastu uuele tulevikule, kus pea peaks täis olema kõiksugu unistusi ja kavatsusi, veel praegu kõlavad ikka mu kõrvus Liina sõnad, mis ta mulle rongi liikuma hakates perroonilt hüüdis, nagu naljatades, kuid siiski südamest tulevalt:

— Ja ära unusta mind siis liiga ruttu...

Unustada teda — ei!

Irma näris vihaselt sõrmeküüsi, peaaegu sundides end edasi lugema. Midagi oli temas murdumas. Ta ei suutnud leppida sellega, et mees, keda ta piiritult armastas, keda tema polnud suutnud esimesest kohtumisest alates hetkekski oma südamest eemale tõrjuda, võis tõotada ühele naisele igavest mälestust enne teda ja siis mõni aasta hiljem sama familiaarselt saata talle oma ülestähendused elust karjatusega:

— Sina oled ainus, Irma, sinu kätte usaldan ma kogu oma elu.. .

Ta vaevles ja piinles, temas said elavaks mitmesugused vastumeelsed kujutlused. Aga ta surus neid enesest eemale nagu kurje nägemusi, võitles end neist läbi ja hakkas ikka enam taipama, et elu siiski on midagi muud kui ainult kenad sõnad, tõotused ja kinnitused vastastikku. Ning ta otsustas päeviku kaudu selgusele jõuda, kuidas ja miks oli see kõik läinud sääraselt. Miks polnud Hugo, kelle aususes ta ei suutnud kahelda, jäänud Liinale antud tõotuse

juurde. Mina ise? sähvatas korraks läbi aju, ning teda raputas just kui mingi värin. Ta sööstus uuesti päeviku kallale. Ahnelt ja hoogsalt, nagu sööb terav puur puud, kaevas ta end lehekülgeaesse...

Muudatustele järgnenud aegadest kirjutati:

Olen võimatu romantik. Ikka ja jälle see kummaline võõristustunne. Kuigi sain soovituste najal kohe toakese ja seadsin end sisse päris mugavalt, ei oska end siin võõras linnas siiski tunda kodusena. Olen nagu lahti maailmast, kõlgun õhus, teadmata õieti milleks või miks — kas sind on tõsiselt kellelegi vaja või sinul kedagi-midagi.

Ümberringi mühab elu. Kõrged võõrad majad, kiire liiklemine, määratu hulk askeldavaid, ruttavaid ja tormavaid inimesi. Karjuvad autod ja helkivad tuled, kaikub muusikahelisid ja hüüatusi. Kõik keerleb mu ümber nagu ajamasina võimas hooratas.

Ainult mina ei tunne selle kõigega enesel olevat mingit sidet. Inimesed ja asjad elavad mu silmis omaette suurustena. Ei oska neile läheneda ega nendega omaseks saada. Vahin neid eemalt, nagu veidraid pisilasi läbi suurendusklaasi. Ent sama vähe kui tahtmist on ise saada pisilaseks, on jõudu ja tahet enese sulatamiseks sesse uude inimmassi.

Tundub nagu midagi läbi lõigatud olevat. Kuidas leida taas ühendust enese ja end ümbritseva kireva elu, enese ja maailma vahel?

Ma olen hoolikas ja korralik töös, ei jäta ühtki näpunäidet tähele panemata ega õpetust kuulda võtmata. Ma ei saa kellelegi vastu hakata sõnadega,

mis võiksid teist puudutada või välja kutsuda mõttevahetuse, veel enam säärastega, mis suudaksid kedagi riivata. Seepärast ei teki mingisuguseid kontakte — ei halbu ega häid. Keegi ei pane mind tähele, minust minnakse mööda. Vahest tundub nagu ei näekski inimesed mind. Aga mina kannatan, hoian kõik enesele, olgu see heatahtlik juhatus või torkav nööge. Olen märganud end üldse liiga palju arvestama hakkavat võõraste soovidega. Selle tagajärjel tundun pooliti nagu muutunud olevat teiste juhitavaks, inimeseks, kel nagu polegi kindlat enesetunnet ja mina. Võtad kõik vastu ja reageerid oma heatahtlikkusega igale mõttele ühteviisi, nagu oleks kõik need mõtted vastuvaidlematud pühakirjalikud dogmad — need teiste inimeste kuuldavale toodud mõtted — kuigi omal ei ole puudu arvamusist ja seisukohtadest ja kuigi sageli ainult laiskus või vaimu imelik loidus tõkestab nende esiletoomist, nendega teiste arvamuste vastu astumist.

Nördimus...? Tahe kasvatada end paremaks, üleolevaks igast pisiasjast, enese-õilistamise püüe...?

Sageli valdab mind tunne, et kui jõuaksin armuda kellessegi, jõuaksin leida enesele mingi määratult haarava huviala — võib-olla tuleks siis kõik tagasi. Aga samas tunnen end sellekski võimetu olevat. Kuidas söandaksin säärase veidrikuna kellelegi ligineda, kedagi huvitada säärasena nagu olen: lihtne töömasin, üksik, tujutu, seltskonnast ja inimestest eemal seisev, neid koguni põlgav või kartev? See on võimatu.

Ligemale aasta on nüüd möödunud sellest, kui asusin nii tulvil täis lootusi uuele tegevusalale. Aga ma ei ole ikkagi veel suutnud aklimatiseeruda, kohaneda ja sisse elada uude ümbrusse. Mulle on jäänud mu Liina ja mälestused endistest aegadest. Käin neid aeg-ajalt Tartus soojendamas nagu vana narr... Sest mulle tundub, nagu ei vajataks mind sealgi enam õieti, nagu oleksin sealgi muutunud juba ülearuseks — keda vaid sallitakse, mitte aga enam ei oodata ega ihaleta.

Jälle kriis, õige rusuv sisemine kriis.

Kõik on tühi pahn ja sõnnik! Miski ei soojenda ega vääri suuremat tähelepanu. Kõik voolab räpase jõena mööda. Ainult mälestusi nagu kõntsa koguneb üksikute tõkestuste taha.

Mälestused? Aga vahest siiski ka midagi otsekoheses, jooksvas elus... See viimane käik telefonijaama...

Pole ammu enam tundnud eneses säärast puudutust, säärast sisemist erutust kui täna äkki, vaadates ühe päris tavalise tüdruku töötavaid käsi...

— — — —

Irma õhetas üleni. Sajad tundevirvendused liigutasid ta südant. Viimaks ometi hakkas see päevik rääkima temast. Telefonikeskjaam ja töötava tüdruku käed... Ta otse põles uudishimust. Aga kui ta end liigutas toolil, et paremasse asendisse seada, langes ta pilk kõrvalolevale kellale. See näitas üle poole kolme...

Sügava ohkega kiskus ta end eemale. Kohuse-

tunne surus peale, pani end maksma Ta sulges raamatu ja peitis selle sahtlisse. Sahtli võtmegi võttis eest ja pani ridikülli. Nii meeleldi oleks lugenud edasi, just nüüd, aga seal ootas töö, ootasid kohustused, millele Irma allus harjumuslikult.

Ta vedas lühikesed valged sokid jalga, nööpis kingarihmad, kohendas oma juukseid, tolmutas puudritopsuga veidi kollast ja kahvatut nägu ning ruttas, kerget suvimantlit õlgadele heites, tänavale, Kogu see toimingute järjekord, isegi välisukse lukustamine, teostus säärase mehaanilisuse ja igapäevsusega, et ta mõtted sellest hetkegi osa ei võtnud, et ta aju kogu aja võis jätkata tegelemist teiste, hoopis ebareaalsemate, kuid siiski hetkeliselt esmajärgulise tähtsusega näivate küsimustega. Ta mõtted kihutasid mälestuste jälgedel nagu vilkad koerad jahilooma seirates.

... See oli sumedal sügisehommikul, lehtede langemise ja kolletamise ajal, kui niiskusest krigiseb kruus erilise teravusega kingataldade all ja varisemine ning hääbumine looduses sisendab lopsakaid leinameeleolusid. Kurvalt oli ta kõmpinud postimajja, tülpinud sõnelusest emaga — ühe tulutult veniva vahekorra pärast, nagu see ütles — ja haavatud enesetundega. Oli istunud ja töötanud kaugusest sõnu ja lauseid kandva traatvõrgu südames nagu tilluke küüru vajunud automaat. Samasugusena nagu nood paarkümmend teist tüdrukut temast vasemal ja paremal, igaühel oma häda südames, oma muremõtted peas, aga traati hüüdes siiski vastuseid reipalt ja

lahkehääleliselt, nagu neid oli kästud ja koolitatud hüüdma. Sõimeldi omavahel ja närvitseti. Väljapoole aga teeseldi muretut telefonipiigat, nagu sädistavat varblast või tujukindlat grammofoni.

Tol päeval tuli t e m a. Koos teiste reporteritega, kellele vajalikuks oli peetud tutvustada jaama uut töötamisviisi. Tuli, astus Irma selja taha, vaatles kurbtõsiselt tüdruku käte väledat liikumist ja kuulatas ta tõusva-vajuva häälega tehtud hüüatusi aparaati. Mis teda just tema juurde tõi, toda nukra vaatega poissi, kes teab — Irma polnud sellele küsimusele talt kunagi saanud rahuldavat vastust. Aga ta seisatas, kuulatas, vaatas ja ütles siis:

— Preili, kas vahest eksite ka säärases kiiruses?

— Ei kunagi, oli ta vastanud, kuid märganud samas eksitust, mis teatas enesest punase tulukese süttimisega.

Ta oli õhetama löönud, juustejuurteni punaseks läinud, oli kahmanud ühe käega valeühenduse järele, teisega rahuldades uut nõudjat — oli aga end otse nagu mässinud traatvõrku ning hetkeks kaotanud täielikult valitsemise oma saja ühenduslüliti üle.

— Millised lapsekäed, oli kuulnud tasakesi häälitsetavat. Ning siis oli ta jälle saanud oma valitsuse alla ühenduslülitid, oli end vabastanud traatvõrgust, jäänud aga rippuma mingisse teise, nähtamatusse. Enne töövahetuse lõppu sosistas sõbranna kõrvalt talle eksitaja nime ja ametikoha, täitsa tagamõtteta, naiselikust naljatamistujust, üteldes: maksa kätte.

Kätte maksa — mille eest? Irma oli vaid palu-

nud vanemat sõbrannat võtta hiljem toimetusse ühendus, vabandada enese närvlikkust ja tervitada nukrapilgulist külastajat. See oli kõik, mis ta oli teinud. Järgmisel päeval sai ta aga pika, heatujulise vabanduskirja tundmatult ja tagasihoidliku vihje sellele, et kui preili keskjaamast pahaks ei pane, ollakse valmis sõnake juttu vestma ka ilma traadi vahetalituseta...

Ei. Preili ei pannud midagi pahaks. Preili isegi haaras sule ja kirjutas pooleldi ema trotsimiseks, pooleldi sellelt solvatud enesetunde uuesti jaluleseadmiseks, võib-olla ka uudishimust ning kõigest muust — kirjutas ilusa väikese kirja, milles ütles, et kui tahtmatu segaja arvab teda ära tunda võivat, siis tulgu õhtul kell 8 nende eesukse juurde ja jalutagu seal edasi-tagasi...

Nii oli toimunud nende esimene ja teine kokkupuude. Väikest ooteärevust, hirmu ema valvsa silma eest ja väljakutsega teostatud enesealandust võis Irma veel praegugi muiates meenutada säärase täpsusega, nagu oleks see kõik üle elatud vast eile. Aga samuti ka noid vastastikusest huvist, kiindumusest ja heasoovlikkusest hõõguvaid päevi, mis pisut hiljem olid järgnenud samasuguse enesestmõistetavuse ja lihtsusega, ilma pikkade kõnelusteta ja arutlusteta, nagu järgnevad kevadele soojad suveilmad. Kuid see kõik oli jäänud nende vahel sõpruslikkuse ja ainult vastastikku üksteise ihalemise pinnale. Kirge, jaa, seda varjati ja talitseti hulk aega nagu mingit metslooma, sunni ja tahtega koguni. Alles hulk aega hiljem, hea

hulk aega — oli see saanud tegevusvabaduse, kuid siiski mitte kunagi suutnud tõusta üle pea kokkulöövaks, uputavaks laineks.

Need olid imelikud ajad, hoopis isesugused kui nood esialgsed vastastikuse soosingu otsimise päevad.

Irmale meenus välgusähvatusena üks õhtu.

Otse töölt ta oli jalutanud Hugo poole, astunud ootamatult ja eneselegi õieti aru andmata miks, kaunis hilisel tunnil noormehe möbleeritud toa üksindusse. Teda võeti vastu ava käsi, embustel ja heameeleavaldustel, millega nad teineteist tervitasid, ei paistnud olevat lõppu. Täiesti iseenesest sigines säärane kodune õhkkond, et noormees, kes oli enne külalise saabumist selili diivanil uurinud mingit teaduslikku raamatut, tõmbas ta enese kõrvale, seletas ja arutas neid küsimusi, elu ja kunsti probleeme, millega ta parajasti oli tegelnud. Ta suhtumine ja agarus seletuste andmises tundus nii kodusena, nagu oles ta võtnud naist enese teise minana, mitte iseseisva inimesena. Ta oli rääkinud lõpmata palju ja peensusteni, küsimusi üles seadnud ja vastanud. Mõni üksik harv sõna oli Irmal õnnestunud vahele poetada, kuid vaatamata sellele oli ta siiski tundnud end ülimalt õnnelikuna, nautides täiel määral seda kontakti, mis neid omavahel sidus otse käegakatsutava realiteedina. Samal hetkel oli ta ka esmakordselt, tütarlapselikust rahutusest ja ebalemisest üle kasvades, mis teda tavaliselt oli vallutanud meeste läheduses, tundnud selgesti, et on olemas mingi vaimne ühtekuuluvus, üldinimlik kokkusulamine teatud mehe

ja naise vahel peale kiindumuse ja armastuse, sest nende mõtted ja tunded olid arenenud ning joosnud rööbiti, nagu kaugusest tulevad päikesekiired, valgustades teineteiset vastastikku samasuguse kiirgejõu ja soojusehulgaga. Võib-olla polnudki säärane tunnetus õige, võib-olla oli ta end ainult usaldanud niivõrd mehe vaimse võimuvalla lainetusse, et ühesugusus ja -taolisus oli vaid näilik ja petlik. Kuid ometi oli ta seda tundnud tol õhtul ning salamisi iseeneses värisenud hirmust säärase pärise ligiduse ees, mis ei võinud ju jääda ainult vaimseks, vaid pidi varemhiljem üle minema ka kehaliseks ühinemiseks, mis Irmale oli võõras ja veider mõtelda, milles tal puudusid kogemused, kuigi mitte huvi. Kuna ta aga samal ajal oli kartnud rebestada õnnestavat vaimset kontakti enese ja teise vahel, oli ta vaikides lasknud end järgnenud suudluste saju all pooleldi lahti rõivastada ja peita oma keha vaiba alla. Õdus, meeli segav ja pisut ärev oli see kõik olnud: võõraste käte kohmetu talitamine ta rõivastise kallal, tulisena tunduvad puudutused, lämmatavad suudlused ja hingeldused nende vahel. Nagu mingi uim oli teda haaranud hetkeks, teda ennast nagu polnudki enam, oli nagu hõljunud mingis igavikukiiges, silmade ees armastatud inimese udune kujutlus, valmis loovutama kõike, kannatama või alistuma ükskõik millele.

Öölambi väljalülitamise naks ja sellele järgnenud pimedus hävitas aga silmapilkselt kogu illusiooni. Ta oli viskunud püsti nagu ussist salvatud, kähistades end ümber pihtade hoidvale mehele:

— Hugo, mis tahad sa minuga teha?

Vastuseks kõlas mingi hingeldav sosin, koos sellega jõuline tõmme.

See kainestas Irma lõplikult.

— Jäta mind, Hugo, oli ta hüüdnud poolnuuksudes, — see on möödas... Ma ei saa seda, ei saa...

— Miks, Irma, miks?

Ja Irma kogeles kõlatul, kaugel häälel, hoopis teine Irma kui see, kes alles mõne viivu eest oli end tundnud hõljuvat kuskil kõrguste kohal:

— Montöör Ivask... mõlemad, Matson ka...

— Mis? oli kramplikult haaranud ta käsivarrest Hugo.

— Nad rääkisid päeval omavahel... Kuulatasin kogemata nende kõnelust... Üks ütles: lähed sa täna õhtul ka kuskile? — Ei. Tuuakse koju, vastas teine, Ja siis naersid mõlemad, nagu kaks kuradit toda tüdrukut, kes pidi tulema õhtul Matsoni juurde... Ma ei saa, Hugo, ma ei tulnud selleks, et end tuua...

Ta oli peaaegu karjatades väljendanud need sõnad, tundnud aga ühtlasi, kuidas poisi soojad käed eemale tõmbusid tema jahedast kehast nagu kivist ja jõuetult alla langesid.

Kõik oli kuidagi veider ja ebaloomulik, ühtekuuluvus hoobilt kadunud ja lõhki kärisenud nagu paberist pits. Ta oli haaranud oma rõivad ja peitnud end nendesse hullumeelse hirmu ja kiirusega, nagu teopaigalt põgenev kurjategija. Masendustunne, meeleheide ja ahastus olid teda haaranud oma jäiste

küüntega. Peaaegu nuuksudes ja üleni lõdisedes tormas ta trepist alla, tänavale, kargesse talveõhku.

Hugo oli järgnenud talle, käis ta kõrval, silmad maha löödud, käed taskuis. Nad läksid, aeg-ajalt komistades ja libisedes lumistel tänavatel, hüpates üle rentslite ja konarluste kätt teineteise toetamiseks sirutamata, sõnakestki poetamata, nagu võhivõõrad, kauged või ühise süütunde koorma all kannatajad nukrad ning löödud.

Seda õudsevõitu kesköist käiku ei suutnud Irma kunagi unustada.

Uksel oli talle kõhedalt üteldud:

— Ela hästi, ja sammutud edasi kesklinna suunas.

— Hugo, kuhu sa lähed? oli ta hüüdnud, haaratud ehmatussööstust, et poiss võiks kavatseda mingit mõtlematut sammu, ja kihvatudes, et üldse säärase jahedusega võidakse lahku minna peale õhtust lähedust ja teineteise leidmist.

— Kõrtsi, oli tulnud üle mineja õla hammustav vastus, peaaegu kõlatu, rinnahäälega välja surutud.

Irma oli komberdanud trepist üles ja viskunud luksudes padjale. Süü-, kahju- ja piinlikkusetunne käisid teda kordamisi vaevamas — hommikuni, millal tuli ema ja keeras oma labase hurjutusega kõik vihaks ja trotsiks kogu maailma vastu.

Mitu aega oli Irma liikunud nagu haige. Teadmatus, otsusele jõudmatus, tujutus, häbi ja kartus piinasid teda mitte vähem kui ema sajatused uuesti tekkinud südametu võrgutaja aadressil. Vahekord Hugoga katkes täiesti. Ei tahetud nähtavasti kokku-

puuteid ega otsitudki neid. Irma teadis, mida ta tolle aja jooksul oli pidanud kannatama ja üle elama. Mida võis aga tunda mees — seda polnud ta kunagi pikemalt seletanud. Ainult niipalju ta teadis, et kõrtsi asemel oli ta läinud mereranda, hulkunud seal sihitult ringi peaaegu hommikuni. Ent nüüd, kus tal oli päevik, tundis Irma end õnnelikuna vähemalt selle poolest, et tal on võimalus saada teisegi hinge võngete jälile, täiendada oma mälestusi sealt ammutatavate kajastustega.

Ta ruttas kergejalgselt mööda rohtunud kõnniteed edasi, kitsas kolletanud nägu täis päikest, silmad pilukile, kulmud veidi kortsus, kõrvus varasuvise õhtupooliku mesilaste sumin ja suruvate sääseparvede rahutu virin sulamas kokku tolle isevärki alateadvusliku heliga, mis oli teda äratanud hommikul ja mis nüüdki ikka veel aeg-ajalt tuletas end meelde.

Mööda lipsates kaupmees Külvi valgeks krohvitud majast, mille kõrval endiselt tukkusid üksikud maameeste hobused, peletades aeg-ajalt tülitavaid kärbseid ja raputades pikki kõrvu, Irma mõttelõng jõudis tagasi vasttoimunud kosimise juurde. Ning nii iseäralik kui see ka polnud, ta ei tundnud nüüd oma käitumise pärast enam piinlikkustki. Kes oli siis õieti temale too laialt tuntud ja kiidetud hangeldaja? Mis kohustas teda võtma tõsiselt tema ettepanekuid ja pealekäimisi? Kus oli siin too inimlik lähem ühtekuuluvus ja vastastikune sulavus, mida Irma üle kõige hindas Hugo puhul? Või kas üldse oleks kunagi mõteldav midagi taolist tolle ja tema vahel? Kas nad

ei olnud ainult juhuslikud ühe alevi elanikud, üksi ja neidsamu tänavaid kasutavad, ühte ja sama õhku hingavad inimesed? Ei midagi muud, ei midagi vastastikku tõmbavat ja soojendavat. Irma veenis end selle vahekorra võimatuses, ta väristas end isegi, nagu oleks tahtnud maha raputada selle mõttega ühenduses tekkivat vastikust ning hüppas hoogsalt postkontoriuksest hämarasse tööruumi.

Teel küpsenud otsus ja eredalt meelde kerkivad mälestused olid tõstnud märgatavalt ta tuju. Päris kindlana, lõbusailmelise ja harilikuna ilmus ta oma kaasametnikkude keskele. Isegi naeratada püüdis ta tervitades, kuid see tuli siiski välja abituna ja kohmakalt — nagu ikka siis, kui Irma tahtis teeselda teiste ees oma meeleolu paremaks kui see oli tegelikult.

— Noh, mis Hispaanias tehakse, preili Varep, kiskus ametnik Leetma virila muige näole ja vaatas talle paljutähendavalt otsa.

— Sõditakse! nähvas Irma pead ettepoole tõugates ja selle liigutusega end nagu valmis seades uute hoopide vastuvõtmiseks.

— Tühi jutt, seal on vist kuulipildujad küll ümber tehtud armastuskirjade vabritseerimise masinateks, nagu tõendavad uusimad andmed, jätkas Leetma.

— Noh, võib-olla ka täitapa masinaiks, irvitas kirjakandja Sarik teisest nurgast. — Neid kaevikumeestele harilikult hädasti vaja...

Nad naersid kõik kolmekesi. Irma, kuigi valuliselt, suutis end naerma sundida.

Aga Leetmat huvitas Hispaania-küsimus lähe-

malt. Nihutades end toolil edasi-tagasi ja kokkuvõtteid tehes margikassa kohta, mida valmistus Irmale üle andma, ta jätkas:

— Punased muidugi nälgivad ja täituvad... Küllap Franco peksab nad varsti Vahemerre nagu kiiliparve, joosku neid sinna kokku kuipalju tahes kogu maailmast... Ta oli hingeelult ametnikuks sündinud mees, kes lugu pidas võimukultuurist ning rahulikult ülevaltpoolt enese pihta sihitud võimuavaldused oskas suunata oma alluvate peale. Tema elu unistuseks oli tõusta hierarhia redelil, koguda raha ja võimu. Hüpotees inimeste ühetaolisusest ning sotsiaalsest õiglusest ärritas teda nagu punane rätik kalkunit. Ta austas võimu ja kõva rusikaga mehi sama tõsiselt kui põlgas rahvast. Ning seepärast oli temast ka kohe sõja algul arusaadavalt kujunenud üks aktiivsemaid kohalikke francolasi. Veendunud oma partei võidus, poleks ta uhkus õieti lubanud arutadagi seda küsimust, kui mitte isiklik huvi ja uudishimu Irma asjade suhtes poleks olnud tagantkihutajaks. Nii ütles ta veel:
— Nali naljaks, preili Varep, aga teie vist saite sealt mingi suurema läkituse. Mis siis kuulub ka uut?

— Leetma tahab teada, kas võib oma kompaniiga varsti Francot tervitada Valencias, tõnkas Sarik.

Irma istus küsija kõrval asetsevale toolile, võre taha, vaatas aknast välja ja ütles pikaldaselt, sõnu otsides:

— Mõtlete minu hommikust posti? Jah, keegi tuttav meremees saatis paar albumit...

— No mis see meremees siis seal?

— Tea midagi. Et palav ilm ja hädaohtlik sadamas seista...

— Mis nüüd meremees teab, jah, möönis kirjakandja. — See täna siin, homme teises sadamas, egas meremees hooligi sõjast...

Irma silmis välgatas tuluke. Kuid ta ei lasknud end segada. Luges rahulikult margikassa üle, kontrollis vekslipabereid ja istus siis Leetma asemele kassaluugi taha.

Postkontoris olid päevased töötunnid lõppenud. Leetma haaras nurgast oma jalutuskepi, asetas rohelise kaabu pisut paremale kõrvale ja kõndis „nägemist" lausudes uksest välja. Vana kirjakandja koperdas talle peagi järele — lõunale ja puhkama, et õhtuse posti saatmise ajaks jälle kohal olla. Tagumises ruumis klõbistas praktikant telefoni kommutaatori juures, jagades ühendusi ja andes edasi väljakutseid. Algas vaiksem pealelõunane aeg. Irma toetas lauba pihupesale, teise käega joonistades enda ees seisvale paberile mingit kummalist maastikku, ja hingas pikalt ning sügavalt nagu raskusest vabanedes, mis teda hommikust saadik oli rõhunud. Ta oli nii rõõmus praegu, et oli leidnud selle vale, selle väikese vale meremehest.

Tuli maanaine ja küsis kümnesendilise margi, tuli taat ja päris, kas poeg saab kirja kätte homme, kui täna anda posti, tuli lapsi ja täiskasvanuid — igaüks oma väikese asjaõiendusega. Jooksupoisid äridest ja käskjalad ametiasutistest saabusid oma kirjapakkidega ja — postitempel laksus heledasti Irma käes. Ta käed

ja aju töötasid harjumusest mehaaniliselt nagu masina osad. Teda hakkas täitma mingi vaikne rahu. Sääraseses olukorras, mitte võimeline mõtlemiseks ega millegi kallal juurdlemiseks, töö ja kohustuste aparaadina, tundis ta end rasketel aegadel alati kõige paremini.

Telegraaf ta kõrval hakkas tiksuma, lint rullus, Irma pöördus ja luges kitsast paberipaela läbi sõrmede lastes: Külv... tähtis tehing... homme välja sõita... See oli Tallinnast. Irma andis vastusignaalid morsekirjas, mõnuldes ühtlasi ise teadmisest, et Külv võib-olla koguni mitmeks päevaks on sunnitud eemale jääma. See väike lootus rahustas ja kergendas teda veelgi. Ta istus telegraafilaua taha ja asus telegrammi ümber kirjutama ametlikule plangile. Tegi seda pikkamisi ja asjalikult.

Kui ta pilgu taas võreluugile suunas, nägi ta selle taga seisvat tugevat, laiaõlalist meest, kes kandis lahtist polosärki, mis jättis karvase rinna vabaks, ja helehalle suvipükse. Mees seisis ja vahtis, nagu oleks ta silmad kaotanud kohandumisvõime, laiade, avatud silmadega ahnelt tüdruku õhukeses kleidis keha. Irma teadis, see oli keegi iirlasest muusikus, löökpalade autor, kes rääkis end puhkuse otstarbel peatuvat alevis, tegelikult aga armastas tutvuste sõlmimise ja flirdiga veeta oma aega. Ta tõusis ja noogutas vastuseks tervitusele, kuid tundis end ise sealjuures seletamatul põhjusel kõrvuni punastavat. Mees ulatas naeratades käe, pigistas soojalt ja tugevasti.

— Teie soovite? päris Irma ametlikult.

— *You are sweet... I want you...* sosistas mees korraga tuliselt ja kummardus letile.

Mitte naljatundest, vaid pigem mingist närvlikkusest puhkes Irma laginal naerma, nii et tal eneselgi oli piinlik.

— Ei ole müüdav, seletas siis inglise keeles vastu.

— Vabandust... ega see nii polnud mõteldudki, parandas võõras. — Tohiksin vahest teiega sõnakese juttu vesta?

— Tööajal on võõrastega jutlemine keelatud.

— Aga peale tööd? Ootan teid täna õhtul siin tänaval.

— Pole aega.

— Kell kümme, eks ole? jätkas võõras.

— Üksteist, vaidles Irma, peaaegu tõsiselt, kuigi veider tundmus, mis see mees äratas oma sissejuhatava lausega, veel ikka kippus teda naerma ajama ja tal oli raske tõsiseks jääda.

— Ei, ei, postkontor suletakse kell kümme, ähvardas muusikus näpuga, tõstes leti äärele oma hõbenupuga kepi ja jälgides kustumata ahnusega tüdruku liigutusi.

— Olen kogu aja, sest saadik kui nägin teid siin esmakordselt, pidanud mõtlema ainult teile ja unistama teist.

— Võite seda rahulikult jätkata, härra professor...

— Tahan teiega paar sõna rääkida — omavahel.

— Olge heaks.

Samal hetkel kostis tagumise ruumi poolt samme.

Lähenes postkontori ülema veidi kühmus kogu, prillid ninal, käes mingi aktikaust.

— *Stamps, please*, ütles iirlane juttu järsku teisale keerates.

Ta sai margid, maksis ja lahkus kõlava „*goodbye*" saatel. Selles hüvastijätus ning kogu jutu pöörangus oli midagi nii vallatut, lõbusalt erutavat, et Irma ei saanud teisiti kui naeris kogu aeg sisemiselt. Huvitav, mida ta minust õieti mõtleb? arutles ta endamisi, andes samal ajal oma ülemusele seletusi ühe ametliku kirja vastamise kohta. — Arvab ta, et olen igale esimesele vastujuhtuvale omatav... Ja siis jälle ülemale: — Ei, kirja sisu teab härra Leetma, see on tema sahtlis... — Huvitav, kuidas julges ta säärase häbematusega alustada juttu... — Jah, vastatud sai 2. juunil... — Ja miks ei vihastanud ma, miks ei kutsunud teda siinsamas korrale, vaid isegi laskusin silmapilkselt lööpimisse, nagu haaratud ta pealetükkivusest, ta jultumusest... — Jah, härra Leetma tuleb homme kella kahe ajal... — Sedamoodi ei oleks ometi tohtinud käituda, see oli inetu, väga inetu minust. Nagu mõni tänavapiiga, vastu naerda igale väljakutsuvale häbematusele. Niimoodi võib ta mõtelda minust kõiksuguseid lollusi... tõreles ta iseenesega, tundes järsku, et tal polnudki tõsiselt midagi selle vastu, et tal polnud üldse jõudu protesteerida, vaid et oli isegi juba nagu oodanud ja ihaldanud — esimesest nägemisest alates — säärast toorevõitu pealetungi tolle tugeva valgejuukselise välismaalase poolt, kes liikus ringi, nagu oleks tal olnud maailm taskus

ja armastas kõikjal juttu teha oma kurgupärast tuleva kõmava hääle ning veidra saksa või inglise keelega, mis kumbki polnud talle päris omased. Ühtaegu tundis ta eneses nagu idanema hakkavat väikest jonni- ja vastupanutaime, õige kerget tahet anda hoopi mehe iseteadvusele ja ülemeelikusele. Seepärast mõnules ta isegi mõtte juures, et kohtab teda õhtul uuesti.

Ärgates oma mõtteist, kuulis ta korraga postkontori ülema häält enda kõrval:

— Muuseas, tahtsin siis teile ka õnne soovida.

— Minule? Milleks? avardusid Irma silmad.

— Noh, et nagu... Jah, kahju küll, olite päris tubli ametnik, aga jätate meid varsti maha...

— Kas olen ümber määratud linna või? küsis Irma süütult. Ta oli sellest kunagi rääkinud ja vastava palvegi sisse annud.

— Preili Varep, mis te nüüd minu vana inimesega... Ega's minul pole midagi teie eraelu kohta ütlemist. Ainult õnn kaasa. Külv on ju ikka ärimees üle mitme ja... Teete igatahes hea partii...

— Kes teile seda hullu juttu...?

— Eks doktorihärra ikka. Telefoneeris hommikul, et asi nii ja puha, et soovitab uue preili, keegi tema täditütar või mis.

Irma naeris jälle laginal — juba kolmandat korda tol õhtupoolikul.

— Natuke vara jagab doktorihärra saaki. Tõsi küll, eile õhtul aeti veidi segast juttu. Aga ega's sellepärast midagi niisugust. Ta tahtis ütelda, et ei mõtlegi Külvi kosimist vastu võtta, meelde tuletades aga

kaupmees Külvi ja oma ülemuse heanaaberlikke vahekordi, muutis mõtet ning lausus: — Mind pole keegi tõsiselt kosinud ega mõtlegi mina veel mehele minna. Mis mul niigi viga?

— Kes nüüd seda, kes seda... Aga et räägitakse.

— Rääkigu, mis tahavad. Kui teie mind just välja ei viska — jään ma siia laua taha, ja kes teab kui kauaks veel.

— Või nii, imestas vanahärra prille kergitades, umbusaldusega oma ametnikku ülevalt alla silmitsedes. — Kas siis Külv ei meeldi või?

— Meeldib või mitte, see on teine asi. Aga see, mis tõugatakse meie abielust, see on täitsa tuulest võetud, klatšijutt, ütles kindlalt, pisut nagu pahanedeski, et sellest nii pikalt räägitakse.

— Nojah, eks ta ole muidugi igaühe oma asi, köhatas vanamees, sahistas veel korra oma aktikimbuga, pomises midagi pulmakingist ja suurtest pidustustest ning kõmpis siis lõnksuvail põlvil tagasi oma ruumidesse, mis asusid ametitubade kõrval.

— Veidrad, väristas Irma õlgu, — miks peab neil kõigil tegu olema teiste inimeste asjadega? Vägisi tahavad paari panna... Paari, kellega? Millegipärast ei meeldinud talle seda nimegi enesele meenutada. — Kaupmehe proua, oh-jaa, midagi külma jooksis selle mõtte juures mööda selgroogu alla. Ta polnud selleks kunagi vähem kohane ega valmis kui just praegu. Praegu, kus kõik oli sootuks muutunud. Tundis seda ilma eneselt küsimata, küsimust esitamatagi.

Tõsi, tal polnud õieti kunagi ihaldajatest puudust

olnud. Mäletas varasest plikapõlvest peale väga tihti meeste pilke enesel viibinud olevat apluse ja igatsusega. Tähelepanu vähesuse üle ei võinud ta kunagi kurta, ent ometi oli siiski kõik jäänud niisama, kuni tuli Hugo.

Tuli? Mehed tulevad ja lähevad naiste elus, naised samuti meeste omas. Miks ei läinud siis tema? Ta oli läinud, aga Irma südamesse siiski jäänud. Tänaseni, võib-olla igaveseks. Kõigest oma kergemeelsusest hoolimata ei suutnud ta toda meest oma südamest kustutada. Ja kuni ta seda ei suuda, pole seal aset ka kellelegi teisele. Selles veendus ta tänase päeva arenedes üha enam, kuigi võis lõõpida ja hetketi mõnusalt vallatledagi.

Kolm meest — kolm isesugust maailma. Hangeldaja Külv oma rikkusele üleolevalt uhke ja enesekindel, kellele naine pole rohkem kui auto või raadioaparaat. Muusikus, kes tunneb oma mehelikku mõjukust, omab iseteadvust ja jultumust ning vallatleb sellega loomalikus hoolimatuses nagu noor kukk. Ning lõpuks too kolmas, hoopis kaugele jäänud raskemeelne, alati tõsine, pisut liiga hella sisetundega, kuid uhkuse ja üleolekuta inimene — kes kannatas, kuid sõnul seletamatul viisil sundis enesega kaasa kannatama, end kõigist eelistama, armastama, kellega võis lebada külg-külje kõrval sõnagi lausumata, tundes end siiski ülimalt õnnelikuna ja kodusena, just nagu osana temast. Mis oli selle kõrval muusikuse reibas lähenemine ja tehtud kodusus — ainult õletuli! See lõi leegitsema momentaalselt, aga ei soojendanud, ei süüda-

nud vastutuld, mõjudes pigem mõistusele ja arule kui meeltele. Too teine aga, too oli täiel määral, ainuüksi meeleline. Ning ulatus kõigest kaugele üle nagu torn keset võsastikku, mille külge ikka ja jälle paratamatult naelduvad pilgud, ole kui kaugel tahes, ole missuguse suure puu taga tahes — ikka võlub silma sihvakas pilvedesse sirutuv torn. Sellise torni, õigemini püramiidina, mis kõik varjab ja varjutab, mis kogu elule ja saatusele oma helgi heidab, korduvast eksimisest taas tagasi toob, ikka ja jälle oma valgusega rõõmustab ja soojendab üksikut naist — kujutles tol jõudehetkel enesele Irma oma armastust Hugo Ohjaku vastu. Mäletas väga hästi seda, kuidas nende vahekord Hugoga peale toda talveõhtu arusaamatust uuesti sõlmus.

Aetud üksindustundest oli ta postitanud kaardi lühida märkusega: kas säärases hoolimatuses lahkutaksegi sõpradest? Vastuseks tuli kiri, milles üteldi: hoolimatus ja mina, need ei ole teineteisele omased. Ei, kõige põhjuseks on see sinu liblikalennulik mäng, mis tõotab, lubab — ent ometi mitte midagi ei loovuta ja seega iga kannatuse kaalule paneb. Sulle võib-olla säärane vahekord pakub teatud psüühhilist naudingut — mulle ainult külmust, jääd. Ära pane seepärast pahaks, kui vahest tundun juba ülearu hangununa. Minu olemine on sinu enese teha. Ma ei segakski sind su heaolemises, kui ei tahaks küsida paari asja, veidi sind näha, sinuga „seletada“ nagu sa ütled meie kõneluste kohta — ja pisut järele mõtelda... Sellele järgnes kutse kohtumisele...

Kas enese katselepaneku ihast või emale kättemaksu ajel oli Irma sest kutsest õnnestununa kinni haaranud nagu laps meelitavast lelust. Ta oli läinud kavatsusega manitseda, end näidata üleoleva ja hoolimatuna poisi suhtes, et teha talle haiget, panna veel enam end ihalema — kuid oli esimeste pilkude vahetades oma osast välja langenud, oli unustanud etteheited, tigeduse, valmismõteldud noomitused, oli leebunud, sulanud ja taas imbunud temasse nagu imbub steariin küünlatahti, pikkamisi, märkamatult, kuid järjekindlalt ja jäägita. Tundes sedasama õnnestavat ühtekuuluvust, mis eelmisel korral oli teda nõrgestanud, ei saanud ta enam end tagasi tõmmata. Selleks ei piisanud ei tahtest ega püüdlikkusest, tunded pääsesid seda enam ülevõimutsema, mida sagedamini nad teineteist kohtasid, mida omasemaks said teineteisele.

See oli pigem vastastikune teineteisesse elamine kui teineteise tundmaõppimine. Võib-olla aga ka ainult tema sisseelamine poisisse — nagu ta hiljem alles oli hakanud kahtlema — sest kuidas muidu oleks tema üldse suutnud selliselt, sellise jõu ja halastamatusega end eemale kiskuda, ära minna, loobuda, taganeda. Tema pidi olema tugevam. Ent sedagi andestas Irma talle täielikult oma andumuses — sest teine peab ju olemagi tugevam. Ta oli sõdinud eneses algul selle tunnetuse vastu, kuid viimaks kindlale veendele jõudes tunnistanud end paratamatult alistatuks ja leppinud sellega.

Ning tollest ajast peale algasid kannatused, alandused, piinad...

Mitte Hugo süül otsekohe, aga tema pärast.

Tegevusse astus taas nende vahekorra põline vastane — Irma ema. Ja see tegevus oli närvesööv.

Meenus üks õhtu, mil ta oli vaikselt istunud Hugo kambrikeses, poisi lõpetades mingit kiiret tööd. Neil oli oma idüll: ühel tööd teha armsaima juuresolekul, teisel seda tööd jälgida ja tuule ulumist kuulata majanurkade ümber.

Korraga aga koputus uksele.

Hugo tõusis ja ruttas avama.

Lävel seisis ema poolpalitus, lumisena, näost punetav ja tige.

— Mis teie minu tütrest siin kinni peate poole ööni, algas ta.

Hugo oli segadusse sattunud, palunud teda sisse astuda.

— Pole mulle teid ega teie toaubrikut tarvis, oli kisendanud tasakaalu kaotanud naine. — Andke mu tütar siia!

— Mida teie õige tahate — ei tunne teid, armuline proua, oli nüüd Ohjakki juba ärritunud skandaalist, mis valmistas naise käitumine kogu korteri elanikkonnale.

— Toon politsei, kui... karjus naine. — Niisugune don Juan, alatu võrgutaja! Vangi lasen panna!

Noormehe paled õhetasid, ta hääl värises ärritusest, kuigi püüdis veel end taltsutada:

— Ma ütlen teile viimast korda, kas astute sisse või lähete välja. Vastasel korral lasen teile rahurikkumise pärast protokolli teha.

— Kaabakas! Kas minu tütar on siin? Irma!

Irma oli surunud end nurka, võbisedes häbist ja alandusest. Ta ei suutnud nuttagi, niivõrra oli ta solvatud. Nüüd aga märgates, et Ohjaku käsi sirgus naise õla järele, valmistudes teda välja viskama, hüppas ta järsku kesk tuba ja karjatas haavatud elaja lootusetusega:

— Ma olen siin, ema!

Ohjaku käsi vajus, ta taganes tuppa, heites kurje pilke mõlemale naisele. Ümberkaudsetes tubades, kus elutsesid samuti noored allüürnikud, oli kõik jäänud hiirvaikseks. Ning just nagu seda oodanud, uudishimulikkudele kõrvadele rahuldust pakkuda tahtes, hakkas nüüd sissetungija õige valimatute ning toorete sõnadega teotama noormeest. See vaikis, kuulas hetke. Ta silmad avardusid, nägu tursus, käed tõmblesid kramplikult, suunurgad kiskusid alla, kui ta korraga peaaegu üleloomuliku tigeduse ning vihaga käratas:

— Välja! Välja mõlemad!

— Hugo! heitis Irma talle käed ümber kaela.

— No eks ma näe, kas julgeb säärane puudutada naisterahvasse, oli ema uhkelt rinna ette ajanud, aga siis kohe tütart eemale kiskuma asunud, sõideldes ise:
— Häbi sul ei ole, oma ema silma all võõra mehe kaela...

Irma puhkes südantlõhestavalt nutma. See oli ta elu meeleheitlikem nutt — veel tänagi võpatasid ta õlad, kui ta seda meenutas. Nutt, mis kajas läbi kogu

maja ja kutsus tegevusväljale neljanda inimese — vana, rahuliku korteriperenaise, kes tuli naljatades:

— Ja mis see preili siis nutab...? Ma kuulen, et ema ja puha siin. Tehke kihlused ära, noored, tülilpahandusel kohe lõpp.

— Niisugusele mina oma tütart, kähistas ema, niisugusele näljarotile, tütarlapse äraraiskajale... Mis tal siis ka pakkuda on minu tütrele? Eluaeg põrandaid küürida ja räbalaid pesta! See on kõik!

— Teate, proua, armastus ei küsi räbalaist.

— Armastus! Mis armastus see on — tüdruk õhtusel ajal oma juurde meelitada? Teame neid praeguse aja sulisid! Vaata, et nagu lõbumaja teisel siin sisse seatud, laiad sohvad ja puha...

Muidugi oli Irma jälle kiljatanud sügavast alandustundest ja Ohjak oli haaranud mantli varnast, et tormata välja. Korteriperenaine ütles aga väga tõsiselt:

— Kui teie, proua, lõbumajasid nii hästi tunnete ja oma tütre pärast nende eest kardate, siis olge lahked — neid ehk veel kuskil mujal leidub. Tõmbas ukse lahti: — Mina aga oma korteri ega üüriliste kohta niisuguseid sõnu ei luba.

— Mis? Ah teie annate sellele veel õiguse? oli ema teinud suured silmad, kuid märganud teise vanema naise näos seda tarka ja ebaharilikku enesekindlust, mis on omane ainult harvadele tublidele perenaistele, oli ta tõmmanud Irma palitu ja lisanud: — See on halb maja, läheme siit ära, tütar.

Irma nuuksus ja protesteeris, kuid laskis end

siiski poolväevõimuga uksest välja talutada. Mis võiski ta teha, kui armastatu ise oli tormanud minema, jättes ta täielikult oma ema tigeduse ja kurja kahtlustuse meelevalda? Nagu lambatall oli ta läinud tapapingile, tundes esmakordselt tõsiselt end täitsa üksi, kõigist mahajäetuna, hüljatuna ja halvustatud elus — sest ema, selle ainsa lähema inimese praegune ligidalolek aina suurendas piina, pakkumata mingisugust tuge, turva või arusaamist, mida ta end nii määratult tundis vajavat.

Tänaval, tuulehoogudega võideldes ja läbi sügava tuisklume sumbates, sai ta aga pikkamööda tagasi oma iseteadvuse. Kogus ses võitluses rajuilmaga niipalju reipust, et julges varsti vastu hakata end otse politsistina saatvale ja lõpmatult süüdistavale emale. Ühel teekäänakul oli ta järsku eemaldunud emast, sisistanud talle trotsivalt:

— Jäta minu hing rahule! Mis sa tahad minust! Ise sa jooksid isa juurest ära ega või nüüd sedagi kannatada, et mina oma elu... Meie teed lähevad lahku, mina armastan teda ja lähen temaga — löö mind või maha.

— Libu! oli kähistanud ema, vaadanud teda suuri silmi, kuid siis pomisenud omaette: — Jookse, jookse, küll sind häda jälle koju ajab...

Irma oligi joosnud. Mitu tundi tammunud tuisuses öös. Oli võidelnud iseenese ja oma häbiga, alandatusega — kuid siiski mitte võitu saanud niipalju, et oleks söandanud tagasi pöörduda skandaalikohale, Hugo väikesesse tuppa. Nii oli ta kesköö paiku läbi-

märjana, väsinuna ja kurnatuna pöördunud ema juurde, ette kindel selles, et tuleb vastu võtta lõplik karistus ja end lasta alandada eimillekski.

Aga üllatuseks vaikis ema täiesti. Ta oli isegi ukse jätnud lukustamata ja toidu lauale, teekannu katnud padjaga. Irma märkas seda, kuid ei puudutanud toitu, viskudes oma ootavale kitsukesele voodile.

— Otsas, häbistavalt lõpetatud, oli kumisenud üksainus mõte ta peaõõnes, kuni uinus üleväsimusest rahutusse, kuid sügavasse unne.

Hommikul ärgates silmas ta ema istuvat kohvilauas. Ta hüppas voodist, rõivastus, valmistudes otsekohe väljaminekule, sest oli juba hilja.

— Kuhu sa lähed, Irma? oli pärinud ema.

Ja nagu täitsa enesestmõistetavalt, läbimõteldud otsusena oli teatanud tütar ainsa lausega:

— Omale korterit otsima.

Emagi näis seda ainsaks lahenduseks pidavat, sest ta ei üllatunudki, ei vihastanud ega imestanud. Näis nagu oleks ta öö jooksul ise samale veendumusele jõudnud, et nende ühine elu täiskasvanud tütrega on jäädavalt möödas, minevik. Ta ohkas vaid kergelt, üteldes:

— Suutäie süüa võiksid siiski võtta...

— Tänan, pigistas Irma läbi surutud hammaste, — kui mul isu peaks tekkima, on seda võimalik saada igast söögipoest.

— Nojah, kuidas tahad, oli ema õlgu kehitanud ja isegi järsku söömise lõpetanud.

Irma märkas, et kortsud ta sisselangenud näol

olid täna kuidagi silmatorkavalt teravad, et ta vasak haige silm jooksis jälle vett, nagu tavaliselt ärritumiste või vihastumiste järel, ja et ta juuks, lühike ning moodne, nagu kohane ajast mitte maha-jäädatahtvale õmblejannale, omas õige väljapaistvaid halle salku, niihästi meelekohtade kui ka kõrvade ääres. Üldse ta olemine tundus piinatuna ja ebatervena. Aga ta ei suutnud end sundida leebumisele, mingile südamlikumale sõnale või pikemale seletuselegi. Tal oli kahju tollest naisest — aga ta oli ise samuti naine, üksik, kõigist mahajäetud naine — ning instinktiivselt ruttas ta hoolitsema enese eest.

Ta sai voodiaseme sõbranna juurde, linna teise serva, ning kolis oma väheste tütarlapselikkude pampudega veel samal õhtul üle.

— Irma, mul on sinust kahju, ütles ema talle pooltusaselt, poolvaluliselt, kui ta asjakesi kokku pakkis.

— Minul sinust samuti, ema, oli ta vastanud. — Aga häbi, mis sa mulle tegid, on siiski veel suurem. Mitme inimese ees.

— Kas ma ei või siis sind kui oma last, oli ta tahtnud alustada uuesti. Kuid Irma kattis kõrvad kätega ja peaaegu karjatas:

— Jäta, ema, niimoodi jõuame uuesti politsei ja lõbumaja juurde välja!

Ta oligi järele jätnud, oli ohates vaikinud ja vahtinud tütre askeldusi. Viimaks isegi aidanud tal kohvrikese trepist alla voorimehe saani kanda. Ja uksel oli ta peaaegu harilikult tähendanud:

— Head õnne siis. Ära jää igavesti vihaseks, astu sisse vahest...

Et oma meeleliigutust peita, et üle saada nõrkusehetkest, oli Irma käskinud sõita, kihutada — nagu oleks tal tuline rutt taga. Siiski midagi valulist ja lõikavat oli lahkumises tollest vanast üksi jäävast naisest. Haiglasest ja närvlikust, võib-olla koguni omamoodi heasüdamlikust ja -soovlikust. Aga ta neelas silma tungiva niiskuse kurku ja kihutas — vastu omaenese elule.

Nii oli parem, kõige parem, tol hetkel. Varsti aga varises ta illusioon jälle kokku. Sõbranna osutus kärsituks, püsimatuks ja kodustes oludes raskelt talutavaks inimeseks. Õieti ta polnudki ju sõbranna, ainult töökaaslane, tuttav. Mõne nädala pärast ei võinud nad teineteist enam välja kannatada. Tülitsesid ja turtsusid igal kodusel kokkupuutumisel vastamisi. Disharmooniat täiendas veelgi asjaolu, et sõbranna pool sageli veetis õhtuid keegi vanem mees. Irma tundis end sääirases olukorras tüliks olevat.

Ta läkitas paar kirja Hugole, kutsus teda kohtumisele, mangus ja palus nagu kerjus armuandi, aga poiss jäi sõnatuks, ei andnud enesest elumärkigi. Käis siis korra ema juures, aga mitte selleks, et kurta või kaevata. Pigem oli see ema, kes kaebles. Ta oli jälle kaotanud osa tööd, oli veelgi närvlikum ja okkalisem kui varem. Irma ehmus mõttest usaldada end uuesti ema tujude ja meelevalla alla. Ning kui siis oli tulnud kohavahetuse pakkumine maa-alevisse, oli ta sellest kinni haaranud nagu uppuja päästerõngast,

sest see natuke praktilist meelt, mis tal oli, ütles talle, et väikese palgaga Tallinnas elada, võib-olla isegi ema üleval pidada — ta ei suuda, küll aga maal odavamates tingimustes. Peale selle hellitas ta lootust, et kui ema millalgi tõesti päris kehvaks peaks jääma ning abi vajama, siis tema juurde kolides ei tunneks ta end peremehe ja käskijana, vaid pigem külalisena, hoolealusena, ega söandaks siis ka mitte terroriseerida teda sääraselt kui siin, kus ta harjunud teissuguste olusuhetega.

Nii oli ta lahkunud ühel külmal veebruariööl pealinnast, vaikselt ja sõna lausumata kellelegi, nagu põgenik, vanglast vabanenu. Oli saanud toakese vana aedniku juurde ja — algul tundnud end uues ümbruses, alevi vaikuses ja lumehangedes üpris kenasti. Oli rahunenud, kosunud ja üldse igati tundnud end inimesena, kes elab oma elu, kes on rippumatu ja iseseisev, keda miski eriline kohustus maailmaga ei seo peale otseste tööülesannete. Aga just sellest piiramata vabaduse ja sõltumatuse tundest, tollest esialgu õnnestavast olukorrast kujunes ta naiselikus enesetundes peagi õnnetuseallikas. Ta hakkas end tundma mahajäetuna, otstarbetuna, kõrvaleheidetuna. Vaatas enesele kui mingile puudulikule või rikutud rõivatükile, mida keegi ei vaja, ei ihalda ega hinda. Ta ei osanud end sisse elada uude ümbrusse, ei osanud end kodusena tunda ega omaseks teha. Osa võttes kohalikest koosviibimisist või muist üritusist vaadati talle ikka kui preilile pealinnast. Naised kadestasid ta veidi moodsamaid ja värvilisemaid rõivaid, mehed —

niipalju kui nad polnud just seikleja tüüpi — võõristasid. Härrad kartsid kaashärrade nöökeid, prouad tundsid hirmu oma meeste pärast — seetõttu kutsuti teda harva kuskile, ja kui, siis peamiselt naisseltsi omavahelistele teeõhtutele, nagu uurimiskomisjoni ette, et lõplikult välja selgitada, mis olevus ta on, kuipalju teda võib usaldada või tarvitseb karta.

Irma taipas seda kõike vaistlikult ning — loobus varsti täielikult igasugusest püüdest end kohaliku seltskonnaga mingisugusesse läbikäimisse seada. Lõpuks tundis ta isegi enesel nagu mõnel raadioaparaadil puuduvat vastava laineskaala nende vaimu ja meelsuse vastuvõtmiseks, ühiste huvide väljaeritlemiseks.

Väsides üksindusest, tülpides vabaduse ülirohkusest, rahutuks muutudes oma tarbetuse tunnetusest — kirjutas ta jälle. Kirjutas pikki ja halavaid kirju armastatud mehele.

— Püüa unustada, püüa olematuks teha eneses kõik haavumised ja alandused, nii oli ta palunud. Andesta mulle ja temale. Sa oled inimene, kes palju mõistab, kas sa tõesti tahad mind hüljata ainuüksi minu vanemate, perekonna pärast? Olen õnnetu, hirmus õnnetu. Mõtle, et mul tuli kanda kahekordne valu — sinu ja enese pärast. Ma ei saa niimoodi edasi elada. Mõtlen sageli, et miks teen tööd, liigun, toimetan, olen? Milleks — kui kogu aeg hinges on tühjus ja tuimus. Raske on sulle ütelda, mida ma õieti tunnen, aga mul on hirm... Ema? Ta ei ole mind kunagi mõistnud, on mulle ikka hingeliselt võõras ol-

nud. Teised inimesed veel võõramad... Jääd ainult sina. Ära ole minuga nii südametu, ma ei ole ju süüdi...

Nii umbes oli ta mangunud, oli oodanud ja närveldanud. Ja kui viimaks siis vastus saabus, oli ta kartnud end õnnetundest haigustuvat. Oli katkestanud palaviku ettekäändel töö ja ummisjalu tormanud oma toakesse, et ikka ja uuesti lugeda kirja, milles, nagu mäletas veel praegu, oli üteldud:

— Olen teadlikult ja tahtlikult end sinust eemaldada püüdnud, oma südant ja tundeid vägistades... Mis otstarve olekski meie vahekorra kestmisel? Mõtle ise järele, ei midagi muud kui uute alanduste ja inetuste kogumine oma pealaele. Niikaua kui tema elab, ei anna ta mulle ega sulle rahu, kui teab meie vahekorra kestvat. Lõpuks oled sa praegu noor, oled võib-olla tõesti minusse ülepeakaela kiindunud. Kuid kas aastatega kõik ei muutu? Kas sa isegi ei hakka kahetsema — kui sulle igal võimalikul juhul püütakse selgeks teha, et oled oma elu ja õnne nahka pannud, ohverdanud ainult minu „räbalate pesemiseks" ja põrandate nühkimiseks? Tema tahaks sind näha vist mingi printsessina, nagu on emade tavaline unistus, mina aga olen vaene ja alles pooliku haridusega sulemees. Kuhu ma siis kõlban? Milleks noid intriige, hõõrumisi, närvikulu?

Ei ole mõtelnud sinust millalgi halvasti, olen eelistanud sind, pidanud paremaks kõigist teisist. Aga ma ei suuda peale seda kõike, mis juhtus, — oman siiski niivõrra kaine aju, et kipun ette nägema sääraste

asjade kordumist. Ja siis, tead, ma ei tahaks olla toores sinu lihase ema vastu...

Muidugi, sinu energiliste sammude tõttu, mis sa vahepeal oled astunud, on olukorrad tunduvalt muutunud. Olen sulle ülimalt tänulik, aimates sinu käitumise tingitud olevat kõigutamatust huvist minu vastu. Ent andkem aega teineteisele. Aega selleks, et oleks võimalik loputada end tollest saastakorrast, mis mulle kaela kallati. See ei tähenda aga sugugi, et ma sind vihkaksin. Ei, ma usun isegi, et tulen kunagi, tulen kindlasti — võib-olla ootamatult ja järsku. Ainult praegu olen ma veel liiga lõhki käristatud, liiga alandatud ja määrdunud, et tunda end hästi sinu läheduses...

Sellele oli Irma vastanud samal päeval, samal tunnil, otse tormates. Ja teiseltki poolt vastati varsti. Hõisates oli ta hüüdnud: sinu hirmud tuleviku ees on valed ja väärad. Mina ei taha ega meie ei tarvitse neist midagi teada. Kellele siis printsess peaks veel „kaltse pesema" kui mitte oma „printsile"...

Üksikud laused ja väljendused tolleaegsest kirjavahetusest meenusid talle sagedamini kui koolis õpitud käsusõnad. Kirjade korduvast lugemisest need olid pähe kulunud, neist oli saanud üks osa tema elust enesest Võib-olla koguni rahuldavaim ja väärtuslikem osa, sest tegelikkus oli harva pakkunud talle säärast heaolu kui tookordne kirjavahetus.

Nad olid vastamisi kirjutanud igast pisiasjast, igast tundepuhangust ja meeleoluvõnkest rääkinud teineteisele, olid heldinud ja õrnutsenud nagu vast-

armunud. Irmal, kes linnast tulnuna algul vähe oskas näha looduses, hakkas nüüd huvitaval kombel pilku olema iga lumekattes puu ja põõsakese kirjeldamiseks, iga üleskohutatud linnu haletsemiseks (ta oli muretsenud enesele suusad ja teinud aeg-ajalt pikki matku alevitagusesse metsa ning vooremaastikule) või värvitooni imetlemiseks talvisel õhtutaeval. Ja Hugo oli omalt poolt pakkunud pikki arutlusi inimese isiklikust õnnest, üldisest sotsiaalsest heaolust, rääkinud eetikast, moraalist ja religioonist — nii nagu oli see tema kombeks kõike püüda mõista ja siduda isikliku tunnetusega.

Irma oli palju õppinud noist kirjadest, tundnud end täielikumaks ja nagu sisukamaks muutuvat. Lõpuks oli isegi enam lugema hakanud ja ergutust saanud klaveritundide jätkamiseks, sest ta hing vajas ilu ja ilutsemist tol ajajärgul enam kui midagi muud.

Temast ei saanud aga kunagi head klaverimängijat — oli liiga ebajärjekindel, tujudele ja meeleoludele alluv. Iga päev võis ta mängida teatud pala ise tempo, rõhu ja väljapidavusega, nii et õpetajanna lõpuks oli ütelnud:

— Üks kahest, kas oleks pidanud teist saama kunstnik või jätate katki...

Irma jättiski.

— — — —

Kell oli täpselt kümme, kui ta sulges oma margikaasa, haaras mantli ja lipsas sõnalausumatult hämarale tänavale. Puud postkontori ees kohisesid tasa ja leebe tuuleõhk kandis aedadest uimastavaid lõhnu.

Oli veel küllalt nii valge, et ta kohe välja astudes võis silmata vastas-kõnniteel keppi viibutavat muusikameest. Andmata sellest aga mingit märku, kiirustas ta otsemat teed läbi pargi kodu poole.

Talle järgneti, esiteks silmnäolt, siis, pargi tihenedes, kõrvale astudes.

— Mis imekiire peaks olema ühel tütarlapsel õhtusel ajal?

— Hommikul vara ootab töö.

— Pikk öö vahepeal...

Nad läksid edasi. Kuskil heki varjus haaras muusikus järsku ta pihtade ümbert suure jõuga kinni, sosistades tungivalt:

— Pean teid suudlema, *sweetheart!*

— Silmapilk laske lahti, või — ma karjun appi...

— Küll mina aitan, tõstis mees ta õhku, valmis kahmama sülle.

Samal hetkel sai ta kingakontsaga tugeva hoobi kehha, tõmbus kössi, pomises midagi. Tüdruk aga libises ta käte vahelt nagu sisalik, turtsus ja pistis jooksu.

Jooksis nagu meeletu, hingeldades, kätega mantlihõlmu ümber keha koos hoides, hüpeldes ja komistades, nagu põgenedes kellegi poörastunu eest.

Teda ei jälitanud aga keegi. Võõras muusikamees oli jäänud seisma kesk liivast teed ja naeris virilalt, kuid võidukindlalt — arvates end tundvat naiste võtteid. Ent sel juhul polnudki tegu mingi võttega — Irma lihtsalt ei teadnud ise, mis ta tegi. Teda huvitas võõras, teda tõmbas selle väljakutsuvus ja robus-

tilt loodud olukord, ometi aga tundis ta samal ajal säärast vastikust ja hirmu, et oleks valmis olnud põgenema iseenese varju eestki.

Tormas ja tormas, kuni ühel rohtunud tänavanurgal äkki jooksis rinnutsi kokku rahulikult sigaretti suitsetava mehega.

— Aih, häälitses Irma.

— Ettevaatust, ettevaatust, lapsuke! Minusugune vanapoiss võib südamešoki saada liiga ootamatust kaela langemisest, naeris alevi arst doktor Linder, kätt tema toetamiseks ulatades, teisega prille õiendades.

— Kuidas ma ehmatasin, härra doktor! hingeldas Irma.

— Ja-jah, see ehmatus? Paras väike ehmumine ei ole sugugi elukardetav. Mõjub pigem värskendavalt, eriti noorematele daamidele, ja kõigepealt muidugi inimestele sääraseses seisukorras nagu teie...

— Minu seisukorras? Mida te sellega tahate ütelda?

— Vähe küll. Vahest ainult seda, et ei maksa oma õnne järele nii hirmsasti tormata, otse vanu sõpru jalust maha joosta. Kannatust, preili Irma, mõrsjapõli võib ju esimesel päeval tunduda taevaõnnistusena, kuid oodakem kuidas sobib ta teile homme...

— Kas teiegi pole veel unustanud seda joomalaua janti? Kahju! Võiksite omale mõne uue pilkealuse otsida... Head õhtut! pöördus järsult minekule.

— Olgem siirameelsed, preili Varep, haaras tal

arst käsivarrest kinni, — on's mul põhjust teile õnne soovida või mitte?

— Ei vähematki, astus Irma edasi.

Arst järgnes talle, käis ta kõrval oma tumehallis rõivastises nagu algava ööga kokkusulav vari.

— Ilma naljata?

— Mis nalja siin siis peaks olema?

— Seda parem, tõmbas arst hinge, — siis lubage enesel tõsiselt õnnitledes kätt suruda. Mul oleks, ausalt üteldes, rumal tunne olnud, kui see, kui teie oleksite need kosjad vastu võtnud...

— Imelik inimene olete, doktor. Ise provotseerite vaimud välja ja nüüd...?

— Ei, ei! Ärge mõistke mind valesti. Isegi joobnud päi tehtud rumalusi olen ma kaine peaga alati valmis kahjatsema.

— Ma ei tahtnud teile midagi ette heita. See oleks võinud juhtuda teie õrritamisetagi. Kartsin seda juba ammu.

— Mina samuti. See ei olnud ainult purjus pea nali. Otsustasin teid mõlemaid pisut ettevalmistamatule ja krobelisele katsele panna.

— Ja teie siht?

— Oli täitsa aus: näha kui kindlalt olete kiindunud oma armastatusse.

— Mis teil sellega asja on? nähvas Irma pahandatult.

— Vaadake. Otseselt võib-olla mitte. Seltskondliku moraali järgi peaksin võib-olla koguni vabandama teie ees teie eraellu tungimise katse pärast. Aga —

mina ei ole ainult seltskonnainimene — mul on teist pisut kahju. Loodetavasti ei ole teie unustanud seda õpetust, mis ma teile eelmisel kevadel andsin: kosutage oma närve. Teie näite ikka veel kaunis halb välja oma nooruse ja füüsilise tervise kohta. Teil peavad olema salamured. Minu sihiks oli need päevavalgele tuua ja teiega natukene keskustleda neist — kui lubate.

— Niisiis katsejänes puhtteaduslikkudes huvides, virildas Irma huuli.

— Vahest ei ole see siiski mitte päris täpne, jätkas arst. — Loodan, teil pole ununenud veel teie korduvad mured silmadega. Mäletavasti kirjutasin ma teile ette raviks kolm päeva pimedas toas viibimist, kordasin retsepti...

Irma noogutas. Talle meenusid selgelt nood rasked ajad peale Hugo äkilist eemaldumist, kus ta nagu hull oli lugenud tema järelejäänud kirju, lugenud ööd-päevad läbi, ahastanud ja kurtnud, kuni lõpuks peaaegu kaotas silmanägemise. Need olid olnud nii rasked ajad, et ta vaim veel praegugi protesteeris nende meeldetuletuse vastu. Ta ütles:

— Mis ühist on minu silmahaigusel teie käitumise ja katsetega, härra doktor?

— Pisut siiski. Vaadake, oleme väikese aleviku ühised kodanikud, ning selles ei peaks olema midagi veidrat, kui ma teile ütlen, et tunnen teid paremini kui võib-olla mõni laialdase patsientuuriga kuulus arst suures linnas tunneb oma ravialuseid. Olen teid tähele pannud ja pean tunnistama, teie ei ole mingi

tavaline haige. Kui kellelgi on nõrgad silmad, jäävad nad alati nõrgemaks, nägemine halveneb järjest. Teie paranete aga oootamatult hästi, teie elate normaalselt kogu aasta ringi, kuid siis langete järgmisel kevadtalvel jälle täpselt analoogilise ataki ohvriks. Kas ei tundunud teile viimase kriisi puhul, et teie nagu kord iga aasta oleksite kaotamas silmanägemist?

Vastikud võpatused väristasid Irma pihta Ta oli tõepoolest kartnud midagi säärast möödunud aastal, kui ta kõike põrutavat eneses jälle uuesti üle elas. Ta vaatas kartlikult arstile. See aga jätkas:

— Niisiis, teie viga ei ole füüsiline. Teie silmad on sama terved nagu minul või mõnel teisel inimesel. Kuid mingi eriline saatuselöök minevikust, pigem mälestus sellest, häirib ja rikub teie närvikava. Mingi määratu erutus on kord katkestanud teie silmanärvide automaatse funktsioneerimise. Nägemine ja kuulmine on arstlikust seisukohast võttes osalt samasugused automatismid nagu hingamine või südametegevus. Ja nüüd, teie mõtete tihenev tagasipöördumine esialgse šoki juurde reflekteerub teie närvikavas selliselt, et teatud kuhjumise puhul tõkestab iga kord sama automatismi... Mida sagedamini lasete sel mälestusel end mõjutada oma igapäevses elukäigus, seda sagedamaks võivad kujuneda atakid ning — ärge mõistke mind valesti — mul tekkis kartus teie pärast.. Muudatused teie elus oleksid üldiselt soovitavad, aga kui nad jõuliselt üles äratavad vanu kardetavaid mälestusi...

— Oleks targem neist loobuda, eks ole?

— Täitsa õige. Hingelisi häireid ei tohi ravima

rutata drastiliste välispidiste vahenditega. Neid tuleb võtta nagu pikaldasi põletikke, suurima ettevaatuse ja metoodilisusega...

— Ma tänan teid, härra doktor.

— See pole veel kõik. Soovitaksin teile ümbruse vahetust, kui see kuidagi osutub võimalikuks. Ja teiseks — kas te usaldaksite vastata ühele minu väga ebadiskreetsele küsimusele?

— Mis saladusi saab olla minul teie ees...

— Armastate endiselt oma sõpra?

Irma noogutas tummalt.

Nad olid jõudmas aedniku maja ette. Kätt sirutades lausus doktor:

— Siis otsige ta üles ja nõudke talt selge otsus.

— See on võimatu, doktor, langetas Irma pea.

— Ei tohiks lasta end tõkestada sisetundest või valehäbist — kui kogu teie noorus ja elu oleneb ainult temast.

— Asjaolud on teissugused, muigas Irma valusalt, — ta on... Hispaanias.

Doktor keerutas ägedalt keppi, ta huultelt lipsas lühike üllatusvile.

— Sellepärast, ütles ta siis pikkamisi, — sellepärast säärased depressioonid ja närviatakid. Mul on teist tõsiselt kahju. Olete vanamoodne, väga vanamoodne oma hingeelult, kuid sajaprotsendiliselt abieluvalmis, naisena tõeline haruldus...

— Milleks räägite mulle seda kõike? närveeris Irma.

— Vabandage, kummardus arst kergelt, — mil-

legipärast tundus mulle täna eriti tähtis olevat valgustada teie olukorda ja hoiatada teid võimalikkude halbuste eest. Kuid näen, et olen võimetu — üsna lihtne külatohter. Ainult rahu, tasakaalu — igas olukorras — seda julgeksin teile soovitada.

— Head ööd! kiirustas Irma.

— Rahulikku und.

Nad kätlesid, minnes otsekohe teine teisele poole. Hetk hiljem oli arst kadunud videvikku, Irma maja öös helendava ukse taha.

— — — —

Oma vaiksesse tuppa jõudnud, kehitas Irma õlgu: õudustundele vaatamata ta ei suutnud võtta päris tõsiselt kogu arsti juttu ja hoiatust. Missugune erandeksemplar oli siis tema, et talle ennustati sääraseid ohte asjade pärast, mille all ometi tuhanded naised võisid kannatada ning millest veel raskemaidki katastroofe ja hingelisi kriise üle elada. Kogu doktor Linderi teooria, mis seisis, tõsi küll, real õige elulisil tähelepanekuil ja täpseil järeldusil, tundus talle vähe põhjendatuna, tuulest võetuna, kuigi ta samas ometi ei suutnud maha suruda eneses teatud vastikustunnet, mis oli tekkinud selle kõneluse tagajärjel.

Ta korraldas end kergelt, vabastas rõivaist, jõi klaasi piima, paari suutäit saia kõrvale hammustades, kattis võrguga oma juuksed ja tõmbas selga hommikumantli. Nüüd oli tal siis võimalik uuesti asuda päevikute kallale, täitsa süvenenult ja segamata.

Kuid ta viivitas, käis mööda tuba, keerutas sinna ja siia, kergitas mõnda asjakest, keeras äratuskella

üles, vaatles kahetsedes purunenud peegliklaasi ja — kõhkles. Alateadvus just nagu sundis järjest enam arvestama arsti seletusega enam kui ta enesetunne ja tahe seda valmis olid lubama. Pikemalt järele mõteldes ei saanud ta siiski väita, nagu poleks Linderi hüpoteesidel olnud küllaldast alust, veel vähem seda, nagu oleks ta oma oletused teinud ainult patsiendi pealiskaudse tundmise najal. Irmale meenusid need päevad, kus ta kord väikese rebestuse pärast oli pidanud konsulteerima Linderit.

— Nii, oli ütelnud siis too rahulik mees, — värske naine, ärge haavuge, kui ma teilt küsin, kas seisate peatse abiellumise ees. Irma punastas, tundes end soojaks minevat, kui vastas:

— Ta armastab mind...

— Loomulikult, loomulikult... Siis on kõik kõige paremas korras, oli rääkinud arst. — Ei maksa tunda muret, üsna tühine äpardus.

Oli kirjutanud ravimi ja oli saatnud ta pooleldi nagu õnnistava pilguga ukseni, korrates omaette:

— Olge mureta, teil pole ju midagi viga...

Tema oli õieti ainus, kes teadis Irma intiimelu algusest, kes oli käitunud isalikult tol korral nagu nüüdki. Ning seepärast, mida enam Irma tolle vahejuhtumi minevikust esile kaevas, mida täpsemalt ta meenutas arsti murelikkust ja hoolt tema korduvate silmaatakkide puhul — seda enam ta veendus, et Linderi juttu ei tule võtta tühja lobisemisena, et sel mehel tõepoolest miski võis vaevata südant, pakitseda.

Irma otsustas end ohjeldada.

Ta ladus päevikud ja kirjapakid oma ette lauale, kuid loobus tormamast nende kallale kogu oma ahne uudishimuga. Vaatles neid oma ees, lehitses, mõtles ja — pidas kramplikult meeles, mitte tõtata, mitte sukelduda liiga järsku teistesse elamustesse, et üleminek ei oleks terav ja erutav, halvasti mõjuv, nagu oli toonitanud arst.

Aga ta pidi siiski lugema. Vajus kummargile lauale, silmadega tiheda kirja kohal, laskus sellesse.

Kõik ettevaatus ununes ja — varsti uppus ta täielikult minevikku, andes end vastupanematult, nagu kerge lootsik, poisi päevikust tekkivate meeleolu-lainete õõtsutusse.

Kogemused sadestuvad mu hinge põhja nagu hoovusest kantud liiv kaldaäärsesse vette. Mida päev edasi, seda avaramaks muutub mu elutaju, mitmekesisemaks vaatlusviis ja suhtumine. Inimeses toimub alalõpmata muutus.

Olen kaotanud ja võitnud sellele uuele tegevusalale asumisega, uusi eesmärke enesele seades ja neid taotledes.

Tihti meenuvad mulle udused mälestuskatked varasest lapsepõlvest, millal üksiku poisikesena lippasin mööda madalsoiseid karjamaid ja võsalisi metsi — üksi, kokku sulades oma üksinduses lihtsa ja igapäevse loodusega.

Kui kaugel on nüüd see kõik. Lihtsast inimlapsest, kes kasvas koos rukkiorase ja lepavõsadega, inimese taimest, kes idanes ja sirgus nagu väike metsatäht, on saanud midagi potilille taolist, kes oma pinda tunneb ainult ametiruumide umbsuses ja linna tänavakivide kõleduses. Vahest valdab mind tunne, nagu

oleksin sattunud võõrasse kliimasse, võõrasse mulda, kus ei ole mul õiget aset ega elamisvõimalust. Samas aga õnnitlen vaikselt iseennast, tänan juhust ja armulikku saatust, kes mind välja on aidanud kõigest tollest madalusest, mis on ühenduses lihtsuse ja looduselähisusega, ning kandnud mind sinna, mida nimetatakse kultuurilisuseks, elu kõrgemate latvade lokkamisekohaks.

Ja kummaline — ümbruse vahetamine ei mõjuta üksi inimese välist olemist ja käitumist, vaid kutsub esile ka märgatavaid muudatusi hingeelus ja huvides. Midagi on viimaste aastate kestel minus nagu avardunud, minu sisemine mahtuvus on tõusnud.

Kui ma varematel aegadel, isegi veel peale koolipäevi, muusikat võtsin nagu midagi säärast, mis lihtsalt pakkus väikest ajaviidet, hajutas nukrad mõtted ja lahutas meelt — siis nüüd, kui istun näiteks kontserdil, tunnen muusikat mõjuvat enesesse nagu mõnda kanget rohtu või mürki. Ilma et ma eriti kiinduksin kuulatavasse, ma tunnen kuidas see minust läbi voolab, kuidas see iga minu rakku puudutab ja elektrifitseerib just nagu mingi salajõud, mingi kummaline lainetus, mille tekkekoht on väljaspool mind ennast, mõjupunkt keskendatud aga minusse. Võin saada sest liigutatud, erutatud — nii et värisen kogu kehast nagu hirmu või määratu rõõmu ekstaasis.

Varemalt raamatuid lugedes minu mõte jälgis seal arendatavat ideoloogiat või mingit tõestussüsteemi, ma eritlesin külmalt ja kainelt seda, mida autor tahtis ütelda sellest, kuidas ta seda ütles ja kuidas

tema ütlemise viis pidi mõjuma lugejasse. Mulle olid selged stiili ja sisu mõisted. Minu huviks oli tol ajal sisu — nüüd aga veidral kombel hakkab kõik segunema, harva läben ma seada enesele mingit probleemi nende kahe vahekorrast, ma loen, sukeldun loetavasse, naudin ja lasen enesesse mõjuda kõigel sel loetaval tervikuna, tundes tihtipeale samasugust õndsat puudutust, nagu mõne ainuüksi elamusile mõjuva muusikateose kuulamisest. Meeleolutsen koos raamatu ja heli meeleoludega. Ja see on suur, suur rikkus — võit.

Teiselt poolt tuleb samuti märkida kaotusi. Kujutlesin ikka varemalt, et arstid ja kirikuõpetajad võivad olla väga huvitavad inimesed, et nad põhjalikult tunnevad elu, oskavad seda hinnata ja analüseerida, kuna neile ju avaneb iga päev võimalus vaadata inimhinge varjatud sügavusse ja näha saladusi, kogeda säärast, mis tavalıne inimene mitte ei koge.

Ent nüüd ei suuda ma enam uskuda sesse teooriasse.

Olen ise oma ameti tõttu kujunenud teiste paljude hädade ja puuduste kaasteadjaks, südamemurede pihtiisaks ja tunnen, et liigne teadmine inimest ei õnnesta, vaid pigem kipub teda kainestama, külmemaks ja ükskõiksemaks muutma.

Alles aasta-paari eest ei suutnud ma kunagi külmaks jääda teiste kurtmiste puhul. Püüdsin ikka leida vähemalt sõnu lohutamiseks või ülekohtutegijate manamiseks — muud mul pakkuda ju polnud. Nüüd aga võin rahulikult kuulata teiste hädaldusi, rahulikult

mööda minna mõnestki karjuva viletsuse nähtest, võtmata vaevaks oma südant sellega koormata.

Põhjusi selleks on mitu. Esiteks, mida intensiivsemalt elan oma meeleolutsemistes, seda vähem märkan end reageerivat välismaailmale. Teiseks mõjub tugevasti kaasa ka puhtkutseline tarve. Olen veendumusele jõudnud, et paljud kurtmised koosnevad sihilikest liialdusist ja nende esiletoojate peamiseks eesmärgiks on ainult oma mõju maksmapanek minu kui reporteri juures, et sel teel ulatuda oma kurtmistega kaugemate kõrvadeni. Tööliidu häälekandja veerge peetakse paljude hulgas sobivaks kohaks oma isiklikkude ja kildkonna huvide esiletoomiseks. Algul, kui mul kogemused puudusid, loomulikult võtsin ma paljutki sulatõena, nüüd aga on toimetuse kontroll ja kaine suhtumine mind tugevasti välja koolitanud — võib-olla liigagi, aga võib-olla päris õieti. Sest tegelikud töölised, inimesed ehitustel ja masinate taga on sama vähe objektiivsed kui need teised — parteituusad ja toimetajad — kes istuvad ametiasutistes ning ettevõtete juhatuselaudade taga. Ausat tõde peab ise enam aimama ja intuitsiooniga eritlema kõrvalasjadest kui otsima räägitud sõnadest või trükitud ridadest. Ikka ja jälle kerkib üles suuri ning vihaseid arusaamatusi. Ikka ja jälle pead olema mõlemale poolele nagu kõrvaks, mis kuuleb, silmaks, mis kõike näeb — aga ometi seda ei võta päris ehtsana ega suhtu sesse tulise südamega. Elu on säärane. Kõrv lööb kumisema, kurdistub ja silm kattub pikapeale harjumuse ähmastava kaega. Tunned enesegi olevat lõp-

pude-lõpuks ainult inimese, kellele kogu see suure linna vastik viletsus, südametu teesklus, mille tunnistaja osa alalõpmata pead etendama, läheb tülgastavaks, nii et igatsed tihtipeale midagi kaunimat, ilusamat, rõõmsamat ja heledamat.

Samuti võivad end tunda ka vaestearstid ja agulipastorid. Nende hulgas üteldakse olevat tarku ja häid inimesi, aga kaevatakse samas kõik olevat osavõtmatud ja külma südamega. Kuidas suudaksid nad aastate või aastakümnete kaupa selle kõige keskel, mida nimetatakse eluks, jääda osavõtlikkudeks ja soojasüdamlikeks? See oleks üleinimlik, taipan seda nüüd juba oma kogemuste järgi.

Ent on teisi probleeme, mis mind rängemini vaevavad. Nooruse tuhinas laia maailma tõtates, lahti raputades end kodust ja perekonnast ei mõtelnud ma kunagi sellele, et säärased asjad minu elus võiksid etendada mingisugust osa, mingiks teguriks kujuneda. Nüüd, päevast-päeva võhivõõras inimhulgas askeldades, eneseteostust eesmärgiks pidades, end maksma panna püüdes ja pidet otsides üha uuteks haaramisteks — nüüd alles hakkan tundma vajadust lähemate inimeste, toetajate ja omaste järele, kas või ainult selleks, et nende keskel hinge tõmmata, end aeg-ajalt välja puhata. Kõik mu ümber, kogu see rüselevate noorte ja vanade pere, on üksteisega mingisuguses suhtlemis-vahekorras, nad toetavad üksteist vastamisi, aitavad peale tungida ja kaitset teostada — nad on nagu üksainus tugev massiivne mets, mida torm võib puistata ja laastata, kuid mida tal raske on murda

või hävitada. Mina aga seisan üksi — üksi kesk võõraid olusid ja inimesi kõikide tuulte raputatav, kõikidele löökidele aldis nagu üksik nõmmemänd liivasel pinnal. Mul pole avitajat ega tuge kuskilt loota. Minu ümber ei müha metsa, pean ise enese eest seisma, ise vastu võtma iga pealetungi ja võitluse.

See äratundmine sai minus eriti elavaks kolleeg Kulmeri õigustamata edu puhul. Ta palgati toimetusse pisut peale mind, samuti reporterina, sama noorena ja vilumatuna. Nüüd aga on ta juba toimetuse sekretär, sirutab jalgu uhke kirjutuslaua all, võtab võõraid vastu ja pahvib härraslikult sigarit. Ülikoolist tuli ta samuti nagu minagi, aga ta omab sidemeid parteitegelaste ja osaühisuse juhtidega. Ta oskab oma lapselik-õrnale näojumele vaatamata põristada kurgupõhjast partei loosungeid sellise kindlusega, et juhtivadki härrad jäävad tahes-tahtmata kuulatama. Tal on kõlapind, mis järjest suureneb ja edasi kannab tema häält. Vaidlematult seisab tal ees karjäär. Juba praegu tunneb ta poolt linna, kergitades mütsi iga ilmakaare poole ja kummardudes iga kolmanda-neljanda naismöödamineja ees. Mõnesajakroonilise veksli käikulaskmine, sellega pangast raha väljatoomine ei ole tema juures üldse mingiks tehinguks. Iga mees on valmis allkirja andma, iga pank rahuliku südamega rahasid lauale laduma. Katsugu minusugune üksik midagi säärast. Rumal on isegi mõtelda sellele.

Kas ma kadetsen? Mitte just, ma tean väga hästi, et inimlikud vahekorrad mängivad elus määravat osa. Aga minu enesetundele on Kulmer siiski hoopi and-

vaks nähteks. Veendun iga päevaga, et kõigile katsetusile vaatamata kasvatada end tubliks, heaks, ausaks, kindlaks ja täiuslikuks — minus siiski elab väga tugev annus madalaid väikekodanlisi pärimusi, et ma ei ole neist kaugeltki vaba ja et neist pole üldse kerge vabaneda. Tuvi-taoline mees kindlasti naeraks mind välja, aga mis loeb siin üks Tuvi, kui tõsi on, et ma ometi kannatan alaväärsustunde all, et mul puudub kindlus ja eneseusaldus.

Igal kindlusel ja eneseusaldusel on oma piirid. Igal eneseavaldusel oma ettekirjutatud norm — seda ma tean. Aga kogu selle olukorra mõju all elades märkan eneses siiski midagi väheloomulikku, ebalevat arenemas olevat.

Seistes inimeste ees ning olles sunnitud neile oma mõtet väljendama, takerdun tihti mingisse kummalisse sissetõkestusse. Sõnad ja kujutlused ei voola vabalt — kogu väljendus muutub kontuurituks. ähmaseks. Samal ajal tunnen end haaravat mingi kuumuse laine, süda kipub peksma, kõik mu tahtelised pingutused näida vabana ja loomulikuna jooksevad tühja. Rumal ärevus rikub esinemise. Võõras ja harjumatu on mulle seista teiste inimeste silmade ja kõrvade ees. Hakkan aimama, et minust kunagi ei saa mingit kõnemeest, miitingupidajat, nagu näen neid enese ümber keerlevat iga päev, mul on millegipärast liiga palju respekti teiste mõttekäikude vastu, arvestan nendega liialt — kuigi juba Rousseau'st tean, et suurimaks kuriteoks enese suhtes on teiste inimeste liialt mõjudalaskmine enesesse. Ent mis võin ma parata?

Ainsaks täieliku eneseväljenduse, enese väljavalamise kohaks on jäänud mulle väikeste kriipsutuste tegemine päevikusse ja oma blokilehtedele. Avalikkuse ette minev materjal käib kõik toimetuse tsensuurist läbi. See, mis lehte läheb, ei oma kaugeltki enam seda värvi, mis mina talle olen andnud, mis mind kirjutama meelitas või sundis. Vastuolu on tekkinud minu ja teiste mõtteviiside vahel. Seni kui ma eemal olin, kiideti mu tööd, nüüd aga, kus asun otse lehe närvikava tsentrumis, leitakse see tihti olevat ebaküps. Viisakalt üteldakse, et sel kujul on raske kasutada, retušeerige siit ja sealt, kärpige või pange natuke juurde. Selle kõige tagajärjel on minusse siginenud mingi kahtlus oma võimetesse üldse. Esialgu ebaõnnestusid „remondid" täielikult. Nüüd aga, jälginud mõni aeg ja võrrelnud algtekste parandatutega, ma tean: ei tohi rääkida lausa tõtt, ei tohi kõnelda asjadest päris avameelselt, nii nagu nad on, vaid kõik tuleb ümber tempida, mõni teataval määral, kuuldavasti, olude sunnil või midagi säärast teksti poetada ja ikka meeles pidada seda, et mõni sõbramehe või tegelase nimi sõrendatud tähtedega ei jääks mainimata. Siis on kõik korras, kiidetakse pealegi.

Nii. Selles seisabki siis tegelik vahe väliskirjasaatja ning toimetuseliikme vahel. Treeneeritud ja treneerimata — hagijas igal juhul.

Kurb. Südametunnistus, otsekohesus — kõik kujuneb säärase süsteemi juures ainult kauba-artikliks, surutakse sellele tasemele. Tihti ei suuda kuidagi vabaneda tundmusest, nagu kipuks miski sind mää-

rima. On piinlik nende inimeste ees, kellelt oled hankinud teateid, keda usutlenud — kui lehes keeratakse kogu jutt peapeale, tehakse oma huvidele vastavaks.

Vist ei tohi õieti kunagi oma unistustele liiga lähedale astuda — siis nad kas haihtuvad või valmistavad kibeda pettumuse. Nende kujutletud ilu ja väärtus osutub kassikullaks.

Või olen ma teinud milleski andestamata vea? Olen ise määrinud oma kujutluste näo nagu määrib rumal laps peegli?

Kas ei kippunud ma liiga tormiliselt realiseerima oma unistusi? Seeasemel, et nendega oma hinge soojendada, neid imetleda ja neile järgida nagu mesilane meelõhnale või taim päikesekiirele, seeasemel et neid oma elu paleusteks pidada, kas ei rühkinud ma neid alistama oma inimlikkudele huvidele, rakendama oma väljavaadete ja tuleviku kindlustamise teenistusse? Kas pole ma ise nagu peegli ette sattunud ahv, kes vihastab omaenese kujutlust nähes ja seepärast purustab süütu klaasi?

Ometi on aga nii paeluvalt kaunis Joseph Conradi loosung: järgi oma unistusi.

Järgi? Oh jaa — ei söanda praegu langetada mingit otsust. Liiga varane, liiga virvendav on see mõttekiir, mis minus salamisi koidab. Ja liiga rasked, rusuvad pilved, mis katavad silmapiiri igas suunas...

— — — —

Ühel õhtul kohtasin oma väravas Tuvi.

— Noh, neeger, küsis ta, — kuidas pirukas maitseb?

Kehitasin õlgu, kutsudes teda sisse astuma.

— Ära ole veider, kõhistas ta naerda, — säärane määrdunud loom nagu mina ühe lakitud noorhärra korterisse, vihjas oma kehvale rõivastisele. — Sellest võidakse järeldusi teha, minu suhtes, kui juhtutakse tähele panema.

Tahtsin talle poetada mõne tänusõna omal ajal pähe torgatuα kindla mõtte eest. Aga ta ei lasknud mind rääkidagi, naerdes nagu kurat:

— Arvad, et ma tõesti sellega kavatsesin sinu mahasahkerdamist, tahtsin sulle enese äramüümiseks hoogu anda? Loll! Eksid — põhjalikult! Mõni jutt on ka ainult jutuks — mehe neerude katsumiseks. Noh, hüva, kui sa end päris ära kohitseda ei lase, pole ju veel midagi katki... Härra elu ja olemist saad haista. Ja see sinu sihiks vist oligi.

— Mul polnud mingit kindlat sihti.

— Asjata juttu raiskad. Tunnen sind juba. Aga, sõbramehe poolest, kuule, mul on siin üks väike epistel — kas saaks vahest sisse sokutada, ilma rearahata...

— Meie lehte?

— Just nimelt. Ole mees, pane ennast maksma.

— Kelle huvides?

— Meie kõigi, sinu enese esmajoones. Mida enam särtsu ja tuld, seda enam lahkhelisid ja hõõrumisi... ja need tulevad sullegi kasuks.

— Ei usu. Sa vist mõtled jälle nii nagu talvel, millal rääkisid mingist kiilutagumisest igasse kohta,

kus aga võimalik, iga abinõu tarvitusele võtmisest oma eesmärgi saavutamiseks.

— Aga see on ju loomulik. Käsi peseb kätt — sokutad sisse, küll mina sulle midagi vastutasuks leian.

— Otsekoheselt ütelda, minule ei maksa sul loota ega minu peale midagi ehitada.

Ta naeris virilalt:

— Mõtle ikka järele. Suured sündmused seisavad ees.

— Ja kuigi. Minust ei saa tööriista. Ei sulle ega teistele.

— Tõesti? Noh, siis pole sa muud kui üks tähtsuseta ussike, väike vedruke härrade käes, kes sind üles keeravad nii nagu vajatakse...

— Mul ei ole kerge...

— Vanaeit! Vaata et hakkab tänaval töinama! Saa meheks, saa juba kord meheks ja tõmba püksid jalga, et sinuga saaks ka mehe moodi rääkida.

Ta põrutas mulle rusikaga selga ja kadus sama järsku pimedusse kui oli ilmunud mu teele.

Ja-jaa, saa meheks, aja pea püsti... Kui ma ainult kindlasti teaksin, mille eest või mille najal! Suur ebamäärasus valitseb mind.

Läksin lapsena välja teadmistejanuga, rühkisin ja võitlesin selleks, et enese silmaringi laiendada, et mõista elu ja maailma, panna end maksma avarusega eneses. Nüüd mehena pean aga kahjatsusega märkama, et mitte teadmiste küllus ja vaimu avarus ei ole see, millega kinnitatakse kanda, millega võidetakse

elus, vaid hoopis midagi muud. Kuuluvus, meelsus, sidemed, seltskond, oskus end laiaks ja paratamatult vajalikuks teha, oskus näha asju nii nagu neid mõnelt tugevamalt poolt näha soovitakse.

Teele asusin isiklikkude aspiratsioonidega, olude ja ümbruse mõjul sattusin aga nägema üldsust, kõike. Mida enam avardus mu silmaring, seda teravamalt tundsin tarvet oma võimisi ja oskusi rakendada üldsuse kasuks, töötada kollektiivi, hulkade inimeste heaks. Selles oli nii palju haaravat ja ilusat, tundus, nagu võiksin tuua päikese kõikide nende laste ette, kes kolletavad keldriurgastes ja nagu võiksin oma sule ja mõttega särama panna nende paled, kes on hädas ja kurvastavad.

Ent nüüd? Nüüd, kõikide võimaluste keskel seistes märkan korraga kohkudes, et mul puudub side tolle hulgaga, keda tahtsin õnnestada, et nad mulle sageli on võõrad ja kauged, sama kauged nagu nood teised, kelledele olen nooruse raskuspäevil irvitanud hambaid, keda olen kadestanud ja kelle peale viha kandnud.

Olen lahti juurdunud, ei tunne end kuuluvat ühele ega teisele poole.

Kool, õpingud, alaline rähklemine — see kõik on mind nagu ühtedest mööda, kaugele ette viinud, mitte aga teiste juurde pärale toonud. Minust on saanud lihtne, süütu spets sulevedamises. See on kõik, millega võin uhkustada.

Sündinuksin ma härraste elamus ja kandnuks mind saatus elutee tõketest vaevata üle — võib-olla

olnuksin üks neist osavaist, kes ulatuvad kõikjale, kes suudavad palju ja panevad oma mõtte ja tahte maksma. Jäänuksin lihtsaks tööpoisiks, oleksin võib-olla sisesurvete ajel ja vihavimma sunnil tõesti käinud Tuvi kombel fanaatilise ründajana ringi, relv taskus.

Kelle eest peaksin aga võitlema nüüd? Kas nende eest, keda ma ei tunne end armastavat või nende, keda mina ei armasta? Missuguse jõu ja suuruse eest üldse...?

Hüva: jätkakem siis edaspidi võitlust iseenese eest ja iseenese nimel — see on loogiline.

Saagu jumalaks mina, nagu oli ta algul, nagu on ta ikka ja jääb ka tulevikus iga inimese juures, igavesti.

Head aega, tõotusrikkad nooruspäevad! Jumalaga, teekäija, idüllist tekkinud unelmad!

Edasi astub auahne ja külm Mina, nagu pime Don Quijote.

Tuulikud — ma näen teie vehklevaid tiibu kõrgendikel vastu irvitavat...

— — — —

Rousseau ütles oma Emilist, et ta ei pidavat maailma ette astuma mitte lihtsa imetleva tuulepeana, vaid terve ja terava mõistuse otsusvõimega.

Too lõikava vaimuga prantslane pidas kasvatust esmajärgulise tähtsusega küsimuseks. Ja õigusega. Mida enam ma ennast jälgin ja vaatlen, seda veendunumalt pean tunnistama — minul puudub kasvatus.

Vanemail ei olnud selleks vajalikku oskust ega

võimalusigi. Kool hoolitses eeskätt selle eest, et matemaatilised võrrandid saaksid lahendatud valemite kohaselt, et joonestusvihud oleksid puhtad ja õpetajaile tehtav igahommikune kummardus küllalt sügav. Noore inimese kui säärase süstemaatilisele sissejuhatamisele tegelikku ellu ei mõtelnud keegi. Kõige vähem loomulikult mina ise, mina, kes ma olin ülekoormatud alaliste leivahädade ja teadmiste hankimise murega. Loomulik lihtsus ja looduspärasus, mis varase lapsepõlve ümbrusest külge jäi, on kõik. Sellele pole lisandunud muud kui pisut sõnavõtlikkust ja kuulekust, kooli järelkajana end alandavat vaimu.

Missugust tugevust või kindlust peaksin siis eneselt õieti nõudmagi? Olen ju tegelikult üks neid lihtsameelseid imetlevaid tuulepäid, kes oma tundega tahavad vallutada maailma, aga kelle paratamatuks osaks kujuneb ainult imetlemine ja pealtvaatamine... Selle pealtvaatamine, kuidas teised teevad, teised, kel on enam teravat lööki ja oskust kasutada olukordi.

Olen jõudmas taas enesekasvatuse juurde, sihikindla painutamise, arendamise ja kohandamise kallale — täpselt samuti nagu kultiveeritakse sordiaretajate poolt taimi. Ent kas see taim on enam aretatav? Kas ei ole see vaimunatuke, mida eeldan eneses peituvat, juba liiga harjumuslikult alistavaks kujunenud, kas ei valitse mind juba võõrad tahted ja mõtted? Kui ma meenutan noid aegu, mil tormasin isakodust solvatuna tulema, kui võrdlen praegust ennast tookordsega, oma elamuste pingsust ja tulisust, siis olen sunnitud end sügavalt haletsema. Minus ei tungle

enam seda iseteadvust ja jõuküllust, mis trotsides igale olukorrale oleks valmis vastu astuma, mis mind kihutaks edasi, ergutaks uutele püüdmistele ja võitudelegi. Olen ajapiki muutunud liiga palju taluvaks, liiga sallivaks. Lõdvaks on jäänud iseteadvus ja painduvaks muutunud vaimline selgroog. Arvestan iga pisiasjaga teiste inimeste ning ümbruse suhtes, nagu kartes esile kutsuda arusaamatusi. Kas teeb seda tugev ja eneses kindel olev mees? Kas saab säärasel inimesel olla üldse mingit mõju või tulevikku?

Mõistan selgelt vastupidise käitumise vajadust. Niipea aga kui seisan tõsiasja ees, kui pean tegutsema — haihtuvad kõik teooriad ja teadmised. Ikka ja jälle olen sunnitud enesele ette heitma seda, et esinen nagu käperdis...

Tähendan siia vaid ühe järjekordse näite.

Peatoimetaja Vaablane küsis ühel hommikul:

— Kas tunnete rannarahva elu?

— Pisut, vastasin tagasihoidlikult, meenutades ise toda suve, mil tegelesin Viru rannas kaluripoisina, tutvudes kõikide sealse elu raskuste ja hädadega.

— Nojah, ma ei tea siis... Mul oli kavatsus saata üht nooremat meest mööda randa hulkuma, kes teeks sealt seeria valimiseelseid kirjutisi, ja hiljem kui vaja, võiks kohalikkude inimestega tuttav olles seal mõne kõnekesegi maha pidada või sabamehena kandideeridagi, et rannarahva hääli enam tõmmata Jürimetsale, kes meie partei poolt on sealses ringkonnas kindel mees, aga vana ja natuke saamatu... vajaks järeltulijat.

— Kirjutamisega tuleksin toime, kogelesin, — aga ma ei tea... mingi imelik ärevuselaine käis minust üle kogu toda juttu kuulates, kaotasin hetkeks pinna jalge alt suurte võimaluste ees seistes. Ning sellest piisas.

— Kuule, Vaablane, hüüdis kõrvallaua tagant Kulmer, heites oma vahakad lokid lakana üle pea ja kergitades raamprille, — kui sa lubad, ma tulen sinu juurde, räägime sest asjast lähemalt. Mõtlesin ka juba sellele Jürimetsa ja ranna küsimusele. Mul on üks idee...

— Tore, väga tore! nähvas toimetaja enesele pihuga mööda püksi, mille taskus kõlksatasid võtmed.

— Võiksin ju sõita siis ja vaadata, püüdsin uuesti alata katkenud juttu. Aga kas see minu hetkeline ebalemine, see kohkumine suurest ülesandest või kolleegi kindel toon oma idee rõhutamisel, kes teab — ainult peatoimetaja tõmbas Kulmeri oma tuppa ja kadus, osutamata mulle enam vähimatki tähelepanu, nagu oleksin muutunud läbipaistvaks õhuks ta silmis.

Mul oli paha. Haarasin varnast mantli, rutates välja oma igapäevse pisikroonika jahile, mis seisab mõningate linnavalitsuse paberite ümberjutustamises paari lausega ja politsei protokollidest väljavõtete tegemises selle kohta, mida on kuskil varastatud, palju joobnuid arestimajja paigutatud, keda tabatud kombluSvastaselt teolt avalikus kohas. Nagu oleks sellel kõigel mingit tähtsust minule, lehele või edasitormavale elule...

Õhtupoolikul toimetuses uuesti kohates Kulmerit,

hakkas see mulle suure sõbralikkuse ja innuga pajatama:

— Tegime vanaga kaubad maha. Kandideerin ja löön kohapeal propagandat partei kasuks tingimusel, et väljavaated jäävad mulle.

— Aga sul pole ju rannaelust vähematki aimu? Oled täitsa linna mees, torkasin solvatuna.

— Rannaelust! Tühja kah, see on poliitiline asi, pilgutas kavalalt silma, — sina kui algaja ei taipa veel kõike. Aga noh, küllap koduned, õpid ja näed — tuleb edaspidi sinu kordki. Seesugune on juba meie kõikide saatus ja tee.

Jätsin sõnad keelele kipitama. Milleks vaielda inimesega, kes enese usus kindel olles trügib sihile? Säärasele inimesele pühendab otstarve alati abinõu, säärane ei kohku millegi ees. Tema püüdlikkusele ei olnud mul muud vastu seada kui rida ebamääraseid kujutlusi. Kuidas aga teha poliitikat kujutlustega, kuidas neist enesele ja parteile profiiti lüüa — jah, selles pole mul praegugi veel selgust, kuigi tunnen ja tundsin end millegipärast väga sügavasti puudutatud olevat sellest, et teist eelistati minule, et see teine oskas end paremini, õieti minule sihitud väljavaate arvel otseselt ja reaalselt maksma panna.

Ent lõpuks: on's minul kunagi olnud tõsist sisemist sundi või soovi saada poliitikuks? Olen ma tundnud eneses mingit kutsumust võidelda partei ja võimupositsiooni pärast? Vaevalt. Olen ainult poolärkamisaegses laadis unelnud ajalehes kirjutamisest, oma mõtete avaldamise võimalustest ja mõnulnud ette

selle üle, kuidas rahvas mu kirjutisi loeb ja süttib neist. Milleks süttib, kuhu suunata seda süttimist — seda pole ma kunagi viitsinud lõpuni mõtelda. Ainult kobamisi, aimlemisi olen igatsenud sellega mingit head teha, seista kõige väärilise eest ja halvustada vääritust...

Eks ole see sama ebamäärane ja vastuoluline nagu uskumata kirikhärra jutluse kavand? Eks ole need mõtted ja kujutlused sama ebamäärased kui ma ise ja kõik mis minuga ühenduses? Ning võib-olla luges kogenud poliitikamees kohe katsepallina heidetud mõtte järel mu silmist täieliku sobimatuse välja. Võib-olla aimas ja aimab ta isegi mu kõhklemist nende partei põhimõtetes, minu võimalikke komistusi taktikas — ses suhtes on talle küllalt materjali pakkunud mu kirjutised.

Ja kas siis pole isegi tark temast, et otsustas kohe ümber teise kasuks?

Teovõimetuid tuigerdajaid ei või ju lasta tegutsema...

Don Quijote'id jäägu ainult tuuleveskeid ründama. Ja vaimust vaesed kandku kokku kõlkaid protokollide paberikorvidest.

Täitsa õige. Praegu ma isegi kummarduksin Vaablase ees aukartuses. Kummarduksin sügavalt ja tõsiselt. Nii? Demonstreeriksin liigne kord veel toda alaväärtuslikku orja, mis minus elab, ilma et tunneksin häbigi...

Kas tõesti ei leidu maailmas mõnda lihtsat ja tühist mürki, et säärased tuulepead, säärane väärtusetu

risu võiks end ise, ümbrusele tüli tegemata koristada suure, halastamatu ja ülinõudliku elu jalust?

Olen selleks praegu päris küps. Küps enese hävitamiseks...

Minu toimetamised ei ole nagu kõikide teiste omad. Minu arusaamised elukauged — tundub nagu oleksin sündinud kas liiga hilja või liiga vara sesse maailma.

— — — —

Poisikesena ihaldasin kolme asja: jalgratast, fotoaparaati ja revolvrit. Mulle toodi mängu-revolver ja mängu-jalgratas. Aga kui nood kakski unistusobjekti mul käes olid, tüdinesin neist juba mõne päeva pärast. Nende võlu minule oli seisnud vaid nende kättesaamatuses — esemed ise huvitasid mind hoopis vähem. Varsti oli ühest järel ainult paar lauatükki, teisest roostetanud plekk — nad vedelesid kasutamatutena, kuskil kolu hulgas.

Nüüd mul on fotoaparaat ja revolver. Kuid tunnen: ma ei vaja noid asju. Nad on mulle pigem koormaks kui lõbuks. Harva mäletan kasutada esimest, teine roostetab samuti nagu poisikesepõlvne tongipistol. Ning kuigi mu meeleolu mitu päeva järjest püsis madalseisus, ei haaranud ma ometi relva järele. Ma ainult vaatlesin seda aeg-ajalt, ning sellest piisas.

Tolle terasetükikese abil tegin lõplikult kindlaks enese jõuetuse. Olen inimene, kes millessegi ei kiindu sügavalt, kelle andumine jääb ikka pealiskaudseks, möödaminevaks; iseloom, kes kergesti süttib ja laseb end sütitada. Tormab palangu-hoos tegutsemagi, kuid

tüdineb poolel teel, kaotab huvi, väsib ja loobub. Kui aga saavutab sihi — seisatab kohmetult, nagu võõristadeski, oskamata rakendada oma jõude või väliseid tegureid edasiste kordaminekute kindlustamiseks, millest ju koosneb iga üksiku indiviidi eluõnn ning heaolu, mis loob eneseväärtuse ja kindlusetunde, või äpardumise korral sügavat pettumust ja valu tekitades sunnib enese hävitamisele.

Kogu selle normaalse hingeelu masinavärgist puudub mul mingi oluline lüli. Silmitsenud paar õhtut oma ees laual laetud revolvrit, ei haaranud ma selle järele, vaid taltusin, kuidagi ka tuimusin ja — jooksin rutates äriteenijate peoõhtule, et säärasel mehaanilisel viisil, puhtväliste vahenditega loputada eneselt seks korraks tuska ja tujutust.

Tegutsesin nagu tegutsevad paljud lihtsad, vähevõimelised, enese vastu nõudlikkuseta ja väikesed inimesekesed, lohutades end selle banaalse väitega, et elu siiski on enam kõigest, on püham, puutumatum, et mulle on antud kohustus elada ja ma täidan seda kohustust.

Kohustust kelle ees ja milleks — selle jätsin eneselt targu küsimata. Raskustes seistes ei tohi end veel suuremate raskuste ette seada, targutasin, kuigi teadsin ja tundsin selle loogika odavust...

Ühtlasi tundsin aga ka, et pean põgenema iseenese eest, et mina, too päris ürgeline minus pikapeale oma lakkamatu närimisega kardetavaks võib kujuneda sellele igapäevsele, mannetule, aga nii sentimentaalselt

elu ja leivakooriku küljes rippuvale käibeminale, nagu tige koi kallile karusnahale.

Käibemina läks peoõhtule, valge krae kaelas, püksiviigid teravad nagu pingul nöörid. Pärismina hingeldas ja vabises — aga tal polnud palju ütelda. Oli enese juba tühjaks targutanud. Käibemina tahtis pealegi Kulmeri ees demonstreerida oma ükskõiksust, üleolekut, halvustada sellega teise karjäristlikkust ja praktilist meelt. Ja see teine alistus.

Seltskonnas — kui sääraselt nimetada inimeste kokkutulemist tantsuks ja väikeseks alkohoolitsemiseks — ei tunne end pärismina kunagi hästi, kuigi käibemina püüab teeseldes näida mugavana, lõbusana, vahest isegi ülemeelikuna. Tol laupäeva õhtul valitses aga täielikult käibeinimene, ja nii tunti end päris kenasti sellest hoolimata, et ei tantsitud ega joodud peale paari õlle.

Kulmer kui tulevane „tegelane" loomulikult käis pea püsti ja vihtus hoolikalt valitud partnerinnaga iga tantsu lõpuni. Peagi oli tal tutvusi naisperega nii palju, et tegi ettepaneku ühise laua äärde istumiseks, kinnitades mulle sõbrana:

— Küll ma sinule ka tütarlapse hangin, ära muretse midagi...

Milleks ma üldse pidin muretsema — pealegi tema ees ja naiste pärast! Pagan teab.

Istusime, tellisime, rüüpasime ja sõime. Kõik väga tavaline. Mulle toodi lauanaaber, keegi punapõskne — muidugi värvitud — ümmara olemisega tüdruk, kes nimetas end Leidaks ja oskas rääkida

ainult suvitusest ning riidesortidest. Ilmselt mõni müüjanna, tavaline ja keskpärane. Nagu ikka saatusest minule määratud naised...

Oleksin võib-olla leppinud, käega löönud, kuid käibemina otsis võimalust solvata sõpra, seltsimees Kulmerit. Ning juhus selleks saabuski. Kui Kulmer teist-kolmat korda tantsima tõttas — muidugi puhtast viisakusest „minu" tüdruku vastu — hakkasin lähemalt jutlema tema väljavalitu, painduva pihaga sihvaka brünetiga, kes ajaviiteks istus minuga, suitsetas ja vaatles tantsivaid paare. See oli uhkevõitu olemisega naine, tema suunurkades tuikles kustumata muie kogu seda sagavat noorperet silmitsedes ja nagu endamisi hinnates.

— Olete väga huvitatud tantsust, ütlesin, — kahju, et mina ei oska...

— Istuge jumala-rahus, välgatasid ta silmad. — Mina olen siin vist niisama huvireisliku eesmärgiga nagu teiegi.

— Kuidas tulete sellele, jahmusin, — mina käin igal peol...

Ta pilk puuris minusse otse valusalt, aga siiski kuidagi nii heasoovlikult ja mõistvalt, et ma sisemiselt värahtasin ja ühtlasi tundsin end talle suure tüki teed lähemale nihkuvat — kui ta vastas:

— Teie... olete siin mööbel, piduline on teie sõber...

— Dekoratsioon nagu teiegi, lööpisin vastu.

— Täpselt!

Ulatasime vastamisi käed ja leppisime jälle. Tema

käesurve oli aga nii hingestatud, haarav, et ma sellest nagu uut hoogu, jõudu ja julgust ammutades eneselegi mõistmata millisel eesmärgil järsku pahvatasin:

— Kui te poleks mu kolleegi väljavalitu, ma vist armuksin teisse...

Ta näitas naerdes oma valgeid hambaid. Need olid kaunid.

— Armuge pealegi, „valimises" on ju minulgi hääleõigus, vastas kelmikalt.

— Kas te ei leia, et need kaks on vanad sõbrad, kiusasin edasi, — vaadake kuidas nad on, juhtisin ta tähelepanu Kulmeri ligitantsule.

Ta tõsines veidi, korraldas oma rõivastist, kui ütles:

— Jah, see teie sõber on üldse kuidagi nii... imelik, just kui kleebib külge.

Nüüd sähvatas mul mõte. Tegin salapärase näo, talle üteldes:

— Ta ongi natuke nii... kuigi muidu päris kena poiss.

Mu kaaslanna noogutas nagu tuntud tõde kuuldes, kõrvalpilguga aga piidles mind kelmikalt.

— Tõepoolest, ta hoiab tantsul kinni nagu kardaks, et keegi käest ära jookseb. Ja lauas aina jõllitab silmi, neelates sind läbi rõivaste oma pilkudega... Teie pole sugugi seda laadi, istute nagu vana professor, muheles enam mõistvalt kui heaks kiites.

— Ei, olen ainult noor tudeng, vaidlesin moepärast.

— Huvitav, rõõmutses tema. — Mida õpite?

— Agronoomiat, valetasin, et end varjata.

— Ei sobi teile.

— Kas tõesti?

— Jah, aga, teate, mulle ei meeldi enam siinne olemine.

— Võiksime vahest kuskile mujale...

Ta noogutas nõusolevalt.

Põlesin võiduröõmus. Vastu kesköõd, kui Kulmer sooritas taas järjekordset tantsutuuri „minu" daamiga, kadusime meie „tema" omaga saalist. Käratult ja ruttu, kuid siiski mõlemad väikeses ärevuses. Väljas küsisin moetäiteks:

— Kuhu lubate end saata?

— Täitsa ükskõik, sain vastuseks.

Sõidutasin ta oma juurde. Magasime temaga seltsis hommikuni — ühes voodis ja ühe vaiba all.

Keskpäeval toimetusest läbi minnes leidsin sealt ees Kulmeri.

— Noh, Don Juan, algas ta laialt, kuid läks siis vaiksemaks jäädes üle uudishimutsevale küsitelule. Kehitasin vaid õlgu.

— Sa ometi läksid temaga?

Noogutasin — tolle naise kombel.

— Kes ta oli, kus töötab — tore tüdruk?

— Ei tea.

— Jätsid ta niisama?

— Ei jätnud... valetasin.

— Kurat! hüüatas Kulmer mööda tuba ringi joostes. — Kus on tüüp! Ta seikleb öö otsa naisega ringi ega tea, ei tahagi sest midagi enam teada järg-

misel hommikul! Eht! Kadestamisväärt! Või maksid kõva rahaga kinni? piinles.

— Mitte senti.

Nüüd oli tema käes kord imetleda. Ning minu käibeinimene mõnutses vaikselt omaette, puhudes end täis nagu kärnkonn.

Või kas pidin hakkama poisikeselikult aru andma, rääkima tolle kummalise naise kainusest ja vooruslikkusest? Kirjeldama igale normaalse taibuga mehele võimatuna tunduvat olukorda, mis seisis selles, et meie sõna tõsises mõttes lihtsalt lebasime voodis üksteise kõrval, magasime... et ta kõigile mu rünnakukatseile vaatamata eneses kindlaks jäi, ainult minu pead silitas ja kergelt nokkides kordas: poisu, olge mõistlik, ärge rikkuge oma närve... kuni olime uinunud!

Või oleks sedagi usutud, kui oleksin pikalt tõestama kippunud, et meie teineteise kodanlisest isikust õige vähe hoolisime, et me teineteiselt pea midagi ei pärinud, et ma ta hommikul uksest välja lasksin kuulmata, mis on ta nimi või kust teda tuleb leida?

Mul eneselgi oli sest pisut kahju, mu mehelik egoism raevutses. Ent ometi oli mul säärane karge ja puhas tunne, nagu ei kunagi varem naisega selliselt viibides. Meie lihtsalt olime ja nautisime teineteise olemasolu...

Raske isegi oli enesele kindlaks teha, kas mul piisas sedavõrd huvi tema vastu, et oleksin ihalenud uut kohtumist või mitte. Raske on üldse ütelda, miks

ma ta enese juurde kutsusin, miks ta tuli ja miks arenes see just kõik nii.

Kuid mulle ei antud aega nende küsimuste kallal kaua juurelda. Täna õhtul koputati julgelt eesuksele.

— Kas härra Ohjak on kodus? kuulsin küsivat naisehäält.

Perenaine laskis ta sisse. Minut hiljem seisis ta minu toas, karvkraega palitu hõlmad eest lahti.

— Teie... sina, kogelesin.

— Jah, tulin kuulama, kas teie sekretärihärra on tõesti aru kaotanud või, naeris lahedalt.

Mul oli räägitud rumaluse pärast piinlik.

— Olge heaks, võtke palitu ära, püüdsin võita aega enese kogumiseks.

Ta tegi seda. Loomuliku lihtsusega, mis meenutas vallatlevat kutsikat või tallekest, kes sattunud üksindusest teiste omasuguste hulka. Heites ülerõivad ja kübara diivanile, ta seletas:

— Ei jäta mind enam rahule... Näete, kus kirjad. Iga päev ikka anuvamalt: tulgu kohtumisele. Ja õhtuti luurab ukse ees...

— Nähtavasti armus teisse...

— Esimesest pilgust, mis? näitas jälle oma tihedaid valgeid hambaid. Ta hääl oli kõlav ja ülalpidamine sõbralikult kodune. Viskas pahema jalagi üle põlve. Ning see sundimatus, tundsin, nakatus temast minussegi, kuigi käibeinimene minus luuras, olles valmis igasugusteks ootamatusteks, mis võivad ühenduses seista sääraste külastustega. Käibeinimene ajas enese ametlikult sirgu, üteldes järsku:

— Andestage, aga ma tõesti ei mäleta, kuidas oli teie nimi.

Ta pahvatas valjusti naerma:

— Vaata kui formaalne! Ons sellel mingit tähtsust, kas mind hüütakse Lilliks või Leeniks? Teie silmis jään ikka seiklevaks naiseks. Aga kui just tahate, ütelge lihtsalt Marta.

— Tänan... Marta. Pole teist mõtelnud midagi halvemat kui teistest naistest.

— Kes teab. Mehed on tavaliselt oma eelarvamuste orjad, vähemalt naiste suhtes.

— Ainult nende naiste suhtes, kes ise annavad põhjusi eelarvamuste tekkimiseks.

— Muidugi! tegi ta käsi laotava žesti. — Olen kuulnud jah, et mehed kujutavat enesest seda, mis naised neist teevad! Oh neid vaesekesi mehi küll! Aga teate, see on õige kulunud kõnekäänd. Kuidas mina, näiteks, olen kuidagi mõjutanud teid või teie kuldaväärt sõpra, kes mind nii tormiliselt ründab?

— Siiski. Juba sellega, et eksisteerite, olete naine — mõjute mehesse.

— Sama palju mõjub igasse soolisse olevusse vastava teisesoolise eksistents üldse. Või tahate väita, et mina kuidagi teadlikult ja tagamõttega...?

— Teadlikult või ebateadlikult, ründasin, — faktiks jääb, et mehe saatuse teataval määral otsustab naine oma armastuse ja sellest tekkinud kaasmõjuga, olgu see hea või kuri. Käesoleval juhul, näiteks, teie ei või sugugi kindel olla selles, et mina või mu sõber

teie vastu ei tunne erilist huvi. Säärased huvid aga, nagu teate, jätavad igasse inimesse oma jäljed.

— Olete väga vanamoeline noormees. Poleks teist seda oletadagi julgenud peale laupäevaõhtust käitumist. Milleks tarvitate teie sääraseid sõnu, nagu erilised huvid, armastus, armumine asjaolude puhul, kus nendega pole vähimatki tegu? Olgem siirad ja ütelgem teaduslikult: mõlemal sool on oma vastavad elundid, ja sellest tingitult tarbed, mida tuleb rahuldada normaalse kehaarengu ja normaalsete vaimliste funktsioonide säilitamiseks. Ütleme, et satuvad kokku kaks erineva soo esindajat ja pakuvad vastastikku rahulduse teineteisele, lihtsalt ja loomulikult, väärkujutlusi enesele loomata, mängu laskmata kurja omandustunde instinkti — mis on sellel siis tegu armastuse või muu säärase otsitud huviga?

— Räägite nagu mõni bioloog või äärmine materialist. Parimal korral väga paljukogenud, isegi rikutud naine, kes aga tõeliselt on midagi muud, käitub teisiti, ainult silmakirjatseb ja variseritseb.

— Vabandage, tahaksin teile ütelda — poisu, muigas ta. — Vaadake, poisu, teie ei suuda veel sugugi vahet teha esiteks naise ja inimese vahel ning teiseks kõlbluse kui teooria ja elu kui bioloogilise praktika vahel. Teie opereerite halbade konventsionalismidega, niinimetatud seltskonna igapäevsete valmis-formelitega, viitsimata ise asjade üle lähemalt järele mõtelda. Naine ja mees, eks ole need puhtalt võttes ainult loodusteaduslikud terminid inimese soo vahe märkimiseks nagu kits ja sokk? Teie mõistate,

poisu. Edasi, „paljukogenud ja rikutud“. Kunagi ei tarvita meie neid mõisteid ilma eelarvamuse maiku lisamata, looduse kohta pole meil võimalust ega julgust neid üldse rakendada. Meie ei tea midagi sellest, mis on komblus ja moraal kui säärased iseeneses, kõige laiemalt ja üldisemalt võttes, sest igas maailmanurgas on ise moraal, erinev arusaamine sellest. Asjade ja looduslikkude nähete puhul ei räägi me kunagi mingist kombelisusest või moraalist, ei saagi rääkida — meie taju ja tunnetus ei ulatu nendeni. Inimene on aga ainult üks osake elavast loodusest, suhteliselt väike osake ja tema moraalimõiste suhteliselt veelgi väiksem, tähtsusetum üldsuse vaatevinklist... Mis tähendab siis säärane kõnekäänd? Ainult seda, et oleme ise oma ülikultuurilisusest rikutud, et oleme võimetud loomulikkudele asjadele loomuliku, mõistva silmaga vaatama, lastes end juhtida mingist valekujutlusest, väärkäsitlusest, mis tekkinud kellegi ebardolevuse peas, ajus, mille keha on kaotanud vastavad võimed ja mis auahnusest aetuna püüab oma vaadet tegelikku elu kitsendavana, halvustavana ja põlgavana peale suruda...

— Teie armastate nähtavasti enam jutlustada kui ise loomulik olla ja loomulikult käituda, vihjasin laupäeva ööle.

— Mina isiklikult? Ei. Mina toimin täiesti kooskõlas oma põhimõtetega. Kas arvate, et mina poleks julgenud või ütleme lausa välja — tahtnudki...? Milleks salatseda! Ainult, mina valitsen enese üle, oma ihu üle... ja mulle pole mitte ükskõik, kellega

juhuslikult... minu elamus on täiuslik ainult siis, kui olen inimesega kodunenud, tunnen, tean teda... see on vist ainus puhtnaiselik joon, mis minus säilinud... Julgusetusest ei jäta naine midagi tegemata...

Mul kumisesid kõrvad naise suust säärast seletust kuuldes. Puudus vähe, et oleksin teda kartma hakanud ja toast välja joosnud. Suutmata kontakti leida ta mõttekäiguga, kogelesin vaid nagu enesekaitseks:

— Kes olete teie, et julgete sääraselt rääkida — mulle kui mehele?

Ta süütas sigareti, naeratles:

— Jätke see väiklane uudishimu isiku ja politseiandmete vastu, poisu! See ei muuda olukorda. Aga kuna olete heasüdamlik nooruk, rumal pealegi, siis olgu — avaldan teile oma saladuse. Olen looduslco õpetajanna Marta Aarand, 29 aastat vana, mehest lahutatud. Noh, kas aitab? Või pean loetlema ka oma suhted meestega?

Ma punastasin juuksejuurteni.

— Jumala-pärast, aitab! hüüdsin nõutuses. — Ainult, ma ei taipa, milleks räägite seda kõike?

Ta ohkas kergesti.

— Poisu, selleks et teie mind ei hakkaks pidama lihtsaks tänavalt korjatud tüdrukuks, et te veenduksite ka iseseisva ja vaba naise seksuaalpsüühholoogiliste põhimõtete olemasolus ja võiksite näha nende siirust. Ja milleks salatseda: mulle kuidagi imponeerib teie meheks saamas olev poisekeselikkus... vaatas mulle otse silma.

Pöördusin kõrvale, lausudes:

— Tõite ise praegu oma kaks naiselikku joont teravalt esile: tahte vältida mehe halvakspidavat suhtumist ja — lubage avalikult ütelda — aastates vanema naise huvi noorema meespartneri vastu.

— Üsna õige. Teil on siiski tähelepanu. Ma pole kunagi tahtnud olla muud kui lihtne ja loomulik naine oma eraelus, paljugi mis tuleb teeselda ametlikult.

— Lihtsa naisena, eeldan, oleksite pidanud kartma mind, mitte võib-olla avama end minu ees sellisena...

— Milleks? Teie olete säärast tüüpi noormees, keda naised ei karda ega tarvitsegi karta. Kindlasti on naisi, kes teisse võivad enesekaotuseni armuda; samuti leidub naisi, kes teid võivad kasutada oma huvides nagu kasutavad naised enamikku meestest; aga on ka sääraseid nagu mina, kellega olete seltsimees, inimene, mõista püüdev ja loomulik — kui teile ainult selgeks tehakse suhtluse raamid ja laad. Teie pole veel mitte liialt rikutud moraalist ja komblusest. Olete savi, millest tubli kujur võib vormida, mis tahab — meessavi...

— Niisiis süüdistate nüüd teie mind rikutuses? muigasin.

— Aga sootuks teises mõttes kui ennist teie, tõukas ta sigaretiotsa vastu tuhatoosi põhja kõveraks. Meie peade ümber hõljus pilv sinist, mahedat tubakasuitsu.

— Ja mis on teie seltsimehelikkuse siht ning sisu? kärsitsesin.

— Rumal poisu, vangutas ta pead, nii et juukselokid kõikusid. — Ärge kartke, minu juures pole teil midagi kohustuslikku, isegi mitte alimendid, irvitas lausa, rääkimata sõnakõlksudest nagu armastus ja... Ah, olen seda omal ajal nii palju kuulnud, et selle sõna meenutamine üksi võib mind oksele ajada! Ja teate, see ülepingutatud vastastikune õrnutsemine, see lõpmatu teesklemine, mis kandub isegi muidu nii praktilisse abiellu, — see ongi kõikide igapäevaste katastroofide ja kurbmängude algallikaks. Suhtleksid inimesed, ka seksuaalselt, loomulikumalt, — kõik oleks hoopis ilusam, õiglasem ja normaalsem. Igaühe ja üldine püüe kindlustada ennast, ka vastassugupoole suhtes, on närune asiomanduse õiguse laiendamine inimesele. Bernhard Shaw vist ütleb kuskil: mees vaatab naisele nagu oma kohvitassile, naine mehele samuti nagu vihmavarjule, mida ta omab ja vajab. Hirm selle omanduse kaotsimineku pärast on alatuse ja autuse põhjuseks... Teguriks, mille najal on kujunenud moraal ja kõlblus, need õõnsaltkõmisevad tühikud, millede abil kasvatatakse inimesi ja õpetatakse neid elama...

— Tahaksin olla teie õpilane, proua Marta, ütlesin vist pooluneldes.

— Teist enesest võiks saada kunagi teiste õpetaja... Aga nüüd, tõusis ta ja surus oma madala viltkaabu kohevatele juustele, — kas tahate mind koju saata? Olen lobisenud juba liiga kaua...

— Meeleldi, seltsimees Marta.

— Seltsimees? Ei. Aga — jäägu see siis ainult meie omavaheliseks asjaks, mõistate vist?

— Kardate seltskondlikku kohtumõistmist, nagu naine tavaliselt?

— Mitte just seda. Ameti ja teenistuse pärast. Kui kõik inimesed teesklevad igal sammul, miks ei tohiks siis mina teeselda ainult mõnes asjas. Pealegi mul on laps...

Pidin pillama ta palitu. Ta märkas seda ja naerdes mu kohmetust ütles:

— Eeskujulik ema, mis, mõtlete, — hilisõhtul poisi korteris?

— Päris haruldus. Loodan, et te oma last kasvatate vastväljendatud põhimõtete järgi ja vaimus, vastasin rõhuga, milles puudus vähemgi kahtlus mu sõnade tõsiseltmõteldavuses. Temagi tõsines, kinnitades:

— Elu, see ise on parim kasvatusmaja.

Läksime. Sadas laia pehmet lund. Esimest, sula ja rasket. Tänavad olid seda täis nagu kohevat villa, milledesse sõidukite rattad lõiganud üksikuid sügavaid verme. Ta rõõmutses ja vadistas nagu kooliplika. Minu osaks oli kuulata ja imetleda selle erakordse naise käitumist, häält, kogu olemust. Kui ta lõpuks ühe kesklinna suure maja ees seisma jäi ja mulle käe ulatas, ütlesin, isegi mõistmata õieti miks:

— Vahest lubate saata end tuppa?

— Mitte kunagi, poisu. Siin ukse taga lõpeb teile tuntud vaadetega noorepoolne vanem naine, seal sees

elab ainult vaikne õpetajanna ja ema. Minu kodu on ühtlasi ka mu lapse kodu, ärge seda unustage...

Vaatlesin teda nagu ilmutist, ta painduvaid liigutusi, kergeid samme, nägusaid sääri, mis tõusid hüpeldes treppi. Midagi säärast polnud ma kunagi osanud kujutleda, ning minus tormles ja märatses kogu mu nooruslik olemus.

Trepil pöördus ta veel kord, hõigates:

— Palun, informeerige oma sõpra, et olen vaene ja lapsega...

Minu ilme tõmbus vist järjekordselt väga rumalaks. Ta turtsatas naerma, viipas mulle korraks ja — oligi kadunud raske tammepuust ukse taha.

Lumehelbed tantsisid, maailm keerles mu silmis, tuled puiesteedel hällisid veidralt lumiste lehtede vahel. Lonkisin koju nagu usuliselt ärganu või ekstaasi sattunu. Midagi väga puhast, selget ja ilusat — nii puhast nagu see värske lumi — täitis mind otsast ääreni. Tundsin viimaks leidnud olevat selle, mida ammu ja asjata olin otsinud kõikjal: inimese, loomuliku ja lihtsa, targa ja mõistliku, mis sellest, et ta oli naine! Või koguni mõjus eriti minusse tema naisus, naiselisus, mis uhkelt end esile tõstis, kuid siiski valitsetud oli tasakaalukast arust, harmooniline ja elu kui säärast enesestmõistetavusega võttev, temasse suhtuv.

Vaikne rõõm liigahtas minu südames, meenutades Martaga tutvumist ja sellele järgnenud erakordset ööd. Kui tavaliseks ja labaseks oleks võinud kõik kujuneda tema teisiti käitudes, minu tungidele järele

andes või end neist koguni kaasa kiskuda lastes! Kas oleks ta siis enam suutnud mulle rääkida midagi säärast, avada oma südant? Vaevalt! Üsna igapäevseks naiseks oleks ta jäänud minu silmis. Nüüd aga vaatan talle nagu pühakule. Vaatlen ja tunnen, kuidas minus midagi praguneb ja variseb, kuidas varemete vahel lopsakalt võrsuma löövad idud sellest seemnest, mida olen eneses kandnud juba mõnda aega.

See on suhtumine ellu loomulikust vaatekohast. Suhtumine lihtsalt ja normaalselt, nagu suhtub tema. Ma sain järsku palju rikkamaks, küpsemaks, mu silmad avanesid nägema seda, mida ma varem polnud osanud ega tihti julgenudki näha, veel vähem vaadata.

Tema bioloogiline elukäsitus otse haaras mind. Targutused minast, sihtidest, eneseteostusest ja sellega ühenduses olevatest raskustest vajusid nagu rasked mustad eesriided kõrvale. Olin korraga inimene inimesena, mitte ainult mure, siht ja kramplik ihalemine eneselegi tundmata suuruste järele.

Hommikul poetasin hoogsalt sulge krabistavale Kulmerile:

— Tervitusi proua Aarandi ja ta poja poolt...

— Mis? viskas ta pea säärase hooga selga, et silmad ähvardasid paisudes prille purustada.

— Jah, rääkis, et tal kõrv õhetanud, see tähendavat salajast armastust...

— Hm, tegi Kulmer, tõmbas otsaesise kipra, küürutas ruttu paberi kohale ja asus hoolega kirjutama. Paberossi närides ja halle suitsupilvi enese ümber levitades nagu seepia kaitsevedelikku, sulges ta end

täielikult minu ees. Alles töö lõpul kutsus ta mind kõrvale ja tähendas:

— See oli sinust tore, et teatasid. Kes neid kuradi eitesid teab... Hm-hm, laskis läbi hammaste, — peaasi alati: hiilgav informatsioon.

Nii sai tema sellest aru...

— — — —

Varane, külmumatule maapinnale langenud lumi on jälle läinud. Sulaveed vulisevad värskelt, õhk on täis nahalekleepuvat, otsekui kevadist rõskust ja aiad auravad.

Säärastel muutlikkudel aegadel muutuvad mõtted ja suhtumisedki kõige kergemini, just nagu oleneks inimese siseilm õhurõhumisest ja tsüklonidest.

Tunnen vastupandamatut tarvet revideerimisele võtta oma varemtehtud otsused, oma käitumine ja arusaamised. Säärastel puhkudel vallutab mind mingi pohmelusetaoline meeleolu. Süda hardub, olen valmis kõike olnut kahjatsema, uusi tõotusi andma ja uusi lootusi ehitama.

Jalutades läbi sügiseudus linna, tajudes kogu kehaga oma ümber kõdunemist ja koltumist, sahistades jalgadega mahavarisenud lehtedes — leidsin korraga, et olen kogu möödunud suve etendanud jõhkra, alatu lurjuse osa. Ning minus tärkas vaigistamatu igatsus saada jälle tühiseks, igapäevseks inimeseks, laskuda maapinnale nende varasest lumest roogitud lehtede ja murtud raagude keskele — sest kas pole meie isegi samasugused murtavad raod...?

Kogu suvi saabus mulle kirju, väikeses nelinurk-

ses ümbrikus, sisemaa aleviku postitempliga, aadressid kirjutatud pehme ja tagasihoidliku naisekäega. Neid on mu sahtlis üle kümne, osa loetud, osa avamatagi. Vastamata loomulikult kõik.

See on nii veider ja mul kipub seisatama süda mõteldes, kuidas ma suu*sin, kuidas ma võisin käituda selliselt? Käituda inimesega, kes on andnud mulle kõik, keda ihalesin ja ihalen aeg-ajalt praegugi ja kelle mõju mu ellu on sesse uude ümbrusse sattumisel jätnud kustumatuid jälgi. Ma ei mõista ennast...

Aga kas mõistsin ma siis, kui nägin oma poisikeselikud unistused tühja jooksvat, kui märkasin, et mu isiklikud omadused ja võimed pole küllaldased unistustena välgatanud sihtide taotlemiseks? Mitte sugugi. Siis tormitsesin enesega, otsisin väljapääsu targutusist, jõhkralt ellu sukeldumisest, ähvardasin enese hävitamisega, murdumisega kohanemise ja painudmise asemel ning — osutusin täitsa võimetuks tegeliku elu ja teiste inimeste suhtes, nagu nüüd tagantjärele isegi veendun. Tagantjärelegi võib-olla ainult tolle kummalise naise, Marta, mõju tõttu, kes avas mu silmad elu uuestivaatamiseks elava inimese pilguga, kelle loomulikkus ja vitaalsus on teinud minust jälle inimese...

Raske, tormine oli mulle möödunud suvi hingeliselt. Ning ma usun, mulle andestatakse, kui mind mõistetakse. Irma on hea, ta peab mind mõistma, kui ma talle ainult rääkida suudan ja — tohin.

Kas mina, meeletu, kellel mitmed vahekorrad ja asjad ripakile — kas ma isegi õieti tean, kuhu kaldu-

vad mu tundmused ja kellel kõige enam õigust võiks olla minu raugele südamele — kas mina säärasena tohin üldse enam midagi püüda parandada, üles soojendada, millegi eest andeks paluda? Meenutan enesele roimarit, kes teadlik oma kuritegude suuruses, kuid siiski loodab kohtumõistjate halastusele.

Ent — tahtes saada taas inimeseks, heaks ja loomulikuks, kas peaks halastus mind hülgama, kas peaks ta mulle keelduma õilsamast annist?

Ei suuda seda uskuda. Marta kordab alati: ole inimeste vastu kena ja hea, siis on nad seda ka sinu vastu. Ma katsun, ma püüan katsuda...

Loen ja lehitsen praegu Irma kirju. Mu ümber on neli tumma seina ja laual otse mu ees soojalthõõguv elektripirn. Hõõged selle sees võnguvad, ning mind valdab aeg-ajalt tunne, nagu võnguksin ma kaasa selle hõõgumisega. On haudvaikne, kaugelt peale keskööd ja — ma tahaksin kummuli heita, võib-olla nutta, kibedat, soolast mehenuttu.

Mis olen ma teinud?

Oma mina-jumaldamise tuhinas, pettumuste raginas, ängistuses ja teadlikult enese tundmusi kägistavas hullustuses olen kägistanud ka teise, hinnatuima ja väärtuslikuma inimese tunded, jahutanud ja hangutanud nad — võib-olla jäädavalt.

— Kuhu oled sa kadunud, Hugo! hüüab ta ahastades peaaegu igas kirjas. — Kui sa oleksid surnud, see poleks sugugi hirmsam.

Kas tõesti kõik peab elus mööduma jälgedeta! Oleksin nii väga tahtnud sinult midagi paluda, et

mälestus sinust oleks jäänud selgem, ent mul puudus julgus, otsekohesus ja eneseusaldus. Ainult igatsesin, unelesin, oodates et sa mind mõistad, eeldades et sa tead, saad minust aru... Aga sina oled teissugune! Sinu meeles mõlguvad maailma asjad, sinule on naine mööduvaks nähteks, ainult korraks maitseda. Sina libised mööda, kaugusse nagu tuulest kantud võililleseeme. Sinu armastuski pole püsiv ega kindel, sina hõljud — ikka edasi — mina aga elan jalgadega maa küljes kinni. Ja mul on hirmus kahju praegu, et olen lasknud sind sedasi enesest mööda hõljuda... Mulle ei ole sinust jäänud midagi peale teadmise: kord ometi kuulus ta mulle...

Kord? Ah, ma tahaksin olla patukahetseja, kes tõmbab selga koreda karvase rüü ja läheb palverännakule — palja jalu üle teravate kivikildude!

Pime olin. Kurttumm, juhm ja mõistmatu, mitte parem kui tükk puud või kivi — aga ma tunnen, et veel ei ole minus siiski kustunud viimane säde ja et tahaksin jälle kõike heaks teha, mõista teda, lõpuni...

Kirjutasin ta'le praegu pika ja sooja kirja. Vabandasin ja siunasin oma käitumist, toonitades, et pole vahepeal kirjutanud ühtki kirja, ka mitte ametlikku. Osutus võimatuks rääkida kõigest täitsa avameelselt. Kuid selle, mis puutub minu hingelisse kriisi ja tunnete segadusse, tõin siiski esile. Mõistku ta ise kohut!

Aga — ma polnud siiski lõpuni aus. Märkisin, et olen korduvalt kiskunud puruks temale määratud valmiskirjutatud kirjad. Milleks? Võib-olla ainult

selleks, et veenda teda oma sisetõkestuse ülepääsmatuses.

Selles on osa tõtt, ainult osa — sest vaid ühe kirja heitsin kõrvale. Ei ole, ei ole minus suurt ja puhast joont, ei ole murdosagi sellest õilsusest ja tundeehtsusest minul, mis valitseb teda! Olen üpris õnnetu.

Raske oli pääs pilvedest alla ja ümbersünd unistustes sumajast reaalseks inimeseks. Veel raskem tundub olevat aga saada tõesti õilsaks, suuremeelseks ja eneselegi meeldivaks inimeseks. Vist on õigus Martal, kui ta ütleb mind rikutud olevat, rikutud põhjalikult väärkujutlusist, odavast keskmisest vaatevii-sist, iseteadvusest ja enesearmastusest.

Tarvis oma maha matta mina-jumal, hävitada kurjalt piitsutav enesearmastus — elada hullustuseta, kireta, üsna tagasihoidlikult. Olen selleks juba küllalt vana. Olen näinud küllalt päevi. Ma ei ole loodud siiski nii tugevaks, nii hoolimatuks, et suudaksin kasvatada enesest mingit üliinimest. Ei! Ja milleks õieti säärast monstrumit? Et varandusi kokku kuhjata, et silma paista ja võimu omada, et teostada oma tahet teiste inimeste kallal? Tahet — milles pole midagi järjekindlat ja süstemaatilist, tahet, mis enesestmõistetavalt riius on paljude teiste tahtmistega, nagu alati kõikide eneseteostajate ning võimutsejate tahted.

Inimene olevat sotsiaalne loom. Saagem pigem selleks ja alistugem selle looma normaalseile eluseadusile!

Hüvasti, kõrgendikel vehklevad tuulikud!

Hüvasti, kurb-kaunis Barataaria!

Igal teekäänakul ootab uus Dulcinea-karjapiiga ja elu võib olla kaunis sellisenagi, nagu ta parajasti on. Lastetaudlik halvatus — õnneks olen tast sedapuhku vabanemas.

Heliseb, mingi vägev vabanemise muusika heliseb minus.

— — — —

Vahelduvuse seadusepärasus näib valitsevat maailma. Eile hõiskas mu hing vabanemise meloodias, täna tuigun ringi vangi- ja leinalaulude meeleolus.

Tuvi on kinni võetud. Terve nende organisatsioon avastatud.

Hommikul toimetusse jõudes leidsin mehed ees kahjurõõmsalt ärevil nägudega. Sõeluti läbisegi, seletati ja imetleti. Tööpartei mehed olid lausa löödud hämmastusest, ühtlasi aga uhked valveaparaadile, sest selle juht kuulub nende leeri.

Telefonid plärisesid vahetpidamata, traadid toimetuse ja ametiasutiste vahel pidid olema otse kuumad sõnade lakkamatust voolust. Siiski jäi kõik paariks tunniks ebamääraseks — vastused pärimistele kõlasid napilt ja tõrjuvalt. Varsti aga teatas Kulmer uhkelt üle toimetuse:

— Käes! Salapärane Aadi pole keegi muu kui omal ajal Tartust ärajoosnud koolipoiss Peeter Tuvi.

Ma vist kahvatasin, igatahes istusin ma oma vaikimisega tähelepanu äratavana laua ääres, silmitsedes õhtusi lehti, mõistmata seda jahilõbu, mida nautisid

mehed. Ning sellest võiski tingitud olla Kulmeri kahtlustav pöördumine minu poole:

— Ohjak, kurat, see Tuvi peab olema ju sinu vana koolivend?

Ma vaatasin ebakindlal pilgul ühelt mehelt teisele:

— Vist oli kunagi jah...

— Sa tunned siis teda?

— Mis mees ta õige on? päris peatoimetaja.

Minus kihvatas midagi, laususin tigedalt:

— Tubli ja tark poiss oli koolis. Sündinud fanaatik ja proletaarlane — võitleja tüüp...

Peatoimetaja köhatas piinlikult, silus siis oma juukseid ja ütles:

— Tja, proletaarlased oleme laiemalt võttes kõik. Aga ega's sellepärast veel tarvitse põranda alla pugeda. Seal ta nüüd on: noor ja kindlasti andekas inimene, aga mine eluajaks müüride vahele.

— Mina arvan, pistis Kulmer vahele, — see on tingitud teatud laadi vaimuhaigusest. Äpardunud inimeste püüe end maksma panna.

Peatoimetaja naeris:

— Mania sociosa — tahate ütelda.

— Täpselt, täpselt, pahvis Kulmer suitsu.

— Et Tuvi puhul just tegemist oleks mingi erilise maaniaga, ütlesin omalt poolt, — seda mina ei leia. On palju tematoalisi, kes iga päev liiguvad meie keskel ringi, taotledes samu sihte, ainult selle vahega, et nende taktika on teissugune, puurisin pilgud Kulmerisse.

— Lori kõik, vaidles mees. — On suur vahe demokraatlikkude võitlusvahendite ja avaliku mässu õhutamise vahel.

— Kas... noh, kas puutusite tema või ta käsilastega kuidagi kokku ka siin meie ümbruses? uuris Vaablane. — See oleks meile väga tähtis.

Mõistsin seletamatagi — milleks. Tööpartei read polnud noil aegadel kuigi kindlad: massid jooksid vastaste koosolekutele ja kohalikkude juhtide kaadriski tuli ette üleminekuid paremale või pahemale. Pidin ma saama ülearuseks, tulutuks reeturiks, pidin ma lausa välja ütlema, mis teadsin Tuvist? Või rääkima juttudestki, mis puhutud Tuviga enne toimetusse tulekut? Otsustasin vaikides oodata asjade arengut. Kehitasin õlgu, üteldes:

— Paljugi mis vahest tööliste hulgas räägitakse... Midagi tõsisemat pole märganud...

Kuid toimetaja ise oli juba jõudnud nähtavasti mõningate järeldusteni.

— Nooruse patud, muigas ta, ja mehed piidlesid mind teatud kahtlusega, nagu aimata võisin, otsides või eeldades minus Tuvi sõpra, mõttekaaslast.

Edasi arenes kõik normaalselt. Kulmer kirjutas päevasündmuse pikalt ja laialt maha, toimetaja käis muheldes ringi, trükikojale tehti varakult korraldus: pealkiri üle lehekülje, vähemalt tolliliste tähtedega...

Õhtuks kutsuti kokku tööpartei keskkomitee, mulle anti käsk kätte teha tutvumiskäigud kinnivõetute salakorteritesse, ja üldse kuulata järele, mis räägib agul ning arvatakse töökohtadel. Nii palju ele-

vust tekkis korraga, nagu oleks juhtunud midagi väga suurt ja tähtsat. Minule aga pole selles kõiges midagi muud kui lagastavat masendust. Niisugune näeb siis välja poliitiline võitlus oma ideede eest... Mida suurema arusaamisega ma sesse süvenen, seda vastikumaks läheb mulle kogu see krempel ja ma tunnen üha selgemini, et heidan lõplikult kõrvale igasugused unistused oma ideede kuulutamisest. See on kahtlane jõudude mäng...

Tegin peale lõunat paar käiku majadesse, kus teostati kinnivõtmisi. Korterid on segi paisatud, inimesed ära kohutatud. Töölispere toas, kus Tuvi oli kinni püütud, nuttis kaks väikest seitsme-kaheksa-aastast last. Ema ja isa viidud ülekuulamisele, naabrid ei söanda midagi ette võtta. Lippasin poodi ja tõin kummagile väikesele paar magusat saia...

Vastik, väga vastik on see kõik!

Teisal sattusin pimeda vanamehe peale, kelle poeg asjaosaliste killas. Vanamees kobistas minu sisse astudes vastu:

— Alfred, sina?

Kui ta aga kuulis, et tegu on ajalehekirjutajaga, põrutas ta kepiga vastu põrandat, käsutades:

— Kirjutage, kirjutage jah, et minu Alfred oli tubli poiss. Eks tööline seisa ikka tööliste asja eest! Ütelge neile, et pime vanamees jääb nälga, kui nad Alfredi lahti ei lase... Jätsin oma silmanägemise paemurdu, aga Alfred astus asemele. Küll tema minulegi tüki leiba teeniks...

Taganesin vaikides välja. See oli talumatu, see

pimeda vanamehe usk oma poja tublidusse, keda seadus ja ühiskond tunnistanud kardetavaimaks kurjategijaks.

Aga muide — kas on võimalik mõõta seadusega inimest? Elu, elu on siiski hoopis midagi muud kui see, mida korraldatakse paragrahvide, määruste ja reeglite järgi...

Suutmata jätkata oma kohustuslikku tutvumiskäiku, jooksin telefoni juurde ja kutsusin välja Marta. Edasi-tagasi jalutades mööda nukrat hilissügisest parki kurtsin talle oma raskusi. Ta kuulas kaua ja tähelepanelikult, viimaks sõnas tõsiselt:

— Oled siiski õnnetum poiss kui arvasin. Sul on liiga palju südant. Südamega inimestel aga pole elus kunagi kerge...

— Sina ise äratasid uuesti üles mu südame, ütlesin.

— Mina? Hea küll, siis ütlen sulle ka otsekohe, et jäta see amet, viska nurka ja hakka midagi muud peale. Ei maksa end sundides piinata. Otsi midagi, mis täitsa vastaks sinu iseloomule ja maailmavaatele.

— Niisugust ametit ei olegi. Minu iseloomule ei vasta üksi hea-kodanline kutse.

Ta mõõtis mind ülalt alla, lausudes siis peaaegu karmilt:

— Siis, teaa, mine, kannata ja võitle. Alga uuesti otsast, kõigega. Pimesi enese eest võitlev mees on enam kui halisev narr!

Mul puudus julgus talle seletama hakata, et ma ei halise oma idee lüüasaamise või sündmuste pärast,

mis hargnevad mu ümber, vaid puht-inimlikust kaastundest, hellatundelisusest. Kartsin tal end välja naerda lasta oma halemeelsuse pärast. Vaikisin. Aga kui taas olin oma toakese üksinduses, kui lasksin mööda libiseda kõik nähtu ja kuuldu enesest, siis — andsin ma Martale õiguse: pigem võitlushoost pimestatud hull kui halisev narr. Pigem murdev ja tagaaetav hunt kui haledalt määgiv lammas...

Kõige rumalam on see, et mina ei kujuta enesest ei üht ega teist — olen nagu käsn puu küljes, millest aeg-ajalt nõrgub sentimentaalsuse vastikut higi...

— — — —

Säärases pool protesti, pool halamise meeleolus kirjutasin valmis oma reportaažid, rääkides jälle kord asjust nii nagu nad tegelikult on, alasti ja kurvalt.

— Jah, see on ju tõepoolest kõik väga liigutav, pealegi soravalt kirjutatud, tuli Vaablane oma toast minu käsikirjaga, — aga lehte panna see siiski ei sobi, ütles kindlalt.

— Luuletamiseks pole mul võimeid, vastasin samas toonis.

— Jah, teil pole ikka veel küllalt kooli, arvas tema ning ulatas mu käsikirja Kulmerile, tähendusega: — Vaadake, mis saate sellest teha. Vaja midagi oleks, teised kõik teevad.

Kulmar haaras südilt kirjutise.

— Palun kõigepealt minu initsiaalid maha, kui seal midagi teete, hõikasin lahkudes ukselt.

— Loomulikult, loomulikult, viskas ta mulle tähendusrikka pilgu üle prillide.

Suundusin allkorral asuvasse koosolekute ruumi. Paar nooremat trükitöölist togisid seal parajasti koroonat — toda mõttetut mängu keppidega. Mulle ei meeldi üldiselt mängud. See on tühi ajaviide, kohane neile, kelle aju tuim mõttetegevuseks ja kes vajavad midagi oma animaalsete poolte virgutamiseks. Sport — kas see ei ole just nagu kisklemiste ja kaklemiste jaoks määratud eelharjutus, mis arendab egoismi, auahnust, tahet üle olla teistest.

Seal mängulaua ümbergi käis järjekordne riid. Ma ei ole kunagi palju hoolinud nonde kaaklevate spordipoiste seltsist, tol päeval aga laskusin vahetalitaja ossa nende tülis, haarasin eneserahustuseks isegi kepi kätte, lasksin selgitada mängu reegleid ja togisin ligemale paar tundi poistega kaasa. Inimene peab kuhugi kallama oma energia ülejäägi ja sapi. Pigem siis juba tühisesse mängu kui teiste inimeste kaela, et sellega esile kutsuda inetusi.

Kui ma toimetusetöö lõpul jälle ülakorrale tulin ja värske lehe laualt haarasin, kohmetusin üllatusest keeletuks. Lehes seisis pikk artikkel üksikasjaliku ülevaatega salakortereist, kõnelusist agulis — kõigest. Pimedast vanamehest oli saanud poega needev isa ja nutvatest lastest tüdrukud, kes kaebasid oma vanemate hoolimatuse peale.

— Noh, päris kena, mis? pilgutas Kulmer läbi prilliklaasi silma.

— Luiskaja, oleksin tahtnud talle näkku karjuda, tõmbasin aga ainult suu viltu ja ütlesin:

— Fantaasia — moodsa ajakirjanduse kutse-eetika!

— Palun väga, pahanes mees, — puha autentsed andmed. Aga, muide, honorari märgime sulle... rääkisin juba vanaga ses asjas.

— Tänan lahkuse eest. Nende ridade raha mina oma taskusse ei pane... Selle vale ja moonutuse eest...

Kulmer kehitas halvustavalt õlgu.

— Ohjak, pane tähele, meie elukutses pole midagi peale hakata südametunnistuse ja tõega.

— Kes kõneleb siin elukutsest?

— Soo-soo, nojah, mügises valgepea, — teine asi...

Sootuks teine — kogesin seda kohe järgnevail päevil. Toimetuses suhtuti minusse järsku nagu mingisse võõrkehha, viimane kui minu rida — ka politsei protokollidest — käib Kulmeri käest läbi. Teenin üpris vähe. Aga mul pole tahtmistki enam teenida — sest siis võiks see jälle olla raha, mis põletab mu taskus. Häbiraha, tõe ja südametunnistuse juudasehind. Parem juba kiratseda kui igal hommikul ärgata alatusetundega kurgus.

— — — —

Irma tõstatas pea. Jälle kumises ta kõrvus hommikune veider vile, talle tundus nagu oleks seda keegi ajanud toas, otse ta kõrva ääres ning — ta vaatas kohkunult ringi.

Ainult suveöö sume vaikus, ei kedagi peale ta

enese ja igapäevsete asjade. Ta väristas end, kohendas mantli õlgadele.

Kui hästi mäletas ta noid Hugole raskemaid, enesele aga ilusamaid aegu, mille juurde oli vast jõudnud päevikuga. Kitsikusse joosnud oma aususe- ja tõeotsimises, oma maailmavaatelises eneseteostamises ning veendunud unistuste petlikkuses oli poiss avameelselt andestust palunud ja halanud end mitte enam teadvat, mida teha, kuhu püüda või mida pidada oma elu sihiks ja mõtteks.

Ja Irma — muidugi teadmata midagi Hugo kõrvalvahekordadest, mis teda praegu kibedalt puudutasid — oli vastanud leebelt: Mulle on täitsa ükskõik, mis sa teed või mis sa mõtled, samuti mis arvatakse sinust või minust teiste inimeste poolt. Mulle oled tähtis ainult sina. Kui sa kas või petad — peta — et olen kallis, ma rahuldun ja olen õnnelik sellegagi. Sest tean, suudan sulle kõik andestada. Armastades mõistab inimene teist hoopis rohkem ja suudab enam. Armastus teeb avaramaks, on rikkus, suur sisemine varandus. Ilma selleta tuleb vaesus ja viletsus. Kas arvad sina, et oleksin ilma selleta suutnud üle elada need hirmsad ajad, millal sa minust midagi teada ei tahtnud, millal sa vaikisid ja mina iga päevaga ikka rohkem kartma hakkasin, et külmun, kaotan enesegi tunded.

Ah mehed, mehed! Hirmsad materialistid on nad, kardavad naisest omale tüli. Sina oled samasugune, sa räägid oma välistest raskustest, kaebad olude ja tingimuste üle ning püüad sellega nagu pooleldi va-

bandada. Aga kas sinus eneses siis midagi ei ole, midagi, mis sind soojendaks ja sulle jõudu annaks ikka armsaks ja kenaks jääda? Kas oled sa tõesti nii vaene...? Kui hirmus... Ja mina ei suuda midagi unustada...

Andesta, ma siiski veel igatsen sind... Kui sul kuskil enam hea ei ole, tule siia minu juurde! Ma ei nõua sinult midagi, ei küsi — ainult tule, ole hea minuga, ära lase kustuda enesel minu hingest... Minus on juba sinust kaks kujutlust, üks nagu oleksid sa kunagi olnud, teine nagu elaksid sa veel varjuna minus. Palun, ära hävita seda varju! Tule, jookseme nagu hundid läbi metsa, aga jookseme kahekesi...

Irmal oli väga piinlik seda kõike nüüd tagantjärele meenutades. Kui lihtlabaselt ta oli võinud rääkida, kui meeltheitvalt karjatada ja armastust kerjata inimeselt, kes vaevles suurtes siseheitlustes, kes ise ei teadnud, kuhu või millele pidi end andma...

Teda ei riivanud niipalju selle teadasaamine, et mehel samal ajal kestsid suhted teiste naistega, kui see, et mees ei suutnud otsustada, ei jõudnud eneses selgusele ei oma tundmuste, meeleolude, ei sihtide ega põhimõtete rägastikus, et ta oli võimetu olnud end sama vankumatult juhtida laskma — kas või üksi oma kirest — nagu tema ise.

Nüüd, aastate ja aegade tagant veel ta heitis enesele ette oma pööraselt avameelset käitumist. Aga ühtlasi nukrustas teda ka kindel teadmine selles, et Hugo polnud kunagi, peaaegu kunagi kuulunud jää-

gita ja ainuüksi temale, et tal oli ikka olnud teisi tõmbepoolusi, et ta oli püsimatu, isegi kergemeelne vahest ja — halb.

Nüüd lõpuks oli talle selge, miks nende vahekord oli arenenud selliselt — hüppeliselt ja alalises katkemise hädaohus seistes, kuni katkeski, nagu nöör, mis vastu ei pea kauaaegset pingulolekut...

See oli valus veendumus.

Ohkega vajus ta uuesti päeviku kohale.

— — — —

Kiri kaugusest saabus ja — vastus läks kaugusse. Andestus on põhjalikum kui julgesin loota. Kõik muu — üksainus igatsushüüe ja kutse. Aga ma ei tohi ega võigi seda talle pahaks panna. Pean olema õnnelik ja tänutundes meenutama ta suuremeelsust, ta püüet hoida lahus armastust kui säärast mingisugustest ametlikkudest kohustustest.

Ta kirjutab mitte teadvat oma elu sihti. See on väga usutav. Minagi ei tea, paljud mehed ei tea, kogu meie ajajärk, inimpõlv ei tea seda, ei tea milleks ja kuhu. Üldine määratu tunglemine on kogu elu segi paisanud. Oleme vahest liiga targad, vahest liiga rumalad, et üldse seada enesele küsimust sihist või eesmärgist. Ning lõpuks, kas olekski mingi elusolevus võimeline vastama küsimusele: milleks ja miks, milleks ta elab, mis on ta elu eesmärk.

Ta pihib mulle, et tahaks aeg-ajalt olla kas või vangiks minu juures. Kes suudaks seista sääraste ihaluste vastu? Minulgi on olnud meeleolusid ja tahtmisi heita end kellegi vangiks, millestki muretsemata,

mõtlemata ja arutamata, et lasta elul joosta tasapisi nagu jookseb liiv liivakellas mahedalt sahisedes. Kuid samas löön kartma, et säärane vangipõli võib muutuda kestvaks, igaveseks ning — siis põgenen ma heitunult oma kujutluste juurest nagu põgeneb koer ketti nähes.

Või puudub minus tõesti too sisemine jõud, mis suuteline isegi vangipõlve muutma paradiisi-põlveks?

Tean, mind ei suuda miski eriti paeluda ega siduda. Minu süttimine on järsk, tormine ja särisev — kuid ma põlen kadakapõõsana ainult pealt, väljastpoolt ja kustun ruttu, suuremat soojust andmata.

Sellepärast vist ei olegi mul ühtki lemmikkirge, sellesama pärast ei suuda mind mingi ideoloogia või maailmavaade lõplikult kaasa tõmmata, nii hullustavalt haarata, et võimatuks osutuks selles kahelda, et sisemisest sunnist aetuna tormaksin tegudele, kas või meeletutele. Ikka ja alati jääb midagi poolikuks, reserveerituks. Ikka luurab mõtte ja teo juures minus taganeja... See alati oma nahka hoidev käibeinimene, kes kurjalt on haaranud juhtimise oma kätesse.

Samal põhjusel ei ole mul enam hulk aastaid ühtki sõpra, mitte lähemat inimestki, kui jätta naised arvestamata. Vist ei suuda ma anduda sõprusele täielikult, arusaadav siis, et ka teistel minu vastu ei teki sügavaid sümpaatiaid ja piiritut eneseohverdamise tarvet.

Minu tuttavad on ofitsiaalsed inimesed ja kolleegid, minu „sinad“ enamuses juhuslikud, tekkinud teiste tahtel või ühise tuju ajel — mitte ligidusetun-

dest, peenest vastastikusest mõistmisest, paratamatust hingelisest vajadusest.

Ei armasta kedagi ja — tajun instinktiivselt: ka mind ei armastata, välja arvatud vahest Irma, see kaugelejäänud romantiline hing.

Enese vastu soojust tekitava jõulise kiirgamise asemel lähtub minust jõuetu virisemine, sentimentaalsus, mis teised inimesedki paneb minu suhtes virisema, nii et kohmetun ja taandun.

Suudaksin ma tõesti ausalt ja põhjalikult armuda, võib-olla pääseksin siis ometi kord ka sellest igavesest skepsisest ja kaksipidi-mõtlemisest.

Kust võtan ma selleks jõudu, kes värskendaks mind sedavõrd, et võiksin elada andumuse, kire ja hooga, nagu elavad teised inimesed?

Naised? Üks neist omas mu üle nii suure mõju, et suutis avardada mu vaatepiire ja päästa mu eneseülespuhumise hullustusest. Aga mina, ma polnud võimeline järgima tervenisti tema põhimõtetele, ei osanud neisse sisse elada, ja nüüd — olen tema silmis vaid halisev narr. Ei söanda talle õieti enam silmagi vaadata.

Jääb Irma, kelle juurde jõudsin tagasi tolle teise kaudu. Ta on hea, aga ma just nagu kardan ta headust. Kui Marta võis mõjutada mind oma vaimuga, siis Irma võiks saavutada teatud edu ainult tundmuste ja kirega. Temal puudub omapära, kiirgav vaim. Kuid kirega, õrnuste ja tundeküllusega ei pääseta mulle küllalt ligidale. Meie vahele jääks paratamatult see, mida ma nimetan oma aruks. Ning see on

küllalt tugev, et neutraliseerida kogu tema õrna mõju. Tema ei ole naisi, kes võiks mind valitseda. Minusugune tüüp aga näib vajavat valitsejat.

Aga — kui ma loiuks jäädes laseksin areneda kõigel igapäevseks, nii igapäevseks, et tuleb harjumus, see vana karvane taltsutaja ja haarab meid mõlemaid oma koreda tiiva alla? Siis oleks habras ja lapselik Irma minu naine ja mina ise tüübiline alevielanik, kes peab otsima leivateenistust kas kuskil poekeses talumeestele heeringat ja rauda kaaludes või kingsepa abilisena saapakotte tallutades.

Teiselt poolt — kui kutsuda ta sealt ära ja teha katse rajada ühist elamist kuskil mujal, võib-olla hoopis võõras ja uues ümbruses? See oleks vastuvõetavam, mõlemale, kindlasti, ent kohe kerkib küsimus — millega rajada midagi ja millele rajada? Oma poolikutele oskustele, katkendlikkudele teadmistele...? Ei, mul pole mingit õigust tuulepeana hävitada teise elu, kuigi võin hävida ise!

Ja lõpuks — kas peab igast haprast tüdrukust saama vaevatud naine, kes tassib veeämbreid, turukorve ja lapsepampe? Kõik taimed ei suuda ka oma õiekobaraid seemneiks valmis küpsetada, miks siis just inimene, pealegi veel minusugune, kel puudub elus igasugune pide ja siht?

Milleks kasvataksin mina oma lapsed, kui mul eneselgi puudub selgus, milleks elan, mis otstarve on mu elul? Neist tuleksid samasugused pealiskaudsed, rahutuhingelised ja ellu sobimatud olevused, nagu olen ma ise. Kas on sääraseid tarvis siia maailma,

kus nagunii paljud elavad ainult teiste, mitte eneste otstarbeks ja heaks, kus nagunii on liiga vähe lõbu ja rõõmu, virgendavat tegevust ja leiba, ja kus mure kõnnib paaris hädaga ning inimesi on paiguti sigitatud nii tihedalt, et nad üksteise kõri kallal närivad nagu näljased rotid? Milleks siis...?

Lapsi on mõtet soetada ainult neil, kes vajavad pärijaid ja kes oma varakuse tõttu suudavad enestele kasvatada rahuldavaid pärijaid, oma kommete ja traditsioonide jätkajaid, nii et nad neist võiksid rõõmu tunda isegi veel hauas... Neil, kes suudavad rõõmuga näha iseeneste edasielamist, igavesti püsimajäämist, neil, kes on rahul iseenesega ja võivad uhked olla oma tegudele.

Minusugune aga — kas sääraseid üldse peaks maailma vajatama? Sääraseid, kes enesele õiget kohta ühiskonnas leidmata vegeteerivad nagu metsaalused võsad mädanikuga tüves. Kardan iseennast, veel enam aga kardaksin oma võrseid...

Seda räägib üks pool minus, minu aru, elukogemustest õppinud inimene. Too ürgne aga, mis elab kuskil igaühe sügavuses, ihaleks siiski teisiti, hoopis teisiti: too oleks valmis kuulutama ketseriks aru ja saatma ta tuleriidale. Oh, millist rõõmu teeks sellele paremale minale näha kord toda tühipaljast teist tõsises ohus! Ta ise vist süütaks tuleriida, et tunda end ometi kord vabana tollest targutavast, alatust vegeteerijast.

Aga — milleks seda mannetumatki karistada? Temagi toimingutes valitseb oma reeglipärasus ja

püüe paremusele omas mõttes. Ta on võimetu tolle teise vastu, kes Socratesega kipub hüüdma: mõte on vaba, mõtte eest ei karistata. Ja kes seepärast lubab enesele ebajärjekindlaid spekulatsioone — tühjusse.

Tühjus — kas selleski viimaks pole elu ja sisu, oma helinaid nagu helisema lööb kõrvus ääretu vaikus?

Kirjutasin Irmale, et — tulen. Tulen siis, kui tühjus minus elama hakkab ning kui mahajäetuse ja üksinduse vaikus kuulmenahad võnkuma võtab. Palusin teda olla minu Solveigiks ning oodata igal päikeseloojangul, südamega täis igatsust ja hingega andumusärevuses. Suudab tema seda, väärin mina seda — jätaksin parem arutlemata. Praegu igatahes ei suuda ma end veel elust lahti kiskuda ja vabatahtlikult matta kuhugi metsade või soode taha aleviku vaikellu. Võin olla küps põlemiseks, ent ma pole küps hauda panemiseks.

Noorus! Veel kohub minus veri rahutult. Ainult ma ei tea, millele sihtida selle rahutuse ja teoihaga, et maitsta mõnu tagajärgedest, et tunda end elavat elavatega.

— — — —

On rõske, pime ja porine talveõhtu. Päev läbi põlevad tööruumides lambid ning tormi-iilidest raputatud inimesed võitlevad hommikul töökohta, õhtul tagasi ulualla. Juba üle nädala sajab lakkamatult peent, tuisust vihma; tänavasillutis läigib nahana ja veed nirisevad külma nukrusega. Kurb on, melanhoolne ja rusuv. Puudub huvi töö vastu ja tahe mil-

lessegi puutuda oma mõttega. Kõik on külm ja vastik. Just nagu oleks talve veniv sügis närbutanud ajugi.

Marta on haiglas — ega luba mul end külastada. Ei olevat esteetiline näha haiget naist... Irma vaikib peale minu targutavat kirja, nagu oleks ta tõesti hakanud vaikselt kannatavaks, ootavaks Solveigiks.

Talumatu on see olukord!

Nad kohtlevad mind nagu last, alaealist. Tule minu juurde, ära astu haiglasse! Nagu ei suudaks ma ise otsustada, mida teha, mida jätta tegemata. Naised on siiski ülimalt veidrad... Nagu Martagi: kirjutagu, kuidas lõpmatult sajab, kuidas tuul ulub, kuidas tormavad madalad ribadeks käristatud pilved... Ta ei nägevat neid, tal olevat kahju sügise kui oma armsaima aastaaja kaotsiminekust enesele...

Oleksin ma luuletaja...! Võib-olla mõistaksin siis seda kõike, võib-olla kirjutaksin poeemi ja läkitaksin selle temale roosas ümbrikus. Aga ma olen igapäevne inimene, samasugune nagu ta ise — ja mind ärritab see tema põikpäisus. Tuul, pilved, porri tallatud lehed — milleks, kui ma ise tunnen end ühe porri tallatud lehena, hüljatud inimesena, kes vajab teisi inimesi! Ent — missuguseid? Need, kes mind ümbritsevad, kellega olen sunnitud hingama ühist õhku ja vahetama mõttetuid sõnu, need on ainult inimese moonutised. Juhust, mis oleks mind kokku viinud teiste ringkondadega, kus leiduks võib-olla enesekohasemaid ja hingelt lähedasemaid, ei ole suutnud ikka veel tabada. Näib, nagu jääks igavesti võõraks

mulle see linn oma rahvaga, kus olen nüüd juba vegeteerinud mitu aastat.

Võõras, võõrsilolija — niisugusena tunnen end, niisugusena vist võetakse mind teistegi poolt. Juhuslik peatuja, hotellielanik — kas saan ma kunagi täiesti lahti sellest kummalisest muljest, mis mind saadab kõikjal? Või elan kogu oma elu maha ainult möödaminejana, hotellikülalisena...?

— — — —

Ühel hommikul toimetusse minnes jäin tahtmatult seisatama ukse taga. Sees arenes kõnelus, mis polnud otseselt määratud minu kõrvade jaoks.

— Suurprotsessi ajaks tuleks Ohjak Tartu komandeerida, arutas peatoimetaja Vaablane.

— Tema, ta ei tunne ju inimesi, vaidles Kulmer pahaselt.

— Kirjutab aga elavalt, las' katsub. Võib kohendada...

— Parem sõidan siis juba ise, tuli Kulmer oma mõttega.

— Ei, teid on siin paratamatult tarvis.

— Nojah, heakene küll. Aga see Ohjak on ju kahtlane... poliitiliselt.

— Tja, laotas peatoimetaja arvatavasti käsi, — kurat tema sisse näeb! Käib ringi nagu ruunatud. Et võtaks ka kuskilt osa, tegeleks, tooks oma näo lagedale. Näitaks oma sümpaatiaid...

— Nimelt, nimelt, säutsus Kulmer. — Nii suure tähtsusega protsessi puhul on oluline, kes kirjutab.

— Aga meil pole inimest. Pealegi on enam-vähem

juba ette kindel, et kogu see laevademüügi värk, et see on ainult üles keerutatud ja soikub niisama... Mitte väga tähtis.

— Ah nii, nojah, haaras noormees õhust peatoimetaja seisukoha. — Teine jutt.

Üks neist puhkes seepeale köhima, teine laskis lahti vile, veeretades moodsat tantsuviit.

Kobistasin vähe, avasin palituhõlmad ja astusin tuppa.

— Jõudu, ütlesin lihtsalt.

Mõlemad vastasid ülikähku, nagu oma lahkust alla kriipsutades.

— Noh, Ohjak, suured ülesanded, tähtsad asjad ootavad, mügises Kulmer silma pilgutades.

— Ilm on sant — kui mõni käik jälle, teesklesin taskurätikuga nägu kuivatades.

— Käik mis käik, algas Vaablane, käed püksitaskuis, — ega seda käiku vihm sega. Meil siin just praegu tuli jutuks, et... ja ta tegi napisõnaliselt teatavaks mulle juba tuntud kava.

Mind tõmbas võimalus Tartus käia, samuti olin juba kujutluste meelevallas kirjutamas kiidetavat reportaaži kohtusaalist. Ag siiski häiris mind too ustavuse probleem. Ütlesin tähtsalt:

— Vahest oleks keegi asjatundlikum inimene kohasem.

Nüüd vaidlesid sellele mõlemad mehed nagu ühest suust vastu. Kulmer kiitis isegi, et paremini ei suutvat keegi vaadelda kui mina ja peatoimetaja lisas:

teenite nagunii praegu vähe, kulub vist kohe marjaks ära.

Seega oli asi otsustatud. Järgmisel varahommikul tossutasin ülikoolilinna.

Protsess — eks see olnud tavaline juristide vaheline vägikaikavedamine ja kauplemine poole juuksekarva ümber. Igav, veniv, paragrahvidesse uppuv arutelu. Ent kirjutada tuli sest ometi huviäratavalt ja loetavalt, inimlikke momente esile tõstes, kergelt ja muhelevalt. Teadsin Vaablase maitset ning arvestasin sellega, püüdes keerutada nagu oskasin.

Vahepeal lonkisin mööda vanu tuttavaid teid, käisin sisse vahtimas oma koolipõlveaegse korteri aknast ja silmitsemas koolimaja. Kõik on peaaegu endine, aga siiski hoopis teine ja võõras. Armsas tädi pööningukambris elutseb nüüd suure lapsekarjaga töölisperekond, tädi ise on maal, ta mees surnud. Koolimaja on saanud kaugelevalendava värske krohvikorra, aga ta ustest saalivad õhetavanäolised noorukid sama lootusrikkal ilmel nagu minu ajal... Kõik kordub: ühed lähevad ja kaovad, teised tulevad asemele. Ühtede lootused täituvad, teised pettuvad ning — ikka jälle leidub uusi, kes asuvad uue innuga ronima klaasmägedele...

Petlikkudele klaasmägedele ronijad oleme kõik...

Kohtasin juhuslikult „sibulakaupmees“ Kooritsat. Tal on ülikool seljataga, kenakene põskhabe, piip ja portfell. Kõnnib tähtsalt ja mõõdetud sammul nagu varematel aegadelgi. Ainult ta on kõhnemaks jäänud, ta üleolekust helkivatesse silmadesse on sigi-

nenud midagi tardunut ja ebalevat, pea pole enam nii püsti.

— Kas direktori tool käes? küsisin talt kohviku uksel, kuhu suundusime üheaegselt.

— Kallis koolivend, hüüdis ta, mind esmakordselt sellise au vääriliseks tehes, — hoia nina ligi maad, vaata kuidas läbi saad, naeris.

— Aga korporatsioon, ülikool?

— Noh, sada viiskümmend seeklit toob — kinnitusseltsi inspektorina.

— Karjäär seisab aga kindlasti ees?

Ta lõi millegipärast käega, küsis vastu:

— Noh, aga sinul? Oled nüüd suur partei- ja lehemees?

— Umbes sama raha — ülikoolita, valetasin õige pisut.

— Mis siis viga! andis ta käe lahkumise märgiks, ise aga muheles selliselt, nagu oleks tahtnud valjuhääleliselt pahvatada: noh, puhu aga pealegi, eks me sinusuguseid näljarotte tunne, kelkimisest elate ja kehvusse kõngete!

Ta on säilitanud oma härrasmeheliku joone. Ja kuigi ta pole saavutanud loodetud edu, näib ta ometi rahul olevat enesega, võib-olla lootusi edasi hellitavat parematelegi söödamaadele pääsemiseks. Ning kes ütleb, et teda kord ei vajata väga vastutusrikkal ja tähtsal kohal?

Hilda, tolle soojapilgulise noorussümpaatia, otsisin üles aadressbüroo näpunäiteil. Ta jagab endiselt köök-tuba isa-emaga ja noorema õega. Isa sõidab

voorimehena, ema peseb, õde käib koolis ja Hilda õpib ning annab tunde.

— Võiksid inglise keele õpetajaks hakata, ütlesin ta sissevajunud, kolletanud ja juba vananemise märke kandvasse näkku vaadates.

— Oi jumal, — kui jätkuks neid eratundegi, keeras ta näo teisale. — Õpetajaid linn täis...

— Palju teenid?

— 30 senti tund. Rohkem ei või — jooksevad teisale.

— Ja palju tunde?

— Seitse-kaheksa. Pean omaga välja tulema...

— Sa teed enesele liiga, vilksasin pilguga kulunud puuvillasele kleidile. Tal oli vist natuke piinlik, tõmbus eemale:

— Mis sina nüüd, sul kõik maailm lahti. Aga oota, kaks aastat veel, siis on diplom käes. Sõidan Inglismaale, Londonisse praktikale...

Ta ütles seda sellise sisemise sära ja uhkusega, et mul puudus julgus teda solvata pähekerkinud mõttega palgata köögi- ja lastetüdrukutest, millistena olin kuulnud kasutatavat naispraktikante võõrsil. Kutsusin teda jalutama, aga ta keeldus kindlalt, seletades võrinal:

— Kell viis on tund, kell seitse seminar, kell üheksa loeng karskusseltsis ja... ja pealegi mina ei käi kunagi kuskil. Mis Tuvist saab nüüd, küsis ootamatult.

— Eluaegne sunnitöö, mis muud, kehitasin õlgu.

— Sina katsu seal kuskil rääkida tema kasuks...

— Mina? imetlesin ta lapsikust.

— Nojah, oleme ju kõik ühed koolivennad-õed. Mul on temast väga kahju. Oli tark ja mehine poiss... Suvel veel rääkis, et...

— Külastas ta siis sind või?

Kõhetu naise paled lõid hõõguma, tõstis närvlikult raamatuid, peitis oma pilku:

— Ei-jah, paar korda puutusin niisama kokku.

Nüüd mõistsin ma, kust võttis Tuvi omal ajal teated minu kohta. Hildast oli saanud üks tema idee ja töö imetlejaid, tollest vaiksest, veidi peenutsevast koolitüdrukust, kes sageli armastas poiste seltsis viibida ja seletada, kes mullegi kunagi oli olnud silma- ja südamerõõmuks, aga iialgi mitte midagi teadnud maailmavaadetest või ideedest, mille võrkudes sipIesime meie, ärksama vaimuga poisid.

Kõik oli sootuks muutunud.

Kui ma talle lahkumise eel kätt andes liginesin, tundsin higilehka ja silmasin ühtlasi tugevasti paigatud kingi jämedast lõngast sukkade peal. Loobusin silmapilk uuest kutse-kavatsusest. Too kõhetu noor naine, tal oli piinlik minu ees ning võib-olla oleks minulgi tänaval käies tema pärast piinlik olnud. Nii võõraks olime jäänud, võõraks ja kaugeks. Ning korraga tundus mulle, et vaatamata õpinguile, vaatamata pingutatud püüdlustele ta oli seisma jäänud oma arengus, agulilapse ja hulluseni tuupiva mehhanismi seisukorda, kurba ja väljavaatetusse, oma kinnisidee orjana. Kas poleks talle parem olnud igatseda pigem

mõne noore voorimehe kui võõrkeele õpetaja diplomi järele?

Etteheidetega enesele lonkisin läbi agulipori tagasi kohtusaali. Mul polnud tõesti põhjust irisemiseks niipalju kui tihti näis. Oli minu omast talumatumaid olukordı. Oli neid, kes pimesi, küüsi veriseks kraapides püüdsid vedada end kujutluse klaasmäele, kes vaesusega võideldes ja viletsuses vintseldes, taotlesid põikpäistena tähiseid, millest mina loobusin pooleldi kaine kaalutluse ja külma südamega nagu härrasmees petliku välimusega teenrist.

Kuid väike kibedustunne, enese vastu sihitud vimm lõi mınus siiski käärima. Kas need higistades tööd rühmavad inimesed ometi pole tugevamad, paremad ja enesekindlamad minust, kes ma selgrootu kõrkjana vibelen igas tõukavas tuulepuhangus? Kas lõpuks nende pingutusi siiski ei krooni rahulolu, kuna mina igavese juudina rändan ringi, pea täis laokile muremõtteid, enese ja teiste omi, korratult ja segaselt, nagu kõlkahunnik?

Õhtul oli Liina mul kohtuhoone ees vastas. Ta oli saanud minult ekspressiga läkitatud lühikese teate ning — joosnud ummisjalu. Veel mind kohateski hingeldas ta tulekurutust:

— Kui tore, tore, et sa oled jälle siin...

— Miks sa mulle kunagi ei kirjutanud? pärisin.

— Tead, mul pole aega. Eksamid pühade järel.

— Missuguses teaduskonnas oled?

Ta haaras mu käsivarrest koduselt ja kindlalt, vastates naerdes:

— Abituurium...

— Ikka veel? Jumal-hoidku!

— Hm-hm. Nüüd ei ole ju kedagi, kes mind aitaks...

Tundsin nagu oleks mind pähe löödud. Kas tõesti oli elu siis seisma jäänud samal hetkel, mil siit lahkusin? Mitu aastat, mitu pikka aastat — aga inimesed jooksevad ringi ikka samade muredega. Inimesed elavad enesele märkamatult edasi, vananevad ja teisenevad — kuid mured jäävad, nende lapselikud ja just kui kogemata tekkinud murekesed.

Mööda nagisevat treppi tõusime üles teisele korrale. Hämar, vähevalgustav elektripirn põles kojas nagu toona, seintelt vaatasid samad tuttavad luitunud tapetid, täis plekke ja lutikaauke, riiulil läikisid söögінõud nagu oleksin siit väljunud vahest alles eile. Liina lauda ehtis samasugune segipaisatud raamatute kuhelik nagu siis, kui kogemata avastasin tolle kirja...

— Seal, vihjas minu endise toakese suunas Liina, — elab nüüd keegi soomlane.

— Soomlane?

— Jah, õpib loomaarstiks. Aga ära karda, küll ma sulle öömaja muretsen. Isa on maal ja ema läks õele appi last hoidma.

— Õieti pole ma sellele mõtelnudki, et sinu pool ööbida.

— Mida's siin mõtelda. Kõik on juba korras.

— Oleks võinud ju ka hotellis, püüdsin põigelda.

— Kingi see raha parem mulle, tõstis ta käed mu

õlgadele, vaadates laialt silma, nii nagu ta kunagi väga ammu oli vaadanud ja selle vaatega end minu juures koduseks teinud. Tegi nüüdki. Selle natuke kelmika, kuid siiski ilmselt tõsiselt mõteldud kingitusejutuga.

Võtsin ta kätest kinni, pigistasin. Need olid lõdvemad, valgemad ja naiselikumalt ümmaramad kui toona, aga siiski sama sitked käed. Ta näonahk oli kolletanud ja silmad augus, kuid neis leekis endine lapselik-vallatu tuluke, mis mind häirima kippus nagu varemaltki. Sundisin end rahulikuks, vaadates ringi istme järele.

— Oota, hüüdis ta taibates, — ma harjan oma tooli puhtaks.

Võttis harja ja samas kraapis üle vana nagiseva plüüštooli, mis seisis ta laua taga tolmununa, ilmselt esemena, mida enam ammu polnud kasutatud.

— Istu siia, tõukas mind laua juurde.

Mu pilk langes vihikutele, raamatutele. Kulunud ja määrdunud olid kõik need algebrad, trigonomeetriad, ajaloo- ja keeleõpikud. Mida rohkem neid silmitsesin, seda enam tõusis kahtlus nende käsitamis- ja tarvitamiskõlbulikkuseski uute kavade kohaselt. Silmasin tolles kuhilas mõned vanad omadki märkmetega varustatud õpikud.

— Sa pole siis vahepeal — katsetanudki, vihjasin raamatuile.

Ta raputas juuksetukkade lehvides pead.

— Raha puudus, tead. Tegin tööd...

— Oled ametis?

— Ei. Käin sõbrannal abiks õmblemas. Sellest

need niidiotsad ja prahtki siin. Vean vahest riietega kaasa.

— Millest siis nüüd uuesti see tuhin? lehitsesin üht vihikut, mille kaanele oli kirjutatud allakriipsutatult: „Repetitio est mater studiorum“. — Selle põhimõtte järgi talitad või?

— See on pikk lugu. Ah, mis sina sellest küsid. Ma toon parem teed ja...

Ta libises ukse vahelt kööki, lüües näost õhetama. Varsti tekkis lauale aurav kann, paar kiluga võileiba ja tükike punase koorega juustu.

— Söö, sundis ta, — meil on täna küll kunstvõi, aga sel pole mingit paha maiku, rääkis lapseliku lihtsusega, nõusid minu poole lükates.

Peale klaasi teed tegin ettepaneku minna välja, istuda kuskil.

— Oi, kui helde sa rahadega oled, imetles ta. — Kui sa just tahad, vii mind kinno, tead. Ei ole enam üle kahe nädala kinos käinud...

Miks ei pidanud ma siis tahtma? Sammusime peagi üle konarlise hoovi tagasi tänavale. Ta oli silunud oma juukseid, tõmmanud selga parema mantli ja võtnud kätte vihmavarju. Aga mulje, mis ta enesest jättis, sarnanes siiski töötüdruku muljele. Käik, minu käsivarrest kinnihoidmise viis — kõik sugereeris kuidagi toda muljet.

— Tead sa, et Mindus — see sinu eksamikaaslane — läks siin läbi? näitas ta tuttavale apteegile.

— Mis? Jõi mürki või?

— Müüs nahavabriku meestele võltsšekkide vastu

piiritust — usaldas kelme nagu sõpru... Nüüd on ülikoolist ära ja puha, käib ise nahavabrikus tööl.

— Lihttöölisena?

Ta noogutas, tundes nagu mõnu sellest, et keegi teinegi peale tema on sunnitud tegema lihtsat tööd.

— Aga Aabjärv, tead temast midagi? Ja preili Kübarsep?

— Noh, Aabjärv tegi cantust ühest kõrtsist teise, seni kui isa talukene vastu lõi. Nüüd logeleb raudteejaamas, vormirõivas seljas ja pühib põrandaid. Varsti pidavat saama konduktoriks, olevat joomise maha jätnud — ja astub ehk uuesti ülikooligi. Preili Kübarsep aga on mehel — juba teist aastat. Ühe maamõõtja proua, veeretab lapsevankrit mööda linna, on õnnelik ja uhke, nii et ei tunne kohe äragi, kui vastu tuleb. Küsib sind vahel taga, imestades, et kuidas ikka inimesel võib vedada...

— Usud siis sinagi minu vedamisse?

— Kuidas siis? Loomulikult. Sinul oli õnne enam kui kõigil teistel. Näed, mis neist on saanud. Niisugune on elu ja asjalood.

Pimedas kinosaalis istudes esitasin uuesti küsimuse:

— Oled nüüd näinud, mis mitmed sest õppimisest on saanud, ütle mulle ikka tõesti, mis jaoks vaevad ennast sina?

Ta vaatas projektsioonilinale, ta ilme selgus. Vastas asjalikult ja pikkamisi:

— Mina? Tahan ka prouaks saada. Ja ma ei jäta, õpin kas või hulluks...!

Hiljem koduteel seletas oma vanast tutvusest kellegi metsamehega, näidates seda täitsa juhusliku ja süütu kuramaažina. Varsti aga tähendas siiski, et võib-olla juba õige pea, tuleval kevadel lõpetab poiss metsniku kursused. Siis olevat võimalused lahti.

— Sedamoodi, laususin vaikselt, lugedes tänavaäärses rivis elektrilampide arvu, mõtted hoopis teisal: kaugel linnal, haiglal, metsatagusel alevil, oma hooletul kirjavahetusel Liinaga, kes tippis jälle juhuslikult mu kõrval, rääkides tagasihoitud, aga loomulikul häälel, ilma kurbuse või etteheiteta:

— Algul, tead, oli väga raske see sinu äraminek. Nagu oleks midagi katki kistud. Aga kui mõtlema hakkasin, kui sa ikka harvem ja harvem mind külastama sõitsid, siis, tead, tekkis sinu vastu sihuke imelik tundmus. Ja ema ütles, et kas nüüd temast sinule enam midagi, kui on juba suures linnas ja tähtsa ameti peal. Jah, siis jäin isegi arvama, et ega ma sind eluaeg oodata või. Sain tuttavaks kellegi vanema politseikordnikuga, aga sellel oli lahuselav naine ja lastele abiraha maksa... Nüüd olen juba tükk aega selle metsamehega, elu tuleb ju kuidagi edasi elada...

— Jah, jah, muidugi, ärkasin mõtteist. — Elu tuleb elada säärasena, nagu ta on, ütlesin rõhuga, mis pidi väljendama minu veendumust, kuigi teadsin end ainult papagoina kordavat teise inimese sõnu.

Ta küsiv, esimest korda nagu etteheitevgi pilk langes mu näole. Muidugi tahtis ta teada, kas ma kahjatsen oma käitumist, asun laitma ta kavatsusi või koguni kiidan heaks. Mul oli piinlik. Terve meie

vahekord üksikasjadeni vilksatas mööda mu vaimusilme eest ning ma tõmbusin eemale, üteldes:

— Säärasel juhul ei sobi ju minul tulla teile öömajale... Ma arvan, et...

— Rumal, midagi ei ole siin arvata, haaras ta uuesti mu käsivarrest.

— Nagu teise mehe väljavalitu ja kõik, vahtisin oma läikivatele kalossininadele.

Liina turtsatas naerma, tõmmates mind hoogsalt enesega kaasa.

— Ta on ju hoopis maal, praktikal... veider!

Sammusime edasi. Mida tema võis mõtelda või tunda — selle uurimiseks puudus mul aeg. Olin enesega kibedamini ametis kui teinekord targutusi kirjutades, ja otsustasin, sündigu mis sünnib, kindlaks jääda, mitte silbigagi enam kuidagi meenutada olnut meie vahel, et vältida abielurikkuja süütunde kaasavõtmist siit lahkudes. Järgmisel tänavanurgal ostsin paki paberosse ja toosi tikke.

— Oled päris suitsumeheks hakanud? uudishimutses Liina.

— Jah, närvidele käiv töö, valetasin lausa.

— Kaarel suitsetab kah kõvasti, rääkis tema.

Ei osanud sellele midagi vastata. Kuigi see tundus nagu üteldud olevat tahtega eriti alla kriipsutada oma lähedust teise mehega — seletasin seda siiski lobisemishimulise naise rumalusega ning jätkasin poolvastumeelset teekonda. Niipea aga kui olime toas, mõistsin hästi tema asjata vahemärkust. Sest ta ütles häbenematult:

— Paku mulle siis ka üks suits...

— Suitsetad — salaja? püüdsin oskamatult avada karpi.

— Ainult mõnikord... tema on mind harjutanud.

Istusime, läitsime suitsud ja vaatlesime üle laua teineteist. Kui taltsaks olid jäänud meie pilgud, kui kinniseks ja väheütlevaks — tundus nagu oleksid kaks kunagist vastast mõõtnud teineteise võõraks jäänud löögivõimeid, veidi nukralt ja ebalevalt, aga siiski uurivalt. Eriti tema pilk näis mind hindavalt mõõtvat. Kuid tulisus, kirg ja aplus — see oli sealt kadunud. Ainult mingi läbikaalutud kavatsus, nagu salanõu heidutas mind noist silmist. Suits kippus mulle kurku ja ninna. Oli ebamugav.

— Kuhu sa mind siis paned? küsisin jutujätkuks.

— Vaata, siia, tõmbas ta eesriide toa tagumise poole eest kõrvale.

Seal valendas hoolikalt ülestehtud kohev voodi, avar ja lai, pitsidega kaunistatud patjade ja linadega.

— Vali, kumba poolt tahad, naeratas oma kingi jalast võttes ja tuhvleid asemele tõmmates.

— Kuule, see on ju sinu vanemate ase ja...

— Mis sellest siis?

— Kuhu sa ise heidad?

Ta astus mulle otse näoga vastu, nii ligidale, et ta rinnapead mind peaaegu puudutasid ja ta soe hingeõhk riivas mu palet, kui ütles kindlalt:

— Sinu kõrvale. Viimast korda sinu juures... Ära räägi midagi, muidu mul hakkab veel piinlik.

Vaikisin, haarasin närvlikult uue paberossi järele...

Hommikul vara lahkudes pööritas pea vähesest magamisest ja läikis süda enesealandustundest samapalju kui ülearusest suitsetamisest. Olin läbi kõrvetanud terve karbi paberosse nagu enese õhtuse otsusegi. Liina hoolitses minu eest sellise valmsuse ja tähelepanuga, nagu oleks ta saatnud teekonnale oma armsamat, kuid meie vahel oli kõik lõppenud, selge ja kristalliseerunud. Kumbki ei petnud end enam mingisuguste väärkujutlustega — käitusime vastamisi lihtsalt, nagu kaks inimest, kaks vana sõpra, kes ei taha jätta teineteisele halba lahkumismuljet, või nagu vastased rüütlid, kes sellest hoolimata, et mõni hetk hiljem seisavad püstolitoru ees, ulatavad galandilt naeratades käe.

Peale üles lõõtsutud ja taas kustutatud kiretule oli meie vahel olnud öösi väga tõsiseid kõnelusi. Ma teadsin nüüd, et too tutvus metsamehega oli üpris vana, vanem kui minu tutvus Liinaga, ja et Liina õieti kuulus tollele mehele juba koolipiigana, ammu enne minu silmapiirile ilmumist, et vahemäng minuga oli olnud põhjustatud teatud määral noore naise tüdimusest ja mehe eemalviibimisest, et teda oli kihutanud tagant iha paremale partiile, ja et ta südame huvi minu vastu oli alanud alles peale tegelikke kannatusi, oma saladuse mulle usaldamise järel. Samuti teadis tema, et minu kirg tema vastu oli kogu aeg olnud reserveeritud halbade aimuste pärast ja et olin temast eemale jäänud uute vahekordade ning huvide tekkimise tagajärjel.

Olime ütelnud vastamisi kõik oma südameilt. Ja seda, mis oli jäänud sõnul seletamata, seda aimasime mõlemad veel paremini. Igatahes, Liina ei süüdistanud mind enam oma küpsuseksami ebaõnnestumises — ja mina tundsin end täitsa vaba olevat igasugustest kohustusist tema vastu.

Mehest ja naisest olime taas saanud lõplikult — ainult inimesteks.

Ta saatis mind trepi viimse astmeni, palitu õlul, juuksed katmas otsaesist.

— Sõidad siis pealelõunase rongiga? küsis kõrvale vaadates.

— Sõidan pealelõunase rongiga.

— Ela siis hästi ja mõtle vahel ka sellele rumalale tüdrukule...

— Sina samuti hästi, raputasin ta väljasirutatud kätt.

— Igavesti! katkes ta hääl, käsi värahtas.

— Jah, jah, jah — sina samuti, silitasin ta käeselga.

Ta kiskus enese järsult lahti, tormates komistades ja kuidagi tumedalt häälitsedes trepist üles nagu põgenedes. Naine oli veel kord temas ärganud minu suhtes. Uks prantsatas kinni ja — ma seisin üksi külmas vihmases hommikus, madal porine taevas pea kohal.

Tundus, nagu oleks nonde võppuvate õlgade ukseavausse kadumisega varisenud kaduvikku üks jõulisemaid järke minu elust. Vaatasin ringi — võõras oli see maja, võõras munakividega sillutatud hoov ja võõ-

rad käigud. Segaselt tuikusin tänavale, kogu aeg mulje all, nagu oleksin midagi väärtuslikku katki käristanud, midagi lõhkunud või koguni kellegi tapnud. Ei puudunud palju sellest, et oleksin väravalt tagasi pöördunud ja kõike kahjatsedes oma pea ülal kindlasti nutva tüdruku sülle surunud.

Ent kui meenutasin kõike seda võltsi ja väära, seda valet ja teesklust, siis lahtus mu nõrkusehoog nagu kerge ving. Seda ei võinud ma enam teha — peale möödunud ööd mitte.

Linn oli ärganud, rasked rautatud rattad veeresid mürinal turuplatsi poole, koolilapsed ruttasid raamatukimpudega kaenlas õppepaikadesse ja kuskilt tänavanurga tagant kihutas voorimehel lagedale salkkond heas tujus teklikandjaid.

Missugused neist on tulevased Kooritsad, missugused Aabjärved või Mindused? Või koguni minutaolised kõhklevd tuuletallajad — haaras mind mõte neid nähes. Noorus purjetab teid, mida ei määra ükski kompass ega kaart, tormab vetele, kus pole tähiseid ega toodreid. Ühe lõppsadamaks saab salakari, teise tundmatu rand. Kas võib kunagi teada, kus või kuidas...

Igast ilmakaarest kerkib midagi meelitavat. Aastaid hellitatakse lootusi, nähakse vaeva, tuntakse rahuldust saavutatud edust — aga siis järsku selgub, et ollakse kihutatud pimesi, ringi ümber iseenese telje, leitakse end samas higilõhnalises toakeses, samade tüütavate igapäevsuste keskel ning — häbenetakse iseennast.

Külmad viirud jooksid mul üle selja.

Imeselgelt nägin oma ees Hilda katkisi kingi, Liina igavest abituuriumi-kava. Nii üks kui teine polnud loodud teadusliku töö jaoks. Nad olid määratud elama teist elu, elu, mille vastu nad vägivaldselt püüdsid võidelda, kuid nüüd aastate jooksul juba isegi veendunud olles, et kõik on tulutu, et võitlust nõuab veel vaid väline vorm, mitte tarve ega asja sisu, nad on löönud kahtlema, kõiguvad lootusetuse piirimail. Nagu Liina, kes kaalutles veel ainult praktiliselt, idealism, unistused — kõik see oli minevik.

Peale viimse istangu kohtusaalis ruttasin jaama ja asusin hoopis segaste tunnetega vagunisse.

Ainult mõned aastad, aga — siiski lahutasid nad mind minevikust ületamatu kuristikuna. Kõik, mis saabumispäeva meeleoludes veel oli tundunud omasena ja kodusena, oli nüüd üle öö muutunud äraseletamatult rusuvaks ja võõraks. Raske tundus olevat jääda siia nende muljete keskele pikemaks ajaks.

Ei tea miks, aga just enne rongi ärasõitu meenus mulle erakordse selgusega uuesti Liina. Tekkis tunne, nagu oleksin tema suhtes midagi tegemata jätnud. Unustanud. Ning kui pingutasin vähe oma mälu, oligi see mul käes. Ostsin samast postpaberi ja kirjutasin talle lühikese kirja. Mitte valesti mõista, mitte haavuda — palusin, vihjates sellele kahekümnele kroonile, mis lisan ümbrikusse. Tean ta raskusi ning arvestades sellega, et oleksin hotellis niikuinii pidanud maksma, olgu see siis talle. Tasuks või toetuseks,

kingiks — ükskõik kuidas tahab — sõbralt, kes enam kunagi ei tule, see tähtsusetu summake.

Talitasin ma õieti — küsisin eneselt hiljem sõidul. Kuid siis oli juba hilja küsida. Toetasin pea aknalauale ja lasksin end lõdvalt loksutada nagu see, kes ei hooli, kuhu läheb sõit või milleks sõidetakse.

Ning tõsiselt — mulle oligi puha ükskõik. Kui too rong mind Tallinna asemel oleks kandnud Riia poole, viinud kaugesse, võõrasse maailma ja ma oleksin end ootamatult leidnud kesk hoopis teisi ringe — vaevalt et oleksin imestanud, et oleksin liigutanud silmagi. Ma ei tahtnud millelegi mõtelda ega mingit otsust langetada. Teadsin vaid üht, et minu varemtehtud otsus — lahkuda toimetusest — oli mõranenud ning olin kindel ainult selles, et maailmas pole midagi täitsa kindlat, kõige vähem küll inimese meel ja mõte...

— — — —

Kodunt leidsin eest oodatud vastuse oma kirjale. Ja kas selle sisu või oma meeleolu tõttu elasin üle sügava pettumuse.

Solveig on romantiline unelm, noormehe haiglane pettekujutus. Irma kirjutab kokkuvõttes:

— Jalutan aeg-ajalt sinu kepikesega (lõikasin selle kord teda külastades sarapuupõõsast ja unustasin sinna), tundes nagu seltsi — sinu lähedalolekut. Ent mõteldes, et peaksin võib-olla kogu eluaja sel kombel jalutama, mul hakkab külm. Sa oled arukas ja tark ning peaksid mõistma, et minagi olen inimene.

Kui ma sulle kirjutasin: tule, siis mõlkus minu

meeles ometi mingi tähtaeg, mingi lähem nädal või kuu. Mina ei oska rääkida põhimõtteliselt nagu sina. Tahaksin nii väga olla kellegi Solveigiks, kuid kardan — ma ei ole selleks kohane, ma ei talu seda. Ära saa minust valesti aru, Hugo...

Praegu ei võiks sina juba sellepärast siia sõitagi, et minu ema on siin. Ta on palju taltsam kui varemalt, aga siiski osutuks võimatuks meie kohtumine sel ajal. Mina ei tunneks end vabana ega arvatavasti sinagi.

Olen sinu pärast pidanud palju kannatama, kannatan vahest veelgi, aga alandusi ei suuda enam taluda. Sinu mõtted on mulle järsku võõrad. Kurb, ei suuda eemale jääda sinust, aga luba, ma katsun harjuda sinu mõtetega, mõtelda end neisse sisse... Vahest siis...

Ennast hoidev ja omakasupüüdlik nagu enamus naisi!

Pidasin teda teissuguseks, suuremeelsemaks ja ohvrivalmimaks — aga olen eksinud. Temagi sihiks on vaid elu mehe kõrval ja toetusel, üksi ei suuda ta püsida. Seda ma ju taipasin mõnikord varemgi, nüüd aga on see lausa välja üteldud, nüüd näib ta seda isegi täiesti mõistvat.

Kas pean mina hakkama talle selleks elutoeks?

Minus kihab, käärib ja pragiseb kõik. Pole eneselgi mingit kindlust, püsi — missugune tugi või abi kujuneks siis minust elus sihitult kobavale, nõrgale naisele? Kahtlused kasvavad üle pea nagu vajuksin sügavasse vette, kui sellele mõtlen. Ning vaistlikult

taipan, et minusuguse õigeks eluseltsiliseks oleks vahest iseteadlik, karm ja kindla karaktriga naine. Marta — kuid Marta halvustab mind — poisu ja narr...

Selles meeleolus haarasin sule ja läkitasin otsekohese, vahest toorevõitugi vastuse, milles ütlesin lausa välja, et tema mõttekäik on õige tavaline, et ta eelistab kindlat ühiselu. Ütlesin, et mõistan teda, aga võtku arvesse, missuguste väliste raskuste vastu sääräne kavatsus põrkab. See on teostamatu praktiliselt. Mul puudub selleks jõud ja julgus.

Aga mis siis ette võtta? Jätkata ahtrat sõnamängu? Ihaleda ja kannatada, tühjust tunda ja närbuda? Ei! Tuleb leida lahendus kas või midagi järsult katki lõigates, hoolimata kibedusest, valust ja piinast, mida see võiks tekitada. Milleks teeselda? Rääkigem otsekoheselt — kas nii või teisiti? Ent jumala-eest, ärgu võetagu neid ridu mingi vormilise ettepanekuna, millele vaja vastata ainult kas jah või ei. Ma ei vaja muud kui pisut selgust. Minu suhtes on kurb-rumalate igatsuste aeg möödas. Võin, arvan suutvat end otsusi langetada ja neid pidada. Tahaksin kuulda temalt sama...

Kirja ümbrikku pannes tundsin end nagu sellest küljestki veidi vabanevat, pääsevat survest, ning teatud uhkusega heitsin pilgu peeglisse, et otsida sealt uut meelelaadi tähistavat joont, mis näis minus taas tekkivat või tagasi tulemas olevat — minu otsustusvõime. Aga kui mulle sealt üpris tavaline, unistavate silmadega ja pehmete näojoontega, korralikult rõivais

noormees — nii midagi poeselli ja keskmise üliõpilase taolist, koltunud ja pisut korratuid eluviise meenutav — vastu vaatas, siis hakkas mul enesest hale.

Tõepoolest, missugune kangelastegu: aeleda ühe naisega öö läbi, järgmisel päeval aga teiselt manguda kirja teel otsusi, igaveseks armukeseks jäämist, andumist ja muud segast. Pean olema kas haiglane või pööraselt egoistlik tüüp. Naisteküttigatahes mitte, selleks puuduvad mul eeldused ja võimedki. Kõik minu vahekorrad on loodud pigem naiste kui mu enese initsiatiivil. Olen ainult lasknud end kaasa kiskuda, ja hiljem isegi innustunud...

Kas on see kellegi mehe elu eesmärk? Oleks aeg mõtlema jääda, kuhu säärane ühe juurest teise juurde lonkimine mind välja viib. Sest lõpuks ei ole ju selles kõiges mulle enam midagi erilist, uut — välja arvatud vahest partnerite väikesed isikupärasused. Naised on teatud punktis kõik ühetaolised, isegi ühesuguste sõnade ja hoiakuga. Varieerub ainult algus — mõnikord ka lõpp. Kas siis ainult seepärast — tõsine ja sügav huvi mul nagunii nende vastu puudub. See, mida nimetatakse armastuseks? Aga ma tean siiski: vajan inimest oma läheduses, kellele — kas või ajutiseltki — hea olla, kellest mõtelda, kelle tundeid eneses peegeldada lasta. Mul jääb vaba energiat üle — pean selle kuidagi rakendama, ära kulutama — sest seltskonda, sõprusi ja muid väsitavalt paeluvaid harrastusi mul pole. Oma väikesed katsetused kirjutamises olen hoopis kõrvale jätnud ja viiulistki loobusin juba koolist lahkudes. Harva käin üksikutel

teatrietendustel või kontsertidel. Needki ei paelu mind väga tõsiselt. Kuhu peaks siis mees neis aastais pillama oma energia säästud... Olen talitanud ainult oma vaistude ja alateadvuse juhtimisel. Milleks süüdistada ennast? Võtkem seda ulaelu paratamatusena, mis tingitud hingeelulistest eeldustest, füüsilisist vajadusist ja üksluisete väliste olukordade survel.

Säärasele kokkuvõttele jõudes jätsin siiski Irmale määratud saadetise katki kiskumata. Otse selle vastu — enesega sõideldes, ennast noomides viisin ta postkasti.

On vahest sääraseid meeleolusid. Tahaksin järsku kellelegi hea olla, ennast usaldavalt avaldada, kuid samas ühtlasi ka haiget teha teisele, teda küünistada. Sellises meeleolus saatsingi tolle kirja teele.

Ja siis meenus veel: minu rabelev vahekordade soetamine naistega ja nende arendamine mõtlematult, tormakalt — kas see pole tingitud asjaolust, et mul puuduvad täielikult lähemad naisomaksed. Oleks mul õde või emagi, võib-olla suudaksin nende kaudu mõista ka kõiki teisi naisi palju paremini ning oskaksin nendega käituda neile vähem haiget tehes, neid vähem solvates.

Sest oma südame põhjas olen veendunud Irma headuses. Tema on ainus, kelles minu skepsiski ei suuda kahelda. Kuid üksindus, alaline enesehooleksjäetus, eraldatus teeb karmiks ja kalgiks. Olen oma üksinduse ohver...

Leebuda, andestada, hea olla ja ainult heale ehitada — see juhib mind praegu. Ja ma ei suuda vaba-

neda kahetsusest, et saatsin säärase toore kirja teele. Kohe homme saadan uue. Räägin uuesti ja südamlikumalt. Tema pole ju milleski süüdi, süü seisab ainult minus.

Selles veendumuses lähen praegu voodisse ja — arvatavasti magan hästi. Enese süüs selgusele jõudmine ja pihtimused puhastavad hinge.

— — — —

Kõige kiuste veetsin siiski väga rahutu öö. Mingi tundmatu sisemine erutus hoidis mind ärkvel, kihutades väsinud ajusid edasi punuma mõttekangast veel siis, kui olin juba tukastanud. Veidrad, jahmatavad ärkamised pimeduses, veel veidramad unenäod. Minuga näib miski päris korrast ära olevat.

Sonimised unes algasid sellega, et leidsin end suure võõra linna tänaval jooksmas, väike brauning pihus. Oli nagu mingi mäss või kokkupõrge. Ümberringi kisati ja karjuti. Keegi veider mees plõksutas mu kõrval, proovides oma püssi — vana kaheraudset laskeriista. Käis pauk, nägin, kuidas ta ehmunult vaatas minule. Samal hetkel tundsin end kuklast haavatud olevat, tundsin seal suurt auku ja sellest õlgadele paiskuvat verd... Ärkasin lõdisedes.

Jalutasin paar tiiru üle oma kitsa toakese, rahunesin ja pugesin taas voodisse, kiskudes vaiba tugevasti ümber õlgade ja pea. Ent uus uinakki osutus üürikeseks. Endine segane sonimine jätkus niipea kui tukastasin, kui teadvus hakkas vaibuma.

Rahvahulk tormas rüsinal mingis kummalises, palmide ja lilledega kaunistatud sadamas seisvale lae-

vale. Kõlasid kellad ja kostis jäme torisev laevavile. Iga hetk pidi laev lahkuma. Koos kümnete teistega trügisin maandumissillale, murdes enesele teed küünarnukkide abil... Seal liikus korraga laev, trepp jalge alt kadus... langesime, langesime sügavikku, hulk ehmatanud nägusid ja kramplikult õhku haaravaid käsi mu ümber...

Ärgates leidsin enese olevat kerra kiskunult selili padjal nagu valmistuksin tõelisele hüppele. Lülitasin elektrivalgustuse uuesti sisse ja vaatasin kella. Viimasest voodisse minekust saadik oli möödunud vaevalt viis minutit. Selle lühikese ajavahemiku vältel olin jõudnud end tekki mässida, uinuda ja pika ning erutava unenäogi näha. Kell näitas pool viis. Oma vaimlisele seisukorrale vastavalt oleksin võib-olla meelsasti haaranud unenägude seletaja järele, kuna mul aga säärane puudub, võtsin kätte Upton Sinclair'i „Armastuse palverännaku". Mu pilgud langesid ridadele, kus noor Thyrsis räägib:

„Kõik väiklus, egoistlikud nähted tulevad sellest, et inimesed ei tunne elu võimalusi, ei saa aru tema pühadusest ja väärtusest. Nad otsivad ja otsivad ja — ikka eksivad. Mõteldagu vaid joomisele. See valmistab inimesele teatud laadi mõnu, ometi aga tõukab kuristikku... Ning just andekaimad inimesist langevad sagedasti sesse sügavikku... Rumalad on rahul, ainult igatsejad, elutäiuse otsijad satuvad kuristiku servale..."

Tundsin hirmu iseenese pärast ja ees, kujutledes end ühe säärase andeka, igatseva ja elujanulisena, kes

kord kuristiku äärele jõuavad. Oli see tund saabunud? Ma polnud tõesti enam milleski kindel. Külmast higist märgade kätega surusin raamatu vastu nägu, katsudes end tuua täiele teadvusele. Kuid see polnud kerge — pool unes, pool ärkvel veetsin kogu ülejäänud hommiköö, lambi põledes mu kõrval.

Varakult tõusin, ajasin habeme ja pesin end. Külm vesi, toit ja askeldused taltsutasid närve sedavõrd, et kella kaheksa paiku üsna rahulikult võisin toimetuse poole jalutada, kuigi veel tundsin selja taga hiilivat nagu öiseid hirmuvarje ja kuigi mu ihu kannatas magamatuse tõttu hommikujaheduses.

Esimesena kohale saabununa ja vaba aega möödunud päevade lehtedega tutvumiseks kasutades põrkusin ma kohkudes laua juurest tagasi. Midagi arusaamatut ja seletamatut oli juhtunud minu posti teel kohale saadetud kirjutistega. Suurelt rääkisid pealkirjad oodatavast karistusest ja seadusevalgust mitte kannatavatest tehingutest, need olid pandud hoopis umbropsu ega seisnud ühenduses kirjutiste tõelise mõttega, mis olin läkitanud. Oma rabavamaks üllatuseks pidin kogema sedagi, et meie leht ainukesena oli ära vahetanud prokuröri ja ühe kaitsja nimed.

Tammusin toas ringi nagu vihane elevant, leht näpuvahel. Niipea kui Kulmer oma nina koos pruunide sarvprillidega ukseavausest sisse pistis, olin tal turjas.

— Mida kuradit see peab tähendama? Mis solki sa siin oled keetnud? nõudsin ägedalt.

— Kena mees, mis sa praalid! Ise kirjutab iga-

sugust jõrri kokku, nii et häda näha ja nüüd veel uhke pealegi. Mis siis mina siin...

— Kes pani pealkirjad, jätkasin nõudmist.

— Pani, pani...! Vanaga siin üle kahe sai tehtud... Suures rutus. Ja kes sest sinu kirjast aru saabki.

— Sul pole aimugi siis, et kõik on segi, peame õiendama, hüüatasin.

— Ei maksa võtta nii traagiliselt! Tühi asi.

— Ma tahan näha oma käsikirju.

Ta kergitas kohmetult prille, tõusis siis ruttu lauast:

— Hüva, ongi just trükikotta asja. Toon need sulle üles. Läks ja — jäi õige kauaks.

Vahepeal saabus Vaablane, morn ja turris, heitis minu tervituse peale ainult vildaka pilgu ning kadus mühinal tagatuppa. Aimasin halba, seadsin end laua taha kühmu nagu hüppevalmis kass. Mul ei tulnud kaua oodata.

Klõbistanud pisut oma võtmekimbuga laegaste kallal ja paar korda peremehelikult köhatanud, astus Vaablane otsustavalt uksele:

— Härra Ohjak, palun tulge väheks siiapoole.

Järgmisel hetkel olin kohal, jäädes seisma raamaturiiuli ette, kus vedeles pakkides vanu ajalehti, tühje pudeleid, paar säärikuid, mida kunagi oli kasutatud maal kihutuskõnel, nagu sobiv töötava mehe mulje jätmiseks, ja mõned nühkunud kohvrid.

Toimetaja oli tujutu, palus istuda, toppis rusikas

käe taskusse, otsides teisega lõuga sügades sõnu. Ülesanne ilmselt ei meeldinud talle.

— Tjah, algas ta oma tavalise hüüdsõnaga, — meil oli juhatuses eile õhtul muuseas juttu ka teist, härra Ohjak. Olete meil nüüd juba tükk aega töötanud ja ma lootsin, et teist kasvab pikapeale päris tubli poiss. Otsekoheselt üteldes meeldite mulle ja ma oleksin lähemal ajal ette pannud teid üle viia kindla palga peale. Aga, kahjuks — olete oma šansid maha mänginud. Ütelge õige, mis seal Tartus teiega juhtus...? puuris ta vaate otse minu silmadesse.

— Minuga — ei vähematki iseäralikku. Ei saa aru...

— Sama häda. Meie siin ei saanud ka aru. Teie kirjutate ju päris huvitavalt, aga teie kirjutiste andmete täpsuses ei saa kunagi kindel olla. Võtke kas või see prokuröri lugu, kas pole nali — aga rumal nali. See on väga suur faux pas. Eksisamm, mis maksab end kurjalt kätte meie lehe kui ka erakonna heale nimele. Teised teevad naeruks. Lehe hea nimi oleneb kaastööliste tubliausest. Kui mõni neist ei seisa oma ülesannete kõrgusel, siis on minu kui peatoimetaja kohus sellest teha oma vastavad, ja kui vaja, karmid järeldused...

— Mõtlesin isegi juba kord lahkumisele, ütlesin hambaid kokku pigistades.

— Väga hea, kui te olukorda mõistate. See teeb asja kergemaks, haaras ta paberossi ja süütas selle ilmse rahuldustundega. — Vaadake, teie käsitlusviisis ja stiilis on mingisugune terav dissonants, mis

ühtepuhku häirivalt esile tungib. Ma ütleksin veel enam, teie vaatlusviis on disharmooniline, kooskõlatu. Niimoodi võib elu ja maailma asju vaadelda mõni suur kunstnik. Mitte aga algav ajalehemees. Juhatuses räägiti sellest kõigest, võeti arvesse ka teie kirjutiste meeldivust teatud ringkondadele vabrikuis ja mujal ning tuldi lõpuks otsusele, et teid tuleb ümber paigutada. Jah, otsustati saata Pärnu, vaiksesse provintsilinna, mille rahulikumas õhkkonnas võib-olla harjute ka rahulikumalt elu peale vaatama ning pikapeale omate selle, mida lehemees eelkõige vajab — tasakaalu.

— Niisiis, sanatooriline ravi — katseks, muigasin mürgiselt.

— Seda ma just ei ütle. Tööd tuleb teil teha sealgi ja vastutus jääb samuti, ainult olud ja tingimused muutuvad. Pärnu mehe toome siia... mis arvate?

— Ei oska praegu midagi ütelda. Ainult tänu heatahtlikkuse eest. Katsun järele mõtelda, kui lubate.

— Palun, palun. Teil on kaks nädalat aega.

— Ja missugune oleks tasu seal?

— Noh, maksimum kuus-seitsekümmend krooni. Sellega elab ausalt ära. Pealegi tuleb arvesse võtta, et meie lehe ruum ei luba mitte liiga palju kohalikku materjali kasutada.

Ta tõusis, andes mõista, et audients on lõppenud. Seal kargas mulle aga korraga uuesti teravalt meelde protsessi kirjeldus. Ütlesin:

— Arvake minust mis tahate, härra Vaablane, aga Tartu asjus olen mina täitsa süütu. Suuremad sigadused on tehtud siin toimetuses.

— Kuidas? Me te sellega mõtlete? tõmbas ta kulmu kipra.

— Vaatame käsikirjast järele: kelle vassimised need on?

— Kas teil käsikiri on siin?

Hüüdsin üle ukse Kulmeri. Mees tuli lonkides, prille ninal edasi-tagasi nihutades.

— Ohjak väidab, et viperus on juhtunud toimetuses, teatas Vaablane.

— Täitsa võimatu. Mina ise lugesin ja vaatasin. Pealkirjad said tehtud ju koos, eks ole?

— Palun minu käsikirjad, sirutasin käe.

— Käsikirjad, käsikirjad, jah... kurat teab, neid ei leia kuskilt. Otsisin kogu trükikoja läbi. Nähtavasti juba paberikorvi kaudu ahju rännanud...

— Väga kahju, ütlesin pahameelega.

— Kahju jah, möönis peatoimetaja, — oleks saanud kontrollida.

— Mis seal teha, me peame ikka käsikirjade arhiivi sisse seaama, olen sellest juba ammugi rääkinud, vuristas Kulmer.

— Pole tarvis, ütlesin, — edaspidi jätan omale koopiad, kui peaks kunagi vaja olema.

— Õige mõte, päris õige, naeris Kulmer virilalt, suitsu pahvides. Siis toimetaja poole: — Muust sa vist juba informeerisid? Ning jaatava noogutuse peale minule: — Noh, siis on asjad jutis. Soovin

sulle õnne kuurordi kirjasaatjana... ulatas galandilt käe.

— Võid omale hoida! pahvatasin, tormates toast välja.

Hetk hiljem seisin tänaval, palitukrae püsti, turi vastu ladisevat vihma kühmus, viha ja meelehärm vahutades üle jooksmas, nii et ei osanud järsku mingit sihti valida. Ostsin taas paki suitsu ja niiskusest särisev pabeross hambas hakkasin lonkima linna poole.

— — — —

Tammusin sihitult siia-sinna.

Jälle üks punkt. Järjekordne punkt mu eluraamatus. Teiste pandud, vägivaldne...

Kahjatsesin ma? Peaaegu üldse mitte. Pigem tundsin kergendust: viimaks ometi olid asjad ühelpool. Ainult — kättemaksuiha lõi minus tuliselt leekima. Esmakordselt. Ning minnes kesklinna poole keerles mu ajus ainsa mõttena: kuidas tasuda seda alatust Kulmerile. Ma ei saanud hetkegi kahelda tema „näputöös“, liiatigi kuna hästi teadsin, et Pärnu kaastööline kuulus Kulmeri lähemate sõprade ringi ja oli parteiliselt organiseeritud. Kogu see minu väljalülitamine ei võinud olla muud kui Kulmeri võrdlemisi osav lavastus, selleks et end ümbritseda enam oma meestega, kelle kaudu kergemaks osutub ette valmistada enese tõusu ning võimupositsiooni vallutamist parteis.

Aga see ei pakkunud mulle hetkel peamist huvi. Intrigantidele ja sulidele kuulub maailmas kõikjal

esikoht. Ainult — mispärast minu arvel, ja pealegi nii läbipaistvalt. See ajas mind vihale, pani seesmiselt protesteerima kogu kamplemiste ja organiseerimiste vastu. Tõotasin enesele edaspidi enam mitte laskuda teiste huvide vahele, end mitte lasta ära kasutada viletsa malevigurina, sündigu mistahes. Olin vaba, kohusteta, iseseisev ja — noor. Milleks mulle üldse nende leht või Pärnu? kaalutlesin. Ajaviide — muud midagi. Parem juba kuskile välismaale, välja rännata — vilksatas mõte ajus. Ja siis tundsin äkki imeteravalt, et olin täitsa asjata kaotanud need aastad, mis töötasin toimetuses. Oleksin võinud siiski parem õppida, oleksin võinud end arendada, oma teadmisi süvendada. End igapäevsesse jooksvasse töösse mattes aga olin jäänud kõiges poolikuks, ripakile, juhuslikkude tuulte armust olenevaks nagu nõrgalt oksa küljes rippuv leht, alalises lahtirebimise, porri paiskumise ohus.

Porri? Kas ei valitsenud minu hinges kogu aeg mingi sügav kõhklustepori, kas ei seisnud see kogu nende aastate saamatuses ja laokile-olekus? Väga õieti defineeris vana Vaablane minu vaateviisi disharmooniliseks vaateviisiks. Kuidas võikski see olla harmooniline, kui ma ise viimase verelibleni olen üksainus suur disharmoonia, lahk- ja vastuolude rägastik?

Minu igas sammus ja ürituses on midagi väga ebaharmoonilist. Isegi mu jalaasted ei ole ühtlased ja kindlad: kord langeb kand varem klõpsudes vastu tänavakivi, kord sahinal varvas, kord käin ma pikil sammel, kord tippides tihedasti nagu mõni kitsas see-

likus naine. Ja minu maailmavaade? Sel on sama palju erivarjundeid kui aastas päevi. Olen vahest valmis tunnistama äärmuseni minevat idealismi, samas aga varsti taga leinamas kodanlisi kombeid ja elumõnusid, mida mulle seni pole maitsta antud kuigi olulisel määral. Kuulutan enesele üliinimese minakultuuri ja sülitan kogu maailmale, kuid samas astub tähtsusetu naine juhuslikult mu ellu ja pöörab mind silmapilkselt tagasi malbeile andestamise ja suuremeelsuse teedele.

Mis ja kes olen õieti mina?

Deklasseerunud nooruk, deformeerunud vaimuladiga poolharitlane. Omamoodi tõusik, õieti jooksik — kes ei tea kuhu ja kuidas end rakendada, kus enesele aset leida ühiskonnas. Jalgealuse kaotanud inimene.

Missugust harmoonilisust võidakse sääraselt nõuda!

Harmoonilised inimesed omavad hea ja laia tutvuskonna, hulga sõpru ja mõtteosalisi, nad on kõikjal meeleldinähtud külalised, neid imetletakse ja nad imetlevad teisi. Neil on oma kõlapind. Minul pole aga kedagi. Käin tummalt, võõra pealtvaatajana ringi, liigun kesk kärsitumatki elu nagu unenägija. Minu sõpradeks olid peadpööritavad unistused ning mu tuttavaiks mõningad ranged raamatud või neis arendatud veelgi rangemad eluteooriad. Närtsitav romantika nagu troopikapalavus on see, mis minust on teinud eluvõõra, kitsaid unistuste jalgradu tallaja.

Varasest lapsepõlvest peale olen kandnud eneses

ihasid kõrgemale ja ülemale pääsuks, vahest koguni kujutlenud end mingi erandnähtena — kui mitte just oma tõdede kuulutajana, messiana, kes loodab päästa maailma.

Ent Sancho Pansana oma saare järele joostes, kõrget tiitlit ja tähelepanu nõueldes olen samuti kui tema oma vaesest eeslist — kesisest reaalelust — liiga kaugele tormanud, naeruväärse Barataaria — iseenese väljamõtelduste — ohvriks langenud ning teeksin vahest õieti praegu oma eeslile sõprussuudlust lõugadele surudes hüüdega: „Tule, sõber, seltsimees kannatustes ja rõõmudes! Õnnelikud olid need päevad ja aastad, millal ei tundnud ma sinu seltsis muud muret kui sadula korrashoiu ja kõhutäie eest. Sinust lahkudes aga ja uhkuse ning auahnuse radadele eksides on mu hing täis tuhat muret, valu ja vaevlemist."

Jaa, ei ole minagi, nagu Sancho Pansa, loodud valitsejaks, linnade ja losside vallutajaks. Etem on künda ja äestada, kui kippuda teiste ja enese elule seadusi tegema. Igaühel on parim elada sellena, milleks ta on sündinud. Seepärast, noorhärra Ohjak, pöördugem tagasi oma lihtlabase ratsu ja kareda kuue juurde, heitkem ült tärgeldatud särgid koos vaevavate unelmatega ning saagem taas üsna igapäevseks inimeseks. Mingem inimesena inimeste hulka! Don Quijote'i ja ta kannupoisi kurb pühapäev on lõppenud, alakem häbenemata uuesti argielu...

Sedamoodi ma umbes targutasin läbi ladiseva vihma kõmpides, mitu tundi järjest.

Ning neist meeleoludest aetuna astusin sisse esi-

messe silmajuhtuvasse rahvakõrtsi — esmakordselt üksi ja tahteliselt — tellides lauale sööki ja viina, et pühitseda omaette vaikset lahkumispidu või taas inimesekssaamise silmapilku.

Minu ümber käratses joobnud ja pooljoobnud mehi. Neil oli kõigil ütlemisi üksteisele, mahlakad hüüatused kõlasid siit-sealt ning ma tundsin peagi, kuidas see õhkkond omaseks muutus, kuidas ma sesse sulama hakkasin. Ning rõõm, üpris lihtne, algeline heameel täitis mind seda märgates.

Kes olin siis mina, et endast kujutleda midagi enamat — nagu olin teinud aastaid — kui need kõik, need mehed töölaudade ja pinkide tagant? Ma kuulusin ju õieti nende hulka, ning mul oli piinlik üldse tagasi mõtelda teistele aegadele.

— Tervist, tõstsin klaasi oma lähema naabri poole, — elu pole muretsemiseks, vaid maitsemiseks!

— Noorhärral on õigus, kallas vanem vurrudega mees omale klaasitäie kurku. — Täna elame ja hõiskame, homme — haliseme.

— Homme parandame pead, naerdi teisal vastu.

— Tervis, abituurium! hõiskas samas minu poole keegi üpris tuttava olemusega kõhetu, auku langenud silmadega mees. Vaatasin teda lähemalt. Ta võidunud rõivad olid võõrad, ta ekslev pilk aga ja väheldased käed, kuigi pruuniks parkunud, olid varem nähtud. Isegi see viis, kuidas ta oma klaasi hoidis ja selja kühmu tõmbas laua ääres istudes. Ja siis avanesid korraga mu silmad.

— Sina, Mindus, kurat võtaks! hüüdsin end hoogsalt püsti tõugates.

— Nii tõesti kui sina oled Hugo Ohjak, ekstern ja peaaegu cum laude, tõukas ta nokkmütsi viltu kõrvale ja ruttas mulle sirutatud käsi vastu. — Pidasin sind suureks härraks, kallis sõber, aga näen, sa oled inimene nagu kõik meiesugused. Oi sõber, nüüd laseme liigud lahti...

— Minugi poolest, raputasin ta kätt. — Sääraseid sõpru ei kohta iga päev, hõikasin kelneri uue joogi kohale muretsemiseks.

— Sinu edu ja edasijõudmise terviseks, tõstis ta klaasi.

— Töö ja enesega rahulolu heaks, vastasin, seletades samas Mindusele üksikasjalikumalt oma seisukorda ja pärides, mis teda toonud Tallinnasse.

— Elu, sõber, naeratas ta. — Sa tead, kuidas minuga läks? Noh, nüüd sõidame viie mehega Soome. Seal kuskil vajatakse kiiresti vilunud nahaparkaleid. Mida pidin ma siis veel ootama, muudkui las' käia. Töö toidab meiesugust, ja kus parem palk, seal lahedam elu.

— Minulgi on väikselt teadmisi nahaasjandusest, ütlesin, — mäletad, Tartus tolle juudi juures eksamite ajal.

— Tore, osta kimp tööriideid ja tule kaasa! Ja kohe teiste poole: — Poisid, kuues kamraad on käes! Liigud!

Mehed kogunesid meie ümber, kätlesime ja seletasime edasi-tagasi nagu ammused tuttavad. Joodi

palju ja tihedasti, jürgati vahest lauldagi. Viinaaurus lendasid vänged sõnad nagu rasvased kotletid. Aga ma tundsin end üle hulga aja hästi ja vabana. Kõigest sellest kõnelusest mäletan ainult nagu läbi udu niipalju, et meie Mindusega lõpuks sattusime targutama elu ja hariduse üle ning et tema lootis ikka veel kunagi õppida keemiat, seda tõsist keemiat, sest nahatöö — see olevat ju ka keemia, aga väga algeline, igapäevse elu keemia.

— Tead, vaidlesin vastu, — haridus ja teadused on meiesugustele idealistidele pigem koormaks kui kergenduseks. Olen seda omal nahal kogenud.

— Sa ei taha ometi ütelda, et rumal inimene elab maailmas kõige õnnelikumana? väitles tema.

— Võib-olla, võib-olla on eluvõõrale teadmatuseski oma võlu. Eks ütle piiblisalm, et õndsad on need, kes ei näe, aga siiski usuvad...

— Piiblisalmid on lori, samuti nagu kõmuromaanid, nendega sa parem ära tule lagedale.

— Ei. Ütlen sulle, ütlen kõigile meiesugustele hoopis midagi muud, milles minu arust seisab meie viga ja õnnetus. Vaata, meie astusime ellu täitsa ettevalmistamata olles selleks, et meil enestel tuleb kord seda elu juhtida ning korraldada. Meie õppisime, tuupisime teadmisi nagu papagoid üksikuid sõnu, ei mõtelnud aga kunagi pikemalt sellele, kuidas peaksime kord õieti rakendama neid teadmisi praktikas, kui vajadused seda nõuavad.

— Stop, ei pea paika, tegin enesest kohe nahatöölise...

— Tegid jah. Aga tagasilangus oli see. Kas selleks, et parkida nahku, oli sul vaja raisata oma energiat aastate vältel küpsuseksamiks valmistudes? Näed sa! Või kas mul oleks selleks vaja olnud kolada mööda ülikooli auditooriume, et ajalehes näruseid sõnumeid kirjutada? Sugugi mitte. Sääraseid asju tehakse hoopis teise eesmärgiga. Meie aga õppisime nagu orjad, töömehed, käsutäitjad, mitte nagu isandad, kes teadmisi omandades, haridust saades omavad ühtlasi ka kogemused nende kasutamiseks, nende abil elu ja maailma üle valitsemiseks. Selles seisab vahe. Haridus ja teadus peavad kergendama inimese eneseteostamist, temas peituvat loomulikku püüdu kõrgemale ja paremusele tugevdama, kaasa aitama esilepääsmises. Mis osa etendab ta aga meie juures? Kasvatust mitte omades tegid teadmised meist kõhklejad ja skeptikud, elava pinna jalge alt kaotanud vaimsed invaliidid. Mul on valus nentida tõsiasja, aga vahest oleks minusugune siiski elust kergema vaevaga läbi tulnud koolihariduseta kui praeguses seisukorras, purunenud unistuste küna juurest laskuda tagasi tööpingi juurde..

— Sina oled mugavust armastav materialist, vaidles sõber, — kangemat kraadi enesearmastaja, egoist.

— Vale. Egoistina, kui ma seda oleksin suutnud olla, võib-olla rühmaksin praegu juba kuskil kõrgel kohal ja otsustaksin suuri asju. Aga ei, mina olen täpselt samasugune väike ja mannetu idealistikene kui sinagi. Sina uskusid pimesi inimeste headusse, nende aususse. Mina tegin enese usutunnistuseks ja

unistuseks raamatutest kokkuloetud tarkused. Oleme mõlemad märgist mööda lasknud. Meile korrutati lapsepõlvest peale, et kooliõpetus võimaldab kergema elu ja parema palga. Vaata, sellele oleksime pidanud rõhuma, selle sihiga võib-olla õppima ja püüdma. See vahest oleks sobinud meietaoliste tõeliseks ideaaliks, kas või alateadvuslikukski, oleks andnud pideme ja mõtte kõigele enesevaevamisele. Aga ei, oma üleolekus meie naeruvääristasime seda põhitõde, eelmise põlve juhtmõtet, seadides enesele ähmaseid ja uduseid ideaale, võttes sihte tähtede taha. Kui aga taipasime, et praegusel ajal enam illusioonides udutsemine midagi ei maksa, et argielus eelistatakse tühist seakasvatuse oskust — ütleme — sonetitreimise oskusele ja lihtsat üks-kord-ühte keerulistele valemitele, mida tuupisime koolis õhutatud innuga, — jäime kõhklema, kaotasime viimasegi sideme tegeliku eluga. Ning sellest peale algaski meie tragöödia. Oleme rikkiläinud põlv, umbes nagu läbi põuase suve kasvanud ussitanud õunad...

— Bravo! möirgasid joomakaaslased ümberringi. — Võtke sisse, see hävitab kõik ussid ja takistab edaspidist ussitamist.

— Halastamatu targutaja, oigas Mindus. — Sa röövid minult viimsegi lootuse...

— Andesta, sõber, panin käe ta õlale. — Meie oleme suurte mullistuste järelaja üliidealismi ja romantika produktid. Meie häda ja viga seisab meie, aga ka meie õpetajate veres nagu vähk. Ja kui me siiski oleme rahva hulgast pisut üle tõusnud esimese põlve

haritlastena, ütleksin koguni, tööharitlastena, siis peame ka aru saama sellest, et meie, vähemalt minu, romantikast ja idealismist ei piisanud suurte tegude kordasaatmiseks, et laostusin nagu laostub iga ehitis, mil pole soliidset alust. Aga maailm areneb, elu läheb edasi. Ma arvan, meil ei maksa enese pärast muretseda, meie ei ole ainukesed ja viimased. Meie lootuseks peaksid jääma need, kes tulevad peale meid. Kainemal ajajärgul kasvanud, vähem romantilised noored, vähem nõudlevad, kuid karmimad, praktilisemad ja sihiteadlikumad. Õieti neid sääraseiks kasvatada, nende kaudu ette valmistada uut elu, uusi inimesi, niinimetatud tööaadli kujunemist, kas see ei oleks meile küllaltki rahuldavaks ja paljutõotavaks ülesandeks?

— Räägib nagu professor, vaadake seda meest siin, tõmbas Mindus mind püsti. — Selle mehe mõistuse terviseks peab jooma...

Tuleviku ja tulevaste asjade peale tõsteti järjekordselt klaasid. Kui ma taas istuda tahtsin, vääratasin ja langesin tooli kõrvale põrandale, püherdasin maas nagu lihtne elajas — elajas professoris. See oli märgiks, et olin ületanud oma võimiste piirid. Maksin ruttu ja — kihutasin autos koju, olles juba varem kokku leppinud Mindusega laeva ja sõiduaja suhtes.

Õhtupimeduses ärkasin tuikava peaga. Ent mu otsus jäi kindlaks. Vajan tõepoolest aega eneseleidmiseks, tasakaalu ja harmoonia saavutamiseks. Kust mujalt oskaksin seda edukamalt otsida kui tööst, lihtsast füüsilisest tööst, mis väsitades keha säilitab

närve ja kosutab libedaile teile ekslema sattunud vaimu.

Unenäod — kõik unenäod lõppesid eelmise öö painajalikega. Minust oli saanud jälle see mis ma olin, mis ma oleksin pidanud olema kogu aja.

Kirjutasin Irmale lühida kirja, teatades, et sõidan minema, võib-olla pikemaks ajaks ja et ei ole tark minule panna mingisuguseid lootusi. Andestagu — kui suudab, oodaku — kui leiab selle võimaliku olevat, — praegu heitku aga mind kõrvale, kõrvale samuti nagu heidetakse sobimatu riidetükk või kulunud jalanõu...

Ah, ma ei ole väärt, ma ei ole midagi väärt! Ka mitte etendama ta kingatalla osagi elus...

Kui ta praegu seisaks järsku mu ees ja küsiks: armastad sa mind veel, ma ei saaks vastata eitavalt. Kuid minu armastuseski on midagi ebakindlat, kobavat, kõhklevat ja saamatut — nagu kogu mu olemises.

— — — —

Sõidupäev on käes... Sorin oma pabereid, märkusi ja käsikirju, pildudes neid aeg-ajalt ahju nagu koltunud lehti. Kõik, mis ma otseselt ei vaja, peab hävima. Endisest minast ei pea midagi jääma mulle kammitsaks jalgu. Leegid söövad ahnelt mu sleharjutusi ja tunnetevalanguid, mida olen nende aastate jooksul enesest nõristanud. Puhastustuli — üldine ja põhjalik.

Võtan kaasa ainult pesu, rõivad, ja — hea tahte saada normaalseks inimeseks. Kõik targad teooriad

ja veel targemad arutelud jäägu minust eemale. Võib-olla igavesti, võib-olla ainult teatud ajaks.

Tahan saada teovõimsaks, kuid — mitte enam lugemiste ja unistuste varal, vaid otseses töös ja eluvõitluses karastudes. Inimese vaim on nagu teras, mida tuleb karastada. Annan end meeleldi praegu elu-sepikoja käsutusse.

Missugused silmad tehti toimetuses! Ei lähegi Pärnu, ei võta vastu pakutud suuremeelsust! Kulmer asetas otseselt küsimuse:

— Ega sa sellest enesele ometi mingit draamat ei tee?

— Mitte raasu. Draama on läbi, nüüd algab pidu ja tants...

— Kavatsed õppida või mis?

— Jah, kavatsen naha üle kõrvade tõmbamise kunst korralikult kätte õppida, et siis sinu juures esimest operatsiooni teostada...

Ta sülitas paberikorvi.

— Jõhker tüüp, pomises seepeale, haarates telefoni ja hakates valjul häälel kellegagi rääkima mingist varguseloost.

Vaablane naeratas pisut puudutatult minu hüvastijätul:

— Tjah, mis seal tetä. Noorus on ikka põikpäine ja elab illusioonides.

— Illusioonidega see noorus siia tuli, vastasin, — läheb aga jõhkra materialistina, nagu arvas Kulmer.

— Tema mõõdab kõike oma mõõdupuuga.

— Nii see olema peabki. Ikka oma, kallis toimetaja. Mul on ka nüüd oma mõõdupuu.

— Kirjutage siis ka vahest meile, kui tahtmist on.

— Ja kui illusioonide hood jälle hakkavad kummitama.

Ta naeris laialt. Mina katsusin kaasa tõmmata. Võtsin välja oma kahe nädala tasu, nagu juhatus lahkumise korraks lubanud, ja tegin minekut.

— Ärge siis unustage vanu sõpru, hüüdis kassapreili järele.

— Oh ei, nüüd ma alles neid mäletama hakkan — tagantjärele.

Tagantjärele? Eks ole kõik elus nagu läbisõit, viirastus? Inimesed, sõbrad kui vaenlased, olukorrad, meeleolud ja arvamused: miski ei jää püsima, miski pole igavene ja asendamatu. Kobades kõnnime igaüks üksikult elust läbi nagu tihedast metsast.

Üksi, jaa — aga siiski karjas. Tänavale jõudnud sain veidra elamuse võrra rikkamaks. Millegipärast jälgis mu silm eriti tähelepanelikult just täna ümberringi arenevat agulielu.

Lähen ja vaatlen koltunud, kohati viltuvajunud ja nagu ägavaid maju. Lähen ja — vastu tuleb lohuspõskedega naisi meeste käevangus, lapsi tillitavaid emasid, poriseid poisikesi, vesiste silmadega tüdrukuhakatisi. Trammid undavad roobastel, hobused sörgivad väsinult vankrite ees ning vihmaveetorude vastu soristavad pulstunud koeranässakad, silmad rähmased, ninasõõrmed täis võõraid haise...

Ning korraga tunnen, et mul on valus. Nende

kõikide ja eneste pärast. Võõraste inimeste, armetute majalogude, hobuste ja koerte pärast. Sest nad on kõik nii abitud, nii tähtsusetud, tühised, üle maailma ühtemoodi oma lihtsaid toiminguid toimivad või otstarbeid täitvad ja tühiasjades end rahuldatuina tundvad, et — ei saa teisiti kui pean neid haletsema. Neid ja iseennast, kõiki meietaolisi — tühiseid ja armetuid.

Meid on miljoneid — asju ja inimesi — tuhandeid miljoneid. Ja kui meie kõik korraga satuksime kurtma halli igapäevsuse, oma vähese tähtsuse, oma kõrvaletõrjutuse ja osaks antud väikeste otstarbetäitmiste üle — mis juhtuks siis?

Kas siis tüdrukud korraga ei loobuks ihalemast meheleminekut, kas naised ei võiks tüütavana tunda sünnitada lapsi, hobused vastumeelsena vedada koormaid, koerad igavana valvata hoove? Püüe enesest välja ja lahti, tung erakordsusesse halvaks kogu elu... Majad võiksid ümber langeda, trammid seisatuda kesk roopaid, inimesed võiksid surra tänavail ja jääda lamama sinnapaika... Hullus!

Ei, ei — mu vaim tammub jälle kallakul teel!

Mitte elu pole vaja halvata, vaid elamise moodusied mugandada kohasemaks igale viletsalegi üksikule, igale vaevatud aguliinimesele samuti kui nukrale koerale veetoru ääres, kes haistab maailma täis meelitavaid lõhnu, aga ometi ei suuda midagi haarata, jookseb jalgade risti käies süljese suuga ringi...

Aga — kes teeb seda, kui need tuhanded miljonid ise on uppunud tuima ükskõiksusse, kui ainult augus silmad ja lõtv mehaanilisus avaldub nende

enesetundes? Kes — kui nad ei oska näha iseenese viletsust ega kosta enese eest, kui nad tülpinult astuvad edasi päeva, mis aeg neile ette lükkab, vankumata ja kõrvalepõiklemata, astuvad nagu suur seakari üle ukse tapatalli?

Ei mina ega keegi teine. Nii kaugele olen jõudnud oma ihalemistes, et olen valmis ise end uputama igapäevsusse, et siluda oma pulstunud närvinööre ja taas saada nende sarnaseks. Sest tean, pole mingit pääsu erakorralisse, pole pääsu kõigepealt iseenese käest, ei ole ruumi, milles lennata kaugusse ja kõrgusse. Kõik on tavaline. Kõik on argipäevne ja harilik. Kõik on tuim, mis kordub. Ja elu iseenesest on ainult määratu kordumisprotsess. Lootuste ja unelmate ebamääraste lainete lõpmatu võnkumine.

Tohutud tuulikud, määratud energiahulgad — üksainus viirastus...

Seeme puhib ja idaneb. Taim sirutab oma pea mullast. Kõrge puu kasvab ladvaga pilvedesse. Kas teab puu, milline saatus teda ootab, mis peab temast tehtama: taevaaluses lendlevate teraslindude tiibu või kirstulaudu? Milleks siis minule kindel teadmine, minule, kes ma pole enam kui kõik tekkiv, elav ja kaduv...

Ainult valus, valus on.

Helistasin Martale haiglasse. Ta palus mind tulla.

Kahvatu, õhukesed piimjad huuled hammaste peal, juuksed laiali padjal võttis ta mind vastu.

— Sa oled muutunud, hirmsasti, olid ta esimesed sõnad.

— Kõik muutuvad — sinagi pole enam endine.

— Mina — tulen varsti välja ja olen veel tublim kui enne.

— Tublimad olla püüame igaüks jõudumööda. Muide, tulin sulle ütlema head aega. Sõidan — jutustasin lühidalt kogu loo.

Ta neelas mind hulk aega ahnelt oma pilkudega. Kergitas siis pead, üteldes:

— Sina peadki sõitma. Sina ei ole täitsa siit maailmast. Sinu unistused ja arusaamised on suuremad kui sa ise...

— Loodan, sa paraned varsti, ütlesin vaikselt.

Haige silmades värahtas võõras helk.

— Tahan ja paranen. Mina pean paranema, oma lapse pärast. Kopsud — see pole ju kellegi surmahaigus.

— Ega surm pole mõnikord hirmsam elust.

— Üsna õige. Mine, ela ja pea seda, mis sa praegu ütlesid, alati meeles. Elu ilusamaks ja loomulikumaks muuta enesele ja teistele, see sobiks meie kõikide püüdeks, sealjuures aga mitte karta hävimist, kustumist. Meie võime kustuda, aga meie vabanev energia säilib. Ning mõjutab elu edasi...

— Sinul kindlasti su lapse kaudu.

— Ja sinul sinu tegude kaudu, poisu — kui teed häid tegusid.

Ta surus kaua mu kätt, silus seda ja ütles siis tasa:

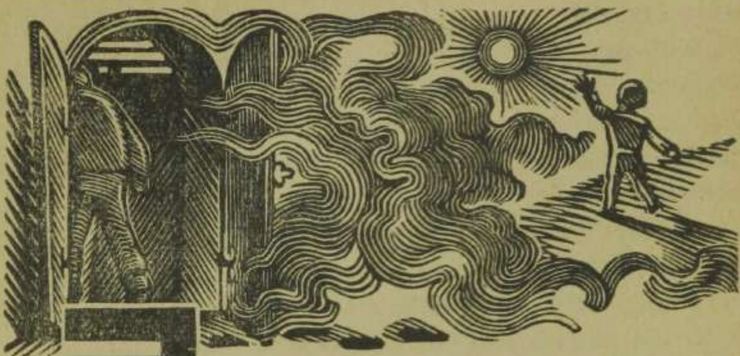
— Kui ma ka peaksin kustuma, ma kustun selle õnneliku teadmisega, et sina oled jälle loomulikuks, heaks ja lihtsaks inimeseks saanud. Mine ja ela sellisena, Hugo...

Ma läksin ning — mind valdas tundmus nagu oleksin tulnud pihilt või õnnistamiselt.

Ei ole kunagi tundnud tarvidust pihtida, pole leidnud selleks kohast inimestki, samuti pole mind keegi kunagi õnnistanud. Aga midagi taolist nukrat, kuid siiski kindlat — valusalt enesesse uskumist — peab ju sisendama ka pihilkäik või õnnistus. Midagi, millele võib inimene toetuda oma nõrkuses, mis lisab talle jõudu.

Üteldakse — usk. Minule pole usk midagi muud kui enesetunne, kindlus eneses. Tubli enesetundega võib korda saata samasuguseid imesid nagu usuga. Kas küsib fakiir Budhalt nõu, kui ta end laseb maha matta või mõõgaga läbi torgata? Ei, ta loodab enese võimete kindlusele. Minu enesetunne on nüüd jälle korras — ma suudan ja ma lähen.

Lähen ennast heitma elu sulatuspotti — ümbertöötamiseks. Olen praakkaup, looduse valukojast mõrasena välja lastud.

Irma sulges silmad, tõstes käed vastu meelekohti, mis tõmblesid nagu õhku ahmivad kopsud — ägedalt, närvlikult, ebakindlalt. Teda hällitas tühjusetunne, pures hirmus pettumusvalu. Läbi sõrmede riivas ta pilk kogemata kella numbrilauda: osutid näitasid mõni minut üle kahe. Väljas oli veel hämar, väga vaikne. See oli kõik, mis ta märkas enese ümbrusest, siis ta üle vajus mälestustelaine nagu raske müür, surudes taamale kõik argielulise.

Nood ajad olid osutunud Irmale rängemaiks nende ligi kuus aastat kestnud vahekorras. Kui palju südamepiinu olid nad maksnud, kui palju leina ja igatsusi. Ja missugust külmust hõõgusid nood üksikud harvad lahe tagant saabunud kirjad — mõnerealised, lakooniliselt eemaletõukavad, unustamisele manitsevad. Aga Irma ei suutnud, ei saanud uskuda. Tundes meest, aimas ta selle käitumise põhjused peituvat mujal ning vaevas end mõttega, kuidas pääseda

tema juurde, kuidas suust suhu kuulda ning selgitada kõik arusaamatused...

Noil selgetel kevadtalve päevadel, kui kogu alev rõõmutses ilusast ilmast ja mõnules suusasõitudel, oligi lootusetuses elavat Irmat tabanud esimene haiguselöök. Poolsõgedana oli ta konutanud oma kambrikeses ja piinelnud, kuni tuli — hirmutav hämarus...

Siis oli ta saanud haiguspuhkuse ja ühel paremal päeval sõitnud pealinna ema juurde. Oli pidanud valetama ja teesklema, rääkima halbadest töötingimustest ja tervisevastastest oludest, konsulteerinud paremaid asjatundjaid arstide hulgas, kuid jäänud abistamata. Ainult etteheiteid ja sõimu oli ta oma pea peale kogunud — emalt, kes ei tahtnud midagi teada haigusest. Viletsa vana naise teotusi. Ning siis oli ta meeleheitest aetuna astunud äärmise sammu — sõitnud üle talvise lahe põhja. Läbi jääväljade, kus sätendavalt kiirgas päike ja soolana näkku lõikas vile tuul. Armastuse kõiki jõude koondades ja enesetunnet maha tallates. Oli sõitnud ja leidnud Hugo Helsingist, Töölö linnaosa kõrge kivimaja katusekambrist. See oli vaevaline retk, vaevatud naise palverännak, mille pühapaigaks kehv töölistuba suitsuvine ja nahahaisuga.

— Tule tagasi, Hugo! oli ta hõiganud.

Poiss oli seisnud tuimalt ja vahtinud teda kui ilmutist, lõpuks ütelnud mornilt:

— Minu jaoks ei ole teed kuhugi tagasi. Minul on vaid üks tee — töö kaudu edasi. Sina oled teisest maailmast, jäta mind, Irma.

Halades oli ta vastanud:

— Kas sa arvad, et sinu töö, mille lõhna ja märke sa kannad enesega, sind paremaks teeb kui see töö, mida teen iga päev mina? Ära ole juhm, Hugo. Olen samasugune tööloom kui sinagi. Lihtne inimene. Viska, Hugo, eest need vahetegemise prillid. Mina olen ikka ühesugune ja endine.

— Sina, sa oled kodanlise kasvatusega sentimentaalne naine.

— Kas sa tõesti arvad, et on olemas mingi kodanline või proletaarlik naine? Sa eksid, Hugo, nagu ikka omale ebakujutlusi luues, end pettes oma kinnisideede isiklikku ellu ülekandmisega. Naine olen, see on õige. Naine nagu kõik naised maailmas. Julgen tunnistada, et armastan, ja ihalen seda, et vähegi armastataks ka mind. Et sa oleks jälle endine. Miks jooksed sa, miks põgened minu eest?

— Kardan sind, sinu hinge võõrust.

— Sa ei ole siis vaevaks võtnud kunagi vaadata minu hinge.

— Mul on piinavalt valus, et olen üldse juhuse aetuna sind pidanud vaatama.

— Hugo, oli ta vajunud ühe istme servale, — sa oled toores.

— Võid mõtelda minust, mida tahad. Sina pole kunagi mind õieti mõistnud, võib-olla ei saagi mõistma. Vaeva ja valu on meile mõlemale valmistanud see vahekord. Õieti olen ses mina ise süüdi oma elukäsitusega. Olin süüdi. Nüüd aga on mu pilk selgem ja ma julgen paluda sind, et sa jätaksid kõik.

Irma meenutas nende vastastikuse leidmise ja lähisuse aegu:

— Võib unustada sündmusi, võib unustada inimesi, aga mitte seda tuld eneses, Hugo... oli talle vaadanud pärani silmi otsa.

— Sa oled haige, Irma.

— Et saada terveks, seepärast tulingi.

— Arvad sa, et midagi säärast seisab minu võimuses?

— Jah, armastus üteldakse tegevat naisest kõik. Näed sa, kerjan praegu sinu ees nagu vilets sant...

Poiss langes oma voodi servale. Ta sügavaid silmi katsid hetkeks rasked ripsmed, ta huuled tõmbusid kramplikult kokku, üksik soon otsaesisel paisus.

— Ma ei saa, ma ei tohi. Teen sind ainult õnnetuks!

— Tee! Ainult tee minust midagi. Ma hangun säärasena nagu olen.

— Ja sina väeti usud, et mina suudan sinus sulatada selle jää?

Nad olid pikkamisi lähenenud teineteisele, silmade kimeldes erutusest, mida tekitas teineteise nägemine üle hulga aja, ootamatu teineteise ette sattumine.

— Karda uusi õnnetusi, Irma, oli ta hüüdnud.

— Õnne minul ei ole, olgu siis õnnetused. Kannatan meeleldi koos sinuga.

— Sa oled hull! Hävitad enese ja minu — mõtle oma emale.

— Teda ei ole minu jaoks. Oled ainult sina. Ei suuda sedamoodi edasi elada.

Nad vaidlesid kogu öö. Mõttetut, metsikut vaidlust, põlesid ise ihast teineteise järele, hõõgusid soojusest, aga valmistasid siiski vastamisi ainult kõrvetavat valu ja solveid. See oli nagu mingi põnev kahevõitlus, mis kiskus viimse närvikiu pingule, venides ja venides, mitteotsustavate hoopide langedes sajuna kummaltki poolt. Alles hommikuses aovalguses leidsid nad lõpuks lahenduse ja teineteise, unustasid kõik vahepealse ja lasksid end juhtida vaistudest, ainuõigeist teenäitajaist säärases olukorras.

Lahkumine oli nukker, aga siiski südamlik. Tööinimeste lahkumine. Üht ootas tagasisõitev laev, teist töökoda. Mindi teine teisale, nagu minnakse jalutama, viibates kergelt hüvasti. Majatrepi ees oli Irma palunud viimast sõna.

— Tõotan kõige nimel, mis mulle püha, et tulen. Aga otsekohe praegu ei saa tulla puhtpraktilistel põhjustel — mul pole raha ja õpingud õhtukursustel on pooleli. Luban, et niipea kui jõuan asjadega ühelepoole, sõidan. Oota ja ära närvelda. Seal räägime pikemalt ja põhjalikumalt...

Õnnelikuna oli ta saabunud tagasi oma aleviüksindusse. Kuud möödusid vaikses ootuses. Siis tõi post kirja: veel mõneks kuuks, veel üheks aastaks. Ja Irmat oli tabanud teine ning raskem haigusehoog varakevadel, millest päästis ta doktor Linder oma pimedusekuuridega...

Aasta möödus. Rumal ja raske aasta. Aga ta

möödus. Ja siis tuli tema — tuli varakevadel koos laululindude ja öitega. Ning ehtis üksiku naise elugi kevadiseks.

Irma puhastas enese valju tahtega kõigest sellest saastasest, vastikust ja halastamatust, mis see päevik oli talle näkku paisanud, keeras lehekülgi edasi ja asus uuesti lugema kohalt, kus räägiti temast ja tagasijõudmisest kodumaale. Teda just kui kiusas miski kõike lõplikult ja eranditult teada saama, kõike paljastama, kuigi need paljastused vajusid ta peale tagasi raske koormana, muljusid ja vajutasid ta öö üha arenedes ikka rohkem küüru ja norgu laua ääres.

Keegi nagu seisis ta kõrval ja käskis. Ning Irma täitis kuulekalt seda salajast käsku.

— — — —

Jälle liuglevad mu silme eest mööda madalad ühetoonilised kodumaa väljad ja kodumaa haprad hiirekõrvus kased... Olen tagasi, sõidan jälle neil teil, mis hülgasin, mida ei suutnud kord omastena võtta ega nende keskel end kodusena tunda.

Kodumaa — ütlevad nad. Kus on minusuguse lõhkikäristatud hinge ja purunenud unistustega ränduri kodumaa? Mis tähtsus on üldse minu suhtes säärasel sõnal?

Ent ometi — rahu, sügavat ja õnnistavat heaolu tunnen siin rohkem enesesse siginevat kui Soome kaljusel pinnal, Rootsi uhketes mägedes või Taani kultiveeritud karjamaadel, kuhu tegin pikema käigu möödunud suvel. Lõppemisel olev loom üteldakse tagasi tulevat sinna, kus sai alguse ta elu — kas pole

viimaks samuti inimesegagi? Kas isegi mitte kustunud unistuste ja loojunud igatsustega inimesega? Ons kehaline surm õelam kui hingeline enese mahakustutamine elavate kirjast, ja mille poolest?

Väga palju on muutunud vahepeal, sama palju tuuli minust läbi puhunud kui olen elanud päevi, halle, karme, enesekaristamise päevi. Lahkudes lootsin veelgi: saada tagasi oma noorpõlve tööpoisi enesetunnet ja elukindlust Nüüd tean aga, et kõik on möödas, lõplikult. Minevikust ei ole miski tagasitoodav, mälestuskillud on sama petlikud kui oleviku tegelikkus. Illusioon, kujutlus — kõik ja eranditult. Missuguseid kujutlusi enesele lood, sellisena maailma näed. Petame kõik iseendid, oma unelmate, ihade ja kujutelmadega — mitte maailm meid, nagu uskusin varemalt.

Elu ja maailm on suhteliselt püsivad, muutume ainult meie ise ja selle tagajärjel maailm meie silmis. Ise oleme selleks kõverpeegliks, milles näeme peegelduvat maailma... Edasi või tagasi, progress või regress — kõik on ainult meie mõtte ja vaimu vili, olenev sellest, missuguse sisu millelegi anname, millise soovunelma peeglist seda vaatame. Meis enestes peitub maailma-võti...

Olen leidnud oma eluvõtme ja unelmate lõppsihi — nii kummaline ja uskumatu kui see ka tundub — naises. Tema pärast olen siin, tema pärast loobusin edasisist hulkumisist, maailma suure sülega enesesse ahmimisest, tulin tagasi.

Olin võimetu talitama teisiti. Ei suutnud lõpli-

kult hüljata ainust inimest, kelle saatuse nägin seotud olevat enese saatusega, keda tundsin end vajavat — sest seal maailmas ei vajatud mind rohkem kui tööjõudu, kui seltsimeest, kui kõiki teisi asju ja olevusi. Tema aga vajas mind teisiti, tema otsis minus inimest. Ning ma tulin tooma talle seda inimest. Tulles sai see minu enesegi soovunelmaks, minugi maailmaks... Oh, on ju lõpuks nii vähe, üsna vähe vaja selleks, et luua enesele kujutluses uusi maailmu, rajada uusi elumõtteid...

Tuul puhub ja — inimene paindub nagu puu. Paljud tuuled puhuvad ja — puu paindub looka. Torm tuleb ja — surub ta hoopis vastu maad. Aga ta elab siiski edasi, kas või väänkasvu kujul, haljas latv ronimas mööda mulda...

Selline maad-ligi koolutatud puu olen nüüd mina.

Ja ma ei kurda, ei nurise, kaeba ega hädalda: tuntub isegi, nagu oleksin alles vast nüüd leidnud oma õiged kasvutingimused. Senises on olnud suurel määral vägivaldset, ülepingutatut, väära ja võltsi, kunstlikku ja tehtut. Nüüd alles taipan, kust tuleb alata õiget ja harmoonilist elu, nagu rääkis sellest kadunud sõber Marta. Teade tema varisemisest sinnapoole elu piire alles tõi mind lõplikule enese ja elu ümberhindamisele. Inimene elab oma tegudes, ütles tema. Ning ma ei suutnud toime tulla õela teoga, ei ole kunagi peale tolle tõvevoodil lausutud tõe enam suutnud. Nii vägevalt suunas tema vaim minu maailmavaatluse peeglit.

Teda ei ole nüüd enam. Kuid olen mina ja on

teine inimene, kellele ma ei saa olla halb, kellesse võimatu on suhtuda külmalt ja mõistusega, nagu püüdsin teha seda varemalt paljude inimeste juures. Siis tormasin ma tuleviku unenägude jahil nagu noor koer linnu lõhna haistes, nüüd näen aga, et polnud muud kui üksainus petlik puhang, tühi viirastus...

Kõik möödub viirastusena. Ka inimesed. Tahaksin aga veel kordki olla enam kui viirastus elu näitelaval, üksainus kord ühesainsas asjas loomulik, harmooniline ja teos oma tundmusele alluv, end oma südamest juhtida laskev — tema suhtes, olgu kas või puuduses kiratseda, hurtsikus elades, kätega sõnnikut segades. Mis tähtsus on sel kõigel, kui võidad südamerahu?

Sest elu pole midagi mõistusepärast, reeglikindlat, süstemaatilist, mida juhid nagu masinat, keerates seda või teist vänta. Elu on irratsionaalne, vormitult ja vabalt vohav, nagu põõsas paljudes harudes, tuhandete pungadega ja lehtedega. Tahte ja mõistusega seda kultiveerima asudes võidakse üles turgutada ainult kunstlikke kasve — põõsa ürgne kuju selle mitmekesisuses, ta looduslik olemus jääb aga nägemata. Ons mul õigust omavoliliselt hakata kääre ja nuga tarvitavaks kunstaednikuks enese kallal...?

Ma langen — võib-olla. Laskun tagasi ürgelisse olukorda nagu metsik võsa. Aga nii on siiski parem, säärasena olen enam kui kärbitud vartega poolik aiataim, mis kiratseb.

Esmakordselt oma elus langen nii lähedale tei-

sele inimesele. Ning esmakordselt tajun, et selles on oma suur võlu ja saladus, terve müsteerium, mis seni oli mulle võõras. Aeg-ajalt tekib tunne, nagu polekski meid kaks, kaks eriliste omadustega indiviidi, kaks ihu ja hinge, vaid ainult üks, ühiste elamuste, ühiste huvide ja ühiste muredega. Maailm meis kahes on võtnud kaksiknäo, sest näeme seda kumbki teataval määral eri vaatevinklist, kuid teeme vastastikku teineteise nägemised omaks, püüame elada neisse, aimata teineteist. See avardab vaatekohta ja maailmamõistmist, rikastades meid mõlemaid. Ent tõlgitseda seda õnnena, ülima rahuldusena, oma elu lõppsihina ja salasoovide täitumisena — jah, selleks pole ma veel küllalt küps, veel küllalt allapainutatud.

Igapäevse elu pisiasjad tõendavad, et meie kahe maailmamõistmises valitseb siiski suur erinevus, sügav naise- ja meheloomusele spetsiifiliselt omane teisiti-nägemine.

Elan praegu ajutiselt tema korteris ja tema asjade keskel. Aga mind valdab tihti hirm, et ma midagi võin lõhkuda, rikkuda või hävitada — kõik siin on nii habras ja õhuline, et kardan asju pihkugi võtta oma mehekäega, rääkimata nende tarvitamisest. Neis on naiselikku kergust, mida mina ei tunne.

Jalutame mööda aguliäärseid metsi ja imetleme kevadeõhtuid. Tema seda õrna tabamata värinat laotuses, millesse kustuvad säärased õhtud, värvide laadi ja jumekust, vorme ja varje, mida loob õhtuvalguse eriline nukker helk, mina — maaõhu värskust ja kargust.

Läheme mööda heinamaa serva ja ilutseme kevadlillede keskel. Tema pajatab nende pehmusest, nende näost, kurblikkusest ja rõõmsusest. Mina aga näen, kuidas nad end jõuliselt maa seest välja ajavad, kuidas iga päevaga paisuvad, kuidas omavad õisi, mis rakendatakse seemne valmistamise tööle, et kindlustada järeltuleva põlve olemasolu, ja lehtede koormatust toitainete valmistamise protsessis. Mulle meenuvad atmosfäärilised seadusepärasused ja ilu asemel näen ma tihti asjade taga nende põhjusi.

Näen eeskätt sisu ja otstarbekohasuse külge, aiman asjade mõtet ja eesmärki, tema aga tajub peamiselt nende esteetilist olemust, meeleolu, mida nad oma olemasoluga temas esile kutsuvad. Sageli tundub, nagu käiksid kõrvuti kunstnik ja botaanik või astronoom. Meie vahel on põhjatuid kuristikke — ent ometi oleme võimelised üle nende ulatama teineteisele kätt, minema ja vaatama koos.

Selles seisabki eriline müstika.

Nädal on möödunud idüllilises vaikelus, teine täitub. Ma pole ikka veel eneses otsusele jõudnud, kuidas korraldada praktilist olemist. On enam kui selge, et pean leidma mingi teenistuse. Aga sama selge on ka, et lootusetuks osutub otsida vastavat teenistust väikesest alevist.

Vahepeal on kodumaal palju, väga palju muutunud. Need ringkonnad, kellega omal ajal lõpetasin sidemed, aga kelle kaudu nüüd võib-olla oleks kõige kergem end kuhugi sisse lülitada — mõne lihtsa töö peale ja leivateenimise otstarbel — on kaotanud täie-

likult mõjuvõimu ja tähtsuse. Nende koondised on laiali pillatud. Mitmed neist koos oma endiste vihasemate vastastega — kes vahepeal oskasid neid oma juurde meelitada, sõpradeks teha — lürbivad ühist vangisuppi, kannavad samasugust triibulist ühiskonnast väljatõugatu vormirõivast nagu Tuvi. Tema *j u t l u s t a s* õigusest ja vägivalla vajadusest selle kättevõitmisel. Teiselt tiivalt tulid aga mehed ja rühkisid seda vägivalda *t e o s t a m a*. Mõlemad äpardasid ühteviisi, elu ei lasknud end vägivaldselt pihku haarata nagu abitu liblikas, niisama kui minu isiklik elu. Jah, elu on teinud täispöörde nagu tegin isegi. Jõukatsumiste ja kombineerimiste asemele on astunud käskivalt korraldav võim.

Loomulikult ei puuduta see mind inimesena, üksikisikuna sugugi eriti. Mõni raamatupidaja puldikene või töölaud pole sellega nihkunud kaugemale ega lähemale. Tööd teha tuleb nagu ennegi, nagu kõikjal ja alati meiesugusel. Ainult kust otsast alustada — seda korraga ei taipa. Orienteerumine on sama raske kui sombasel merel. Olen põletanud sillad ja — vahepeal on ümber kukkunud silla alussambadki.

Tihti vaevab mind säärane veider tajumus, et kogu mu praegune rahulolu ja leplikkus on poolik, et hinge poolest olen endine tuuseldaja, kes ei tea oma õiget paika taeva all...

See on ülimalt kurb, isegi häiriv tunnetus. Ja tõestub ainult liigne kord, kui vähe tõelikult inimese kord kujunenud hingeline struktuur on muudetav.

Veended terastuvad, hinnangud täpsustuvad ja

suhtumine muutub rahulikumaks, kuid — ei istutata kindlat enesetunnet sellesse, kelles ta algusest peale puudub, ei kasvatata iseteadvust sel pinnal, mis sobimatu seemne idanemiseks.

Kogu oma rahulikkusele vaatamata tunnen eneses midagi ebareaalset ja kõikuvat, midagi sõnul seletamatult lahtist, mis iga hetk võib valguda üle ääre, võib plahvatada ja taas kõik segi lüüa...

Seepärast ei julge ma astuda Irmagagi mingit kindlat sammu. Vaatlen, kaalutlen, pean aru ja kõhklen. Kas ei peta ma ennast või teda? Minus puudub ju vastutustundlik järjekindlus, otsusest kinnipidamine kõige kiuste.

Loomulikult osutub võimatuks pikemaks ajaks jääda säärasesse olukorda, siplema. Minult oodatakse ja ma ise nõuan eneselt otsust.

Majanduslikult ei tarvitse ma esiotsa kellestki oleneda. Säästudest piisaks koguni paariks-kolmeks kuuks siinseis tingimusis. Aga vaimselt ja hingeliselt — kas ei hakka ma varsti siin tundma todasama tardumisprotsessi, mida olen seni kõikjal tundnud, mille eest olen ikka põgenenud?

Raske oleks agulisse end matta — isegi siis, kui naiksin Irma.

Veel raskemana tundub end mujal kuidagi rahuldavalt sisse lülitada. Selleks ei oska kohe katsetki teha.

Tallinnast läbisõidul püüdsin tutvuda sealsete oludega. Uued inimesed, teised kombed: võisin ainult konstateerida tõsiasja, et vahest kõlban kuhugi liht-

tööliseks. Muud midagi. Vana Vaablase leidsin äri raamatupidajana, Kulmeri kuulsin olevat ühe koja asjaajaja. Mõned teised on läinud maale, kes oma talusid juhtima, kes lihtsalt uut pinda otsima. Laotavad käsi ja „vaatavad" ise. Mis oleks neil võõrsilt tulnule pakkuda!

Nüüd alles veendun, kui raske on end taas jalule ajada, üles upitada teatud redelipulgale, kui oled selle kord vabatahtlikult loovutanud või saatuse sunnil sealt alla astunud. Teed tagasi on raske leida. Aga enesetunne protesteerib olla kodumaal lihtsaks tööloomaks... oma hariduse ja minevikuga. Parem siis juba talumees või popsnik kuskil metsakurus, eemal kõigest ja kõigist, vabatahtlikku eksiili tõmbununa.

— — — —

Helged südasuve päevad rõhuvad.

Umbne on, raske ja äikeseline. Kõu kõmistab ja iga hetk võib kärgatada hävitav välk, mitu halastamatut, hukatust külvavat tulejoont.

Kontinendi teises servas müriseb verine kodusõda. Maad ja rahvad visklevad konvulsiivsetes krampides, kuulatavad, luuravad, ootavad hetke. Miljonid südamed tuksuvad ühe või teise poolega koos, mina nendega. Kogu maailm näib pragunemas olevat ja jagunevat teravalt kahte leeri — mina samuti.

Tasakaal ja rahu on mind jälle maha jätnud. Ilusad kevadepäevad kodumaale saabumise järel on muutunud minevikuks koos oma romantika, lepitusele püüdmise ja andumisrõõmuga. Jälle seisab elus üksikuna ja lõhkikäristatuna endine vilets Hugo Ohjak...

Parandamatu on siiski inimhing.

Sain väikese teenistuse alevi notari kontoris ja haarasin sest uppujana kinni. Võimatuks osutus kauem taluda tegevusetust, mõttetut päevast päeva oleskemist. Pigem juba tähtsusetuid kirju ümbrikesse kleepida ja laiali saata veel tähtsusetumaile adressaatidele mööda ümberkaudseid valdu kui lasta närida end oma mõtteussil. See on igav, aga väsitav töö ja tapab oma monotoonsusega mõtteussi ning hävitab unistuste vesivõsud. Praegu vajan eriti midagi, mis halvab ajutegevust, sest muidu ma ei tea — võib juhtuda midagi väga segast ja rumalat.

Peale töökoha leidmist võtsin omale alevisse iseseisvalt toa, kolides tulema Irma naiselikust õhkkonnast. Ta oli tusane ja morn, ent leppis siiski teadmisega, et jään ta lähedusse, ei kao silmapiirilt.

Jään, ei kao?

Kuidas suudaksin seda talle kinnitada, kui ta ebausaldavalt kord peaks esitama küsimuse? Ei, ma pigem vaikiksin, ning vaikimise katte all põgeneksin. Jookseksin kaugele maailma nagu häbimärgiga tähistatu, et hõõruda seda eneselt, loputada seitsme mere vees.

Ma ei suudaks vastu pidada tema pilgu ees oma rusuva saladusega. Oma elu suurima mõtlematusega, millest nüüd on saanud kõrvetavaim piinatuli mu südames.

Õnn ainult, et Irma ei tea, et ta ei taipa, pannes kogu minu närvlikkuse ja tujutuse üldise kitsa olukorra ning kaugel areneva kurbmängu süüks. Osalt

on see loomulikult õige, elan välistele sündmustele kaasa tihti kõige oma hinge ja südamega, olen lasknud ja lasen vist ikka mõjutada oma rahu maailma asjade käigul. Aga sedapuhku...

Jaa, olen oma lihtsameelsuses toime tulnud häbiväärse alatusega... Parem märgin selle loo siia järjekorras, nagu ta mulle selgus ja mind rabas.

Sõitsin ühel juulihommikul ametiasjus Tartusse. Oli vaja notarile järele viia mingi volikiri. Ühes vahejaamas astus vagunisse kerges suviröivastises naine paariaastase lapsega. Nägin teda perroonil seisvat, trepile astuvat ja last tõstvat. Mõtete eemal viibides libises mu pilk aga temast kuidagi mööda, registreerides vaid pealiskaudselt kuju ja liikumise. Kui ta aga istet oli võtnud minu vastas ja kui ma siis silmad üles tõstsin ajalehelt, olin üllatusest keeletu: minu vastas istus Liina.

— Sina, Hugo! sirutas ta üleni roosatudes käe.

— Ja kust tuled siis sina? kogelesin segaselt.

Ta muigas veidi koketeerivalt, ent ütles kindlalt:

— Kodunt, lähme pojaga vanaema vaatama.

— Sinu poeg? tähendasin lapsele.

Ta noogutas heakskiitvalt.

— Oled... ammugi abielus?

— Paar kuud peale selle kui viimati kohtusime, olid — pulmad.

Laps, kes senini pingil seistes oli aknast välja vahtinud, keeras end nüüd meie poole, mõõtis mind oma teraste sinisilmadega, mossitas ja küsis pead alla surudes:

— Ema, kas pulmad on suured puud?

Liina haaras ta oma põlvele:

— Rumal laps, pulmad ei olegi puud. Ja siis minule, nagu vabandades: — Ta on meie isa tõttu nii metsistunud, ainult põõsad ja puud, linnud ja loomad...

— Siis ikka.. tollesama... metsamehega? pärisin.

— Polnud paremaid väljavaateid, naeris tema paljutähendavalt. — Maal elamine, suurem asi pole, aga tuleme toime... Hakkab juba nagu harjuma, ka teineteisega...

— Ema, aga pajud on puud, ja paplid on ka, nurus laps.

— Jah, jah — metsas on palju puid, rahustas teda Liina, kiskudes oma odavat sitsseelikut ümber põlvede, nagu oleks tal minu pärast korraga piinlik hakanud. — Otsisin sind kord Tallinnast, räägiti midagi, et välismaal või...?

Jutustasin talle tagasihoidlikult oma sõitudest, esitades lõpuks küsimuse:

— Milleks sina siin mind... otsisid?

— Niisama, noh, vana tutvuse poolest. Tahtsin sulle oma võla ära maksa ja... Olin üksi Tallinnas, muheles, tõsines siis järsku ja lisas: — Oli mõndagi rääkida...

Punastasin vist sellest võla meeldetuletusest, aga taltsutasin end, jätkates:

— Nüüd siis enam ei olegi rääkida?

— Kes teab... Võib-olla on, võib-olla mitte, kehitas naerul õlgu, vahtides aknast välja.

Vagunirattad kolksusid rütmiliselt roopajätkudel. Sõitsime tükk aega vaikides. Laps oli leidnud omale ajaviite aknaklaasi tolmusse siksakiliste joonte vedamisega. Ta seisis aknaeelsel laual püsti, nägu peaaegu vastu klaasi, nii et nägime mõlemad teda profiilis. Tolle väikese mehe otsaesine, põsesarnad, lõug ja suu hoiak näisid mulle järsku imetuttavaina. Tahes-tahtmata olin sunnitud meelde tuletama, kus või kunas olen kohanud temale väga sarnast, lähedalseisvat täisealist inimest. Ma võrdlesin tema nägu ema lopsakavõitu näoga, peakuju ja kaelajoont, leidsin aga selle olevat tunduvalt lahkumineva lapse omast. Viimaks tegi see tähelepanek mind nii kärsituks, et ma ei saanud teisiti kui ütlesin:

— Vabanda, Liina, kus olen ma kohanud sinu meest?

— Minu meest? viskas ta ehmunud pilgu lapsele, — kindlasti mitte kuskil. Või tunned teda?

— Ei. Pole aimu, näiteks, isegi sellest, kuidas kõlab sinu proua-nimi...

— Suurväli, sosistas ta mulle, pead ette ulatades. — Kuidas sa siis sellele...? Silus oma juukseid ja veidi närvlikult püüdis tagasi suruda erutust, mis avaldus tema palede värvi vahetuses.

— Lihtsalt niisama, uudishimutsesin pilguga taas lapse juures.

Ta mõistis, haaras poisu aknalt, asetas oma põlvedele istuma, hellitles teda, keeras ta otse minu poole ja tähendas siis:

— Vaata, ta ju ei olegi nii — nii väga oma isa nägu...

— Kust tean seda mina, laotasin ennatamatult käsi.

Liina rõõska palet kattis järsku mingi vari, silmades välgatas trots. Ta huuled tõmbusid tihedalt kokku ning peaaegu palve kõlas ta hääles, kui pooltühjas vagunis ringi vaadates ja veendunud olles, et meid kõrvalt tähele ei panda, ütles last oma kahe käe vahel mulle lähemale, ette sirutades:

— Vaata siis, vaata teda ometi õieti — kas ta pole... tore!

Tõmbusin järsult tagasi. Ja mu ilme pidi vist moonduma väga koomiliseks, sest laps kilgatas naerma, sirutades käed minu poole, nagu haarata püüdes huvitavat mängukanni.

Tundsin, kuidas mu liikmed lõdvaks läksid ja ihu üleni kattus higikorraga. Taskurätti haarata tahtes kobasin juhmina mööda oma külge hulk aega, kuna mu pilk oli ahnelt naelutatud väikesele lapsenäole, kes juba jälle huvitus aknast. Kõikide pühade nimel: mina ise! Minu profiil!

Hüppasin pingilt nagu torgatud ja ruttasin eeskotta. Poleks rong mitte parajasti tormanud peadpööritava kiirusega tol linnaeelsel lagendikul, võibolla ma oleksin meeletuna karanud rongilt, joosnud metsa või lõpetanud oma päevad kaelaluu murdmisega hüppel. Kogu mu enesevalitsemise süsteem oli segi löödud. Tuikusin nagu joobnu vaguniesikus ühest seinast teise, silmis aina roosa, hästitoidetud lapse

nägu, ta lühikesed paksud sääred helehallides pükstes, kitsad õlad sinises lahtise kaelusega pluusis.

Mina ise, minu — raius raugemata järjekindlusega ajus.

Nurjatu, kuhu paned sa oma silmad, mis näo teed inimeste ees?

Tundsin õhukest suvisärki kleepuvat vastu selga ja kerget kuube rõhuvat oma õlgu mitmepuudalise kandamina. Hingeldasin, õhku oli vähe isegi siis, kui avasin akna ja pistsin pea kõrvust läbi vuhisevasse sõidutuulde.

Mis nüüd saab — hakkas kuskilt sügavalt esile kerkima tungiv, terav küsimus.

Ent vastust polnud mingisugust. Seisin, pea aknast väljas, kümmeldes jahedas sõidutuules, huuli närides, käed klammerdatud ümber aknalengide, põnevalt ja pinevuses.

Tuul nagu pühkis mu ajust viimase kui mõttekillu.

Ja kas tuule vuhinast või millestki muust lõi minus korraga midagi võnkuma, kõikuma. Tundsin nagu oleksin hällinud kaasa ümberringi sõidust hällivaina näivate roheliste väljade, möödavilksatavate puude, kaugel kesk laia luhta läikiva jõepaelaga, metsadega, maaga, päikesega — kõigega mis mind raamis, mida enam tajusin kui nägin tol hetkel enese ümber. Sulasin nagu kokku paljupalgelise maailmaga, sain osakeseks sellest. Minus lõid helisema pikaldased-kiigutavad Brahmsi ühe Ungari tantsu avahelid, hõljutasid mind, kandsid enesega kuskile kaugele,

etteaimamatusse. Ning seejärel paiskus kuskilt mu kõrvu pahin, nagu vette tõttamine, terve jõetäis helidesse suletud rühkimist, vabanemis- ja kergendusmeloodiaid, millele järgnes kastetilkade pudenemisele sarnanev mäng. Kuulatasin ja kuulsin alateadvuse sügavusest välja kiirgavat terve kontserdi, võnkuvat ja mind haaravat nagu haaravad raadiolained antenni vooluvälja oma võimusesse.

Taltusin seda helide möllu kuulatades, rahunesin, tõmbusin aknalt tagasi ning kinnitasin äkki peaaegu uhkusega eneses: poeg. Jah, kõigi kuradite kiuste, miks ei võinud too punnispõskne väikemees oma seelikuna näivais pükstes siis olla minu poeg, minu ja Liina?!

Ajasin selja sirgu ja tõmbusin tagasi tuult näkku pahistava akna juurest — väärikalt ja isegi teatud uhkustundega. On ennegi meestel — esmakordselt tundsin end vaidlematult mehena — poegi ja tütreid olnud väljaspool seaduslikkust, mis ime või erand olen siis mina?

Ent ometi peitus ses mõttes minule midagi nii koomilist, võõrast ja naljakat, et pidin virilalt muigama. Poeg ja isa ja ema... Ammu see oli, kui ise alles kandsin poja hüüdnime. Nüüd võib aga järsku tulla too väikemees, sirutada käed ja pudistada pehmel lapsekeelel: Isa!

Paradoks — ainulaadne paradoks oma ilmuvustes on elu. Niipea kui ühtepidi kuidagi katsud targu ja kaalukalt toetada jalgu maha, lööb ta sul teistpidi need osavalt alt ära. Mind haaras millegipärast lange-

varjuga õhus hõljuva inimese tunne, kes ühel hetkel juba on ulatamas varbaid maapinnale, järgmisel aga tuulest kantuna hõljub abitult edasi... Säärane sihitu kõikuja olin mina oma tahteimpulsside ja kavatsuste ning jõuliselt peale tormavate sündmuseiilide vahel.

Korraga peatus rong nõksatades. Kiskusin vaguniukse pärani, haarasin oma mapi, julgemata pilku heita lapsele ja ta emale. Pöördudes leidsin nad rahulikult oma kõrval seisvat, Liina hoides lapse käest kinni.

— Sa ei kavatse meist ometi niimoodi lahkuda? ütles ta, vaadates mulle väga tõsiselt, kuid lahkelt silma.

— Ei, muidugi, jah... ahmisin õhku sõnade vahel.

— Lähme nüüd, pojakene, ilusti vagunist välja, rääkis ta lapsele, — meie oleme suured jalutajad nagu meie metsnikust isagi, muigas minule, — lähme jalgsi üle Toome ja sina muidugi saadad meid, eks?

— Kui just, tabasin karistava vaate, — jah, kui just hiljaks ei jää, vaatasin teeseldes kella.

Surusime end läbi jaamaesisel sagava rahva ja poetasime väravast läbi: mina rinnakalt ees, Liina last talutades järel. Lõpuks olime südalinna poole viival puiesteel ning ema andis rahutusest kepslema kippuvale väikemehele loa:

— Jookse nüüd meie ees, aga ära vallatust tee. Meie onuga tuleme järel...

Meie onuga! Ah, milline eeskujulik teeskleja oli

see naine! Kui rahulikult naeratades ta võis seda ütelda, samal ajal kui minus märatses terve orkaan, kui ma isegi ei teadnud, kas kõnnin mööda kiviplaate või ripun kuskil sügaviku kohal. Märkasin vaid, et kuivatan vahetpidamata oma higitsema kippuvat nägu ja piilun kartlikult vastutulejaid.

— Kuhu sa siis tormad sedamoodi, kuulsin end hüütavat seljatagant ning taipasin vast siis, et olin naisest-lapsest pika sammuga tublisti ette jõudnud.

— Mul on tõepoolest kiire, püüdsin luisata.

Ta ähvardas mind naljatlevalt näpuga.

— Nii harva näeme ju sind, Hugo, ütles. — Sina oled ikka endiselt veider.

— Mina? Võib-olla jah — sündinud juhm.

— Seda nüüa, aga niisama... astus mulle õige ligi ja rääkis peaaegu kõrva sisse: — Ära karda, ei ole midagi karta. Keegi ei tea ega saagi eales teada. Olen väga õnnelik ja tahaksin, et sinagi saaksid olla... Vaata kui kenasti ta jookseb, nagu väike vutt...

See puhta emarõõmu väljendus oli nii süütu ja loomulik, et mul puudus usaldus sõnagi poetamiseks. Piidlesin teda vaid kõrvalt aukartuse ja hirmu segatunnetega.

— Kas sa ei leia, et ta on kena, tark laps?

— Jah, jah, on küll, vastasin mehaaniliselt, ise samal ajal tegeldes mingi segase tunnetekompleksiga.

— Meie käime tihti linnas... vanaema vaatamas. Peaaegu iga neljapäev — siis on mehel hommikupoolikuti õiendamisi...

Seisatasin teeharul.

— Tahad minna, nojah, ohkas ta kergelt, mind pika pilguga mõõtes, ja siis lapsele: — Henn, tule anna onule head patsi!

Laps jooksis tatsudes meie juurde: puudutasin ta kätt, mis nagu põletas mind, kummardudes ta kohale alla, ütlesin: Head aega, head aega. Ja võdinad jooksid piki selgroogu kubemesse.

— Oled sina, oled ikka veel — vallaline? nõudis Liina kätt ulatades.

— Olen ja ei ole kah.

— Mul täitsa ükskõik, naeratas nukralt, — ainult ära päris põhja käi, hoiatas.

— Mis sa minu eest muretsed! Küllap ma juba, kui ainult sina enesega kuidagi...

— Mina olen täitsa rahul enesega ja õnnelik, vastas ta ruttu. — Mul on kõik, lõi silmad maha.

Ta käesurve oli pikk, sügav ja nagu paitav.

Ruttasin kiirsammul Lossi tänavalt alla, nemad läksid pikkamisi ja vadistades edasi mööda liivast kõnniteed, põliste puude alutsi, nemad kahekesi — veidi lopsakas, lahtises kleidis naine ja sinises pluusis valgepäine poisike.

Mu pilk saatis neid niikaua kui ulatusin vaatama üle kerkiva mätasperve. Ning kui ma neid enam ei näinud, tundus nagu oleksin jagunenud korraga kaheks: üks mina — küürus ja morn, tormamas pikil sammel mäest alla, teine — väike ja abitu — tippimas aeglaselt mäkke, roosad põsed punnis, käsi ema pihus, tippimas väsimata ja täie tõsidusega elule vastu — petlikule, alatule, valutegevale elule.

Ja mul oli näpistavalt kahju, nii tollest väikesest mäkkeronijast kui sellest suurest allatõttajast.

Uned, avasilmi nähtud uned, kuhu talutate meid?

— — — —

Mina pole enam see kes ma olin, ja minu minevik pole enam endine jäljetu tuuletallaja minevik. Kuskil seal kaugel elab ja tuikab midagi minust, kuskil metsade ja väljade taga, kujutlematus ümbruses ja mõistetamatutes olukordades. Üks piisake minust on võtnud vormi ja kuju, kasvab, sirgub ning ulatab end kõigele sellele vastu, mille olen jätnud seljataha kui lapsepõlve, nooruse, unustanud kui rumaluse. Kõik kordub. Kõik varieerub, teiseneb, aga jääb ometi püsima. Igavene katkematu ring.

— Hääbud, aga sinu teod jäävad, elavad edasi, õpetas Marta. Missugused teod? Ah, ma olen lausa meeleheitel! Hoolimata kõigest oma õhusrippumisest pole ma siiski loodud käo hingeeluga olevuseks.

Usaldamata ennast, tundes liialt seisvat end ootamatu avastuse mõju all loobusin tagasisõidust samal õhtul, nagu olin lubanud. Veetsin öö linnas ja hea osa järgmisest päevastki tagantjärele, saabudes alevisse alles vastu õhtut. Ent siiski polnud ma veel küllaldaselt end koguda suutnud selleks, et külastada Irmat. Sulgesin end oma tuppa, vahtides mõttetult kord aknast aeda, kord laual lebavat Irma lahtist kirja, milles paluti kohe tulla, kui saabun.

Missuguse näoga pidin astuma tema sulava usalduse, mõõtmatu headuse ette ja — millised pidid olema teatavakstegemise sõnad? Mida enam selle kal-

lal juurdlesin, seda tihedamalt tundsin kokku tõmbuvat umbsõlme oma südames ja kurgus.

Halades andestust paluda, vaikides valetada...?

See kõik oli nii igapäevne, harilik, toores ja — vastumeelne.

Ma ei kahelnud selles, et kui lähen kurtes ja kaevates, oma kergemeelsust ära vandudes — mulle andestatakse, kuigi läbi pisarate, läbi kannatuste. Kes olin aga mina, et valmistada valu sellele ainsale sooja südamega inimesele, kes oli jäänud mu lähedusse? Mis õigustas mind eeldama arusaamist ja mõistmist? Kas ei väärinud ma sootuks midagi muud — mina meeletu, taipamatu tuulepeana tormav lõhkuja ja arutu pillerkaaritaja ihade rahuldamises. Ma ei leidnud midagi, millega end õigustada, millega juhtida kõrvale kärgatada ähvardavat äikest sellest minu idüllilisest vaikelust ja vastastikku kestvast ühtesulamise rõõmust. Ning pealegi oli mul kahju teda kaotada, purustada temas veel kord uuesti kujunenud illusioonid, riisuda iseeneselt see, mida vajasin praegustes oludes esmajärjekorras: hellust, usalduslikku suhtumist enesesse, leebust ja kodusust. Inimene olin, rasitud hingega inimene ning tundsin hirmu iga kaotuse ees, otse lapsikut hirmu, kujutledes, et kuigi naine võib katsuda mõista tekkinud olukorda, võib ohvrimeelselt püüda andestada, tema hinge ometi jääb alaliseks okas, mis torgib veriseks meievahelise usalduse.

Hambaid kokku pigistades edasi minna, kanda

enesega süngelt oma saladust — hauda viia iialgi avaldamata, nagu kavatses too teine?

Aimasin puuduvat sellekski enesel jõu. Liina on vitaalsem, tugevam — tema suudab elust läbi sammuda saladuse koormaga õlgadel, mina mitte. Mind võib tabada nõrkusehetk kunagi tulevikus, siis, kui kõik on juba hilja, kui harjumus meie kooselus on teinud oma töö, ning siis võib avalikukstulek põhjustada katastroofi. Minul pole ju enese suhtes mingit kindlust. Minuga võib juhtuda kõik. Olen nagu süütamismaaniast nakatatu, kes võib imetleda leeke, taipamata, millist valu need valmistavad teisele, kes peab ses põlema.

Parem mitte, ei kunagi mitte üldse lausa tuld!

Armastuses, andumisrõõmus, ohvrivalmsuses seisab tema elu mõte. Tema ei analüüsi ega kaalutle, tema tunneb, järgib lihtsalt oma instinktile: maailm avab end temale minus. Ning seepärast on tema hellus ühtlane, püsiv, muutumatu nagu päikese teekond idast läände üle võlvi. Minu oma on aga pooltahtlik, vajadusest ja tarbest tingitud, aruga mõistetud, kaine ja madal, liiga madal, et pidada vastu mistahes olukorras. Minu vaist on tuimem, tunne ekslikum ja kobavam. Kardan, et hävitan tema, kui järgin oma meeleoludest tingitud õrnustevajadusele. Aga seda ei tohi ma teha — ta on minu suhtes selleks liiga hea ja juba liiga palju kannatanud. Ei tohi nõuda talt viimast, tema rikkumata hinge, et tallata seegi põrmu, ei tohi...

Minema pean — jälle! Selles seisab ainus pääs...

Lõpetama, andma end kõikide taevatuulte pillutada nagu ohakaseeme, kaduma nii et mälestuski tuhmuks ja kustuks, et tema hinge jääks tühi koht. Ainult sellega vahest suudaksin lepitada end iseenese sisemise kohtumõistja, südametunnistuse ja ausa meelega, mis on ikka olnud mu saatjaiks, aga ühtlasi ka kurjemaiks vaenlasiks ja reetjaiks.

Ära kuhugi — pakku iseenese, oma südame ja saladuste eest... Minul, tuulte lükataval, ei ole teist teed ega teisi väljapääse.

Olen mees, kes ei suuda tulla enesega toime. Olen isa, kes laseb kasvatada oma järeltulijat teise mehe tiiva all. Olen narts...

Piinlesin öö kuidagi mööda, tõtates varahommikul kindla kavatsusega Irma juurde, et talle tööle mineku rutus kergelt mõista anda oma kadumiskavatsust ja rusuvaid meeleolusid. Kuid — ei suutnud. Niipea kui ta mulle oma selgete lapsesilmadega otsa vaatas, kui ta usaldavalt mulle vastu astus ja hommikuvärskusest heliseval häälel tervitas, teadsin — et olen tulnud asjata. Ei ole jõudu uuesti talle sääraselt haiget teha ja ise seda juures olles üle elada. Kuivale tõmmatud kalana visklen õhupuuduses — kuigi õhku on nii palju, et ta mind kipub lämmatama.

Pean valima teise tee, alatuma kindlasti, aga säärase, mida suudan käia...

Uurinud mind hetke, käed mu õlgadel, küsis Irma:

— Miks oled sa täna säärane sala-kurb?

— Sugugi mitte, kallim, püüdsin teeseldud naeratuse taha varjata hirmu enam-aimamise eest.

— Sa ei ole otsekohene: sinu silmades on kaks isikut, ülemises osas hea ja otsekohene, alumises tume, raske ja rõhutud. Isegi tige...

Pöördusin teisale, üteldes:

— Üksinduses oled vist küll hakanud tegelema nõiakunstidega.

— Jah, ei — nii kõnelevad mulle sinu silmad. Kas sa ei tea, et armastatu silmist võib lugeda nagu raamatust? Ainult peab väga, väga — armastama, nagu ema last.

Ema — last. Ta kiskus minus kogu probleemi sellise lihtsusega veriselt esile, et olin otse põlemas. Tammusin püsimatult mööda tuba ringi, püüdes välja vahtida, püüdes peita oma silmi.

— Juhtus sul linnas midagi paha? alustas ta uuesti.

— Taevas hoidku, ei! tõrjusin. — Mida siis minule!

— Oled väga iseäralik...

Seda ma pidingi loomulikult olema. Ütlesin:

— Homme sõidan vist jälle linna — protsessid.

— Jah, see läheb sul juba pinevaks, vastas ta, selgitamata, mida mõtles tolle veidra sõna all. — Ma tulen õhtul sinu juurde, nüüd pean ruttama tööle...

Sammusime kõrvuti lahkuviiva tänava nurgani, otse vastu keskhommikust mahedat päikest. Ta oli rõõmus ja heatujuline, hõljudes pigem kui käies mu kõrval.

— Nägemiseni, ulatas ta käe, laia kaelarätiku lehvides tuules.

— Ela hästi, vastasin pisut rõhutatult, talle otse silma vaadates.

— Nii tõsiselt, vallatas ta sõrme huultele tõstes, mulle seega lahkumissuudlust viibates. — Oota, õhtul! Võtan kõik su saladused välja.

Siis oli ta läinud. Seisin üksi tänavanurgal, hommikune tuul mängimas juuksekahludes, silmis ta vallatlev žest, ta kelmikas ilme. Seisin ja hoidsin südant kinni — aimamata isegi miks. Valus oli, aga see valu tundus nagu minust mööda minevat, temasse tagasi kanduvat, ainult peegeldudes minus. Ja piinlik oli, häbi — et ei suutnud jääda lõpuni ausaks, otsekoheseks tema ees, et kartsin õhtut — teda.

Edasi astudes olid jalad täis tina, aju nagu tardunud klomp kolbas. Käsi rusikasse kiskudes vedasin end notari kontorisse, kus langesin raskelt istmele.

Pabereid lehitsedes välgatas mu ees alatasa teise, hoopis teise naise tugevate lõuapäradega, õhetav, käharast juuksepuhmast piiratud elujõuline nägu ning ähmane mehekujutlus. Kogu see teadvus hakkas mind piinavalt rusuma. Suitsetasin vahetpidamata, närides pudiks paberossiotsi nagu ülimas ärrituses.

Milleks õieti pidi Liina selle kõik minu ees avastama? targutasin. Kas selleks ainult, et tal enesel oleks kergem, et kaassüüdlast teadlikuks tehes enese süüd oma südametunnistuse ees kahandada ja oma elu mugandada? Kindlasti — tal oli selleks õigus, kes

muu oleks pidanud aitama tal kergendada süütunnet kui mina — kaassüüdlane!

Otsus — lõpp-otsus oli väga tõrkjas kujunema. Minus mässas nagu mingi keemiline reaktsioon, mis kuidagi ei taha anda soovitud tulemusi. Protsess oli nii äge, et tundsin end otsekui ise retordis istuvat ja pikkamisi gaasideks ning sooladeks lahtuvat.

— — — —

Õnnelik juhus päästis mind tollest piinlikust õhtusest kohtumisest. Notar sõitis vähile, kutsudes kaasa. Läksin meeleldi. Sumasin jahedas jõevees. tõstsin nattasid, kandsin vähikotti ja ilutsesin sügissuvise öö vaikuses kesk soid ja metsi, sootuks unustades hetketi oma mured.

Hommikul tähendas korteriperenaine väikese etteheitega:

— Oleksite võinud ometi kodunt läbi tulla ja teatada... Preili Varep istus siin ja ootas peaaegu kesköönì...

— Kahju jah, küll ma helistan talle.

— Muidugi, ta on ju nii kena ja armas preili...

Kes oleks võinud vaielda selle vastu, mina kõige vähem! Aga ma ei helistanud siiski, ei tol päeval ega järgmisel. Ning õhtud püüdsin veeta väljaspool oma toakest. Mida enam tegelesin mõttes selle tekkinud keerdsõlmega, seda väiksemaks jäi kindlus. Ainult üks sai selgemaks: roim oleks teda kauem siduda enesega. Südametunnistus ei andnud selleks enam mingit õigust.

Päevad lendasid mööda — aga ma ei teadnud ikka

veel, mis ette võtta. Nüüd näis temagi juba midagi aimavat või oletavat — ei helistand ega kirjutanud. Ning see rohkendas omakorda mu piinu. Kartsin juhuslikku kohtumisvõimalust igal tänavanurgal. Liikusin nagu varas ümber vahtides, kõrvalistele teedele hoides, olin täitsa kaotanud enesetunde, liimist lahti — nagu vahest endistel aegadel. Lugesin kärsitult ajalehtede sõjasõnumeid. Haarasin selle põnevuse nagu hädaventiili järele, et end päästa südametunnistuse ja pureva mõtte käest. Spekuleerisin kujutlustes oma sümpaatiatele ning langesin järjest sügavamalt mõttesse kauge kahurimürina mõjul. Olin vaimus ja kujutlustes juba peaaegu võitlustes, kui — jaa, kui täna hommikul ulatati mulle kontoris Helsingi postitempliga kiri.

Toveri, kirjutas Kalle Järvenpää, kellega olin ligemale aasta seisnud ühe töölaua taga, jaganud ühist toaõhku ja õppinud ühistel kursustel — toveri, ajalooline hetk on saabunud. Heitlus vabaduse, inimsuse ja vendluse eest on alanud. Madridi ja Oviedo all otsustatakse maailma saatuse üle, kõikide töötavate inimeste tuleviku üle. Toveri, Hispaania vendade võitlus on ühtlasi ka meie, kogu maailma töötavate hulkade võitlus oma inimõiguste ja heaoleku eest. Kas võime meie kõrvale jääda ja külmalt pealt vaadata, kui meie vennad vajavad abi? Ei, toveri. Meie nahatööliste ühing otsustas Hispaania vennasorganisatsiooni palvel sirutada talle oma toetava käe. Koos Rootsi vabatahtlikega sõidame Stokholmist välja 18. augustil. Meid, soome poisse on üheksa selles salgas,

aga neid tuleb järjest juurde. Tule sinagi, toveri, ole kümnes meie esimeste hulgas, kes kainest põhjalast tõttavad hoidma kõrgel vabaduse ja inimsuse lippu kirglikus lõunas.

Kõik vajalik sinu edasisõiduks on korraldatud. Julgen loota, et sa kogu oma skepsisele vaatamata mõistad mind, et sinu süda siiski tuksub soojalt edu ja inimsuse asjale. Kui oled 15-daks siin minu juures — veendud ise kõiges muus.

Määratu ülesanne kutsub meid, toveri, ole nobe tulema...

Paber hüppas mu värisevas käes. Ime — mitte hetkegi ei kahelnud ma. Selles seisis ju pääs ja lunastus... Pääs kõigest, lunastus iseenesega, enese ohverdamisega ajaloolistes sündmustes.

Millestki taolisest olin varasest noorusest peale unistanud — suurtest, ebamäärastest, kogu inimkonda puudutavatest tegudest. Ristisõitja võib-olla oleks minust saanud, kui oleksin elanud vastaval sajandil. Aga nüüdki olid selleks võimalused lahti — pärani nagu väravad, teo- ja — kao-väravad.

Jaa, olen siiski õppinud hindama elu kui säärase väärtust. Paisata end ülepeakaela, mõtlematult hädaohtu, ohverdada end ainult mingi idee eest, kaudse ühtlustunde nimel — jaa, mingiks sääraseks olin ma kohane vahest enne elukooli, tulipäise noorukina, praegustes mehe-aastates aga enam mitte. Päike, mis paitab 30-aastase mehe pead, on siiski palju taltsam kui see, mis kõrvetas 20-aastase tuuseldaja kukalt.

Olen päris veendunud — mind ei huvita mingi

klassi või kihtkonna enese-maksmapanek teise kulul. See vaevalt suudaks mind tõmmata võitlusse. Aga kuidagi on siiski välja kujunenud minus mingi keskne ideaal, mis nõuab õiglust ja inimese väärtust ülima väärtusena. Minu parim arusaamine mässab selle vastu, nagu väljendab üks vabameelseid kristlasi, et „loomadest keedetakse seepi, inimestest raha..." Seda küll, ning seepärast võib juhtuda niisuguseid, kes — võib juhtuda kitsa ja sihiliku arusaamisega Kulmereid — kes kunagi kuuldes minu sammust, heidavad põlglikult üle õla: kommunist, või lisavad mõne teisegi „isti" läbi hammaste.

Kibedalt ja kurvalt peaksin naerma sääraste üle.

Kas on mingi „ism" või mõni „ist" päästnud, õnnelikuks teinud maailma? Õpetused, teooriad, kui kaugel seisavad nad veel kõik tegelikust elust? Nende abil luuakse ainult illusioone nagu lõin poisikesena mina, mitte ei vormita ega kujundata elu.

Ma ei saa teisiti, kui pean taas meenutama koolivend Tuvi. Tema andis enese ühe õpetuse, ühe kindla teooria ja usu preestriks. Nüüd on aga elu temast ja kõigist temataolisist kauges kaares mööda vuhisenud. Neid, keda alles mõne aasta eest ülistati tolle idee kui usu apostlitena ja paavstidena, inkviseeritakse nüüd nende omal maal nagu ohtlikemaid nõidu, rebitakse maha nagu salakavalamaid usse. Tegelikkus on jalad alt löönud õpetajail ja õpilasil. Mille eest kannab praegu oma karistust Tuvi? Usu eest, mida selle prohvetid ise enam õieti ei taha tunnistada, mille

olemuses nad ise on veendunud kui illusioonis? Mõttetus!

Olen toonud oma ohvri illusioonidele. Uued ohvrinõuded paneksid mind mässama selle jumala vastu samuti, nagu mässab võsainimene oma pühikute vastu, kui need talle küllaldase ohvri korral ei saada jahiõnne või vajatavat naist...

Ei — äratundmine, et olen kaotanud enese lõplikult, et olen väljapääsematus ummikus oma eluga — see kihutab mind teele. On vaja otsida sünteesi, otsida eneses ja maailmas. Kõik kokku võtta, mis on, kõik liita, mis võimalik teada, kogeda ja — seda imbutada oma südameverega, vahest siis lööb särama tõe ja õigluse valgus, valgus, mis pimestavalt haaraks ka minusuguse kehva ristirüütli meeli.

Omal ajal olin sattumas usuteaduse õppimisele. Avastasin ses teaduses inimhinge arenemise ajaloo, sest uskude ajaloos paljastub see samuti kui kunstides ja kirjanduses. Aga lähemal vaatlusel oli mulle varstigi selge, et olevad kirikud ja usulahud ripuvad siiski enam dogmade ja pühaks kuulutatud teooriate küljes kui elava, mitmepalgelise inimese väärtuse küljes. Neil on koht valmis ainult inimese patule ja jumalikule lunastusele, mitte inimesele enesele.

Läinuksin mina praegu oma murega mõne kirikhärra ette, ta oleks selle vaidlematult kuulutanud patuks, väikese maksu eest palunud andeksandmist ja lohutades mind lunastusega, mis pidavat teostuma kunagi peale surma, manitsenud kannatama alandlikus meeles ja kindlas usus, kannatama kogu elu...

Mina aga tahan ise ennast lunastada. Samas maises elus enese üle kohut mõista. Ning sellepärast pean minema ja võitlema, võitlema teiste asjade kaudu enese südametunnistuse ja puhtakssaamise eest. See sunnib mind teele...

Notari juures korraldasin asjad paari lausega, üteldes, et on vaja sõita mõneks päevaks Helsingisse. Saada olev raha makseti mulle välja ja anti suuremeelselt kümme päeva vabadust.

Kümme päeva! Kus olen ma tähtaja lõppedes? Kas küsitakse siis enam üldse minu järele?

Sidusin kimpu oma rõivad, korjasin kokku paberid ja asjakesed. Neid kõiki ei saa, mõistagi, kaasa vedada. Köidan kokku ja saadan isakodu, koos viimsete tervitustega, milles mainin ainult niipalju, et asusin pikemale reisile mööda maailma. Ah, missugusele reisile — kellele tohin sellest hingata!

Väike, juba armsaks saanud ärklitoakene oma madala lae ja puhtaksküüritud põrandaga näib nagu imestavat seda ülepeakaela pakkimist ja kolimist. Rahutuks muutub siin sees. Või tuleb see rahutus minust enesest? Meeled on ülespiitsutatud, närvid pinevil. Kuulatan iga jalaastet trepil ja värava kääksatust õuel. Nagu hirmul olles tagaajajate või tabajate tuleku ees. Juba mitmendat korda elan üle seda veidrat pagemise meeleolu, seekord teravamalt vast kui millalgi varem.

Rong läheb varahommikul. Hulk põnevaid, piinavaid tunde on veel ees, ning ma ei tea, millega neid täita. Mul pole ühtki sõpra, mitte kedagi lähemat

usaldusalustki, kellele avaldada end, kellelt pärida arvamust või jonnakalt võidelda tema arvamuste vastu. Irma, muidugi, aga täna veel vähem kui kunagi nende viimaste rõhuvate päevade kestel on mul julgust ja kindlust tema ette astumiseks. Tean, et olen ülekohtune tema vastu, teen talle haiget lahkumisega. Ent ma loodan, loodan siiski tema tervesse inimmõistusse ja elu vankumatusse tungi, mis vahest ometi suudab lahendada ning selgitada kõik hoopis paremini kui ma ise. Mina olen seks võimetu. Isegi kirjas ei suuda ma välja ütelda kõike...

Maksnud perenaisele üüri ja ütelnud üles korteri, istusin mitu tundi tühjas toas laua taga, paberileht ees, sulg pihus. Ei leidnud sõnu, millega teatada Irmale oma järjekordsest otsusest, millega seda põhjendada. Tühjus nii sees- kui väljaspool. Lõpuks alustasin siiski lihtsalt mainimisega, et olen kaua edasi lükanud seda rasket hetke, olen kaua kõhelnud, aga nüüd ei saa ma enam teisiti... Niipalju oli mul siiski kindlust, et ütlesin ära: mina ei vääri sind, sinu suurt ja sügavat tunnet, andesta ja mine minust mööda, jäädavalt...

— — — —

Allkorral lõi praegu seinakell pikaldaselt kolm tumedat lööki. Veerand viis läheb jaamast rong. Minu viimane rong siit...

On juba valge, idataevas õhetab, avatud aknast kostab sisse lindude häälitsusi. Alevi tagant heinamaalt kerkib udu ja koidikutuul kahistab puulatvu.

Minu pilk uitab kallistades ringi nagu hüvasti

jättes kogu seda ümbrust. Laual on kinnikleebitud kiri — niisama kinni ja suletud kõigi eest nagu minu minevik. Ukse kõrval valmis laotud pakid turgutavad juba ihalusi uute sündmuste, uute elamuste järele.

Öö veetsin magamata, valvates ja kuulatades iseeneses. Nüüd on nukrus haihtunud. Valitseb klaasine selgus ja kihk tegutseda. Kõik on mõteldud lõpuni, otsused langetatud — olgu nad head või halvad. Ma ei saa edasi elada lunastust leidmata.

Ainult üht tahaksin, nii väga tahaksin veel teada: mida teeb praegu Irma? Magab ja näeb und oma kitsas voodis vaiba all lebades või viskleb unetult, täis segaseid aimlemisi. Või seisab samuti akna all, vaadates vastu idataevast, mis järjest heledamaks tõmbub, värve juurde võtab, nagu värisedes koidikuvaludes...

Mõne tunni pärast teab ta kõik. Aga siis olen mina juba kaugel, lennates järjest kaugemale. Mind ei või miski enam pidada. Teele!

Tunderiismed, naine ja unistused vaiksest koduelust, mis paratamatult seotud eluaegse südamepiina ja kannatusega — või meeletu tegu, kõige vaekausile heitmine, samm, millega vabastan enese ja teise, millega lunastan enese tühisuse, alatuse, millega — tõepoolest — õigustan õieti oma tähtsuseta olemasolu?

Ei saa olla mingit kaksipidi-mõtlemist. Inimene elab siiski kõigele ja kõiges, armastuski ei tarvitse surra minus, kuna tunnen ometi löövat oma südant kõikide nende omataoliste tähtsusetutega, kelle kes-

kelt olen võrsunud, üles kerkinud ja kelle sarnaseks peale pikki vaevu taas saanud...

Võid hääbuda, aga sinu teod jäävad! Ah, kuidas praegu ruttaksin selle juurde, kes kord haigevoodil poetas mu teadvusse selle range mõtte. Tema hääbus, aga tema mõte elab minus. Minugi mõte ja tegu võib elavaks saada kelleski teises — midagi ei kao maailmas jäljetumalt niisama kui mitte millestki ei teki midagi...

Siiski, Irma, sina hea! Sinule läkitan vaimus oma viimsed tervitused.

Aeg on minna.

Päike kerkib eretades puulatvade vahelt nagu määratu tuline ratas ja kaugel huilgab rong...

Üksijäänud patune läheb otsima lunastust ja üllust, mida talle enesele oli antud kasinalt, nii üpris kasinalt...

— — — —

Kui Irma kergitas päevikult oma väsinud laud ja pilgu juhtis aknasse, eretas läbi puulatvade tõesti päike ja eemalt kostis läheneva rongi mürinat koos huilgamisega. Ta ei taibanud järsku: oli see ilmsi või ainult kujutluses, mis tekkinud loetu mõjul. Hõõrus segasena oma otsaesist, kõndis raskel sammul üle toa teise akna juurde. Aga sealtki — kui ta eesriided kõrvaldas — ergas päike ja huilgas vastu rong. Maa põrus ja vappus ta raskuse all, aknaklaasid tärisesid. Ainult päike oli juba mõne kämbla kõrgusel, varahommikune uduvine lahtunud ja saabumas oli posti-

rong, mis jõudis alevisse igal hommikul mõni minut enne kaheksat.

Ta oli lõpmatult tuim ja väsinud, lõhki käristatud, otse narmasteks kistud. Kõik see võlts, valehäbi, pettus ja teesklus, millesse teda oli sunnitud sukelduma kõige usalduslikumal viisil, masendas teda niivõrd, et ta ei suutnud hästi enam jalul seista. Korduvalt esitas ta enesele küsimuse: aga milleks siis pidin mina seda kõike nii alasti teada saama, milleks läkitas ta mulle oma ülestunnistused? Said temas siiski tundmused minu vastu võimust kõige muu, lunastuseotsimise, enese elu õigustamise, teoiha ja õiglusenõudmise üle? Kes oli tema õieti, et söandas selliselt lahti kiskuda vanu, roiskunud haavu, söandas näkku visata ülestunnistuse täies halastamatuses ja tooruses nagu kõrvetava happe? Mees, inimene nagu ta ise või lausa saadan, piinaja?

Väeti, nõrk, ülitundeline inimene — nii kirjutas ta ise kuskil leheküljel. Valetas ta sihilikult, puserdas enesest kurba tõtt? Ei, ta ainult tundis niimoodi, püüdis ennastki tunnetada nagu kõik inimesed. Aga ta ei jõudnud sellega kunagi täitsa lõpuni. Elu keerutas teda nagu tuul tolmutera tänaval, sasis ja raputas, puistates järjest segi tekkivaid, tärkavaid ja kujunevaid tunnetusi uute avastuste ja häirivate sündmustega. Temas ei saanudki veel tekkida midagi lõplikku, kristalliseerunut, ei olekski kunagi võinud tekkida, sest ta elas liiga intensiivselt kaasa, laskis end liiga tugevasti mõjutada väliseist tegureist, temas elas poolik ja alati kõigele aldis vaim. Ning seepärast oli

ta veel enam inimene, jõuetum, oma saatusest tõugatavam; õieti massiinimene, ainult pisut enam arenenud aju ja avarama silmaringiga kui paljud teised, aga ka südamesse võtvam ja hellem kui nemad.

Pahistades peatus rong jaamas. Samal ajal saabus teine linna poolt ja jäi turtsudes peatuma esimese kõrvale. Raudloomad ähkisid ja ägasid nagu tööst väsinud inimesed. Hetk hiljem vurasid nad kumbki hommikuvaikust lõhestava röögatuse saatel, kogu hingest puhkides, oma teed — üks lõunasse, teine põhja. Nagu iga öösi, igal hommikul, nagu alati...

Irma vajus kuulatades oma asemele.

Säärane inimene — tegeles ta aju uuesti Hugo Ohjakuga — ei ole õieti igapäevse, keskmise elu ja rahmelduse jaoks. Midagi erakordset ja väljapaistvat — seda oleks võinud temast saada teistes tingimustes. Olud aga olid teda surunud varakult leivateenimise teele ning ta oli paindunud, oli lasknud end kõigest painutada kergeusklikuna, selle tagajärjel looka vajunud, kägardunud, kängu jäänud ning lõpuks — äpardunud.

Irma vaatles teda peaaegu kaastundmusega, milles ei puudunud teatud osa kahjutunnet eneseni kohta. Ning kuigi ta ei suutnud seletada enesele, miks ja mille tõttu oli temasse kord nii paratamatult kiindunud, et see kestis veel praegugi, et see tunne teda üha liigutas — ei saanud ta ometi teda milleski süüdistada. Talle meenus ajakirjast loetud André Gide'i arutelu iseenese kohta, kus kirjanik lausub, et see,

mis teda takistab kirjutamast, on — hirm indeksile sattuda. Iseeneses kujunenud normist üle astuda...

Üks samasuguseid indeksi-narre oli Hugo Ohjak. Ühiskonna põhjast tubli tahte, teadmiste ja teaduste varal elu valgusse tõusnu, kes ei suutnud vastu pidada oma külgesündinud omaduste koorma all ega murda ka indeksit.

Oli ta sellepärast halvem kui teised, andis ta põhjust enese põlgamiseks, vihkamiseks, mahakustutamiseks südamest? Ei, Irma leidis, et just säärane inimene oleks vajanud kõige enam mõistmist, õrna kohtlemist, soojust ja hellust. Sest säärases peitub palju sisemisi väärtusi, aimamatuid salasügavusi, mis elu peenendavad, täiusele vastu viivad — ainult kui neid õieti suudetakse esile tuua ja rakendada.

Ning sama valmis kui viskuma asemele, et puhata mõni tund enne õhtupoolset tööd, oli ta kõike andestama Hugole. Mis puutub see minusse, et tal on kuskil laps? sonis ta endamisi. See ei tee teda halvemaks ega viletsamaks minu silmis. Kas ei oleks võinud meilgi... raputas teda piinlik arusaamine ja sellest tekkinud valuline elamus. Ta oli rumal, väga arg ja lihtsameelne, et jooksis niisama minema, julgemata mulle avaldada seda juba ammu. Irma sirutas käsivarred, nagu palvetada tahtes, kauguste poole, et ta mõistaks, et ta aimaks, et kuuleks tema andestust, mis tuli tõsisest südamepõhjast. Ta ilme muutus valuliseks ja pilk kiindus tühjusse, kahe väljasirutatud käe vahel. Ent samas langesid ta käed murtult alla.

Tänavapoolsele uksele koputati. Ta hüppas koh-

kunult püsti, püüdes vaadata aknast välja. Aga kõik, mis ta nägi, oli mustas mantlis naise selg, kes seisis trepil ja koputas, koputas nii, et see lõikas Irmal luust ja lihast läbi.

Ta tõmbas mantli ümber, astudes areldi esikusse.

— Kes on seal? küsis raugel, kähiseval häälel.

— Mina, Sanda, ema, vastas hääl teiselt poolt.

Samal hetkel meenus talle mõne päeva eest saabunud ema kiri, milles teatati peatsest tulekust ja paluti peavarju nädalaks-paariks, et end välja puhata linna närvlikkusest ja talvisest ületöötusest.

Ta keeras võtme lukus ringi, tõukas ukse lahti. Nad seisid emaga silm silma vastas.

— Säh, võta see kohver, ulatas vanaaegses nõeltega kinnitatud kübaras naine ühe kandami üle läve tütrele, vedades ise teist põlve najal sisse. — See natuke maad, aga võttis käed nii valusaks, hingeldas tuppa jõudes.

— Oleksid võinud ju teatada, oleksin vastu tulnud, tähendas Irma raugelt. Ta meel oli paha ema saabumise üle just säärasel sobimatul hetkel.

— Oleksin, oleksid — jah, osatas naine, kortsulise ja puudrikorrast kõõmendava näo kattudes pahameele vinega, — kust minagi teadsin, et see sõit tuleb nii järsku...

Ta pilk jooksis toas ringi, riivates magamata aset ja paberitega kaetud lauda.

— Sa näed nii halb välja, ei ole vist jälle maganud... Jandad oma minevikuga, ütles mantlit varna riputades ja laua poole astudes. — Narr!

— Ema, sina ära siia vaata, astus Irma vahele, koristas ruttu laua, lükkas kõik sealoleva sahtlisse ja surus võtme mantlitaskusse.

— Saladused oma ema ees, naeris vanem naine ja soolatüügas ta paremal põses pundus.

— Ema, oled siin minu külaline ja võiksid end mitte segada minu asjusse, palus tütar peaaegu härdalt.

— Jah! Hea küll, võta minu kohver lahti... Siin on nii umbne...

— Võiks akna avada, ütes tütar, asudes ise kohvrit vabastama rihmadest.

Samal hetkel lõikas jälle ta kõrvu hommikune võõras kõrge vilin.

Sanda Varep oli avanud tänavapoolse akna, toetudes sellele järgis tütre tegevust mingi kurja muigega.

— Sa pole siis ikka veel paranenud — ja-jaa, ütles kingakontsa kõpsutades.

— Millest — ma ei saa aru, ema?

— Noh, oma romaanist, oma suurest armastusest, pilkas.

Irma vaikis, tõstis värisevi käsi kohvri kaane.

Kohvris olid korralikult kokkupandud rõivad ja pesu. See aga, mis Irma väsinud pilgu enesele naelutas, ei olnud kohvri sisu, vaid sellele asetatud hoolikalt kokkukeeratud ja kuulutusküljega ülespidi seatud ajaleht. Ta vahtis seda tardunult, ilma aju ja arusaamise järele jõudmata silmade poolt loetud ridadele:

Terueli frondil langenud seltsimeest
HUGO OHJAK'ut
mälestavad sõbrad nahatöölised.

Siis äkki haaras ta paberi järele, langes aga samas põlvedele kössi, vajus lõdvalt kokku nagu jalalt niidetud rohi.

— Tead nüüd, vahi oma silmadega! hõikas naine tigedalt akna juurest.

— Ema! Taeva pärast! lõhestas ahastav hüüe vaikuse.

— Ah-ah-ah — narrikene! kajas talle vastu kättemaksuhimuline naer.

Ta ajas enese jalule, tuikus aseme, siis ukse poole. Pilk, mis langes ta silmist aknalseisjale, meenutas raskelthaavatud metslooma pilku — täis meeleheidet, viha ja hirmu.

Vaatega karistatu pidas aga selle vapralt vastu, nautides oma õelat rõõmu.

— Kas ma sind küllalt ei hoiatanud, ei noominud, näed nüüd, mis mees ta sul oli ja mis palga sai!

Irma ei kuulnud enam neid sõnu. Ta oli lipsanud kööki ja selle tühja leides poetanud end tagauksest otse aeda, kõrvad kaetud kätega, kramplikult, et mitte kuulata end tagaajavaid sajatusi.

Aga sajatusi ei sadanudki enam. Sanda Varep oli ise oma tigedusehoost kohkunud, kössi vajunud aknalauale ja piinles mõtte käes, kas mitte järele rutata tütrele, teda hellalt sisse talutada ja paluda andestust. Ema ärkas temas tol hetkel uuesti, kui tütar murtuna hoobist tuikus välja — tütar...

Tütar jooksis läbi kastese aia — eemale majast, eemale tollest õudusest. Ent kuhu pidi ta põgenema, et pääseda?

Märkas kuidagi segaselt, et jalad märgusid kasteses heinas, et päike leekis talle madalalt otse näkku, et puuokstelt nõrgus alla jämedaid veepiisku.

Polnud kuhugi joosta — iseenese eest ei saa pageda.

Üksik kähar õunapuu aia tagumises nurgas, see, mille all ta ikka oli armastanud istuda oma jõudehetkeil, võttis teda nüüdki vastu. Vajus selle tüve najale, andes end pisarate ja ahastuse meelevalla alla, mis langes ta üle nagu raske rätik.

Kuskil vilistas kuldnokk, kõrgel suveõhus lõõris lõoke, ümberringi hakkasid sumisema mesilased ning puutüvel mängis põrinal kaks suurt kärbest.

Õhk seisis liikumatult vait nagu surnud. Pajud aia taga olid langetanud nukralt oksad ja nende lehtedelt tilkus kastet mulda nagu harva, jämedat nuttu.

— Lõpp, igavesti, tagus mõte rabelevalt tüdruku peas.

Ta vaatas ringi kummalisel, võõral pilgul, nagu ava silmi viirastusi nähes. Päike, puud, põõsad, rohukõrred taandusid kaugusse, paistes nagu läbi paksu tuhmi klaasi.

— Udu, lõikas ta teadvusse mõte. Aga kuna õhk polnud sugugi niiske ega külm, otse vastuoksa, tundis oma ihu soojaks minevat päikesest — siis sulges ja avas ta pingutades silmi, püüdes selgusele jõuda asjade tuhmenemise põhjuses. Ta kiskus kätega silmi

ja pilutas neid. Niipea aga, kui ta uuesti silmad pärani sai — kadus kõik. Paks, läbitungimatu pimedus lõi nagu sügav öö ta üle kokku...

Samal ajal algas kõrvades tuntud terav, kriiskav vile.

Ta ajas käed laiali, tabas puutüve ja tundis oma sõrmede all selle krobelist koort, kuulis lendu tõusva kärbsepaari tiibade võrinat — kuid ei näinud neid. Ei näinud midagi...

Lõikav karje kõlas üle vaikse hommikuse aia ja läbi lindude sädina.

Üksiku õunapuu all komberdas kätega teed otsides, mantlihõlmu mööda rohtu vedades laostavast löögist segane inimene.

See inimene hingeldas, tal oli pöörane tahtmine joosta, minna — võib-olla kõndida mälestuses noil teeradadel, kus oli varemalt kõndinud õnnelikuna — aga ta ei leidnud teed. Ta tõstis jalgu veidralt kõrgele ja kobas kätega mööda rohtu...

Aia teises tiivas valvasid samal ajal ema Katrin ja isa Joosep mesilassülemit. Niipea kui nad hirmukiljatust kuulsid, tähendas aednik naisele:

— Tüdruk näis aeda lippavat, mine vaata, äkki sülem kallal...

Ema Katrin tuli rabinal läbi põõsaste. Nägi ja — nõksatas jõuetult paigale.

Pea kõrgele üles tõstetud, nägu vastu päikest, ronis tüdruk käpuli mööda rohtu.

— Issand Jumal, vanamees, tule appi! kähistas naine üle aia, kõri täis kägistavat hirmu.

Taamal rabisesid uuesti põõsad.

Samal ajal rühkis aia tagant kohale kirjakandja Sarik, kes oma nahktaskuga puusal oli parajasti minemas postkontorisse.

— Mis on, ema Katrin? sirutas ta oma luitunud vormimütsis pea üle aia.

Hüüetest häiritud tuikuja oli peatunud, vajus murule, oigas tasa, soiguvalt.

Hetk hiljem oli Sarik üle aia sees ja koos juurde rutanud aednikuga tõstsid nad õnnetu jalule.

— Ära nuta, laps, lohutas teda Katrin.

— Mis on ometi minuga, ema Katrin...? anus ta meeletult.

— Haige oled, tütrekene... Raskelt haige...

Mehed võtsid ta eneste vahele ja asusid talutama maja poole, samm-sammul, tasa, ettevaatlikult ja õrnalt, just kui kartes teda katki tegevat.

— Kas isa Joosep ei mängi viiulit? küsis talutatav segaselt.

— Ei, laps, isa Joosep on siin...

Ning kurb nelik siirdus kõnniteele, tuimalt jalgu mööda maad vedava tüdruku nägu ikka otse vastu päikest, ilmetuist silmist jämedad veenired varisemas rõivastele ja maha nagu varisesid kastetilgad märgadelt hommikustelt puulehtedelt.

Pühapäevaõhtuste meeleolude järelkajana, luhtunud kosimisest tekkinud tusa leevendamiseks ja kerkinud kahajuttude uputamiseks jätkusid samal ajal üksikus kõrtsikabinetis doktor Linderi ja postkontori vanema ametniku Leetma osavõtul kesköö paiku alanud kaupmees Külvi joodud. Laud nende ees oli täis kirevate siltidega pudeleid, millede keskel surises haljas kohvinõu. Kõrgetes kitsastes klaasides läikles kollakas jook ja meeste tassides auras tuline kohv. Kui avati aknaluugid, vaatas rõõmus päike kõrtsikambris kaetud lauda ja hallide nägudega selle ümber istuvaid mehi samasuguse paitava lahkusega nagu ta oli vaadanud õunapuu all kobava inimese kohkunud näkku.

Meedik, kes oli vahepeal teinud väikese uinaku käe najal, ajas end sirgu ja märkas esimesena suurt valget hommikut. Ta ringutas, tärgeldatud krae tõustes vastu lõuapärasid, ohkas korraks, astus akna juurde, avas selle ja hõikas üle toa:

— Alguses oli sõna. Sõna ütles: saagu valgus. Ning valgus sai.

— Mina aga ütlen, algas kaupmees oma korduvat targutust, mis hetkeks oli katkenud naljatusega tukkuma jäänud arsti arvel, — ütlen, et kõik on selge praht, kõik see öö ja kõik see valgus. Inimesel peab olema õnne, inimene peab elama õnnega! Aga elu ja eriti abieluõnne vundamendiks on magamistuba. See on põhikapital, seda ütlen ma teile, kõigutas paksuvõitu mees oma rasket härjapead ja toppis käsi vaheldumisi püksitaskutesse.

— Kallis kaupmehehärra, rääkis arst tema vastas istet võttes, käsi lauale toetades, — sellest oled sa tänane öö läbi jorutanud, oled püüdnud meile selgeks teha oma ainust põhimõtet elus — sest teisi sinul kui sahkerdajal nagunii ei ole — kuid luba enesele ütelda, et sinus räägib ainult äpardanud kosilane, tagasilükatud 50-kroonine sõrmus...

— Kurat, käratas kaupmees solvunult, pakse huuli matsutades.

— Ja-jah, üsna õige, aga luba, et ma sulle sõbramehe poolest veel midagi ütlen. Ja nimelt, et kui sina tahad väita, nagu etendaks magamistuba elus mingi teguri osa, siis võin mina otse selle vastu väita, et kümme korda tähtsamaks kui magamistuba osutub lastetuba...

— Õige jah, kaupmehel oleks tõesti aeg, möirgas Leetma naerda, nii et kaupmees vihastades turtsatas.

— Mina mõtlen seda pisut teisiti, üldse laiemalt kui teiesugused asju näha oskavadki, haaras taas sõna-

järje arst. — Mina mõtlesin ja mõtlen eeskätt inimese kasvatamisele. Vaadake, on olemas kindel kord ja süsteem, kuidas kasvatada teatud taime: missugusesse maasse istutada, kui palju talle anda sõnnikut või millega kasta. Veel enam, on olemas terve teaduseharu selle kohta, kuidas taimest või loomast välja aretada järjest paremaid sorte, mis oleksid vastupidavamad, vähenõudlikumad, täiuslikumad ja saagirohkemad. Kes hoolitseb aga kuskil säärase innuga inimtaime eest? Inimene kasvab ja areneb metsik nagu väänkasv padrikus. Inimese auahnuse, jonnakuse ja omakasupüüdlikkuse kaotamise eest ei võitle keegi säärase innuga nagu võitlevad paljud näiteks õunasordi pehmuse, seemnete vähesuse või kauase säilivuse eest. Taga parem, inimese halbu külgi, tema vigasid isegi ülistatakse nagu voorusi, kultiveeritakse neid teaduslikult ja tahtlikult...

— Peabki. Kellel pole jonni ja auahnust, see ei saa elus edasi, doktorihärra, põrutas rusikaga lauale kaupmees, nii et nõud hüppasid ja tärisesid.

— Jonn olevat jumala and, rüüpas Leetma viina.

— Joodikud, pahandas arst, — mine siis räägi säärastega mõistlikku juttu! Vaikis vähe, rüüpas omagi klaasi tühjaks, maitses kohvi ja algas teiste taltsaks jäädes uuesti. — Inimest peab kasvatama, ütlen teile, samuti maast-madalast peale nagu hagijakutsikat, põlvest-põlve ja ikka edasi. Selles mõttes räägin mina lastetoast. Suur hulk meie inimesi aga sirgub üles metsikult nagu võsa, ilma igasuguse teadliku hoolitsuse või ravitseva käeta. Teine sama suur

hulk saab väärkasvatuse vanemate väära elukäsituse tõttu. Ellu astudes, iseenda eest seisma asudes osutuvad nad aga tihti ühevõrra õnnetuteks ja saamatuteks mõlemad. Ühe nõuded ja ihad on vesivõsudena paisutatud üle igasuguse mõistlikkuse piiri, teistel puuduvad nad üldse või pole selged. Ja säärased ei tea kunagi, mis enesega teha, mis elus ette võtta, mille külge oma käed panna, mida idealiseerida, pühaks pidada, mille vastu võidelda või mida maha kiskuda kui alaväärtuslikku ja ülearust. Neid tõukab iga tuul sinna, kuhu tahab... Vaadake, selles mõttes räägin mina lastetoast. Räägin sellest kui inimese elule ettevalmistamise katse- või sepikojast, kus kohasel mõõdul igaüht taotakse, karastatakse, paras annus igaühele antakse auahnust, omakasupüüdu, enesetunnet ja kõike muud säärast inimlikku. Parajal mõõdul, ütlen, mitte aga ei piitsutata üles instinkte varasemast noorusest peale, ei lasta areneda pettepiltidel ega õhutata kirgi, mis hiljem kustutamist leidmata sunnivad eneste kandjaid vägivallatsema eneste kallal ja selle tagajärjel kannatama... Teie aga tulete seal oma magamistoa filosoofiaga! Teie hakkate alles sealt peale elu nägema ja tema üle targutama, kus mina olen lõpetanud... Magamistuba — see võib olla tapatall ja taimelava, kui tahate, paik, kus — nojah, te olete mõlemad täisealised mehed ja mõistate ise, mis ma tahan ütelda — aga mitte kunagi mingi õnne alus, mingi vundament, millele võiks rajada säärast habrast ja komplitseeritud ehitust nagu on abielu...

— Palun väga, vaidles kaupmees, — kui mina pakun naisele abielu, siis pakun ma seda kindla garantii peale. Minu mehesõna taga seisab varandus, aus nimi ja seltskond. Mis õrna ja habrast sa siin seletad, doktor.

— Garantii jah, aga garanteeritud korvikese said siiski, kihistas Leetma.

— Noh, nagu sinusugune paljaspüks ei võiks saada, pöördus teisale.

— Pea, kaupmehesaks! Sina ju teisiti mõtelda ei oskagi kui äriliselt — paratamatult, see on sinu peaviga. Sa tahad magamistuba, tahad naise juurde ronida nagu vana kult ja selleks, et ta oleks sulle alati kättesaadav, kindlustada teda oma raha ja varaga. Lihtsalt ja selgelt: ostad omale pataka lõbu en gros niikauaks kui ise suudad sest lõbust lugu pidada. See on sinu abielu ja elu õnn...

— Puhas ja aus äri, irvitas Leetma. — Proosit!

Nad jõid, pühkisid ühteviisi käeseljaga suud ja maitsesid kohvi. Nende ümber keerles paks suits nagu hall pilv. Selle pilve seest kõlas uuesti arsti käre hääl:

— Inimene ei koosne aga üksi mõistusest, mis on iseenesest äri ja kauplemise olemasolu eeltingimuseks, inimeses on peale selle niinimetatud kurjad tunded ja tungid, teadvus ja alateadvus, südametunnistus ja üldse — midagi säärast, mida meie, arstidki, ei suuda ravida ega aidata, kui juhtub häire. Peale kehalise mehhanismi töötab inimeses teine, nähtamatu masinavärk, hing, nagu nad ütlevad, kuigi see täpse-

malt võttes ei kujuta enesest muud kui kehaliste funktsioonide teatud mõjude kogusummat, nõristuste ja vastunõristuste keerulist kompleksi — tegi kätega segaseid liigutusi, nagu püüdes näidata selle küsimuse seletamatust. — Ja see kompleks ongi, millest mina räägin, see on, mis vajab lastetuba, mitte niipalju ihu. Ihu töötab ise, areneb ja täieneb, funktsioneerib nagu robot, kui ei juhtu rikkeid. Vaadake, mu härrad, on inimesi, kes lasevad juhtida end kehalisel automaatsusel, kellel elu on lihtne teatud toimingute täitmine, mis ei vaja ei vaimu ega hinge kaastegevust. Säärased on tavaliselt väga tasakaalukad ja rahulikud inimesed, neid nimetatakse õnnelikekski. Aga, mu härrad, on ka teisi, väga palju teisi... On, näiteks, naisi, kes igasuguse garantii jälestusega tagasi lükkavad, kes mingil kombel oma ihu ja hinge — ütleme — ei suuda kaubaobjektiks muuta. Nende elu, nagu üteldakse, juhib tunne, tihti ka armastus — kui seda nii nimetada. Ja nad jäävad kas või igavesti, kas või varemeteks muutudes, elavateks varemeteks, oma tundmuse juurde, saavad omal kombel isegi õndsaks selle läbi, kui nii võiks ütelda. Samuti, nagu te teate, leidub mehi — nimetagem neid idealistideks või märtriteks, tobudeks või geeniusteks, ükskõik — kes mingil tingimusel ei tagane kord külgejäänud või sissekasvanud tundest ja tajumusest. On vähe mehi tõesti, kes on säärased, kuid neid mehi ei saa sina, kaupmees, üles osta. Tead isegi...

Kaupmees noogutas.

— On mõni päris harilik inimenegi nende hul-

gas, on mõni arst, mõni politsist või autojuht. Need mehed ei ole kunagi õnnelikud ja tavaliselt murduvad nad noorelt. Aga neil on oma mõju ja kui nad juhtuvad vanaks elama, saavad neist tihti väljapaistvad inimesed. Mõnedest on saanud isegi mõtlejad. Niimoodi. Aga, mis ma nüüd tahtsingi ütelda? Ah — jaa. Isegi selle kindluse ja kõigutamatusegagi, mida ma ise jumaldan ja mida nii tihti eeskujuks seatakse, kipub moodne inimene juba liialdama, vähemalt teoreetiliselt. Liialdus aga, kallid sõbrad, igal pool ja igas asjas — kas või selles meie tänases istumiseski — see on kõige raskem kuritegu iseenese vastu, on patt, mille all kannatame kõik.

— Mina mitte, minu närvid on sitked ja siledad nagu traat, vasktraat, põrutas kaupmees klaasiga lauale.

— Sina, jah, sina — tead, sina oled see esimene liialdaja: oma kaukaga. Ära parem hooplegi, kulla sõber, las' ma räägin lõpuni oma mõtte... Jah, vaata, seda tahtsin ütelda, et teatud liialdustes, teatud ülearuste pingutuste tagajärjel on kogu elu muutumas kramplikuks, rahutuks ja visklevaks. Häda seisab selles, et inimlikke toiminguid ja tegu ei valitse enam kuigi sageli mõistlik, korraldav aru ega mõõdukus, soojendav tunne, vaid neurasteenia, ülim tahe või väljavenitatud tunne, ühe sõnaga — ülim närvipinge, mis kipub ulatuma haigluseni. Nagu näed, sul on õigus meenutada närve... Jah, aga luba, ma jätkan — jõi klaasi tühjaks — haigluseni riputakse tihti ühe mõtte, ideekese või tõe küljes. Sama haigluseni mi-

neva visadusega võitleb teine pool iga talle vastuvõetamatuna tunduva mõtte ja ideekese vastu. Igaüks püüab kõigest väest ennast maksma panna, hiilgavalt ja suurejooneliselt, särisevalt ja silmapaistvalt nagu bengaalküünal kogu ümbrusele kätte paista... Mis see siis on? Lubatagu, mu härrad, osalt on see meie paljukiidetud sportliku ajajärgu mentaliteedi õis. Sport arendab haiglase pingutuseni tahte ja tunde, spordist kandub see mujale ellu, pääseb valitsema meid kinos, teatris, raamatutes, jah, isegi käitumises ja rõivamoes...

— Lubage lahkesti, mina olen spordiseltsi sekretär, urises Leetma.

— Palun väga, istuge aga rahulikult oma aujärjel nagu Zeus Olümposel. Ja sportige hoolikalt edasi — aga kui närvlikuks jääte, pöörduge aegsasti minu poole, irvitas doktor talle vastu. — Mina pole kunagi sportinud, olen aga õige terve ja oman, enese arvates vähemalt, üsna terve mõistuse, niipalju igatahes kui minul seda vaja on... Kuid lähme parem edasi. Jah, kui kõik need kramplikult, neurasteeniliselt enese asjas kinni olejad, kui kõik need võitlejad, kaotajad ja võitjad — olgu siis isiklikus või ühiskondlikus elus — kunagi läbeks meelde tuletada, kui palju on mõtteid, kui palju ideid ja aateid püstitatud kultuuriajaloo algusest senini, kui palju on mõteldud ja võideldud enne neid, siis peaks nad jahmatades seisma jääma ja enesele käega vastu silmi lööma... Maailmas ei ole ju midagi uut enam. Ei ole uus sportlik vaim, ei ole uus mõte, et maapind, veri ja rahvas moodustab

enesest ühise terviku. Kui õieti vaadata, vaadata kainelt ja jaheda pilguga kogu seda tänapäevset meeletut üleskruvitust, siis peab ütlema nagu ütles vanaaegne tark: kõik on tühi töö ja vaimu närimine... Ei ole põhjust eriti võidelda ühe ega teise mõtte eest, ei enese maksmapaneku eest ega allakäimise vastu — niikuinii läheb kõik oma loomulikku rada, üsna lihtsat ja igapäevset rada... Inimene on üldiselt nagunii metsistunud, mõõdukusel ja arul on vähe paika, kõik on taandatav vaistudele ning kõik lähtub vaistudest praegustes eluavaldustes... Veel paar sammu ja — seisame samal kohal, kust algasid esiisad võsainimestena... Seepärast on eriline tähtsus lastetoal, inimeste kasvatamisel. On vaja saada väärtuslikumaid ja sisukamaid sorte — muidu käime maha, degenereerume...

— Väärtus on relatiivne, hulk ja kogus aga kindlad, käegakatsutavad, vaidles Leetma uniselt. Kaupmees vaikis, põrnitsedes oma ette.

— Relatiivne on kõik, isegi tundmused ja kired, noormees, ja loomulikult ka iga ülestõstetud probleem ning selle arendamine. Inimene ise ei ole midagi absoluutset ega tunnegi midagi säärast.

— Kurat võtaks, põrutas kaupmees. — Kas juuakse viina või minnakse palvemajja? Mis te halisete! Elage, võtke naised, tehke sugu ja teid saagu palju nagu liiva mere ääres... sedamoodi see Socrates vist ütles.

Arst muigas virilalt:

— Sa ütlesid: tehke sugu ja paljunege... Aga kas

tead, mis ütleb Malthus? Tead, kes on Malthus, tunned toda meest?

— Ei tunne ühtki molkust ega tahagi tunda! Proosit!

Nad jõid loginal.

— Malthus, kulla sõber, oli kaupmees, ja-jah, täpselt samasugune elukas nagu sinagi oma hingeelu poolest. Aga palju targem ja kavalam. Ta ütles väga valjult, et ärge sigitage rohkem inimesi, kui suudate lahedalt toota elamisvahendeid, kuipalju on teil võimeid varade loomiseks. Sellegi unustame tihti ära või vääname hoopis ümber... Jah, vääname ja keerutame... Eh, sõbrad... ma olen purjus... ma ei saa teile enam pajatada Malthusest ja teistest väärt meestest... Ja mul on kahju... Vaadake, kuidas päike kerkib puulatvade vahele ja kuulake, kuidas elu, seesama neetud, äravannutud ja saastane elu, ärkab nii kaunilt ja rõõmsalt meie ümber. Ma just kui kuulen elu pulsilööki...

Sel hetkel lõikas pikalt ja tungivalt kuskil eesruumis läbi vaikuse hele telefonikell. Mehed jäid kuulatama. Hetk hiljem seisis uksel veninud näoga oober, kummardudes:

— Härra doktor, teid palutakse telefonile.

— Võimatu, ütelge, et ei võta kedagi vastu. Ütelge, et kell viis peale lõunat on kõnetunnid...

— Räägitakse, et väga tõsine juhtum, ootamatu silmanägemise kaotus...

Arstile, kuigi ta oli purjus, meenus uduselt, üpris uduselt midagi oma õhtusest kõnelusest teel kaup-

mehe juurde. Ta jäi tõsiseks, tõusis õige ettevaatlikult, läks lühidate sammudega, hoidlikult, aga siiski põlvede lõnksudes ja keha vähe kõikudes kahelepoole üle toa ja kadus telefonikappi.

Kui ta mõni minut hiljem tagasi tuli, lehvis ta näol kaame vari. Ta käis ettesurutud õlu ja kangelt nagu pukk, ning ta lõug vappus, kui ütles täitsa kindlalt ja kainelt:

— Tõuske ja kummarduge elu suure müsteeriumi ees, teie lihtsameelsed!

— Hulluks oled läinud või?

— Ei, sõbrad. Palun — haaras oma klaasi ja jäi pühalikult seisma, — tõstame oma viimase tilga täna noore Irma Varepi terviseks, kes ohverdas end armastusele... Ta on kaotanud silmanägemise...

Mehed tõusid, aga klaasid nende käes jäid võpatades peatuma. Ja päike langes neile avatud aknast otse näkku, sätendades täidetud klaasidel, meelitades neist teravaid verekarva helke; ja kesk vaikust, mis tekkis korratusse kõrtsituppa, kesk joobnud meeste pühalikku seisakut, lõi järsku heledalt, kaebavalt pirisema üksik, näljase ämbliku võrku eksinud kärbes.

